ΧΡΗΣΤΟΣ Χ. ΤΖΟΥΛΗΣ

ΚΕΙΜΕΝΑ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΛΟΓΟΥ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ 1993

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
026000290535

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

889.304
Τζο

ΧΡΗΣΤΟΣ Χ. ΤΖΟΥΛΗΣ

ΚΕΙΜΕΝΑ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΛΟΓΟΥ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ 1993

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ

Υπάρχει στη λογοτεχνία μας ο κλασσικός της λιτότητας, που ο λόγος του, το ρήμα του είναι γεμάτο από στέρεα πράξη, από γεγονός, από ουσία, απελέκητος κάποτε όσο και τα αγκωνάρια στο κάστρο των Μυκηνών και πάντα επιβλητικός, άμεσος, εύστοχος, φλεγόμενος όσο και το αίμα και ειλικρινής, σύμφωνα με την πίστη και τη φρόνηση του συγγραφέα. Ο κλασσικός αυτός της λογοτεχνίας μας είναι ο Γιάννης Μακρυγιάννης[1].

Στην τέχνη έχουμε το δημοτικό τραγούδι με δεδομένη την αξία του και την αναγκαιότητά του σε κάθε άνθρωπο, που τον ενδιαφέρει βασικά η αισθητική αγωγή. Σύστοιχος σε ποιότητα με το δημοτικό τραγούδι είναι ο λόγος του Μακρυγιάννη. Τα «Απομνημονεύματα» του μαζί με τη «Γυναίκα της Ζάκυθος» παραμένουν τα σημαντικότερα πεζά κείμενα, που αναπνέουν και τα δύο μέσα στο χώρο και το χρώμα του '21.

Ο σημαντικότερος προβληματισμός μας από τη μελέτη και των δύο κειμένων είναι οι σπάνιες ικανότητες και δυνατότητες της δημοτικής μας γλώσσας, της γλώσσας που δεν χωρίζεται από τον κόσμο που εκφράζει, όπως δεν χωρίζονται τα νεύρα από το κορμί μας. Και να επιστρέφουμε πολύ συχνά για να λιπαίνουμε με τα κείμενα αυτά το λόγο μας, να τον δυναμώνουμε, να του δίνουμε γερότερο νεύρο και δυνατότερη φλέβα ζωής[2].

Και από το άλλο πάλι μέρος χαιρόμαστε που ο λογιοτατισμός άφησε απείραχτα αυτά τα δύο κείμενα ακριβώς γιατί δεν ανταμώθηκε με το Μακρυγιάννη και γιατί δεν μπόρεσε να κερδίσει το μεγαλύτερο δάσκαλο του νεοελληνικού λυρισμού, τον Διονύσιο Σολωμό.

---

1. Κ.Θ. Δημαρά: «Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Από τις πρώτες ρίζες ως την εποχή μας», εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1972, σ. 259.

2. Γ. Σεφέρη: Ένας Έλληνας, ο Μακρυγιάννης, «Δοκιμές», τόμ. Α' [1936-1947], εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1974, σελ. 64-81.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Για τη <<Γυναίκα της Ζάκυθος>> που είναι κατά τη γνώμη μου το σημαντικότερο δημιούργημα του Σολωμού, μετά τους <<Ελεύθερους Πολιορκημένους>>, δεν απορεί ο αναγνώστης καθώς συναντάται με το γεροδεμένο λόγο του, γιατί ο Σολωμός είναι ο ποιητής της μεγάλης άσκησης, που έφτασε το λόγο του στην καθαρότατη λυρική σύνθεση, σε έκταση και ποιοτικό μέγεθος που να μην έχει τίποτε να ζηλέψει από κανενός συγχρόνου του δημιουργού την τέχνη.

Για του Μακρυγιάννη όμως τη δουλειά δοξάζει το Θεό ο καλός 'Ελληνας αναγνώστης, που δεν την κέρδισε ο λογιοτατισμός[1]. Γιατί τότε μπορούσαμε να έχουμε ένα παραπάνω Σούτσο ή, το πολύ πολύ, έναν ακόμα Παράσχο στην παράδοση της λογοτεχνίας μας.

Μας δίνει ένα σημαντικό μάθημα η προσφορά του Μακρυγιάννη, με την αξία της δημοτικής μας παράδοσης και για την ανάγκη που έχουμε να τη γνωρίζουμε και να την περνούμε στις φλέβες μας σαν αίμα αντρείας, για τα έργα μας και για το λόγο μας που είναι το καλύτερο έργο μας. Το ίδιο εκείνο μεγάλο πνεύμα που κατόρθωσε να συλλάβει και να αναπλάσει θεοτικά μεγέθη μέσα στον αξιολογικό χώρο της τέχνης στην αρχαιότητα, βρίσκει το φορέα του στο λαό. Στο λαό συγκεντρώνονται οι μεγάλες πνευματικές καταβολάδες. Από αυτές τις καταβολάδες είναι η δημοτική μας ποίηση. Από αυτές τις καταβολάδες βγαίνει ο Μακρυγιάννης καθώς και ο ζωγράφος Θεόφιλος[2].

Είναι απαραίτητο να δούμε με πολύ συντομία τη ζωή του Μακρυγιάννη για να αφομοιώσουμε το έπος του, με την πρωταρχική σημασία που έχει η λέξη, δηλαδή σα λόγος, που είναι βαρύς όσο και η πράξη.

Θα μας μιλήσει ο ίδιος ο Μακρυγιάννης:

<<Η πατρίς της γεννήσεώς μου είναι από το Λιδορίκι, χωριό του Λιδορικιού ονομαζόμενον Αβορίτη· τρεις ώρες είναι από το Λι-

---

1. Γ. Σεφέρη: <<Δοκιμές>>, ό.π., σ. 236 και 259.

2. Γ. Θεοτοκά: <<Πνευματική Πορεία>>, Εστία, Αθήνα Χ.Χ Ι Ι, σ. 142, του ιδίου: <<Ο Στρατηγός Μακρυγιάννης>>, περ. <<Μέα Εστία>>, τόμ. 15, Αθήνα 1 Οκτωβρίου 1941. Βλέπε επίσης Μ.Γ.Πολίτη: Εκλογαί από τα τραγούδια του Ελληνικού Λαού, Αθήνα 1914, σ. 158.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

δορίμι μαμρυά το άλλο το χωριό, πέντε καλύβια. Οι γοναίγοι μου πολύ φτωχοί και οι φτώχεια αυτείνη ήρθε από την αρπαγή των ντόπιων Τούρκων και των Αρβανιτών του Αλήπασσα. Πολυφαμελίτες οι γοναίγοι μου και φτωχοί και όταν ήμουνε ακόμα εις την κοιλιά της μητρός μου, μιαν ημέρα πήγε δια ξύλα εις τον λόγγον. Φορτώνοντας τα ξύλα 'σ το νώμο της, φορτωμένη εις τον δρόμον, εις την ερημιά, την έπιασαν οι πόνοι και γέννησε εμένα· μόνη της η καημένη και αποσταμένη εκιντύνεγε και αυτείνη τότε και εγώ. Ξελεχώνεγε μόνη της και συγυρίστη, φορτώθη ολίγα ξύλα και έβαλε και χόρτα απάνου εις τα ξύλα και απο πάνου εμένα και πήγε εις το χωριόν. Σε κάμποσον καιρόν έγιναν τρία φονικά εις το σπίτι μας και χάθη και ο πατέρας μου. Οι Τούρκοι του Αλήπασσα θέλαν να μας σκλαβώσουνε. Τότες δια νυχτός όλη η φαμελιά και όλο μας το σόι σηκώθηκαν και έφυγαν και ηθα πηγαίνουν εις την Λιβαδειά να ζήσουνε εκεί. Θα πέρναγαν απόνα γιοφύρι του Λιδορικιού ονομαζόμενον Στενό. δεν πέρναγε από άλλο μέρος το ποτάμι. Εκεί φύλαγαν οι Τούρκοι να περάσουν να τους πιάσουνε και δεκαοχτώ ημέρες γκιζερούσαν εις τα δάση όλοι κ' έτρωγαν αγριοβέλανα και εγώ βύζαινα κ'έτρωγα αυτό το γάλα. Μην υποφέρνοντας πλέον την πείνα, αποφάσισαν να περάσουνε από το γιοφύρι και ως βρέφος εγώ μικρό, να μην κλάγω και χαθούνε όλοι, αποφάσισαν και με πέταξαν εις το δάσος, εις τον Κόκκινον ονομαζόμενον, και προχώρεσαν δια το γιοφύρι. Τότε μετανογάει η μητέρα μου και τους λέγει· ‹‹Η αμαρτία του βρέφου θα μας χάση, τους είπε· περνάτε εσείς και σύρτε εις το τάδε μέρος και σταθήτε.. .. το παίρνω κι' αν έχω τύχη και δεν κλάγη, διαβαίνομε››.. .. .. η μητέρα μου κι'ο Θεός μας έσωσε. Αυτά όλα τάλεγε η μητέρα μου και οι άλλοι συγγενείς. Σηκωθήκαμεν όλη η φαμελιά και συγγενείς και πήγαμεν εις Λιβαδειά και μας περασπίστηκαν. οι φιλάνθρωποι άρχοντες εκεί κάμποσον καιρό, όσο οπού πιαστήκαμεν και κάμαμεν εκεί σπίτια, υποστατικά[1]››.

1. Ιωάννου Βλαχογιάννη, Αρχείον του Στρατηγού Ιωάννου Μακρυγιάννη, τ. Α' (περιέχων τα ιστορικά έγγραφα). Τόμος Β' (περιέχων τα απομνημονεύματα). Εν Αθήναις, εκ του τυπογραφείου Σ.Κ. Βλαστού, 1907, σελ. 11-13.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Η ψυχή του Μακρυγιάννη έχει αυτή την υψηλή φύση, που έχουν οι μεγάλοι άνθρωποι στον πόλεμο και σε κάθε πράξη της ζωής τους.

Ο 'Αντλερ γράφει πως ο άνθρωπος όταν είναι πολύ μικρός, ανάλογα με τις στερήσεις και τις αντιδράσεις που συναντάει, διαμορφώνει μια τάση προς επικράτηση, που εγκλείει μέσα της, ανάμεσα σε πολλά αρνητικά στοιχεία - όπως την έλλειψη ψυχικής ισορροπίας - και την ακράτητη δύναμη ν'ανεβεί το άτομο, όχι με μέσα αθέμιτα και από δρόμους ύποπτους αλλά τίμια και κυρίως με απόλυτο δόσιμο στην πράξη και στην προοπτική του, που φτάνει ως την αυτοθυσία κάποτε.

Στα χρόνια της Τουρκοκρατίας στη χώρα μας έχουμε άφθονα παραδείγματα όπου μια πρόωρα διαμορφωμένη εμπειρία δε χάνει ποτέ τον άξονα που είναι και κίνητρο μαζί της προκοπής, της αξιοσύνης, για να εκδικηθεί το πρόσωπο ή τις περιστάσεις που επέβαλαν την αρνητική αυτή εμπειρία.

Δεν είναι τυχαίο το ότι ο Κολοκοτρώνης, ο Ανδρούτσος, ο Διάκος, ο Μπότσαρης μεγάλωσαν κάτω από ένα ασώπαστο πείσμα για προκοπή δική τους, για να μπορέσουν να συνεχίσουν ή και να ανεβάσουν σε υψηλότερο επίπεδο την θυσία του πατέρα τους.

Ο Μακρυγιάννης την ταπείνωση την ένιωσε από μικρός.

«'Εγινα ως δεκατεσσάρων χρονών, γράφει, και πήγα εις έναν πατριώτη μου εις Ντεσφίνα. 'Ηταν ο αδελφός του με τον Αλήπασια και ήταν ζαπίτης αυτός εις την Ντεσφίναν. Στάθηκα με εκείνον μιαν ημέρα. 'Ηταν γιορτή και παγγύρι π'Αγιαννιού. Πήγαμεν εις το παγγύρι· μόδωσε το ντουφέκι του να το βαστώ. Εγώ θέλησα να το ρίξω, ετζαμίστη. Τότε μ'έπιασε σε όλον τον κόσμον ομφρός και με πέβανε εις το ξύλο. Δεν μ'έβλαβε το ξύλο τόσο, περισσότερον η ντροπή του κόσμου. Τότε όλοι τρώγαν και πίναν και εγώ έκλαιγα. Αυτό το παράπονο δεν ήυρα άλλον κριτή να το ειπώ να με δικιώση, έμεινα εύλογον' να προστρέξω εις τον Αιγιάννη, ότι εις το σπίτι του μόγινε αυτείνη η ζημιά και η ατιμία. Μπαίνω την νύχτα μέσα εις την εκκλησία του και κλειώ την πόρτα και αρχινώ τα κλάματα με μεγάλες φωνές και μετάνοιες· π'είναι αυτό οπούγινε σ'εμέναν, γομάρι είμαι

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

να με δέρνουν; Και τον παρακαλώ να μου δώσει άρματα καλά και ασημένια και δεκαπέντε πουγγιά χρήματα και εγώ θα τους φιλάω ένα μεγάλο καντήλι ασημένιον. Με τις πολλές φωνές κάμαμεν τις συμφωνίες με τον άγιον'>>.

Η ταπείνωση διαμόρφωσε την ψυχή του απείραχτη, ανυποχώρητη και ανένδοτη. Έφτασε η ταπείνωση, καθώς ξεφόρτωνε και την κληρονομιά των συμφορών από τους προγόνους, να μετρήσει την ψυχή και την θυσία και να ανεβάσει πάνω από την αυτοαξία της ζωής την αξία του πνευματικού της μέρους και των ιδανικών της, που υποστασιάζονται στη θρησκεία, την πατρίδα και την οικογένεια.

Και δεν χρειάζονται οι έννοιες αυτές ρητορείες και στόμφο, για να αφομοιωθούν από το λαό, αλλά πράξεις γεμάτες συνέπεια και ήθος.

Ο απλός άνθρωπος φτάνει ευκολότερα στις πρωτογενείς αυτές για τη ζωή έννοιες. Και από την ώρα που θα τις αφομοιώσει παλεύει και ξεπερνά κάθε βία και ταυτίζεται, με την πράξη του και με τον θάνατό του, με τις ίδιες αυτές τις ιδέες.

Ο Μακρυγιάννης μέτρησε την αντοχή του να σταθεί μέσα σ'αυτές τις έννοιες και όταν έκρινε άξιο τον εαυτό του, μπήκε στις ψηλές μορφές που δημιουργούν ήθος και ιστορία, και που επηρεάζουν βαθύτατα τη ζωή και το ήθος του ανθρώπου.

<<Μας πάνε, γράφει, ελιοσιέξι ανθρώπους να μας κρεμάσουνε και ο θεός γλύτωσε μόνον εμένα. Ήταν Βονιτζάνοι και απ'άλλα μέρη και τους κρέμασαν όλους στο παζάρι. Δια να με ξεπάξουνε αυόμα και να τους μαρτυρήσω το βίον μου, με γύρισαν οπίσω από την καταδίκη εις τον πασιά και με ξέπαξε δια το δικό μου βίον και του πατριώτη μου. Με πήγαν εις το κάστρο, άλλη βολά να με χαλάσουνε και μ'εβαλον σ'ένα μπουντρούμι. Και ήμαστε εκατόν ογδόντα άνθρωποι. Και ήταν σάπιο γωμί μέσα και μαγαρίζανε απάνου στο γωμί, ότι αλλού δεν είχαμε τόπον. Και η καθαρσία εκείνη και τα γνώτα έκαναν μια

1. <<Απομνημονεύματα>>, ό.π., σελ. 13-14.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

θρώμα, όπου δεν είναι στης γης άλλη χειρότερη. Και από την υλειδαρότριπα της πόρτας βαίναμε τη μύτη μας και παίρναμε αγέρα. Και μόριχναν εμένα ξύλο και παιδεμούς πλήθος, και αφού πήγαν να με χαλάσουνε. Και από τα χτυπήματα εφρήστηκε το σώμα μου και καντήλιασε και ήμουν εις θάνατο[1]».

Την αντοχή αυτή θα την ασκήσει περισσότερο στη μάχη ο Μακρυγιάννης:

«Ξαναλαθώνονομαι κι εγώ εις το κεφάλι πολύ καιά· μπήκε του φεσιού το μπάλωμα εις τα κόκκαλα, εις την πέτζα του μυαλού. Έπεσα κάτου πεθαμένος. Με πράθησαν οι άνθρωποι μέσα· τότε ένοιωσα. Τους είπα "Αφήστε με να με τελειώσουνε εδώ, να μην ιδώ τους τούρκους ζωντανός να μου πατήσουνε το κόστο μου". Τότε οι καημένοι οι Έλληνες με λυπήθηκαν πολύ· πολέμησαν γενναίως, διώξαν τους Τούρκους από τη ντάπια μας και τους έβαλαν όλους εις τις καμάρες· και ντουφεκούσαν εις το κάστρο[2]».

Ως ότου ολοκληρωθεί η αντοχή του, σε μια διάσταση αγιότητας, καθώς πλησιάζουν οι μέρες που θα τελειώσει τη ζωή του και καθώς αισθάνεται οτι λειτούργησε το καθήκον του, χωρίς δισταγμό, υποταγή και συμβιβασμό.

«Αφού με λευτέρωσαν, γράφει, και πήγα στο χαλασμένο μου σπίτι και στην παλαιοπωρή μου οικογένεια, μ'ανάδωσαν οι πληγιές τη μια λαμπρή εφέρσι, και τη λαμπρή που πέρασε, πάγει δυο χρόνια τώρα. Πήγα στη σπηλιά, πούναι στο περιβόλι μου να ξανασάνω, και με το σπανιό και αμουμπώντας με το ξύλο έσωσα εμεί. Μου ρίχνουν πέτρες, και με χτυπούν και μαγαρισιές ανθρώπων απάνω μου. "Φάγε απ'αυτές Στρατηγέ Μαυρογιάννη, να χορτάσεις, που θέλεις να κάμεις κι από π'αγγυλώματα (....) εσάπισα, εσκουλήκιασα. Αυτά έστειλα

1. «Απομνημονεύματα», ό.π., σελ. 23.
2. «Απομνημονεύματα», ό.π., σελ. 205.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

στη Δημαρχία, κι αμόαση δε μούδωσε. Και εξακολούθαγε αυτό, ως την παραμονή του Σωτήρος. Κι ανήμερα με χτύπησαν πολύ· έμεινα νεκρός· δε σπανόμουν ζωντανός είμαι ή πεθαμένος!».

Ο Μακρυγιάννης είχε αφομοιωμένη την ανάγκη της θυσίας καθώς και την τόλμη να απαντηθεί με το θάνατο.

Αγαπούσε τη ζωή και δεν φοβόταν το θάνατο, όπως γίνεται με τους ήρωες που η Καζαντζακική κοσμογονία χάρισε στη χώρα μας και γενικότερα στο σκεπτόμενο κόσμο.

Και από την ώρα που θεωρούσε τον εαυτό του εξαγορασμένο από το θάνατο (και η εξαγορά, το βαρύ τίμημα ήταν η έκφραση του χρέους του στο θεό και στον 'Ελληνα) ήταν και έμεινε αδούλωτος στο ήθος και απάτητος από το φόβο ή οποιαδήποτε χαμέρπεια.

«'Εριξαν και με πλήγωσαν εις το δεξί μου χέρι, γράφει. 'Ηταν από μουσκέτο και το μολύβι μεγάλο, και μούφαγε όλα τα κόκκαλα. Μόφεσε το σπαθί από το χέρι. 'Ημουν κι αναμμένος πούτρεχα εις τα πόστα και τους έδινα πολεμοφόδια. Δεν βαστιέται το αίμα. Τύλιξα το χέρι εις το πουκάμισο, να μην το ιδούνε οι άνθρωποι. 'Ομως τσαμίστηκαν οι Τούρκοι... 'Ηταν ως ένδεκα χιλιάδες το όλο... 'Αλλοι λένε, σκοτωμένους περίπου από πενταπόσιους... Δικοί μας σκοτώθηκαν δύο, και δύο ρακού πληγώθηκαν... 'Ημαστε ως τριακόσιοι άνθρωποι αβάνου – κάτου... Λέγω εις τους ανγνώστες μου οι τριακόσιοι αυτείνοι δεν ήταν άνθρωποι. 'Ηταν αϊτοί στα πεδάρια και λιοντάρια εις την καρδιά[2]».

Υπάρχει στη μνήμη μας από τις διηγήσεις που ακούσαμε σε χωριά της Ηπείρου η μεγάλη μορφή, του Κοσμά του Αιτωλού[3] που έδενε την ελευθερία με την αγάπη του θεού και που στήριζε την προκοπή του

---

1. «Απομνημονεύματα», ό.π., σελ. 53.

2. «Απομνημονεύματα», ό.π., σελ. 176-179.

3. Μάρκου Γκιόλια: «Ο Κοσμάς ο Αιτωλός και η εποχή του», Αθήνα 1972, σελ. 32, βλέπε επίσης Κ. Μπαστία: «Ο Αιτωλός Κοσμάς», εφημ. "Βραδυνή", Αθήνα 2 Σεπτεμβρίου 1952.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

γένους στην ελληνική και την εθνική του καθαρότητα.

Είναι αναγκαία αυτή η παρένθεση, γιατί ο Ελληνισμός έζησε μέσα στις ασφυκτικές διαστάσεις, που του περιόριζε ο σκοτεινός εχθρός, στηριγμένος στην ιστορία του γένους του, όπως έρχονταν στην καρδιά του από κρυφούς διαύλους και στη σιγουριά που του χάριζε η πίστη της θρησκείας του.

Πολλοί από τους αγωνιστές του '21 ανέφεραν μέσα στις παραινέσεις τους για τη μάχη κατά του εχθρού λόγια από διδαχές και προφητείες του Κοσμά του Αιτωλού, που έβλεπε σαν σίγουρο το επερχόμενο ποθούμενο, όπως ονόμαζε την αποκατάσταση του γένους μας. Και το ποθούμενο θά 'ρθει, όπως λέει ο 'Αγιος Κοσμάς, επειδή το θέλει ο θεός και γιατί οι 'Ελληνες δεν χάνονται από τη γή, όσο κι αν τους πολεμούν και τους ξεκληρίζουν.

Οι 'Ελληνες όταν έχασαν την ελευθερία τους ψάξαν μέσα τους να βρουν δυνάμεις αυτοσυντήρησης και αντοχής. Μεγάλο κέντρο, που μάζευε τις ελπίδες τους ήταν η πίστη στο θεό. Και ο θεός στη χώρα μας είναι μια κατάκτηση της ίδιας της ελευθερίας μας. Η διάθεση αυτή κληρονομήθηκε. Μας φέρνει κατ'ευθείαν στις προγονικές ρίζες. Εκεί στην αρχαιότητα οι θεοί είναι μια παρέκταση της ανθρώπινης θέλησης. 'Ερχονται σε κάθε περίπτωση ανάγκης και αγώνα πιο πολύ σαν μυθικές μορφές (και δεν υπάρχει περισσότερο υπαρκτή μορφή από τη μυθική, γιατί συνοψίζει τις επιθυμίες και τα ιδανικά όλου του λαού).

Στο Βυζάντιο η παρουσία του θεού της Ορθοδοξίας ασκεί τεράστια επίδραση πάνω στην αντοχή των Ελλήνων. Η Πόλη είναι θεοφρούρητη και η Παναγία είναι η υπέρμαχος στρατηγός. Είναι άφθονες οι παραδόσεις γύρω από τη συμβολή της Παναγίας στην άμυνα της Πόλης. Στην Τουρκοκρατία η Ορθοδοξία έπαιξε άξιο ρόλο στην ηθική και εθνική μαζί άμυνα των σκλάβων. Και η Ορθοδοξία ήταν συνυφασμένη με την ελληνική συνείδηση, με την ελληνική γλώσσα, με την ελληνική νοοτροπία, σε βαθμό που να μη συνυπάρχει, όταν έλειπαν τα στοιχεία αυτά.

Θα δανειστώ πάλι μια περικοπή από λόγο του Κοσμά του Αιτωλού: *«'Οποιος Χριστιανός άνδρας ή γυναίκα υπόσχεται μέσα εις το σπίτι του να μην κουβεντιάζει αρβανίτικα ας σπιωθεί απάνω να μου το ει-*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

θεί και εγώ να θάρω όλα του τα αμαρτήματα εις τον λαιμόν από τον καιρόν όπου εγεννήθει εώς τώρα και να βάλω και όλους τους Χριστιανούς να τον συγχωρήσουν και να λάβει μίαν συγχώρησιν οπού αν έδινε χιλιάδες θουγγιά δεν την εματάβρισμε[1]››.

Στα δημοτικά τραγούδια που είναι τα καλύτερα σχολεία της ιστορίας μας και της αντοχής του γένους μας, οι 'Αγιοι παίρνουν μέγεθος επικό, σμίγουν με τις μορφές των Ακριτών του γνωστού μεγάλου τραγουδιού. Και οι αγωνιστές στην Τουρκοκρατία και στο '21 νοιώθουν πολύ κοντά την παρουσία των Αγίων, όσο κοντά νοιώθει ο Σολωμός τις ψυχές των νεκρών προγόνων, που πίνουν μια στάλα αίμα και ζωντανεύουν (όπως γίνεται και στην Ιλιάδα), για να πάρουν μέρος στην πάλη των απογόνων τους καθώς πολεμούν τον κατακτητή.

Ο Μακρυγιάννης πιστεύει πως ο αγώνας για τη θρησκεία και την πατρίδα έχει την έγκριση και τη σφραγίδα του θεού της Ορθοδοξίας. Είναι διάχυτη η γνώμη αυτή στον κόσμο του '21, καθώς και πριν στον κόσμο της Τουρκοκρατούμενης χώρας μας.

Ο Κολοκοτρώνης πιστεύει πως ο θεός υπόγραψε για την ελευθερία της χώρας του και ξαγρυπνάει μέσα στις εκκλησίες για να ενισχύει το ηθικό του και την πίστη του.

Κάποτε πρέπει ο μελετητής της ιστορίας μας να ασχοληθεί διεξοδικά με τη μεγάλη δύναμη, που χάριζε στις ψυχές των σκλάβων η Ορθοδοξία, να αντέχουν στη δοκιμασία της δουλείας, καθώς και με λυτρωτική επενέργεια που άσκησε η Ορθοδοξία στην ψυχή των Ελλήνων κατά τον αγώνα της ελευθερίας μας[2].

Οι αγωνιστές ένοιωθαν, όπως και οι αρχηγοί του Ισραήλ. Και την αιτία της παρακμής τους τη ζητούσαν στο κρίμα, στην αμαρτία, στην παραλυσία, καθώς λέει ο Μακρυγιάννης. 'Οταν η πίστη εξαγνίζει τις ψυχές, έρχεται η λύτρωση, η αποκατάσταση, το ραβδί του Μωυσή, που θα περάσει τον δοκιμαζόμενο λαό από την Ερυθρά Θάλασσα και θα πνίξει το δυσεβή Αιγύπτιο.

---

1. Χρήστου Τζούλη, ‹‹Ηρωικός Κόσμος››, Δοκίμια, Αθήνα 1966, σελ. 4-16, επίσης του ιδίου ‹‹ Το Δημοτικό Τραγούδι››, Ηπειρωτικό ημερολόγιο.

2. Γ. Σεφέρη: ‹‹Δοκιμές››, τόμ. Α', ό.π., σελ. 258. Βλέπε επίσης Κ.Θ. Δημαρά, ό.π., σελ. 259.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

'Οσο και αν φαίνεται απλοϊκός αυτό ο διάκοσμος, εν τούτοις είναι βέβαιο πως η πίστη στην Ορθοδοξία άσκησε τεράστια επίδραση πάνω στην αντοχή του Ελληνισμού καθώς και στην αίσθηση της δύναμης του να βγεί από τη δουλεία.

Ο Μακρυγιάννης είναι απόλυτος σ'αυτή του την πίστη:

«Τότε οι 'Έλληνες ορκίστηκαν να δουλέγουν δια θρησκεία και πατρίδα και δεν τους κόλαγε μολύβι ούτε σπαθί» γράφει. Σε άλλο απόσπασμα γράφει:

«'Εκατσα να φάγω γιομί. 'Ηρθαν τέσσεροι αξιωματικοί Γάλλοι μ'ανθρώπους από τη φρεγάδα να πάρουνε μέσα τις τουλούμπες και π'άλλα τους τα πράματα, οπού κάναν νερό, οπού πλέναν τα σκουτιά τους, να μην χαθούνε οπού θ'άνοιγε ο πόλεμος. Κράτησα τους αξιωματικούς και φάγαμεν μαζί. Μου λένε «Είστε πολλά ολίγοι κι αυτείνοι πολλοί, οι Τούρκοι, και ταχτικοί· κι αυτείνη η θέση είναι αδύνατη. 'Εχει και κανόνια ο Μπαλίμης και δεν θα βαστήξετε. Τους λέγω, όταν σηκώσαμεν τη σημαία εναντίον της τυραγνίας, ξέραμεν οτι είναι πολλοί αυτείνοι και μαθητικοί κι έχουν και κανόνια κι όλα τα μέσα· εμείς απ'ούλα είμαστε αδύνατοι· όμως ο θεός φυλάγει και τους αδύνατους· κι αν πεθάνομεν δια την πατρίδα μας, δια την θρησκεία μας και πολεμούμε όσο μπορούμεν εναντίον της τυραγνίας· κι ο θεός βοηθός. Αυτός ο θάνατος είναι γλυκός, οτι κανένας δεν θα γένει αθάνατος· κι όταν ο χάρος θάρθει να μας πάρει, όταν θέλει, άρρωστους και δυστυχείς, καλύτερα σήμερα να πεθάνωμεν». Με φίλησε ένας απ'αυτούς, και τον φίλησα κι εγώ. 'Υστερα φύγαν'[1]».

Καθώς ακουμπάει σίγουρα ο Μακρυγιάννης στην παράδοση του γένους και στη Ορθοδοξία κερδίζει το μέγεθος της αντοχής του και το ήθος του και από το άλλο μέρος αποχτάει μια σπάνια αίσθηση της δικαιοσύνης και της τιμιότητας.

Βλέπει το μεγάλο αγώνα του γένους του όχι μόνο απελευθερωτικό

---

1. Γιάννη Μακρυγιάννη «Απομνημονεύματα», ό.π., σελ.169-170.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

από το μαχαίρι και την αλυσίδα του Τούρκου, αλλά και από την βλοσυρή επιβολή του άδικου, απ'οποαδήποτε μεριά κι αν έρχονταν. Φοβάται την τυρρανία του κακού στον τόπο μας και την χτυπά σε κάθε της μορφή. Και παραμερίζοντας το κακό, φανερώνει όλο το υψηλό ήθος του, καθώς δείχνεται βοηθός στους πρόσφυγες Ηπειρώτες που υποχωρούν από την 'Αρτα κι άλλα περιφερειακά σημεία της Ηπείρου προς το Βραχώρι, την Κατούνα και το Μεσολόγγι.

‹‹Και συνάξαμεν τους ανθρώπους, γράφει ο Μακρυγιάννης, και τους στεγνώσαμεν εις τις φωτιές, οπούταν χειμώνας, και την αυγή τους πήρα και τους πέρασα από το Μακρυνόρος. Και εκεί μέσα, εις το Μακρυνόρος, έβλεπες άλλον πεσμένον, άλλον μπαϊλντισμένον από την πείνα και ξυπολυσιά κι αμάθεια· δεν ήξεραν οι δυστυχείς να βγούνε πολλοί έξω από τα σπίτια τους, κι εκεί ήταν ντιπ καμπόσοι ξυπόλυτοι, με μπαλώματα τύλιγαν τα ποδάρια τους, τάκοβαν από τα φορέματά τους. Μια γυναίκα είχε τέσσερα παιδιά κι ανήλικα, το τρχύτερον ήταν εφτά χρονών· και πέταξε τα δύο και τα λυπήθηκα. Και τάδεσα και τα πήρα εις το νώμο μου και τάσωσα. Και για να σώσω αυτά απόστασα. Τράβησα ομπρός· κι ακολουθούσαν μαζί μας όσοι μπορούσαν να περπατήσουν κι έτρεχα νάβγω από το Μακρυνόρον· και εις την άκρη είναι κάμπος κι ένα γιβάρι, και να μαζώξω ξύλα με τους ανθρώπους μου να κάμωμεν φωτιές και να στείλω και σ'ένα χωριό οπούταν πλησίον να πάρωμεν νερό και γωμί ν'αγοράσω δια τους ανθρώπους[1]››.

Αυτή την ισχυρή φλέβα του καλού θα τη φανερώσει αργότερα ακατάβλητη γεμάτη άρνηση προς το κακό. Είναι μια αυθόρμητη στάση, που φτάνει σε βαθύτατα ανθρώπινο κοινωνικό προβληματισμό. Και τώρα, θα πει ο Μακρυγιάννης δικαιοσύνη δε βρίσκομε από κανένα, όλο δόλο και απάτη. Τούτος ο λόγος μας φέρνει κοντά στο λόγο του Σολωμού στη ‹‹Γυναίκα της Ζάκυθος››: *‹‹Και οι δίκαιοι κατά τη θεία Γραφή πόσοι είναι; Και συλογίζοντας αυτό επαίξανε τα μάτια μου στα χέρια μου, που ήταν απιθωμένα στο φιλιατρό››.*

---

1. ό.π., σελ. 47-48.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Το δόλο και την απάτη τα θεωρούσε σαν το ίδιο επίφοβα για την ψυχή του 'Ελληνα, όσο και το μαχαίρι του Τούρκου. Και η σκέψη του, η ιδεολογία του και η πράξη του μας οδηγούν να συμπεράνουμε πως ο Μακρυγιάννης είναι από τις πιο απολογητικές μορφές του '21, όχι σαν ένας θεωρητικός, γιατί τέτοιος δεν ήταν, αλλά με την ποιότητα της πράξης του, με το ήθος του και με την αυτοθυσία του όχι μόνο για να διώξει τον Τούρκο , αλλά και για να αποτινάξει, όσο η δική του ευθύνη του επέβαλε, τον ζυγό του δόλου, της παραλυσίας και κάθε άλλου δεσποτισμού, που απειλούσε να ξεκληρίσει ψυχικά και ηθικά το γένος[1].

Το '21 δεν ήταν ένα κίνημα ορισμένων ανθρώπων, που έζησαν κοντά στα άρματά τους και στις πολεμικές παραδόσεις της χώρας τους.

Είχε ωριμάσει η αντίσταση, η άμυνα και η επίθεση στην ψυχή του συνόλου των Ελλήνων. Και η επανάσταση δεν είχε μόνο στόχο να μη μείνει Τούρκος σ'όλη τη χώρα μας, σαν κατακτητής, αλλά και να γλυτώσει το γένος και από κάθε άλλο ζυγό του δόλου και της απάτης, που επέβαλαν όσοι, κρυμμένοι πίσω από τον Τούρκο, λυμαίνονταν τους ανυπεράσπιστους.

Ο Μακρυγιάννης είχε μια μεγάλη άσκηση πάνω σε ζητήματα ηθικής και κοινωνικής δικαιοσύνης. Κι όταν, σαν ευαίσθητος άνθρωπος που ήταν, διαπίστωνε οτι η αδικία και ο δόλος περίσσευαν από τη δύναμη και την αντίσταση των τιμίων, γονάτιζε προς στιγμή.

Είναι οι ώρες, που ο ασκημένος στο αγαθό γυρίζει στην ψυχή του να κρυφτεί από το έκνομο. Ο <<περιορισμός>> αυτός στα μεγάλα και υψηλά τείχη του εαυτού μας δεν είναι φυγή, αλλά συγκέντρωση και ανεβάπτιση. Βγαίνει μεγαλωμένη η ευθύνη από τέτοιες αναφορές στην ψυχή μας και το κέρδος παίρνει μεγαλύτερο μέγεθος από τη θυσία. Γονατίζει κι ο Μακρυγιάννης στο λαό και φυλάγεται από το κακό μέσα στις πλούσιες κατηγορίες της ψυχής του:

---

1. Γ. Σεφέρη: <<Δοκιμές>>, ό.π., σελ. 238. Βλέπε επίσης Α. Καραντώνη: <<Τα Απομνημονεύματα του Στρατηγού Μακρυγιάννη>>, περ. <<Αγγλοελληνική Επιθεώρηση>>, Αθήνα Φεβρουάριος 1947. Βλέπε επίσης Γ.Θεοτοκά, Πνευματική Πορεία, ό.π., σελ. 148.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

«Ανάμεσα Πάτρα και Γαστούνι, γράφει, είναι ένα χωριόν το Μέγα Σπήλαιγο. 'Εμαμα μονάμι εμεί. Μου παραπονιώνται οι μάτομοι από την τυραγνίαν οπού δομομάζουν από τους καλογέρους· ό,τι παίρνουν το αρπάζουν αυτείνοι. Είχα μονάμι σ'ενού παπά το σπίτι. Τότε τους λέγω. «Σαν τραθάτε τόση τυραγνίαν, δεν το αφήνετε το χωργιόν σας,να πάτε σ'άλλο χωργιόν, εθνικόν, οπούναι τόσα;» Μου λέει η παπαδιά: «'Οταν ήρθαν οι Τούρκοι, εμείς είμαστε μέσα εις το βάλτο, στο νερο, τόσες γυχές, να γλυτώσουμεν και ήρθαν οι Τούρκοι και μας πιάσανε· και ήταν το σώμα μας καταματωμένο από τις αθδέλες - μας φάγαν. Και τα παιδιά πεταμένα μέσα - γιομάτο το νερό, σαν μπαμπαμάκια πλέγαν· κι άλλα ζωντανά κι άλλα πελείωναν. Και μ'έπιασαν οι Τούρκοι και με κοιμήθηκαν τριανταοχτώ· και με αφάνισαν και μένα και τις άλλες. Διατί τα τραθήσαμε όλα αυτά; Δι'αυτείνη την πατρίδα. Και τώρα δικαιοσύνη δεν θρίσκομεν από κανέναν· όλο δόλο και απάτη». Κι έκλαιγε με πικρά δάκρυα. Την παρηγόρησα. Με πήρε το παράπονο κι έκλαγα κι εγώ[1]».

Δε μένει στον προβληματισμό μόνο ο Μακρυγιάννης, γιατί δεν είναι ένας λογοτέχνης, που αποθησαυρίζει εμπειρίες, αλλά είναι αποκλειστικά ο άνθρωπος, που ταιριάζει τη σκέψη με την πράξη, το λόγο του με το έργο του.

Δεν πρέπει να δεχτούμε πως δημιουργεί «τύπους» μέσα στα απομνημονεύματά του, ή πως από τη φαντασία του ή και τις βουλές του δανείζεται την ηθική αντοχή που δείχνει οτι αποχτά ο ίδιος μέσα στα απομνημονεύματά του. Δεν είναι ο θεωρητικός ή ο απολογητής του '21. Γράφει, όπως γράφει ένας στρατιώτης από το μέτωπο στους δικούς του. Γι'αυτό αισθάνεται κανείς τον καπνό της αγανάκτησής του, όταν συγκρούεται με το άδικο και το κακό.

Την ύπαρξη της χώρας μας, προτού ακόμα σπαδευτεί και οργανωθεί σαν κράτος ελεύθερο με ουσιαστική εξουσία πάνω στην επικράτειά της, την απείλησε με καταστροφή και παραλυσία η διχόνοια και ο εμφύλιος σπαραγμός.

---

1. «Απομνημονεύματα», ό.π., σελ. 258, βλέπε επίσης Γ. Σεφέρη «Δοκιμές», τόμ. Α',ό.π., σελ. 256.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ο μεγάλος Σολωμός, που έζησε από κοντά το '21 και που διέθετε ψυχή με σπάνια λυρική εμπειρία, χτύπησε τη φοβερή διχόνοια με στίχους στον Εθνικό 'Υμνο, καθώς και στη ‹‹Γυναίκα της Ζάκυθος›› σαν ψυχικό σύμπλεγμα που οδηγεί στη διάλυση.

Και ο μεγάλος Κάλβος, μέσα από θαυμάσια δύναμη εικονοπλασίας και αφαίρεσης όσο που φτάνει ως το γεγονός, ως τη σάρκα, ως τη φοβερή εικόνα, που είναι και το μέτρο των πραγμάτων, χωρίς καμμιά διόγκωση, ανοίγει με τους στίχους του την πόρτα ενός θηριοτροφείου για να βγει το φάσμα, γράφοντας για τη διχόνοια:

Μεγάλη, τρομερή
με τα πτερά απλωμένα
καθώς αετοί ακίνητοι
κρέμεται στον αέρα
ψηλά η διχόνοια.[1]

(‹‹Το Φάσμα››)

Ανάφερα τους δύο μεγάλους ποιητές, γιατί είναι σύγχρονοι του Μακρυγιάννη και για να δείξω την ισόστοιχη δύναμη στο λόγο του ασπούδαχτου Μακρυγιάννη και από το άλλο μέρος για να γνωρίσουμε το ήθος του λόγου και της πράξης του Μακρυγιάννη.

'Ενοιωσε ο Μακρυγιάννης να πέφτει η χώρα ακρωτηριασμένη μέσα στο γκρεμό που άνοιξε ο διχασμός. Ο Ελληνισμός δεν πρέπει να πέρασε περισσότερη δοκιμασία και κρίση από όση στα χρόνια της διχόνοιας, τότε που δημιουργούνται οι παρατάξεις ακουμπισμένες σε κάποια ξένη δύναμη, και αρχίζει ο εμφύλιος πόλεμος. Ο Μακρυγιάννης ένοιωσε από κοντά τον καπνό και την απόπνοια αυτής της παραλυσίας καθώς είδε την ανάμειξη των ξένων στον αγώνα μας, που πέρα από τη φιλελληνική πλευρά της, είχε και αυτή της σύμπηξης των παρατάξεων με μισολοδοξία και έχθρα φανερή, που έδινε το δικαίωμα διαιτησίας και ουσιαστικής επέμβασης των ξένων στα εσωτερικά μας.

Ο Μακρυγιάννης το διχασμό τον αρνήθηκε και τον έκαμε μέγα θέ-

1. Μ.Γ. Μεραχλή: Ανδρέα Κάλβου Ωδές (1-20), εκδόσεις ‹‹Εστίας››, Αθήνα Χ.Χ., σελ. 200.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

μα και έργο αγωγής:

«Αφού τελείωσε ο ζωγράφος από τα μάδρα, γράφει ο Μακρυγιάννης, τότε έστρωσα ένα μέρος του περιβολιού μου με πετραδάμια θάλασσας άσπρα και μαύρα. Ζωγράφισα πρώτα έναν μύλο και γύρω ήταν λόγχες. Αυτός ο μύλος ήταν η πατρίδα, οπούταν τριγυρισμένη με τις λόγχες της τυραγνίας τόσους αιώνες.

Παραμάτου είναι ένα σωλί ζωγραφισμένο· είναι ο πιστός ο 'Ελληνας, οπού φύλαγε την λευτεριά της πατρίδας του τόσους αιώνες νηστικός και γυμνός εις τα χιόνια, σαν εμείνο το καλό σωλί οπού φυλάγει τα πρόβατα από το λύκο. Παραμάτου είναι δύο τραγόπουλα και πολεμούν· έτσι μάθαν την πολεμική και οι 'Ελληνες να λευτερώσουν την πατρίδα τους. Παραμάτου είναι μια ελαφίνα, θυζαίνει τ'αλαφάκι της, όταν έχωμεν ομόνοια, έτσι μας θυζαίνει κι εμάς η πατρίδα μας. Παραμάτου είναι ένα δέντρον φορτωμένον καρπόν κι έχει ένα σαμουλάκι ένας δυστυχής 'Ελληνας οπού πολεμάγει να μαζώξει τον καρπό των αγώνων του και τον χτυπούνε οι καμές αθδέλες. Τους λέγει ο 'Ελληνας «φεύγετε από τον καρπόν του δέντρου μου· μου το προγυρίσατε θα σας κομμάσω τα πόδια». Παραμάτου είναι ένας άλλος 'Ελληνας γενναίος, καλά αρματωμένος· φυλάγει θάρδια δια την λευτεριά της πατρίδας μου, οπού λευτέρωσε με το αίμα του, να μην τολμήσει να την πειράξει κανένας. Παραμάτου είναι ένα τρανό λιοντάρι κι έχει τα νύχια του ρίξει εις τον δυστυχή απάνου σ'έναν 'Ελληνα και θα τον ξεκιλούσε. Προσκαλέστη τον θεόν και με την λόγχην ο 'Ελληνας το σκότωσε. Παραμάτου είναι ένας χορός, που γένεται· ένας με σκουτιά φράγγικα χορεύει μ'έναν 'Ελληνα... Ο φραγγοφορεμένος θέλει τον δικό του χορό, ο 'Ελληνας τον δικό του και θα καλώσουνε ογλήγορα, ότι δεν μπορεί να μάθει ο ένας του άλλου το χορό!».

Στο απόπασμα αυτό επεξηγεί ο Μακρυγιάννης πως συμβούλεψε δύο ζωγράφους, που εργάζονταν στο σπίτι του από το 1836 ως το 1839 για να σωθούν, και σε ζωγραφικά κάδρα, όπως επιθυμούσε, οι μάχες

1. «Απομνημονεύματα», ό.π., σελ. 351, βλέπε επίσης Γ. Σεφέρη, «Δοκιμές», τόμ. Α', ό.π. σελ. 239-240.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

των Ελλήνων. Είναι τόσο λιτός και γεμάτος, γυμνός από κάθε διάκοσμο και γερός όπως τα νεύρα και οι φλέβες του ανθρώπου ο λόγος του Μακρυγιάννη. Και οι παραβολές και οι μεταφορές του είναι ολόκληρο αέτωμα αρετής του λόγου.

Ο χορός είναι από τα πιο εκφραστικά μέσα της ιδιοσυγκρασίας της εθνικής ψυχής, καθώς παρατηρεί ο καθηγητής Ι. Κακριδής.[1]

Στο χορό ο καθένας φανερώνεται με το δικό του τρόπο, και δεν εναρμονίζεται με το σύνολο. 'Οσοι μάλιστα περισσότεροι χοροί υπάρχουν τόσο καταργείται το σύνολο, το ενιαίο, ο κοινός ρυθμός, που ομαδικοποιεί την έκφραση και την εμφάνιση. Η κατάργηση του ίδιου ρυθμού της αρμονίας, η κατάργηση δηλαδή του ίδιου του χορού (γιατί ο χορός δεν νοείται χωρίς το σύνολο, χωρίς την ομάδα), είναι διχασμός, διάλυση , διάσπαση.

Η σύλληψη και η απόδοση, μέσα από τέτοια εικονοπλαστική δύνάμη φανερώνει μεγάλο δημιουργό, από τους πιο μεγάλους που γνώρισε η χώρα μας. Γιατί μαζί με την τέλεια αίσθηση της εικονοπλαστικής δύναμης ο Μακρυγιάννης γίνεται και ο παιδαγωγός του λαού του, όχι μέσα από δεοντολογίες και σπουδαιοφάνειες που φθείρονται εύκολα όπως οι ξερές φλούδες των δέντρων, αλλά μέσα από πράξεις και από εμπειρίες, που μπορούν και μετουσιώνονται σε άρτια καλλιτεχνικά γεγονότα.

'Ηξερε ακόμα ο Μακρυγιάννης πως ο λόγος πρέπει να συμπορεύεται με την εικόνα. Ο λόγος του είναι δέσμη από εικόνες. Και το παράδειγμα που δανείζεται και η μεταφορά και η παραβολή στην αρχική τους σύσταση είναι εικόνες. Γιατί ο λαός πρώτα γνωρίζει με το μάτι του, ασκημένο για τη διάκριση του καλού, του όμορφου, του γενναίου και του άσχημου. Αυτή τη μοναδική για τη λογοτεχνία μας εικονοπλασία την απαντούμε στο δημοτικό τραγούδι μας, καθώς οι έννοιές του δένονται μέσα από τα γερά ουσιαστικά τους, πουφέρνουν καφτά και βαριά νοήματα, τόσο ειλικρινά και αυτόνομα, όπως οι ξεριζωμένες καταβολάδες του εμπελιού. Αυτή τη χάρη του ουσιαστικού

1. Γιάννη Κακριδή: «Φύς Ελληνικό», σελ. 54.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

και όλο εικόνες λόγου την έχει ο Μακρυγιάννης[1].

Και είναι ένα τεράστιο ορυχείο το έργο του με μεταλεύματα γερά σαν τα πλευρά του δυνατού άντρα. Και όταν νοιώθει πως θέλει να ουσιαστικοποιήσει περισσότερο ορισμένα γεγονότα, χαράζει ο ασπούδαχτος δημιουργός στο χώμα γραμμές,ορίζει θέσεις, κάνει ολόκληρες μάχες με πέτρες, που τις νικάει, δίνοντας το ρυθμό με το χέρι του (αυτό το ρυθμό,στην κίνηση, την αλλαγή, τη ροή, που κατορθώνει να εμφυσήσει και στο έργο του, στο λόγο του).

Και ύστερα φωνάζει δύο ζωγράφους να μεταφέρουν στο χαρτί, να εξεικονίσουν όσα αυτός εξεικονίζει με πρόχειρα σχήματα πάνω στο χώμα ή με την αδρή, όλο νεύρο και ομορφιά δομή του λόγου του.

Ο κοινωνικός του προβληματισμός φτάνει σε μια Σπαρτιάτικης αντίληψης αίσθηση του συνόλου, του καλού και της κοινής ευθύνης.

Και ο λόγος του είναι εξίσου εθνικός, με τα στοιχεία του αληθινού και κοινωνικού, όσο και όλο το έργο του Σολωμού. Γνωρίζει οτι το '21 είναι μέγα έπος κατακτημένο από την σύμπνοια και τη θυσία όλων των Ελλήνων και οτι πρέπει αυτό το έπος να μείνει κληρονομιά, σαν αγώνας κατρικός, όλων των Ελλήνων γιατί αλλοιώς δεν μπορεί να καταξιωθεί σε ότι ονομάζουμε παράδοση και πολιτισμό.

Απέναντι από το Εγώ ο Μακρυγιάννης υψώνει το «Εμείς». Ο ίδιος ανήκει στο «Εμείς». Πίσω από το «Εμείς» κινείται όλο το έθνος, ό λαός, που αγωνίστηκε από την ώρα που έπεσε στη σκλαβιά ως την ώρα που έγραψε ο Μακρυγιάννης τα απομνημονεύματα του, για να συνεχίσει το έργο του στη συντέλεια του χρόνου, όσο υπάρχει η χώρα του λαού αυτού.

Αναγνωρίζει πάντα το ύψος και την επίδραση, πάνω στα επεισόδια του αγώνα και στην πύκνωση των ιστορικών γεγονότων, του αρχηγού. 'Ομως και ο αρχηγός ανεβαίνει σαν ταίριασμα της ισχύος και της όρμης του συνόλου και αποτελεί δικό του παραπλήρωμα. Πέρα όμως απ'αυτή την ανάλυση από άποψη επίδρασης του ατόμου και της

1.Γ. Σεφέρη, 'Ενας 'Ελληνας, ο Μακρυγιάννης, Δοκιμές, τόμος Α', ό.π., σελ. 240. Βλέπε επίσης Κ.Θ. Δημαρά, ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, ό.π., σελ. 259. Επίσης Γ. Θεοτοκά: «Ο Στρατηγός Μακρυγιάννης», περ. «Νέα Εστία», τόμος 15, Αθήνα 1 Οκτωβρίου 1941.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ομάδας πάνω στην ιστορία (γεγονότα που τα ερεύνησαν φιλόσοφοι και ιστορικοί από τον Τ. Καρλάυλ ως τον Τούμπη και που φτάνει σ'αυτά από συμπυκνωμένη δύναμη ερευνητική ο ασπούδαχτος Μακρυγιάννης) εκείνο που ιδιαίτερα επισημαίνει αντιπαραθέτοντας το άτομο και την ομάδα, είναι τα δικαιώματα, που πρέπει να λειτουργούν συλλογικά για να περιφρουρούνται οι λαϊκές ελευθερίες και να δικαιώνονται οι εθνικές προσφορές από το σύνολο.

Για να φανερώσει την ομοψυχία των Ελλήνων και την έλλειψη διαφοροποίησης που δημιουργεί κάθε εύνοια και κάθε συμφέρον ο ασπούδαχτος Μακρυγιάννης, έφτασε στην πληρέστερη, από όσο ξέρω, απόδοση του ελληνικού συνόλου, σαν ύπαρξης με ίδια τύχη στο καλό και στην καταδρομή[1].

«Το λοιπόν δουλέγαμε όλοι μαζί να την φυλάμεν κι όλοι μαζί και να μην λέγει ούτε ο δυνατός «εγώ», ούτε ο αδύνατος. Ξέρετε πότε να λέγει ο καθείς «εγώ»; Όταν αγωνιστεί μόνος του και φκιάσει, ή χαλάσει, να λέγει «εγώ». Όταν όμως αγωνίζωνται πολλοί και φκιάνουν, τότε να λέμε «εμείς». Είμαστε εις το «εμείς» και όχι εις το «εγώ». Και εις το εξής να μαθώμεν γνώση, αν θέλωμεν ναφκιάσωμεν χωριόν, να ζήσωμεν όλοι μαζί. Έγραγα γυμνή την αλήθεια, να ιδούνε όλοι οι Έλληνες ν'αγωνίζονται δια την πατρίδα τους, δια την θρησκεία τους, να ιδούνε και τα παιδιά μου και να λένε: «Έχομεν αγώνες πατριωτούς, έχομεν θυσίες», αν είναι αγώνες και θυσίες. Και να μπαίνουν σε φιλοτιμίαν και να εργάζωνται εις το καλό της πατρίδας τους, της θρησκείας τους και της κοινωνίας τους. Όχι όμως να φαντάζωνται για τα κατορθώματα τα πατριωτά, όχι να πορνεύουν την αρετή και να καταπατούν τον νόμον και νάχουν την εξουρροή για κυανότητα[2]».

Ο Μακρυγιάννης είπε λοιπόν αυτόν τον βαρύ λόγο, που δεν μπόρεσε να τον πει κανένας διανοούμενος της εποχής του: «Όχι όμως

1. Γ. Σεφέρη, «Δοκιμές», Τόμος Α', ό.π., σελ. 257.
2. «Απομνημονεύματα», ό.π., σελ. 463-464.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

να φαντάζωνται για τα κατορθώματα τα πατρικά, όχι να πορνεύουν την αρετή και να καταπατούν τον νόμο και να έχουν επιρροή για ικανότητα>>.

Που σημαίνει ο λόγος αυτός, οτι οι απόγονοι πρέπει νάχουν δικό τους επώνυμο έργο, στηριγμένο, αναθρεμμένο μέσα στις άγιες παραδόσεις μας, που έχουν για μας αξία ομόλογη με την αξία και την αναγκαιότητα μαζί που έχει το γόνιμο χώμα για το φυτό. Χωρίς το δικό μας έργο, το δικό μας πολιτισμό, η συνέχεια νεκρώνεται.

Για να λειτουργεί η αρετή των προγόνων μέσα μας, πρέπει να οικοδομήσουμε το δικό μας το προσωπικό, το εθνικό και το ατομικό μας έργο. Χωρίς αυτή την αυτενέργεια καταδικαζόμαστε σε αποχή από την πράξη, από την πάλη για γνώση, για αρετή, για έργο πνευματικό και πολιτιστικό και η αποχή αυτή μας απανθρωπίζει και μας εκφυλίζει.

Εδώ ο Μακρυγιάννης εγγίζει ένα θέμα που δε βγαίνει από την επικαιρότητα. Φτάνει ο Μακρυγιάννης να γίνει ένας ειδωλολάτρης, της αρχαιότητας (γι'αυτά θα πει, δείχνοντας τα αγάλματα, πολεμήσαμε) και όλο του το έργο είναι στεριωμένο γύρω από τα μεγάλα παραδείγματα, που άφησε η κλασσική αρχαιότητα.

Από εκεί όμως και πέρα αρχίζει η ζώνη δράσης του σύγχρονου 'Ελληνα για να επαληθεύεται και να μεταξιώνεται η οργανική συνέχεια.

Η αρχαιότητα για το Μακρυγιάννη δεν είναι κάτι το έτοιμο. Τρέχει κάτω από τα χώματα, αλλά όμως και μέσα στο κορμί μας. Και όπως χρειάζεται να φέρωμε με ανασκαφές στο φως τα αγάλματα και τα ερείπια, έτσι πρέπει να σκάψουμε κα μέσα μας και να οργανώσουμε τη δική μας ζωή και το δικό μας προσωπικό έργο, για να μπορέσουμε να κρατηθούμε στέρια μέσα στον Ελληνικό χώρο.

Νοιώθει μέσα στον Ελληνικό χώρο, όπως όταν γράφει ο ποιητής που αγάπησε τόσο τον Μακρυγιάννη, ώστε να διαβάζει για χρόνια πολλά και κάποιες γραμμές από το έργο του:

Βουλιάζει όποιος σηκώνει τις μεγάλες πέτρες·
τούτες τις πέτρες τις εσήκωσα όσο βάσταξα
τούτες τις πέτρες τις αγάπησα όσο βάσταξα

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τούτες τις πέτρες, τη μοίρα μου.
Πληγωμένος από το δικό μου χώμα
τυραννισμένος από το δικό μου πουκάμισο
καταδικασμένος από τους δικούς μου θεούς,
τούτες τις πέτρες.[1]

(<<Μυκήνες>>)

Ο Μακρυγιάννης αναπνέει μέσα στην προγονική αρετή, αλλά θέλει και έργο και αυτενέργεια και αξιοσύνη που να δίνει γενναιότητα και ήθος στους απογόνους.

Ότι γνωρίζει την αρχαιότητα όχι από φιλολογική έρευνα, αλλά από βίωμα, που του δίνει και τη σπάνια γεύση της καλής και σίγουρης γνώσης, φαίνεται από όσα ο ίδιος έγραψε. Γενναίους άντρες, άβλαβους, απόγονους του Πύρρου, ονομάζει τους Αργυροκαστρίτες της Ηπείρου. Και όταν στο δύσκολο αγώνα του του έρχονται συνεργάτες να μοιραστούν μαζί τη δόξα και το σάβανο, <<ίσως μου τους έστειλες εσύ Λεωνίδα,οτι μείναν όταν σκοτώθης>> γράφει ο Μακρυγιάννης.

Γνωρίζει πότε να προβάλλει το όνομα των αρχαίων ο Μακρυγιάννης, για να πείσει με το δικό του μεγαλείο και με την έντιμη και γενναία πράξη και με το ήθος των απογόνων. Θα αναφέρω ένα θαυμάσιο απόσπασμα: *<<Χάριτες μεγάλες χρωστάει η Πατρίδα σ'όλους τους ευεργέτες και κατ'εξοχή σ'αυτούς τους γενναίους κι αγαθούς άντρες. Ότι αυτείνοι, αφού οι συνεισφορές τους ήταν κι όντως μεγάλες και μας ανάστησαν εις τα δεινά μας, δεν θυσίασαν ποτές δόλο και απάτη να κατατρέχουν πεθαμένους ανθρώπους οι ζωντανοί κι οι αντρείγοι· δεν θέλουν την γης και τη θάλασσα να την ρουφήσουν αυτείνοι, να μην ζήσουν άλλοι δυστυχείς και καταλαθωμένοι και καταφρονεμένοι τόσους αιώνες. Αφού ο θεός τους λυπήθη και θέλει να τους αναστήσει, οι άνθρωποι τους καταπολεμούν να τους φάνε, να τους χάσουνε, να τους σθήσουνε, να μην ξαναειπωθούν Έλληνες. Και τι σας έμαμεν αυτό τ'όνομα των Ελλήνων εσάς των γενναίων αντρών της Ευρώπης; εσάς των προκομένων, εσάς των πλουσίων; Όλοι οι*

1. Γιώργου Σεφέρη: Ποιήματα, δέκατη έκδοση, Ίκαρος, Αθήνα 1976, σελ. 77.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

προκομένοι άντρες των παλαιών Ελλήνων, οι γοναίγοι όλης της ανθρωπότης, ο Λυκούργος, ο Πλάτων, ο Σωκράτης, ο Αριστείδης, ο Θεμιστοκλής, ο Λεωνίδας, ο Θρασύβουλος, ο Δημοσθένης και οι εκλεκτοί πατέρες γενικώς της ανθρωπότης κόπιαζαν και θασανίζονταν νύχτα και ημέρα μ'αρετή, με 'λιμπρείνειαν, με καθαρόν ενθουσιασμόν να φωτίσουνε την ανθρωπότη και να την αναστήσουν νάχη αρετή και φώτα, γενναιότητα και πατριωτισμόν. 'Όλοι αυτείνοι οι μεγάλοι άντρες του κόσμου κατοικούνε τόσους αιώνες εις τον 'Αδη σ'έναν τόπον σκοτεινόν και κλαίνε και θασανίζονται δια τα πολλά δεινά οπού τραθάγει η δυστυχισμένη μερική πατρίδα τους. Χάνοντας αυτείνοι εχάθη και η πατρίδα τους η Ελλάς, έσβυσε τ'όνομά της. Αυτείνοι δεν τήραγαν να θησαυρίσουνε μάταια και προσωρινά, τήραγαν να φωτίσουν τον κόσμο με φώτα παντοτινά. 'Ενιυναν τους ανθρώπους αρετή, τους γύμνωσαν από την κακή διαγωγή· και τοιούτως θεωρούσαν γενικώς την ανθρωπότη και γίνονταν δάσκαλοι της αλήθειας[1]».

Σε πόσο βάθος γνώσ[illegible] και ευθύνης έφτανε η σκέψη του Μακρυγιάννη γύρω από τον κλασσικό μας πολιτισμό φανερώνεται από το επεισόδιο της αρπαγής δύο αγαλμάτων από στρατιώτες του.

«Είχα δύο αγάλματα, σημειώνει ο Μακρυγιάννης, περίφημα, μια γυναίκα κι ένα θασιλόπουλο, ατόφια – φαίνονταν οι φλέθες· τόση εντέλειαν είχαν. 'Οταν χάλασαν τον Πόρο, τάχαν πάρει κάτι στρατιώτες, και στ' 'Αργος θα τα πουλούσαν κάτι Ευρωπαίων. Χίλια τάλληρα γύρευαν.... Πήρα τους στρατιώτες τους μίλησα: Αυτά και δέκα χιλιάδες τάλληρα να σας δώσουνε, να μην το καταδεχτήτε να θγούν από την πατρίδα μας! Γι'αυτά πολεμήσαμε![2]».

Παράλληλα όμως, όπως είπαμε, γύρευε αυτενέργεια και αξιωσύνη σε ότι είναι σύγχρονο και σε έργο και σε λόγο. Και μας άφησε ακα-

---

1. «Απομνημονεύματα», ό.π., σελ. 292-293.
2. ό.π., σελ. 303, βλέπε επίσης Γ. Σεφέρη, Δοκιμές, τόμος Α', ό.π., σελ. 235-241.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τάβλητη περιουσία αγέραστου λόγου, όλο νέυρο και ομορφιά, που όσο κι αν τον πολέμησαν οι λόγιοι μένει σαν η αναπνοή μας, σαν η έκφρασή μας στη λογοτεχνία μας καθώς και στην παιδεία μας.

Όταν όμως διαπιστώνει πως η αρχαιολατρεία δεν έχει αντίκρυσμα σύγχρονο έργο, αλλά είναι ένας φλοιός, που τον δανειζόμαστε για να κρύψουμε τη γύμνια μας, την κουφότητά μας, ο Μακρυγιάννης γίνεται τιμητής, όπως συμβαίνει με καθένα Έλληνα που παλεύει να προφτάσει τη ρόδα του χρόνου και να στρώσει έργο δικό του, πάνω από το χρόνο και τη φθορά. Και γεμίζει το λόγο του με σκώμμα, με ειρωνία, όταν διαπιστώνει την έλλειψη αυτού του σύγχρονου έργου, που θα μας ισοστοιχήσει κοντά στο έργο της ιστορίας μας. Έχει έτσι την πιο σοφή γνώση και αντίληψη της αρχαιότητας ο Μακρυγιάννης. ‹‹*Εβάλατε*, γράφει, *και νέον αρχηγό εις το φρούριον Κόρθος, Αχιλλέα τον έλεγαν, λογιότατον. Και ακούγοντας το όνομα Αχιλλέα φαντηκαίνετε ότι είναι εκείνος ο περίφημος Αχιλλέας. Και πολέμαε το όνομα τους Τούρκους. Δεν πολεμάγει τ'όνομα ποτέ, πολεμάγει η ανδρεία, ο πατριωτισμός, η αρετή. Και ο Αχιλλέας ο δικός σας, ο φρούραρχος της Κόρθος, λεβέντης ήταν Αχιλλέα τον έλεγαν, είχε και το κάστρο εφοδιασμένο από τ'αναγκαία του πολέμου, είχε και τόσο στράτεμα. Όταν είδε τους Τούρκους του Δράμαλη από μακρυά και ήταν και καταπολεμησμένος από Ρούμελη, από Ντερβένια, βλέποντάς τον ο Αχιλλέας άφησε το κάστρο και έφυγε, απολέμητος*[1]››.

Στον αγώνα του για να παραχωρηθεί η συνταγματική κατοχύρωση των ελευθεριών, εργάστηκε σαν αρηγός, γιατί οι πεποιθήσεις του, όπως τις αναλύσαμε παραπάνω, τον έφεραν μέσα στο λαό, στο "εμείς" καθώς ο ίδιος γράφει. Ήξερε και στον αγώνα αυτό, που οργάνωσε μαζί με τον Καλλέργη, τι ζήτουσε. ‹‹*Η Πατρίδα μας*, γράφει, *ήταν πρώτα ρουμάνι· οτ'είχε γένει βάλτος τόσα χρόνια· κ'έκαμεν πολλά άγρια δέντρα και παλιόχορτα· κι ένα μέρος από μας τους νπόπιους κι από τα έξω μέρη πολλοί αγαθοί άνθρωποι πήραν τα τζαπιά, τα τζεκούρια, τα φκιάρια, κι έκοψαν όλες αυτές τις ακαθαρσίες και*

1. ‹‹Απομνημονεύματα››, ό.π., σελ. 59-60.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

δούλεγαν αυτόν τον τόπο και δίνουν τώρα 'σοδήματα, καρπούς, και φρούτα αξιόλογα. Εκείνοι οπού αγωνίστηκαν, από μέσα κι απ'όξω, λίγοι ήταν και χάθηκαν οι περισσότεροι· κι όσοι μείναν πολλοί από αυτούς γκεζερούν ξυπόλητοι και γυμνοί μέσα στα σοκάκια αυτεινής της πατρίδας τους· και οι χήρες κι ορφανά των αγωνιστών διακονεύουν· και οι νέες τους πατούνε οι διαφταρμένοι την τιμή τους σταυκιώς να φάνε κομμάτι γκμί. Λίγοι αγωνιστήκαμεν – εις τον καρπόν πολλοί πλάκωσαν· και παίρνουν το ξύλο και βαρούνε τους αγωνιστάς. Ποτές δικαιοσύνη δεν ειδαμεν – κι όλο συχνούς εμφύλιους πολέμους και σκοτωμούς[1]».

Ζήτησε κι έφυγαν οι Μπαυαρέζοι και κατοχύρωσε τις ελευθερίες του λαού με το σύνταγμα, που καθιερώθηκε με τρόπο ειρηνικό. Η πράξη του αυτή δίνει ένα νέο μέγεθος αρετής και αντρείας στο Μακρυγιάννη και απο την καθιέρωση του συντάγματος αρχίζει μια καινούργια εποχή για τον τόπο μας. Θεωρούσε τους ξένους, περισσότερο τους Μπαυαρέζους, σαν αιτία οπισθοδρόμησης, αναρχίας και αδικοπραγίας στον τόπο μας.

Ο ίδιος δεν ανήκει σε κανένα κόμμα, και κατά συνέπεια δεν ερχόνταν σε επαφή με καμμιά ξένη δύναμη. Αγωνίζεται για την καλλιτέρεψη του τόπου του και για την αξιοπρέπειά του, την ώρα που τα κόμματα (το φιλογαλλικό, το φιλοαγγλικό ή το φιλορωσσικό) δημιουργούν φατριές αντιμαχόμενες έτσι που να παραβλάπτεται ο ρυθμός της γνήσιας ελληνικής ζωής. Θέλει απαραβίαστο από κάθε ξένη βλέψη τον τόπο μας, όπως ο κάθε νοικοκύρης στο σπίτι του. *«Εγώ, γράφει, θέλω του σπιτιού μας τα κεραμίδια να σιάσουμεν, να μην τρέχουν και πέσει το σπίτι μας και μας πλακώσει. Τα ξένα σπίτια τάχουν καλά σκεπασμένα οι νοικοκυραίοι τους και δεν παίρνει ο αγέρας τα κεραμίδια τους όσο σφοδρός και να είναι. Του δικού μας του σπιτιού τα κεραμίδια λίγος άνεμος να φυσήξει δεν αφήνει κανένα. Και έχει και κάτι μαστόρους – παίρνουν τα κεραμίδια και σκεπάζουν τα ξένα σπίτια[2]».*

---

1. ό.π., σελ. 387.

2. Γ. Βλαχογιάννη «Στρατηγού Μακρυγιάννη Απομνημονεύματα», σελ. 77, εκδ. Γαλαξία.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ο Μακρυγιάννης δεν πρωτοστάτησε απλώς στην υπογραφή του συντάγματος, αλλά ήταν ο εμπνευστής της όλης προσπάθειας και ο κύριος υπεύθυνος. Κι όταν το δύσκολο εγχείρημά του πέτυχε νομιζόνταν από πολλούς «ως άγριον τι θηρίον του οποίου την καταστροφήν εντός αυτής της φωλέας αυτού έμμελλε οιαδήποτε περίστασις να επιτρέψη» καθώς μαρτυρεί ο Γιάννης Βλαχογιάννης.

Η έλλειψη ανοχής στις ενέργειες του Μακρυγιάννη και από το άλλο μέρος η αξάπλωση της φήμης του και της ανιδιοτέλειας, που σφράγιζε όλες τις πράξεις του και έδινε ακατάλυτο κύρος και συνέπεια σ'αυτές, γέννησαν στους εχθρούς του φθόνο και υπόνοιες.

Στην αρχή τον φυλάκισαν σε ιδιαίτερο δωμάτιο στο σπίτι του, όπου εγκαταστάθηκε και φρουρός, που τρέφονταν σε βάρος της οικογένειάς του.

Από το σπίτι του τον έφεραν στο Μενδρεσέ, κι ο Μακρυγιάννης από το ένα μαρτύριο έπεφτε στο χειρότερο. Τότε η πληγή της συμφοράς, ο παιδεμός της ψυχής έγινε κραυγή, έκφραση σπαραγμού, λόγος σαν εκείνο, που καθώς γράφει ο Ρίλκε, αν δεν το πει ο άνθρωπος, μπορεί να πεθάνει.

«*Και τώρα γράφω με δάκρυα*, γράφει ο στρατηγός, *καθώς απευθύνεται στο θεό, και δε μας ακούς, και δε μας βλέπεις... φυλακωμένοι έξι μήνες όλοι μας και με φρουρά, και να κοιτάζω αυτούς. Και να σκούζω νύχτα και ημέρα από τις πληγές μου, και να βλέπω τη δυστυχισμένη μου φαμιλιά και τα παιδιά μου πνιγμένα εις τα κλάματα και ξυπόλυτα. Και έξι μήνες φυλακωμένος σε δύο αδρασκελιές κάμαρη... και γιατρόν να μη βλέπωμεν, ούτε ν'αφίνουν κανένα να πλησιάσει να μας ιδεί, ως και αυτούς τους δούλους μου τους φοβίζουν να μας αφήσουν να φύγουν, και ως φυλακωμένος υστερώ την ταλαίπωρή μου φαμιλιά και τους πλερώνω και με το στανιό μένουν .... αρρώστησε η φαμιλιά μου και κάτω την κατέβασαν... Κάνω την έκτεσίν μου εις τον τύπον, ούτε μίλησε καμμιά φημερίδα δια εμάς... Τέλος πάντων όλοι θέλουν να χαθούμε· μας κάνουν ανακρίσες ολουνών, κατ'οίκον έρευνα σπίτια, κατώγεια, ταβάνια, κασσέλες, εικόνες δι-*

μές σου... [1]».

Στη δίκη εκείνη που στήθηκε εντελώς άδικα από εχθρούς του Μακρυγιάννη, αθωώθηκε, αλλά πέτυχαν να βυθίσουν την ψυχή του στην απόγνωση, πέτυχαν δηλαδή να εκτελέσουν την ψυχή του. Το σώμα του έμενε ακόμα όρθιο, ψηλό, χωρίς το καμπούριασμα των γερατειών. Αλλά η ψυχή του ήταν γεμάτη από τρύπες. Οι εχθροί του είχαν πετύχει το σκοπό τους.

Ο Μακρυγιάννης, κατά την έκφραση του Σεφέρη[2], ήταν ένα λεβέντικο κουρέλι, ήταν ένας πλάτανος που του έπαιρναν όλο το χώμα από τις ρίζες του, που αφαιρούσαν όλο τον αέρα, όλο τον ουρανό από τα φύλλα του, κι εκείνος ψάχνει μέσα στο κορμί του και βρίσκει παλιά αποθέματα αντοχής να σταθεί στη ζωή.

Είχε γίνει κι όταν ζούσε ακόμα ένα μνημείο για τους απλοϊκούς και τους κατατρεγμένους ανθρώπους, που πήγαιναν σ'αυτόν, όπως σε παλιό μοναστήρι, να ξενυχτίσουν, να εξομολογηθούν και να πάρουν ευλογία και χάρη. Όπου τελείωσε τις ημέρες του, τις «Πολυώδινες και περιαλγείς» το 1864, στις 27 Απριλίου.

Ανάφερα παραπάνω τα λόγια του Ρίλκε: Ρώτα τον εαυτό σου, θα πέθαινες, αν δεν έγραφες; Ο μεγάλος Γερμανός περιόριζε την αισθητική αναγκαιότητα στις περιπτώσεις που είναι ολοφάνερη η ανάγκη να εκφραστεί ο ποιητής, όπως είναι ανάγκη να αναπνεύσει.

Καθώς διαβάζω τα απομνημονεύματα του Μακρυγιάννη, έχω την αίσθηση πως ο Μακρυγιάννης γράφει, επειδή δεν μπορεί να κάνει αλλοιώς, ή γράφει να συμφιλιωθεί με το σωστό και το δίκιο, όταν η στάθμη του δόλου ανεβαίνει.

Δεν ξεκινάει για να «κάνει» λογοτεχνία, ούτε γνωρίζει οτι άφησε έργο σημαντικότατο, που μπαίνει στο επίπεδο του κλασσικού. Εργάζεται όπως ο λαϊκός ποιητής. Όπως γεμίζει βροχή μια φυσική στέρνα από σκαμμένα βράχια και πλημμυρίζει, έτσι εκφράζεται, παίρνει ροή και ο λόγος του Μακρυγιάννη. Δεν γνώριζε τους «κανό-

---

1. Γ. Βλαχογιάννη: «Στρατηγού Μακρυγιάννη Απομνημονεύματα», σελ. 84.
2. Γ. Σεφέρη: «Ένας Έλληνας, ο Μακρυγιάννης». Δοκιμές, σελ. 236-237 και 259.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

νες>> της τέχνης και τα τροπικά σχήματα του λόγου. Και ευτυχώς, που δεν ήξερε γράμματα, γιατί θα τον κέρδιζε ο λογιοτατισμός. 'Εγραψε όπως ο λαϊκός ποιητής. Και τα γραφτά του έχουν λόγο φρεσκοκομμένο από την ψυχή του, πυκνό απάτητο, ανείπωτο, αγνώριστο, όπως η θαμμένη πέτρα, που βγαίνει από βαθύ νταμάρι και αστράφτει.

Ο λόγος του δεν παίρνει από τα αποδυτήρια της αισθητικής αυτά τα γνωστά, τα κατά παραγγελία σχήματα, με τις καθορισμένες ωραιολογίες. Γνωρίζει καλά το ουσιαστικό, γιατί όλα τα πράγματα και οι πράξεις, με τα ουσιαστικά εκφράζονται. Και με τα ουσιαστικά δένει το λόγο του, όπως ο χτίστης δένει το σπίτι του με λιθάρι. Τίποτε δεν δανείζεται, παρά ξεκόβει το λόγο του από τα πλευρά της ψυχής του. Μου έτυχε συχνά να ακούσω ανθρώπους απλούς, ασπούδαχτους, να μιλούν για πράγματα της εμπειρίας τους με τόση σωστή έκφραση, που χαίρεσαι το εικονοπλαστικό δέσιμο του λόγου τους. Χρησιμοποιούν μεταφορές, δένουν παροιμίες μέσα στο λόγο τους, λειτουργεί μέσα τους η παρομοίωση με τρόπο που πείθει, γιατί μπαίνουν σε ενέργεια οι αισθήσεις μας και βρίσκουμε, οτι κι εμείς οι <<σπουδαγμένοι>> το συναντήσαμε αυτό, αλλά δεν μπορέσαμε να το πάρουμε, σαν άσχετο, μέσα στο λόγο μας.

Κι ύστερα πρέπει να υπάρχει διαφορά ανάμεσα στο πνευματικό, το γνωστικό βίωμα και το καθ'αυτό εμπειρικό βίωμα, που είναι τα ίδια τα πράματα, που μεγαλώνουν μέσα στον απλοϊκό άνθρωπο και τον αναγκάζουν να μιλήσει. Κι όταν μιλήσει ο λόγος βγαίνει έτοιμος γιατί είναι ισόστοιχος από το αφομοιωμένο βίωμα.

'Οταν οδηγούσαν το Μακρυγιάννη από το δικαστήριο στη φυλακή, καθώς ζύγωνε στις παρυφές της Ακρόπολης <<ήρξατο άδων αρματολικόν τι τραγούδιον δια φωνής καθαράς και ατρόμου συγκινήσας τους ακούοντας μεχρι δακρύων>> γράφει ο Βλαχογιάννης.Στα τραγούδια τα κλέφτικα έκανε πολλές παρεμβολές δικών του τραγουδιών. Σώζονται τραγούδια, που μεγάλο τους μέρος είναι καμωμένο από το Μακρυγιάννη. Ο ίδιος αναφέρει πως όταν οι ξένοι του ζήτησαν τραγούδια <<κάθησε και τους έκαμε>>.

'Ολος ο λόγος του Μακρυγιάννη όμως είναι ένα τραγούδι, ένα τραγούδι, που κάποτε είναι βαρύ, λιθαρίσιο, σαν το τραγούδι του Ουίτμαν κι άλλοτε το υλικό του είναι συλλεγμένο από τον ίδιο, σαν

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

απόθεμα βιωμάτων, που θα το ζήλευε και ο Μπαλζάκ, που έψαχνε στο μέτωπο για υλικό τέτοιο.

Θαυμάζει κανείς έπειτα τον τρόπο με τον οποίο λειτουργούσε στο Μακρυγιάννη η ποιητική οικονομία και η οικονομία της ποιότητας. Ο λόγος του καθώς είπα δεν έχει κανένα κενό, που να πέφτει, να αδυνατίζει. Τα λόγια του είναι αποφλοιωμένα, αν τ'αγγίξεις αισθάνεσαι μέσα την λειτουργία της ζωής. Συχνά η πυκνότητα του λόγου ανεβάζει το Μακρυγιάννη στο επίπεδο του κλασσικού:

«Τότε έκατζε ο Γκούρας και οι άλλοι και φάγαμεν γωμί τραγουδίσαμεν και εγλεντήσαμε. Με περικάλεσεν ο Γκούρας και Παπακώστας να τραγουδήσω οτι είχαμεν τόσον καιρό, οπού δεν είχαμεν τραγουδήσει – τόσον καιρό, οπού μας έβαλαν οι ιδιοτελείς και γγιχτήκαμεν δια να κάνουν τους κακούς τους σκοπούς. Τραγουδούσα καλά. Τότε λέγω ένα τραγούδι:

Ο ήλιος εβασίλεγε
'Ελληνά μου, βασίλεγε και το φεγγάρι εχάθη
κι ο καθαρός Αυγερινός που πάει κατά την Πούλια
τα τέσσερα κουβέντιαζαν και κρυφοκουβεντιάζουν.
Γυρίζει ο ήλιος και τους λέει, γυρίζει και τους κρένει·
«Εγές οπού βασίλεγα πίσω από μια ραχούλα,
ακ'σα γυναίκεια κλάματα κι αντρών τα μυριολόγια
γι'αυτά τα 'ρωϊκά κορμιά, 'σ τον κάμπο ξαπλωμένα,
και μεσ'το αίμα το πολύ είν'όλα βουτημένα.
Για την πατρίδα πήγαιναν 'σ τον 'Αδη, τα καημένα».

Ο μαύρος ο Γκούρας αναστέναξεν και μου λέγει «Αδερφέ Μακρυγιάννη, σε καλό να μας το κάμη ο Θεός, άλλη φορά δεν τραγούδησες τόσο παραπονεμένα. Αυτό το τραγούδι σε καλό να μας βγει. Είχα κέφι, του είπα, οπού δεν τραγουδήσαμεν τόσον καιρό». 'Αρχισε ο πόλεμος και άναγε ο ντουφεκισμός πολύ. Πήρα τους ανθρώπους μου, πήγα εκεί καθώς ήμουν διορισμένος και στάθηκα καμπόσο και πολεμήσαμεν. 'Ηφερα απ'όξω γύρω τα πόστα. Πήγα εις το κονάκι μου, οτι

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

έπαιρνε να βασιλέψει το φεγγάρι να βγάλω τον πεζό δια την κυβέρνηση. 'Ερχονται και μου λένε ‹‹τρέξε σκοτώθη ο Γκούρας εις το πόστο του. 'Εριξε αναντίον των Τούρκων απάνω εις την φωτιά τον βάρεσαν εις τον αμήλιγγα και δεν μίλησε τελείως››. Πήγα τον πήραμεν εις το νώμο και τον βάλαμε σ'ένα μπουντρούμι. Τον συγύρισε η φαμελιά του και τον χώσαμεν[1]››.

Στον πρόλογο των απομνημονευμάτων ο Μακρυγιάννης σημειώνει πως είναι αγράμματος και δεν μπορεί να κρατήσει ταχτική σειρά στα γραφόμενα. Σε άλλο απόσπασμα γράφει: ‹‹*Ο ζήλος της πατρίδος μου δίνει αυτήνη την αγανάκτηση και δεν μπόρεσα να γράψω γλυκότερα*››. Συνεχίζοντας την αυτοκριτική του γράφει πως ‹‹*Σε πολλά μέρη 'παναλαβαίνω πίσω τα ίδια (οτι είμαι αγράμματος και δε θυμάμαι και δε βαστώ σειρά ταχτική)*››.

Στον επίλογο γράφει: ‹‹*Κάνω αυτό το γράψιμο το απελέκητο, οτι δεν είχα τρόπο όντας παιδί να σπουδάσω. ήμουν φτωχός κι έκανα τον υπηρέτη και τιμάρευα άλογα και άλλες πλήθος δουλειές έκανα να βγάλω το πατρικό μου χρέος, οπού μας χρέωσαν οι χαράμηδες, και να ζήσω κι εγώ σε τούτην την κοινωνίαν, όσο έχω τ'αμανέτι του θεού εις το σώμα μου. Και αφού ο θεός θέλησε να κάμει νεκρανάστασιν εις την πατρίδα μου, να την λευτερώσει από την τυραγνίαν των Τούρκων, αξίωσε κι εμένα να δουλέψω κατά δύναμη λιγότερον από τον χερώτερον πατριώτη μου 'Ελληνα. Γράφουν σοφοί άντρες πολλοί, γράφουν τυπογράφοι ντόπιοι και ξένοι διαβασμένοι για την Ελλάδα - ένα πράμα μόνο με παρακίνησε κι εμένα να γράψω, οτι τούτην την πατρίδα την έχομεν όλοι μαζί, και σοφοί κι αμαθείς και πλούσιοι και φτωχοί και πολιτικοί και στρατιωτικοί και οι πλέον μικρότεροι άνθρωποι όσοι αγωνιστήκαμεν, αναλόγως ο καθείς, έχομεν να ζήσωμεν εδώ. Το λοιπόν δουλέψαμεν όλοι μαζί, να τη φυλάμε κι όλοι μαζί και να μην λέγει ούτε ο δυνατός ‹‹εγώ››, ούτε ο αδύνατος'*››.

Οι διαβασμένοι βέβαια έγραψαν πολλά και μπήκαν στην παράδοσή

1. ‹‹Απομνημονεύματα››, ό.π., σελ. 464.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

μας. Μα δε μπόρεσαν να βρούνε την πηγή απ'όπου βγήκε το '21, σαν έπος ιστορίας και σαν τραγούδι πρωτάκουστης παλλικαριάς, όπως το είδαν ο Σολωμός, ο Μακρυγιάννης και ο Κάλβος, και πριν απ'αυτούς ο λαός, ο μεγάλος τραγουδιστής – που το τραγούδησε στους απογόνους, όπως ο πατέρας κάνει μύθο και ποίημα τη δική του δόξα.

Ο Μακρυγιάννης, όπως ο ίδιος γράφει, άφηνε το ντουφέκι, όταν δεν είχε πόλεμο κι έφτανε ‹‹πεντέξι›› ελληνικά τραγούδια. Με τη δεύτερη πράξη του δε συνέχιζε απλώς την πρώτη, αλλά την ολοκλήρωνε. Το βιβλίο του έπρεπε να κυκλοφορεί σε όλα τα στρώματα του λαού. Αφομοιώνεται εύκολα γιατί οι πράξεις που περιγράφει με τον ποιητικότατο τρόπο του βγαίνουν από την καρδιά του αναγνώστη, άλλοτε σαν εμπειρία που την αγάπησε κι άλλοτε σαν επιθυμία.

Τέτοιας αναγκαιότητας βιβλία στάθηκαν η ‹‹φυλλάδα του Μεγαλέξαντρου›› και οι ομιλίες του Κοσμά του Αιτωλού. Είναι τα απόρθητα κρυφά σχολειά, κάτω από οποιαδήποτε σκοτεινή νύχτα δουλείας με τη διαφορά πως τα απομνημονεύματα του Μακρυγιάννη σαν έργο τέχνης είναι το πιο σημαντικό της νεοελληνικής λογοτεχνίας χωρίς να βγει από καμμιά σχολή ή νοοτροπία. Καθώς ακούω το λόγο του από την κυγέλη της καρδιάς του, θυμούμαι στίχους του Γιώργου Σεφέρη, του ποιητή που αγάπησε ως τη λατρεία το Μακρυγιάννη: ‹‹Στέκεται μεγάλος, ψιθυρίζοντας ανάμεσα στ'ασπρισμένα του γένια λόγια της γλώσσας μας, όπως την μιλούσαν πριν τρεις χιλιάδες χρόνια›› Λόγια της γλώσσας μας ψιθυρίζει κι ο Μακρυγιάννης. Η γλώσσα μας δίνει κι αυτή τις μεγάλες της μάχες, όπως γίνεται και με την ιστορία και την ελευθερία.

Ο Γιάννης Μακρυγιάννης κέρδισε την πιο δύσκολη μάχη αξιώνοντας τη γλώσσα μας, ως την πιο ψηλή αρετή της έκφρασης και της πύκνωσης, εκεί που αρχίζει το μέτρο και η οικονομία του κλασσικού λόγου.

*

* *

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Βλαχογιάννη Γ., Αρχείον του Στρατηγού Ιωάννου Μακρυγιάννη, τ. Α', (περιέχων τα ιστορικά έγγραφα), τ. Β', (περιέχων τα Απομνημονεύματα), εν Αθήναις εκ του τυπογραφείου Σ.Κ. Βλαστού 1907.

Αημαρά Κ.Θ., Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Από τις πρώτες ρίζες ως την εποχή μας, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1972.

Θεοτοκά Γ., Πνευματική πορεία, Εστία χ.χ. ΙΙ.

——————— Ο Στρατηγός Μακρυγιάννης, περ. «Νέα Εστία», τ. 15, Αθήνα 1 Οκτωβρίου 1941.

Καμριδή Γιάννη, Φως Ελληνικό.

Καραντάνη Α., Τα Απομνημονεύματα του στρατηγού Μακρυγιάννη, περ. Αγγλοελληνική Επιθεώρηση, Αθήνα Φεβρ. 1947.

Μεραχλή Μ.Γ., Ανδρέα Κάλβου Ωδές (1-20), εκδ. Εστία, Αθήνα χ.χ.

Πολίτη Ν.Γ., Εκλογαί από τα τραγούδια του ελληνικού λαού, Αθήνα 1914.

Σεφέρη Γ., Ένας Έλληνας, ο Μακρυγιάννης, Δοκιμές, τομ. Α (1936-1947), Ίκαρος, Αθήνα 1974.

Τζούλη Χ., Ηρωικός κόσμος, Δοκίμια, Αθήνα 1966.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Η ΜΥΘΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΘΥΣΙΑΣ

Μες π' Άγιο Βήμα της γυχής

Δ. ΣΟΛΩΜΟΣ

Η Ελληνική μυθολογία[1] ξεκινά από τα έγκατα της ψυχής των Ελλήνων απ' όπου πηγάζουν τα δημοτικά μας τραγούδια και οι παραδόσεις. Μέσα στη μυθολογία απαντάται το σωστότερο μέτρο της ηθικής πάλης του ελληνισμού καθώς και το μεγάλο μέτρο της έκφρασης των Ελλήνων, γιατί η ελληνική μυθολογία είναι αληθινή κοσμογονία του λόγου και της αισθητικής. Οι αρετές που είναι εξομοιωμένες με την ελευθερία και την τιμή της χώρας μας είναι κατηγορίες της ηθικής των Ελλήνων.

Τα πρόσωπα λ.χ. του θησέα και του Αχιλλέα δημιουργούν, σαν πρωτογενείς μορφές της μυθολογίας και της ιστορίας μας, τη μεγάλη παράδοση της θυσίας. Ο θησέας σκοτώνει το Μινώταυρο και σώζει τα κορμιά της φιλόμουσης Αθήνας από τα δόντια του θηρίου, που βγήκε από την ακόλαστη ένωση της Πασιφάης με τον ιερό ταύρο. Ο θησέας δε <<στρατεύτηκε>> από τον κλήρο ή από την τύχη. Έκαμε μια πράξη με πλήρη τη συνείδηση του χρέους. Ξεπέρασε τον εαυτό του και ανοίχτηκε στο σύνολο. Πριν από την πράξη του φόνου του Μινώταυρου, ο θησέας έζησε το δικό του θάνατο, γιατί τα εισαγωγικά στοιχεία του μύθου μας ετοιμάζουν να τον δεχτούμε. Η νίκη του πάνω στο τέρας δεν ολιγοστεύει το κύρος της δικής του θυσίας. Ο Μινώταυρος από το άλλο μέρος έχει όλες τις υπόγειες δυνάμεις του σκοτεινού εχθρού ή της ίδιας της δουλείας, στο εξωτερικό της γνώρισμα σαν ό,τι ονομάζουμε σκλαβιά με τα παρεπόμενά της, και στο εσωτερικό της μέρος που συνιστά τις καταστροφικές δυνάμεις της

---

1. P. Decharme, Mythologie de la Grece antique, Paris 1884, μετάφρ. Α. Φραγκιά: Ελληνική Μυθολογία, Αθήναι, εκδόσεις Ιστορικών Βιβλίων, χ.χ. τ. Α - Β, K. Kerenyi, Η Μυθολογία των Ελλήνων, μτφρ. Δ. Σταθόπουλου, Αθήνα, Εστία, Άλκη Κυριακίδου - Νέστορος, Η Ερμηνεία των μύθων από την αρχαιότητα ως σήμερα, Ελληνική Μυθολογία (εποπτ. Ι. Θ. Κακριδή), τ. 1, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1986 σ. 274 κ.ε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

πάνω στο πνεύμα και την ψυχή:

Ο Αχιλλέας επίσης καθώς σημαδεύεται από τον οιωνό του θανάτου το «αποφασίζει», ενώ μπορεί, του δίνεται το δικαίωμα να αντιδράσει. Η θέλησή του σώζει τους δικούς του, δίνοντάς τους τη νίκη. Και εδώ η πράξη του αντικαθρεφτίζει τη συνείδησή του, δεν είναι τυχαία και από ένστικτο οδηγημένη.[1]

Καθώς όμως στις πράξεις των δύο αυτών προσώπων πλεονάζει το προσωπικό επικό στοιχείο δεν μπορεί να εκτιμηθεί όσο πρέπει το ηθικό τους κύρος. Γιατί είναι φανερή η πρόθεση του μυθοποιού να δημιουργήσει, πάνω από το συνηθισμένο μέτρο, τους ήρωες. Τα πρόσωπα δηλαδή δεν είναι αφομοιωμένα από την πατρίδα, σε βαθμό που να προέχει η πράξη τους. Ακόμα άλλωστε συνεχίζονταν οι μετακινήσεις των ελληνικών φύλων μέσα στον ελληνικό χώρο καθώς και η δημιουργία των σχέσεων συγγενείας μεταξύ Μητρόπολης και αποικίας, έτσι που να μην αποχτά απόλυτη αξία ακόμα η πατρίδα, σαν ανθρωπογεωγραφικός χώρος. Ο Λυκούργος, ο Κόδρος, ο Σόλωνας και ο Σωκράτης με το έργο τους (έργο είναι η ζωή και ο λόγος σε οποιαδήποτε έκφρασή του, που δικαιώνεται από τον πολιτισμό) άφησαν μεγάλα παραδείγματα θυσίας, που κυρώθηκαν από όλους τους πολιτισμένους ανθρώπους[2]. Στη χώρα μας η πατρίδα είχε πάντοτε ανθρωπογεωγραφικό και όχι απλώς γεωγραφικό αντίκρυσμα, όπως συνέβαινε π.χ. στους Εβραίους της Βίβλου. Οι άνθρωποι που θυσιάζουν τον εαυτό τους ανεβάζουν ποιοτικά ή και σώζουν ένα μεγάλο κοινωνικό σύνολο. Θα αναφέρω ένα παράδειγμα από τη Βίβλο, για να δείξω οτι οι Εβραίοι ένιωθαν όπως το φυτό με το χώμα τη σχέση πατρίδας και λαού. Διαβάζουμε στο Δευτερονόμιο: «*Και ανέβη ο Μωυσής από των πεδιάδων Μωάβ εις το όρος Νεβώ, εις την κορυφήν Φασγά, την κατέναντι της Ιερικώ. Και έδειξεν εις αυτόν ο Κύριος πάσαν την γην Γαλαάδ έως Δαν και πάσαν την γην Νεφθαλί και την γην του Εφραίμ και του Μα-*

1. Ι.Θ. Κακριδή, Οι Αρχαίοι Έλληνες στη Νεοελληνική Παράδοση, β' έκδοση, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1979, σελ. 79-89, του ιδίου, Ομηρικές Έρευνες (1944) σ. 63 κ.ε.

2. Ι. Θ. Κακριδή, «Αρχαίοι Έλληνες και Έλληνες του Εικοσιένα» στον τόμο Φως Ελληνικό (1963), σελ. 75-90.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

νασσή, και πάσαν την γην του Ιούδα, εώς τη θαλάσσης της εσχάτης, και την μεσημβρίαν, και την πεδιάδαν της κοιλάδος της Ιερικώ, πόλεως Φοινίκων, έως Σηγώρ. Και ο Κύριος είπε προς αυτόν. Αυτή είναι η γη, την οποίαν εγώ ώμοσα προς τον Αβραάμ, προς τον Ισαάκ και προς τον Ιακώβ, λέγων, εις το σπέρμα σου θέλω δώσει αυτήν· εγώ σε έκαμα να ίδης αυτήν με τους οφθαλμούς σου, επεί όμως δεν θέλεις διαπεράσει>>[1].

Ο Μωυσής που πήρε το χάρισμα του πνευματικού και οργανικού μαζί αρχηγού από το θεό του κι ενώ έχει το προνόμιο να είναι στο πλευρό του θεού του, επιθυμεί ως την απόγνωση, να <<διαπεράσει>> στα τείχη της πατρίδας του. Αλλά και η μερική ικανοποίηση του νόστου, αφού άφησε τα μάτια του σαν πουλιά μέσα σε βροχή να φύγουν μέσα στην πατρίδα του με τη βοήθεια του θεού του, επισημαίνει το δεσμό του Εβραίου με την πατρίδα του. Ο δεσμός αυτός που φανερώνει τον άνθρωπο γέννημα της πατρίδας του και που αφομοιώνεται ο άνθρωπος με όλα τα πνευματικά στοιχεία της προσωπικότητάς του από την ύλη της πατρίδας του δείχνεται με ποιητικότερο τρόπο και γι' αυτό με περισσότερο το στοιχείο της υπερβολής στον ψαλμό ΡΛΖ'.

<<Επί των ποταμών Βαβυλώνος, Εκεί εκαθίσαμεν και εκλαύσαμεν εν τω μνησθήναι ημάς την Σιών. Επί ταις ιτέαις εν μέσω αυτής εκρεμάσαμεν τα όργανα ημών. Ότι εκεί επηρώτησαν ημάς οι αιχμαλωτεύσαντες ημάς λόγους ωδών, και οι απάγοντες ημάς, ύμνον. Άσατε ημίν εκ των ωδών Σιών. Πώς άσωμεν την ωδήν Κυρίου επί γης αλλοτρίας; Εάν επιλάθωμαί σου, Ιερουσαλήμ, επιλησθείη η δεξιά μου. Κολλησθείη η γλώσσα μου τω λαρύγγι μου, εάν μη σου μνησθώ, εάν μη προανατάξωμαι την Ιερουσαλήμ, ως εν αρχή της ευφροσύνης μου>>[2].

Στην Ελλάδα η θυσία του ατόμου είναι δεμένη με το πνευματικό και ηθικό μέρος της πατρίδας καθώς και με το καθαυτό υλικό. Ο Σωκράτης σαν θεμελιακό στοιχείο της πατρίδας τοποθετεί τους νόμους. Στους νόμους δίνει πρωτογενές ηθικό νόημα. Πέρα από τις διατάξεις του <<νομικού δικαίου>>, όπως ορίζονται επιστημονικά οι νόμοι,

---

1. Δευτερονόμιον κεφ. 26'.
2. Ψαλμός ΡΛΖ'.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

νόμοι στους Σωκρατικούς διαλόγους είναι ό,τι εκφράζει την ηθική ζωή του ανθρώπου και κυρίως την έννοια της δικαιοσύνης και της αλήθειας. Ο θάνατός του είναι πράξη θυσίας, γιατί στηρίζει βασικούς θεσμούς της πατρίδας του. Οι θεσμοί αυτοί συχνά χρειάζονταν τη ζωή των μεγάλων και αθώων μαζί, για να αποχτήσουν αντοχή και να απορρίψουν το ‹‹θνητό›› μέρος.

Από ποιές κατηγορίες της ψυχής και του συναισθήματος πηγάζει και διαμορφώνεται ως την πράξη η θυσία; Βασικό της στοιχείο γενετικό είναι η γνώση και το χρέος. Ο άνθρωπος που σφραγίζεται από την πρόθεση για τη θυσία, παλεύει με τον εαυτό του, με την ψυχή του, με τη ζωή του να ξεπεράσει τα θέλγητρα και την ισορροπία, που δίνει ελπίδα. Δεν ελπίζει σε καμμιά διάσωση του κορμιού του σα βιολογικής μονάδας. Στο κατά πρόσωπο αντίκρυσμα του θανάτου οι βιολογικές δυνάμεις, που θέλουν να σωθούν και να διαμορφωθούν σύμφωνα με τον αυτόνομο προορισμό τους, αντιστέκονται. Μεγάλο παράδειγμα αντίστασης των δυνάμεων αυτών είναι η προσευχή του Χριστού στον κήπο της Γεσθημανή, τότε που γονατίζει μπροστά στο επερχόμενο μαρτύριο, που το γνωρίζει σε όλες του τις διαστάσεις.

Όσο εναργέστερη είναι η γνώση, τόσο δυσκολότερη είναι η θυσία. Από την ώρα που ο άνθρωπος θα περάσει από τη γνώση στην απόφαση, η θυσία γίνεται βίωμα.

Στη μάχη των Θερμοπυλών βρίσκουμε την κατάκτηση όλου του μέτρου της θυσίας. Υπάρχει η γνώση του θανάτου και η συνείδηση του χρέους. Η περιφορά του πάθους των Ελλήνων περνά από όλα τα στάδια της υψηλής ανθρώπινης αντοχής. Σαν βιολογικές μονάδες αντιστέκονται, και σαν ηθικές μονάδες θέλουν να σώσουν την ηθική περιουσία, που κλείει αυτόνομα κάθε άτομο. Το πρώτο στάδιο της πάλης είναι η αντίσταση στο θάνατο: ‹‹*Οἱ δὲ ἐν Θερμοπύλῃσι Ἕλληνες, ἐπειδὴ πέλας ἐγένετο τῆς ἐσβολῆς ὁ Πέρσης, καταρρωδέοντες ἐβουλεύοντο περὶ ἀπαλλαγῆς*››, γράφει ο Ηρόδοτος[1]. Από όλες τις διεργασίες της εσωτερικής πάλης κερδίζει η συνείδηση του χρέους. Οι πολεμιστές των Θερμοπυλών αποχτούν όλη τη γνώση του θανάτου χωρίς να φτάσουν

1. Ηροδότου, ‹‹Περσικοί Πόλεμοι››, βιβλ. 7, κεφ. ν, σελ. 207.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

στην απόγνωση. Ο Δημάρατος αποκρίνεται στον Ξέρξη: ‹‹Οι άνθρωποι ούτοι (οι Σπαρτιάτες) αποίμαται μαχεσόμενοι ημίν περί της εσόδου, και ταύτα παρασκευάζονται· νόμος γαρ σφι ούτω έχων εστί· επεάν μέλλωσι κινδυνεύειν τη ψυχή, τότε τας κεφαλάς κοσμέονται››[1].

Εκτός από τη συνείδηση του θανάτου, που πήγαζε εκ των ένδον, οι πολεμιστές των θερμοπυλών πείθονται για τη θυσία τους και από το μάντη Μεγιστία: ‹‹Τοίσι δε εν Θερμοπύλησι εούσι Ελλήνων πρώτον μεν ο μάντης Μεγιστίης εσιδών εκ τα ιερά έφρασε τον μέλλοντα έσεσθαι άμα ηοί σφι θάνατον››[2].

Τα περισσότερα επιγράμματα μιλούν δίκαια για τη θυσία των Σπαρτιατών, που αν και ο θάνατος στεκόταν μπροστά τους, πέρασαν από τη γνώση του θανάτου στην τιμή της αιωνιότητας.

Την ίδια γνώση του θανάτου και ομόφωνη απόφαση για τη θυσία έδειξαν οι Θεσπιείς ‹‹ειδότες μάλιστα οι ουκ έφασαν απολιπόντες Λεωνίδην και τους μετ' αυτού αποαλλάξαντες, αλλά καταμείναντες συναπέθανον››[3]. Πουθενά στο βιβλίο του Ηροδότου, που μιλάει για τους Περσικούς Πολέμους δε διαφαίνεται η ελπίδα για σωτηρία των Ελλήνων. Οι ίδιοι μάλιστα από την ώρα που από τη γνώση του θανάτου περνούν στην απόφαση της θυσίας, φανερώνουν το καλύτερο μέρος της ζωής τους, την πιο υψηλή ποιότητα της ζωής τους που έκλειαν. ‹‹Άτε γαρ επιστάμενοι τον μέλλοντα σφι έσεσθαι θάνατον εκ των περιιόντων το ούρος, αποδείκνυτο ρώμης όσον είχον μέγιστον εις τους βαρβάρους, παραχρεόμενοί τε και κτείνοντες››[4].

Ο Σιμωνίδης σε εγκώμιό του για τους νεκρούς των θερμοπυλών μένει περισσότερο στο στράμα της αρετής και του ήθους που άφησαν οι θερμοπυλομάχοι στην ιστορία μας. Δεν αντικρύζει την ανθρώπινη πάλη, όσο να περάσουν από το δισταγμό στην απόφαση και στην πράξη της θυσίας. Παίρνει σαν δεδομένη τη θυσία τους και επισημαίνει

1. Ηροδότου, ‹‹Περσικοί Πόλεμοι››, βιβλ. 7, σελ. 209.
2. Ηροδότου, ‹‹Περσικοί Πόλεμοι››, βιβλ. 7.
3. Ηροδότου, ‹‹Περσικοί Πόλεμοι››, βιβλ. 7.
4. Ηροδότου, ‹‹Περσικοί Πόλεμοι››, βιβλ. 7.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

την επίδρασή της πάνω στον άνθρωπο και στο χρόνο. Ξεκινά δηλαδή ο Σιμωνίδης από το θάνατο των θερμοπυλομάχων που τον επεκτείνει μέσα στη ζωή και στο ήθος όλων των ανθρώπων[1].

Αντίθετα ο Καβάφης μένει περισσότερο στο ανθρώπινο στοιχείο. Οι θερμοπύλες είναι η άσκηση του ήθους, της γενναιότητας και της αλήθειας. Η ελευθερία σαν αξιολογικό φαινόμενο της ζωής μας δεν υπάρχει χωρίς τις αρετές αυτές! Στο ιστορικό του υπόβαθρο ο Καβάφης είναι κοντά στον Ηρόδοτο. Προέχει η συνείδηση του χρέους. Θεμελιακός παράγοντας που ανεβάζει στη σφαίρα της ηθικής το γεγονός της θυσίας είναι η πρόβλεψη του θανάτου. Αφού το γεγονός του θανάτου αφομοιώνεται από τους ήρωες, χωρίς να χάσουν, μέσα από πάλη και σύγκρουση, την ισορροπία τους, η θυσία τους ταυτίζεται με το πιο ψηλό χρέος. Θα αναφέρω ολόκληρο το ποίημα του Καβάφη, που είναι από τα καλύτερά του, για τη γενικότερη δικαίωσή του μέσα στη ζωή και στην ιστορία.

Τιμή σ' εκείνους όπου στην ζωή των
ώρισαν και φυλάγουν θερμοπύλες.
Ποτέ από το χρέος μη κινούντες·
δίκαιοι κ' ίσιοι σ' όλες τις πράξεις,
αλλά με λύπη κιόλας κι ευσπλαχνία·
γενναίοι οσάκις είναι πλούσιοι, κι όταν
είναι πτωχοί, πάλ' εις μικρόν γενναίοι,
πάλι συντρέχοντες όσο μπορούνε·
πάντοτε την αλήθεια ομιλούντες,

---

1. «Των εν θερμοπύλαις θανόντων
ευκλεής μεν α τύχα, καλός δ' ο πότμος,
βωμός δ' ο τάφος, προ γόων δε μνάστις, ο δ' οίκτος έπαινος·
εντάφιον δε τοιούτον ουτ' ευρώς
ούθ' ο πανδαμάτωρ αμαυρώσει χρόνος·
ανδρών αγαθών όδε σακός οικέταν ευδοξίαν
Ελλάδος είλετο· μαρτυρεί δε και Λεωνίδας,
ο Σπάρτας βασιλεύς, αρετάς μέγαν λελοιπώς
κόσμον αέναόν τε κλέος».

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

πλην χωρίς μίσος για τους ψευδομένους.

Και περισσότερη τιμή τους πρέπει
όταν προβλέπουν (και πολλοί προβλέπουν)
πως ο Εφιάλτης θα φανή στο τέλος,
κ' οι Μήδοι επι τέλους θα διαβούνε[1].

Παλυεδρικότερο σύμπλεγμα σύγκρουσης στη ζωή και στη θυσία παρουσιάζει το μεγαλύτερο έργο του Σολωμού, οι ‹‹Ελεύθεροι Πολιορκημένοι››. Ο Σολωμός είναι ένας από τους μεγαλύτερους ποιητές του κόσμου. Ψάχνει μέσα στο έργο του τις Μεγάλες Ουσίες καθώς ο ίδιος σημειώνει με κεφαλαία τα αρχικά γράμματα στις δύο λέξεις. Πριν απ' όλα είναι ο ποιητής του λογισμού. Εργάζεται όπως οι ζωγράφοι της αναγέννησης με τρόπο επαγωγικό. Μια ενότητα πολλών δυνάμεων φανερώνεται στην ισοζυγία των μορφών μέσα στους ‹‹Ελεύθερους Πολιορκημένους››. Εκείνοι οι ‹‹Μεγάλοι›› (πάλι με κεφαλαία δίνει την επιθετική έννοια στους Πολιορκημένους) θα διαβούν όλοι από μια αναβάθρα από δυσκολίες. Θα παλέψουν με τις αισθήσεις τους, με τις εμπειρίες τους, με τις μνήμες που δημιούργησαν ένα μεγάλο κλοιό υποχρεώσεων στη ζωή τους.

Ο άνθρωπος χάνει τότε, ή κινδυνεύει να χάσει, την εσωτερική του ισοζυγία και ενότητα. Οι δυνάμεις που τον δένουν άμεσα με τον έξω κόσμο απορροφούνται από αυτόν και επιστρατεύουν τη συνδρομή των ενστίκτων και των ορμών που κρατούν ακέραιη τη ζωή στο βιολογικό της μέρος. Και ο πιο ασκημένος στις πνευματικές και ηθικές αρετές δύσκολα βγαίνει από την εξουσία των δυνάμεων αυτών. Η φύση μέσα από μυστηριακές εσωτερικές λειτουργίες επιβάλλει την εκ-

---

1. Κ.Π. Καβάφη, Ποιήματα (2 τόμοι - επιμέλεια Γ. Σαββιδή), εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1963, Γιάννη Δάλλα, Καβάφης και ιστορία, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1974, σελ. 17 κ.ε., του ιδίου, Ο Καβάφης και η πόλις των ιδεών στο ‹‹θερμοπύλες››, Ανθολογία σύγχρονης Κριτικής, Γιάννης Γαδέλης, σελ.189, Γ. Θέμελη, Η Ποίηση του Καβάφη, Διαστάσεις και όρια,εκδ. Κωνσταντινίδη, Θεσσαλονίκη 1977, Ξ.Α. Κοκόλη, Φορμαλισμός, Διδακτική της Λογοτεχνίας και οι ‹‹θερμοπύλες›› του Καβάφη, περ. Φιλόλογος, τεύχ. 11 Οκτ. 1977, Ζωή Καρέλλη, Σχόλια πάνω στις ‹‹θερμοπύλες›› του Καβάφη.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

πλήρωση του βιολογικού σκοπού του ανθρώπου, που είναι ο έρωτας, η ευδαιμονία, το μάκρος της ζωής, η περιποίηση των αισθήσεων.

Το φυσικό περιβάλλον έπειτα, μέσα στο οποίο τρέφονταν οι αισθήσεις, ο ποιητής το υπερυψώνει σε ένα χώρο απόλυτης ομορφιάς, για να γίνει περισσότερο δύσκολη η απόφαση της θυσίας. Αυτό είναι το ένα σκέλος της σύγκρουσης. Από το άλλο μέρος υψώνεται απροσμάχητα το ηθικό μέρος της ζωής του ανθρώπου, που μετά από μεγάλη πάλη κατορθώνει να εξουσιάσει το βιολογικό μέρος της ζωής του ανθρώπου, κάτω από πνευματικά και ηθικά αγαθά της ζωής. *«Όλα αυτά,* σημειώνει ο μεγάλος Σολωμός, *όσο μεγαλύτερα είναι και φλέον διάφορα, εις τόσο υψηλότερο στυλοφόδι σταίνουν την Ελευθερία, μεστήν αφό χρέος, δηλαδή, αφ' όσα φαρέχει η Ηθική, η θρησκεία, η Πατρίδα, η Πολιτική κ.α.»*[1].

Η φύση, στη σύγκρουση αυτή, είναι στην καλύτερη, από άποψη αισθητικής γονιμότητας, ώρα της: *«Η ζωή,* γράφει στους στοχασμούς του ο ποιητής, *φου ανασταίνεται με όλαις της ταις χάρες αναθρύζοντας ολούθε, νέα, λαχταριστή, φεριχυνόμενη εις όλα τα όντα· η ζωή αιέραιη , αφ' όλα της φυσης τα μέρη, θέλει να καταβάλη την ανθρώφινη φύση στην εφιφάνεια και εις το βάθος της. Η ωραιότης της φύσης, φου τους φεριτριγυρίζει, αυξαίνει εις τους εχθρούς την ανυφομονησία να φάρουν τη χαριτωμένη γη, και εις τους φολιορκημένους τον φόνο οτι θα τη χάσουν»*[2].

Η πατρίδα, σε τέτοιες ώρες, γίνεται πιο πολύ επιφάνεια με την αισθητική πανοπλία της. Ο πολιορκημένος αφομοιώνεται από την πατρίδα μέσα στο λυρικό της ξέσπασμα: *«Μια φούχτα χώμα να ιρατώ και να σωθώ μ' εμείνο»*. Η περιφορά του πάθους των πολιορκημένων έχει αρχίσει. *«Οι ήρωες είναι ενωμένοι και μέσα του λόγια λένε*

---

1. Διονυσίου Σολωμού: «Οι Ελεύθεροι Πολιορκημένοι», στοχασμοί του ποιητή.

2. Διονυσίου Σολωμού «Οι Ελεύθεροι Πολιορκημένοι» σχεδίασμα Β' στοχασμός του ποιητή. Βλέπε επίσης Ερατοσθένη Γ. Καφαμένου, «Καλή 'ναι η μαύρη πέτρα σου» Ερμηνευτικά Κλειδιά στο Σολωμό, Εστία, Αθήνα 1992, σ. 115-155 κ.ε., του ιδίου, Η Σχέση ανθρώπου-φύσης στο Σολωμό, 2η εκδ. Κανιά 1979, Κ. Πετρονικολού, «Οι Ελεύθεροι Πολιορκημένοι» του Σολωμού, περ. Νέα Ζωή, αρ. 11, Αλεξάνδρεια (1922-1923), σ. 275-317, Ν. Τωμαδάκη, Διονύσιος Σολωμός, Β.Β. αρ. 15, εκδ. Ζαχαρόπουλος 1954, σελ. θ-ροδ.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

για την αιωνιότητα που μόλις τα χωράει·

Στα μάτια και στο πρόσωπο φαίνονται' οι στοχασμοί τους,
Τους λέει μεγάλα και βαθιά η τρίσβαθη ψυχή τους››.

Ενωμένες στη μεγάλη πράξη της θυσίας είναι και οι γυναίκες που βρίσκονται σε ισοζύγια με τους άντρες, παρ' όλο που περνούν από πολλούς γκρεμούς δισταγμού. Η γυναίκα είναι περισσότερο ακουμπισμένη στη ζωή από ότι ο άντρας. Πιστεύει περισσότερο στη ζωή, σαν αυτοαγαθό, γιατί μεγάλο μέρος της ζωής της το περνά τρέφοντας και μεγαλώνοντας στα σπλάχνα της το έμβρυο.

Θαυμάζουμε μέσα στους ‹‹Ελεύθερους Πολιορκημένους›› την περιφορά αυτή του πάθους και της δοκιμασίας των γυναικών όσο να σταθούν γεμάτες δύναμη, στο κέντρο της θυσίας.

Πρώτα αρχίζει η γύμναση και η μύηση στη στέρηση, στην αποκοπή από όλα τα έξω αγαθά, ώσπου η θηλυκή φύση τους αποχερσωθεί. Την ισοζυγία, την ενότητα με τους άντρες πριν από την είσοδο στη θυσία και στο θάνατο τη φανερώνουν κα μέσα στις ονειροφαντάσίες τους. Στον ύπνο τους το υποσυνείδητο τις προετοιμάζει και τις ‹‹προεισάγει›› στο πάθος της θυσίας. Ο Σολωμός αποδείχνεται μεγάλος ποιητής στο σκάψιμο της ψυχής ως τη σύλληψη των βαθύτερων λειτουργιών της. Γράφει στους ‹‹Ελεύθερους Πολιορκημένους›› (σχεδίασμα Β'):

‹‹Αποόγε, ενώ είχαν τα παράθυρα ανοιχτά για τη δροσιά, μία απ' αυταίς, η νεώτερη, εσήγε να τα κλείση, αλλά μια άλλη της είπε·
‹‹Όχι παιδί μου· άφησε νά 'μπη η μυρωδιά από τα φαγητά· είναι χρεία να συνηθίσουμε.

Μεγάλο πράμμα η υπομονή!..
Αχ! μας την έπεμψε ο θεός· κλει θησαυρούς κ' εμείνη.

Εμείς πρέπει να έχουμε υπομονή, αν και έρχονταν οι μυρωδιαίς.

Απ' όσα δίν' η θάλασσα, απ' όσ' η γη , ο αέρας;›››.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Κ' έτσι λέγοντας εμπάνοιξε το παράθυρο, και η πολλή μυρωδιά των αρωμάτων εχυνότουν μέσα, κι' εγέμισε το δωμάτιο. Και η πρώτη είπε· ‹‹Και το αέρακι μας πολεμάει››. – Μια άλλη έσκυψε σιμά εις το ετοιμοθάνατο παιδί της,

Κι' άφ'σε το χέρι του παιδιού, κι'εσώπασε λιγάκι,
Και ξάφνου της εφάνηκε 's το στόμα το θαμπάκι.

Και άλλη είπε χαμογελώντας, να διηγηθεί παθεμία π' όνειρό της,

Κι' όλαις εφώναξαν μαζί, κι' είπαν πως είδαν ένα.
Κι' ότι αποφάσισαν μαζί νά 'πουν τα ονείρατά τους,
Είπα, να ιδώ τη γνώμη τους 's την υπνοφαντασιά τους.

Και μια είπε· ‹‹Μου εφαινότουν οτι όλοι εμείς, άντρες και γυναίκες, παιδιά και γέροι, ήμαστε ποτάμια, ποιά μικρά, ποιά μεγάλα, κι' ετρέχαμε ανάμεσα εις τόπους φωτεινούς, εις τόπους σκοτεινούς, 'σε λαγκάδια, 'σε γυρεμούς, απάνου κάτου, κι' έπειτα εφθάναμε μαζί 's τη θάλασσα με πολλή ορμή,

Και μές τη θάλασσα γλυκά 'θαστούσαν τα νερά μας››.

Και μια δεύτερη είπε·
‹‹Εγώ ' δα δάφναις. – Κ' εγώ φως·
– Κ' εγώ 's φωτιά μια ώμορφη 'π' αστράφταν τα μαλλιά της››.

Και αφού όλαις εδιηγήθηκαν τα ονείρατά τους, εκείνη, που 'χε το παιδί ετοιμοθάνατο, είπε· ‹‹Ιδές, και εις τα ονείρατα ομογνωμούμε, καθώς εις τη θέληση και εις όλα π' άλλα έργα››[1].

---

1. Διονυσίου Σολωμού, Άπαντα, Επιμέλεια - σημειώσεις Λίνου Πολίτη, Αθήνα, εκδ. Ίκαρος, τόμ. 1ος: Ποιήματα (1948, γ' έκδοση 1971) τόμ. 2ος: Πεζά και Ιταλικά (1955, γ' έκδοση, 1968). τόμ. 2ος παράρτημα: Ιταλικά (ποιήματα και πεζά) (1960, β' έκδοση 1969).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Η θυσία κράτησε και το επικό αλλά περισσότερο το ηθικό μέρος της. Οι άντρες και οι γυναίκες στην έξοδο δεν εγκαταλείπουν την πατρίδα τους. Η πατρίδα έχει μεταλλαχτεί, έχει διοχετευτεί στους πολιορκημένους.

Μέσα από τη θαυμάσια λυρική λειτουργία της Σολωμικής ποίησης η πατρίδα μετουσιώθηκε σε εμπειρία ανθρώπινη, σε ηθική ανθρώπινη, σε δόξα ανθρώπινη και σε ιστορία.

«Και βλέπω πέρα τα παιδιά και τους ανηρογυναίκες
Γύρου 'ς τη φλόγα 'π' άναγαν, και θλιβερά τη θρέγεν
Μ' αγαπημένα πράμματα, και με σεμνά κρεθθάτια,
Αμίνητοις, ασπέναχτοις, δίχως να ρίξουν δάκρυ·
Γλήγορα, σπάχτη, να φανής, οι φούχτοις να γιομίσουν.

Είν' έτοιμα 'ς την άσπονδη πλημμύρα των αρμάτων,
Δρόμο σα σχίσουν τα σπαθιά, κ' ελεύθεροι να μείνουν,
Εμείθε με τους αδελφούς, εδώθε με το χάρο»[1].

Όπως ο Αινείας κουβαλούσε μέσα στις θάλασσες τον πατέρα του και με τον σπόρο του έκαμε την αρχή των Ρωμαίων στο Λάτιο, το ίδιο κι οι Μεσολογγίτες της εξόδου έφεραν την πατρίδα τους μαζί τους, εξομοιωμένη με ό,τι ηθικό και πνευματικό κλείει η μεγάλη ανθρώπινη ύπαρξη. Η πράξη της θυσίας που έχει αρχίσει δε μετριέται με απώλειες ανθρωπίνων μονάδων, γιατί οι μονάδες είχαν χάσει την αυτοτέλειά τους. Ήταν η ίδια η πατρίδα που ακούμπησε τη νύχτα στα βουνά του Ζυγού για να ανασυνταχθεί ως την ολοκλήρωσή της νίκης.

*
* *

1. Διονυσίου Σολωμού, Τα ευρισκόμενα, εν Κερκύρα, τυπ. Ερμής Αντ. Τερζάκη, 1859 (εκδ. Πολυλά).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Δάλλα Γ., Καβάφης και Ιστορία, Ερμής, Αθήνα 1974.

——————— Ο Καβάφης και οι πόλεις των ιδεών στο <<Θερμοπύλες>>, Ανθολογία Σύγχρονης Κριτική, Γιάννης Γουδέλης.

Decharme P., Mythologie de la Grece antique, Paris, 1884, μετάφρ. Α. Φραγκιά, Ελληνική Μυθολογία, Αθήνα, εκδόσεις ιστορικών βιβλίων, χ.χ., τ. Α-Β.

Ηροδότου, Ιστορία, Περσικοί Πόλεμοι, βιβλ. 7.

Θέμελη Γ., Η ποίηση του Καβάφη, Διαστάσεις και όρια, εκδ. Κωνσταντινίδη, Θεσσαλονίκη 1977.

Καβάφη Κ.Π., Ποιήματα (2 τόμοι - επιμέλεια Γ. Σαββίδης, Ίκαρος, Αθήνα 1963.

Κακριδή Ι.Θ., Οι αρχαίοι Έλληνες στη νεοελληνική παράδοση, β' έκδ., Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1979.

——————— Ομηρικές έρευνες, Αθήνα 1944.

——————— Φως Ελληνικό, Αθήνα 1963.

Καψαμένου Ε.Γ., <<Καλή 'ναι η μαύρη πέτρα σου>>, Ερμηνευτικά κλειδιά στο Σολωμό, Εστία, Αθήνα 1992.

——————— Η σχέση ανθρώπου - φύσης στο Σολωμό, 2η έκδοση, Χανιά 1979.

Kerenyi K., Η μυθολογία των Ελλήνων, μετάφρ. Δ. Σταθόπουλου, Αθήνα Εστία 1975.

Κοκόλη Ξ.Α., Φορμαλισμός, Διδακτική της λογοτεχνίας και <<Θερμοπύλες>> του Καβάφη, περ. <<Φιλόλογος>>, τ. 11 Οκτωβρ. 1977.

Κυριακίδου - Νέστορος Α., Η ερμηνεία των μύθων από την αρχαιότητα ως σήμερα, Ελληνική μυθολογία (εποπτ. Ι.Θ. Κακριδή), τ. 1, Αθήνα, εκδοτ. Αθηνών 1986.

Πετρονικολού Κ., <<Οι Ελεύθεροι Πολιορκημένοι>> του Σολωμού, Αθήνα 1975.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Σολωμού Δ., Άπαντα, επιμέλεια – σημειώσεις Λίνου Πολίτη, Αθήνα, Ίκαρος, τ. 1: ποιήματα (1948, γ' έκδ., 1971). τ. 2: Πεζά και Ιταλικά (1955, γ' έκδ., 1968). τ. 3 παράρτημα: Ιταλικά (ποίματα και πεζά) (1969, β' έκδ. 1969).

Τσιαδάκη Ν.Β., Διονύσιος Σολωμός, Β.Β., αρ. 15, Ζαχαρόπουλος, Αθήνα 1954.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΠΑΡΑΛΕΙΠΟΜΕΝΑ ΤΟΥ ΕΙΚΟΣΙΕΝΑ
(Ο ΚΑΡΑΙΣΚΑΚΗΣ)

Τότε εσήκωσεν ο Μωυσής τους Ισραηλίτας από της Ερυθράς θαλάσσης, και εξήλθεν εις την έρημον Σουρ· και περιεπάτων τρεις ημέρας εν τη ερήμω και δεν εύρισκον ύδωρ·

Έξοδος κεφ. ιστ' 22

Οι Έλληνες στους αιώνες της δουλείας είχαν ταυτίσει τον κάθε εχθρό της χώρας τους, από τους χρόνους της μυθολογίας ακόμα ως τις δικές τους, με τον Τούρκο. Όλα τα κάστρα και οι ακροπόλεις που συναντούσαν νόμιζαν πως είναι οχυρά εναντίον των Τούρκων. Τα μνημεία μάλιστα, οι ακροπόλεις, τα αγάλματα, τα τείχη, οι αρχαίοι τάφοι, που τα συναντούσαν κοντά στον ιδιαίτερο τόπο τους οι Έλληνες, ή στα χωράφια τους καθώς έσκαβαν το χώμα, ασκούσαν πάνω τους έργο εθνικής αγωγής και εθνικής ιστορίας. Και καθώς οι Έλληνες, ασπούδαχτοι όπως ήσαν, δεν γνώριζαν πολλά γύρω από τα μνημεία αυτά, τα εξηγούσαν με παραδόσεις, με μύθους, με απλές λαϊκές διηγήσεις[1].

Από τις ασήκωτες πέτρες που έβλεπαν σε αρχαίες ακροπόλεις έπλαθαν το μύθο του Έλληνα γίγαντα. Μόνο οι άνθρωποι με δύναμη και αντοχή πάνω από τη φυσική, μπορούσαν να χτίσουν τέτοια τείχη και να σηκώσουν αυτές τις πέτρες· και οι υπεράνθρωποι ήταν Έλληνες. Ύστερα έπλαθαν γύρω από τα τείχη και τις ακροπόλεις μύθους και παραδόσεις για την οικοδομή τους και για τους πολέμους που έγιναν. Μέσα στις διηγήσεις αυτές υπάρχουν πολλά στοιχεία, που

---

1. Βλέπε: Ι. Θ. Κακριδή, Οι Αρχαίοι Έλληνες στη Νεοελληνική Λαϊκή Παράδοση, β' έκδ., Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1979, σ. 81 κ.ε., Ν.Γ. Πολίτη, Δημώδεις Δοξασίαι περί Αποκαταστάσεως του Ελληνικού Έθνους, Λαογραφικά Σύμμεικτα, τόμ. Α', εν Αθήναις 1902, σελ. 340 κ.ε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

συμφωνούν, σαν ορισμένα γεγονότα,με την ιστορία. Μόνο που τα πρόσωπα που δρουν δεν είναι αρχαίοι `Ελληνες και Πέρσες, αλλά πάντα Νεοέλληνες και Τούρκοι.

Πιο πολύ από τα κρυφά σχολειά, την ιστορία μας, έστω και σ' άλλες διαστάσεις, μπερδεμένη μέσα σε μύθους και παραδόσεις, την μετέδωσαν στους χρόνους της τουρκοκρατίας τα μνημεία, που είναι σπαρμένα σ' όλη την Ελλάδα. Το 21 καθώς και οι αιώνες της τουρκοκρατίας, είναι γεμάτα από παραδόσεις και θρύλους γύρω από τα κάστρα, τις ακροπόλεις και τους πολέμους που έγιναν γύρω σ' αυτά. Στην εποχή αυτή, η παράδοση του λόγου υπήρξε ασίγαστη, γιατί έπρεπε να ετοιμαστεί το γεγονός της επανάστασης. Η προπαρασκευή βέβαια έγινε και με τρόπο μεθοδικότερο, με τη λόγια παράδοση, με τους δασκάλους του γένους, αλλά τα στρώματα του λαού αφομοίωσαν την ανάγκη του ξεσηκωμού μέσα από τα μνημεία, τις παραδόσεις και τους μύθους. Οι μύθοι και οι παραδόσεις έχουν κύρωση και επαλήθευση μέσα στη ζωή μεγαλύτερη κάποτε από τα συγκεκριμένα ιστορικά γεγονότα.

Κάθε φορά που χρειάζεται στον `Ελληνα ο Ηρακλής ή ο Αχιλλέας είναι σαν να κόβει ένα πλευρό από το κορμί του και να τους φτιάχνει κατ' εικόνα και ομοίωσή του. Τα πρόσωπα αυτά ενεργούν σύμφωνα με τους πόθους του `Ελληνα, εκφράζουν τη βούληση και την ενέργεια του Ελληνισμού και τον αντιπροσωπεύουν, σε ώρες δύσκολες όπως είναι η δουλεία.

`Ετυχε να ακούσω πως εξηγούσε ένας `Ελληνας στη γυναίκα του την ακρόπολη των Μυκηνών και τους πολέμους που έγιναν σ' αυτή. ‹‹Εδώ, της είπε, δεν μπόρεσαν να φτάσουν οι Τούρκοι. Κλείστηκαν οι `Ελληνες μέσα από το κάστρο και πολεμούσαν. Και τους έφεραν τροφή από μυστικά μονοπάτια››. Σημασία δεν έχει εδώ η συνέχεια που πήρε η διήγηση, αλλά η αντικατάσταση ή η συναίρεση των αρχαίων εχθρών της χώρας με τον Τούρκο.

Γι' αυτό και οι άνθρωποι του '21 ένιωθαν μια παράξενη έλξη στη θέα των μνημείων, που έφτανε κάποτε και ως την ταύτισή τους με την πατρίδα.

‹‹*Δεν φρόθλεφα ποτέ*, είπε ο Ανδρέας Ζαίμης στον Τερτσέτη, που το κατέγραψε, *φως θα μου υφεράρεσε τόσο* (η Ακρόπολη). *Λησμόνησα*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τον εαυτό μου πατώντας εμείνα τα χώματα. Είδα τον Παρθενώνα, τα μάρμαρά του κατά γης, τον έστησα, ως ήταν τες λαμπρές του ημέρες, ζωντάνευσαν τα αγάλματα, κινούνταν οι ζωγραφιές, ομιλούσαν οι άνθρωποι, έφεγγε το πρόσωπο της Αθηνάς καταμεσής του ναού εις την εντέλειαν της τέχνης και του κάλλους... Ενθυμήθηκα τον Παρθενώνα εις την λάμψη του καλοκαιριού, και είδα την Ακρόπολη μεστή από κόσμο αρχαίο, έγαλαν ιερείς, έτριζαν τα αμάξια, και μα την αλήθεια, ο νους μου έγινε μια Παναθηναϊκή εορτή. Αν άνθρωπος εγεύθη ποτέ ηδονή άδολη από λύπη, την εδοκίμασα και εγώ τότε»[1].

Ο Μακρυγιάννης πέρα από αυτή τη λυρική χαρά, ένοιωθε πως τα μνημεία είναι η πατρίδα, ή καλύτερα είναι τα βιβλία που διαβάζονται και από το πιο ασπούδαχτο και τονίζουν τον επικό και τον πνευματικό μαζί χαρακτήρα του Έλληνα.

Η συναίσθηση ότι είναι απόγονοι των Ελλήνων, που τους είχαν μέσα στις παραδόσεις και τους θρύλους εξομοιαμένους με ανθρώπους, που η δύναμή τους περνούσε το φυσικό μέτρο, γεννούσε υπεροχή μέσα στην ψυχή των Ελλήνων του 21 καθώς και ενθουσιασμό από αυτή τη συγγένεια. Καθώς μάλιστα διαβάζουμε διηγήσεις από μάχες, γραμμένες από τους ίδιους τους αγωνιστές ή καταγραμμένες όπως οι ίδιοι τις διηγήθηκαν, βλέπουμε ολοφάνερη αυτή την ποιοτική και ηθική υπεροχή του Έλληνα απέναντι του Τούρκου. Σε μερικές διηγήσεις ξεχνάς το συγκεκριμένο γεγονός, βγαίνεις από τον περιορισμό του χρόνου και νομίζεις πως ακούς διηγήσεις από τον Τρωικό πόλεμο ή από τους Περσικούς Πολέμους.

Ο Ανδρέας Μιαούλης σε εφημερίδα της εποχής του περιγράφει τη ναυμαχία του Γέροντα. Και τα γεγονότα χωρίς να χάνουν το ιστορικό τους υπόβαθρο τείνουν να εξομοιωθούν με την παράδοση.

«Όλη τη νύχτα (28 τρυγητή) ευρισκόμεθα εις γαλήνην μεταξύ Καλύμνου και Λατζάτων και ο εχθρός ακολουθούσε πίσω μας. Το πρωί, προ της ανατολής του ηλίου, οι εχθροί έχοντες τα σοβράνο, ύψωσαν την υπερήφανη σημαία των με όργανα μουσικά και με πολλόπατα κανό-

---

1. Βλέπε: Ι.Θ. Κακριδή, Φως Ελληνικό, σελ. 90, Δ. Κόκκινου, Η Ελληνική Επανάσταση, τ. Γ', σελ. 223, Σπ. Τρικούπη, Ιστορία της Ελληνικής Επαναστάσεως, τ. Β', σελ. 98.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

νια και ήρχοντο κατεπάνω των αθίστων εχθρών τους! Τόσο εσπαναχωρήθη η ψυχή των, εδειδή ήτο και εις γαλήνην, οπού, αν ήτο δυνατόν ήθελαν κάνει άνεμο φυσώντας με τα στόματά των, δια να πλησιάσουν εις τους εχθρούς. Όλοι εσπέμοντο με μεγάλη προσοχή να κοιτάξουν πόθεν πνούετο ολίγο φύσημα ανέμου, δια να τον μεταχειρισθούν και να ισιάσουν τα πανιά των, καθώς είναι η τέχνη της ναυτικής»[1].

Το 21 είναι το έπος που μόνο ποιητικά μπορεί να το συλλάβει και να το αποδώσει κανείς, καθώς έγινε και με τους Περσικούς Πολέμους, που πάνω από τον Ηρόδοτο, τους συνέλαβε ο Αισχύλος. Αλλά και ο ίδιος ο Ηρόδοτος δεν έχει τη γεωμετρική ματιά του Θουκυδίδη, αλλά πιο πολύ μια ποιητική προδιάθεση. Χωρίς να φεύγει από το ιστορικό γεγονός, μπαίνει στο χώρο της ψυχής των Ελλήνων και παρακολουθεί τις συναισθηματικές εναλλαγές των πολεμιστών.

Κανένα άλλο γεγονός δε στάθηκε τόσο αφομοιώσιμο από τους ποιητές και τους ζωγράφους όσο το 21. Και από αυτή την άποψη της καλλιτεχνικής του μετουσίωσης δένεται με τους Περσικούς Πολέμους. Ο Σολωμός δίπλα από τους πολέμους βλέπει την «εντάφια συντροφιά», που είναι οι άδικα σφαγμένοι πρόγονοι, που έπιαν μια γουλιά αίμα, όπως γίνεται στην Ιλιάδα και ζωντανεύουν να πάρουν μέρος στον πόλεμο. Ο Κολοκοτρώνης κι αυτός αφομοιώνει το 21 πιο πολύ σαν ποιητής. Ο ίδιος γνωρίζει όλο το γεγονός του ξεσηκωμού. Αλλά δεν μπορεί να ερμηνέψει ορθολογιστικά τις πτυχές του αγώνα, γιατί όλα τα δεδομένα των συνθηκών αρνούνται κάθε επιτυχία στους Έλληνες. Σπάνια γεγονός απέδειξε την υπεροχή και την επικράτηση της ψυχής και της ηθικής πάνω στη δουλεία και στο άδικο, όπως έγινε με το 21. Και ο ιστορικός του 21 Κ. Παπαρρηγόπουλος συγγενεύει πολύ με την ποιητική εξεικόνιση, στα κεφάλαια που περιγράφει τις μεγάλες μάχες του 21. Ο Κολοκοτρώνης σταματάει στην τόλμη σαν ουσιαστικό γενετικό στοιχείο του αγώνα και της έκβασής του. Η τόλμη είναι το απαύγασμα της ψυχής χωρίς τη δέσμευση της υπολογισμένης σχολαστικά πράξης. Η τόλμη βγαίνει από μια προσμέτρηση και αναμέτρηση με το θάνατο. Και ο άνθρωπος που βγαίνει αλώβητος από μια

---

1. Βλέπε: Δ. Κόκκινου, Η Ελληνική Επανάστασις, τόμ. Γ'. σελ. 342.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τέτοια αναμέτρηση, μπαίνει στο χώρο της ποίησης, της ιερής τρέλας και της επιτυχίας. Έδαφος για επιστροφή δεν υπάρχει. Από την άλλη όψη του αγώνα είναι η καταστροφή.

Έτσι αντικρύζει το '21 ο Κολοκοτρώνης: ‹‹*Ο κόσμος μας έλεγε τρελλούς. Εμείς, αν δεν είμεθα τρελλοί, δεν εμάναμε την επανάστασι, διατί ηθέλαμε συλλογισθή πρώτον δια τα πολεμοφόδια, καθαλλαρία μας, πυροβολικό μας, πυριτοθήκες μας, τα μαγαζιά μας, ηθέλαμε λογαριάσει τη δύναμη την εδική μας και την Τουρκική δύναμη. Τώρα οπού ενικήσαμε επαινόμεθα. Αν δεν ευτυχούσαμε, ηθέλαμε τρώγει κατάρες, αναθέματα. Ομοιάζαμε σα να είναι εις ένα λιμένα πενήντα εξήντα καράβια φορτωμένα, ένα από αυτά ξεκόβει, κάνει πανιά, πηγαίνει εις την δουλειά του και με μεγάλη φουρτούνα, με μεγάλο άνεμο, πηγαίνει πωλεί, κερδίζει, γυρίζει οπίσω σώον. Τότε αμούς όλα τα κακόλοιπα καράβια και λέγουν ‹‹ιδού άνθρωπος, ιδού παλληκάρι, ιδού φρόνιμος, και όχι σαν εμείς, που καθόμαστε έτσι δειλοί, χαϊμένοι›› και κατηγορούνται οι καπετανάοι ως ανάξιοι. Αν δεν ευδοκιμούσε το καράβι, ήθελε ειπούν: ‹‹Μα ο τρελός να σπικωθεί με τέτοια φουρτούνα, με τέτοιο άνεμο, να χαθή ο παλιάνθρωπος, εσήρε τον κόσμο εις το λαιμό του››*[1].

Περισσότερο όμως από κάθε επώνυμο συγγραφέα συνέλαβε το 21 ο λαός μέσα στα τραγούδια του και τις διηγήσεις του. Πάνω από κάθε βιογραφία ιστορικού ο λαός με τα τραγούδια και τις διηγήσεις του επιβάλλει τη δική του αξιολόγηση. Ο μελετητής των τραγουδιών, που αναφέρονται στους ήρωες του 21 και στις πράξεις τους, βλέπει πόσο αλάθητο είναι το κριτίριο του λαού, όταν διαμορφώνει την επική του ιεραρχία. Γύρω από τις μάχες και τα κατορθώματα των Ελλήνων βρήκε τεράστια αποθέματα υλικού, για να το δέσει μέσα σε θαυμάσια ποιήματα ο λαός. Και επειδή τα τραγούδια είναι σα να πηγάζουν από την εμπειρία και των συγχρόνων, το 21 μένει πάντα το πιο ψηλό και επίκαιρο κατόρθωμα της ιστορίας μας και της ζωής μας. Τεράστια αποθέματα παραδόσεων και θρύλων απαντά κανείς στους τόπους όπου έγιναν

1. Γ. Τερτσέτη, Διήγησις Συμβάντων της Ελληνικής Φυλής από το 1770 εώς τα 1836, υπαγόρευσε Θεόδωρος Κωνσταντίνου Κολοκοτρώνης, Αθήναι 1946, σελ. κστ.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

οι μάχες του 21, στις διηγήσεις ανθρώπων που δεν έμαθαν πολλά γράμματα. Και τις παραδόσεις τις συμπληρώνουν με αποσπάσματα δημοτικών τραγουδιών. Και τα αποθέματα αυτά των παραδόσεων δε βρίσκονται μόνο σε ισοζυγία με την ιστορία, αλλά τη φωτίζουν και τη συμπληρώνουν. Και κυρίως φωτίζουν ολόπλευρα τις μάχες στις οποίες αναφέρονται.

Οι παραδόσεις, οι θρύλοι, τα τραγούδια, οι διηγήσεις, φανερώνουν τη συμμετοχή όλων των Ελλήνων από την αρχή του ξεσηκωμού, στον αγώνα. Η συμμετοχή δεν είναι από επιταγή, από καθήκον. Οι έννοιες αυτές έχουν πιο πολύ ψυχρό, εγκεφαλικό νόημα. Οι αντιδράσεις είναι παρόμοιες σαν όλοι μαζί οι Έλληνες να δρουν σε όλες τις μάχες. Αυτή την κοινή εμπειρία περιγράφει ο Σολωμός στη **«Γυναίκα της Ζάκυθος»**:

1. «Και εσυνέβηκε αυταίς ταις ημέραις οπού οι Τούρκοι εκολιορκούσαν το Μεσολόγγι και συχνά οληημερνίς, και κάποτε οληνυχτίς έτρεμε η Ζάκυνθο από το κανόνισμα το πολύ.

2. Και κάποιες γυναίκες Μεσολογγίτισσες εκερπατούσαν τριγύρου γυρεύοντας για τους άντρες τους, για τα παιδιά τους, για τ' αδέλφια τους, που εκολεμούσανε.

3. Και στην αρχή εντρεπόντανε νάβγουνε, και εκροσμένανε το σοκάδι για ν' αλλώσουν το χέρι, επειδή δεν ήταν μαθημέναις.

4. Και είχανε δούλους και είχανε σε πολλαίς πεδιάδες γίδια, βόδια και πρόβατα πολλά.

5. Και ακολούθως εβιαζόντανε και εσυχνοτηράζανε από το παραθύρι τον ήλιο, πότε να βασιλέγη για νάβγουνε.

6. Αλλά όταν εκερισσέγανε οι χρείες, εχάσανε την εντροπή· εγρέχανε οληημερνίς.

7. Και όταν εκουραζόντανε, εκαθόντανε στ' ακρογιάλι, και συχνά εσκιώνανε το κεφάλι κι ακούανε, γιατί εφοβόντανε μη πέσει το Μεσολόγγι.

8. Και ταις έβλεπε ο κόσμος να τρέχουνε τα τρίστρατα, τα σταυροδρόμια, τα σοκάκια, τα ανώγεια και τα χαμώγεια, ταις εκκλησίαις, τα ξωκλήσια, γυρεύοντας.

9. Και ελαβαίνανε χρήματα, πανιά για τους λαβωμένους.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

10. Και δεν τους έλεγε κανένας το όχι, γιατί οι ρώτησες των γυναικών ήταν τις περισσότερες φοραίς συντροφευμέναις από ταις κανονιαίς του Μεσολογγιού, και η γη έτρεμε αποκάτου από τα πόδια μας.

11. Και οι πλέον πάμπτωχοι εβγάνανε π'οβολάκι τους και το 'δίνανε, και εκάνανε το σταυρό τους κοιτάζοντας κατά το Μεσολόγγι και κλαίγοντας»[1].

Η συμφορά, το περιφερόμενο πάθος επενεργεί κατά παράξενο τρόπο πάνω στον άνθρωπο· τον φέρνει πιο κοντά στις ρίζες του, στην πρώτη αρχή του ήθους του και της ηθικής του. Το πάθος ουσιαστικοποιεί τον άνθρωπο και τον βγάζει από τα πλέγματα εξομοιώνοντάς τον με το συνάνθρωπο μέσα στο ορισμένο από την καταγωγή του και το ήθος του, εθνικό σύνολο. Όσο πάλευε το Μεσολόγγι σε όλη την αγωνιζόμενη Ελλάδα υπήρχε το αμφικτιονικό πνεύμα, η συναίρεση των ψυχών κάτω από το συγκεκριμένο στόχο της απελευθέρωσης. Το γεγονός αυτό της συνύπαρξης την ώρα της δοκιμασίας πιο πολύ προσφέρεται για ψυχολογική αναλυτική έρευνα. Την ίδια συνύπαρξη τη συναντάμε πιο πολύ σαν αρχή και σαν πρόθεση στο θάνατο μεγάλων αντρών, όπως του Φιλοποίμενα και του Επαμεινώντα[2]. Ο Καραϊσκάκης από την κατά πρόσωπο επαφή με τον αργό θάνατο του Μεσολογγίου συνέλαβε

---

1. Βλέπε: Σολωμού, Η Γυναίκα της Ζάκυθος, νέα έκδοση φροντισμένη από τον Αίνο Πολίτη, Ίκαρος, Αθήνα 1983, Γ.Π. Σαββίδη, Εισήγηση σε μια Νέα Ανάγνωση της "Γυναίκας της Ζάκυθος", περ. Περίπλους, Χρ. Γ', 9-10 (Άνοιξη - Καλοκαίρι 1986), σελ. 11-28, Κ. Στεργιόπουλου, "Η Γυναίκα της Ζάκυθος" του Σολωμού. Ένα Προδρομικό Έργο της Αφηγηματικής Πεζογραφίας μας, περ. Διαβάζω, τεύχ. 3-4 (1976, σελ. 66-72.

2. Ο Ξενοφών αναφέρει πως μετά το φόνο του Επαμεινώντα ξαπλώθηκε τέτοια ακρισία στο στρατόπεδο, ώστε χωρίς να αμφιβάλουν για τη νίκη τους οι θηβαίοι, αφού την επικύρωσαν και με την ίδρυση μνημείων στον τόπο της μάχης, τη θεώρησαν μάταιη και πιο πολύ σαν σύμπτωμα εθνικής παραλυσίας. Η ανακωχή που επακολούθησε, χωρίς συνεννόηση μάλιστα, φανερώνει πως το αίμα, ο θάνατος και η συμφορά έθησαν τους αντιμαχόμενους σε την πικρή συναίσθηση της αδελφοκτονίας και σε το προστάδιο της μεταμέλειας που θρέφεται ύστερα από την εμπειρία της οδύνης. Ο Ηρόδοτος στη μάχη των θερμοπυλών μιλάει για τη μεγάλη έξαρση της συναδέλφωσης που καταργεί κάθε ατομικό σύνορο και συναιρεί τις ψυχές των θερμοπυλομάχων σε κοινό φανέρωμα μεγαλείου μετά το φόνο του Λεωνίδα. Και το Ιερό Ευαγγέλιο καλλιεργεί πιο πολύ την ανάγκη της θυσίας στους μαθητές του θεανθρώπου μετά το Σταυρικό Του θάνατο.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

την ανένδοτη υποχρέωσή του να πολεμήσει και να πεθάνει, γιατί ακριβώς συναιρέθηκε μέσα στο σύνολο του πονεμένου γένους και ξεχώρισε το πρόσωπό του μόνο στο μέτρο της υποχρέωσης και της θυσίας και όχι της απολαβής.

Έτσι τον κρίνει ο ιστορικός μας Παπαρρηγόπουλος: «...*Μόνος ο θεός γνωρίζει τι πσθάνθησαν ο Μιαούλης και ο Καραϊσκάκης, καταδικασθέντες να παρεθρεθώσιν αμφότεροι, ο μεν από θαλάσσης, ο δε από ξηράς, εις την πτώσιν του Μεσολογγίου χωρίς να δύνανται να πράξωσι τι υπέρ αυτού. Και μόνος ο θεός, ο εμπιστεύας εις αυτούς την απαράμιλλόν δόξαν ην εμπήσαντο, ηδυνήθη να αποζημιώση αμφοτέρους διά την πληγήν ην υπέστη η καρδία αυτών κατά την φοθεράν εκείνην της ζωής των ώραν. Του Καραϊσκάκη ιδίως από τούδε άρχεται το ευκλεέστερον της ζωής μέρος. Έπρεπε να πέση το Μεσολόγγιον, ινά αναπτυχθή άπασα του ανδρός τούτου η πολεμική αρετή. Έπρεπε να συμπληρωθεί η δούλωσις απάσης, μικρού δεν της εντός του Ισθμού Ελλάδος ίνα διανοιχθώσιν οι οφθαλμοί της ιυθερνήσεως του Έθνους, και εκτιμήσωσιν επί τέλους τον στρατηγόν και παραδώσωσιν αυτώ άπαντας αυτού τους πόρους, και προχειρίσωσιν αυτόν γενικόν αρχηγόν της Στερεάς, μετά εντολής να αναπτήση την χώραν ης προεχειρίσθη ηγεμών*»[1]

Από την πτώση του Μεσολογγίου και μετά ο Καραϊσκάκης γίνεται η πιο Ελληνική μορφή του 21. Όποιος σπουδάσει τη ζωή του και ταξιδέψει σε όλους τους τόπους που πολέμησε ή νοσηλεύτηκε θα καταλάβει την πίκρα και τη δόξα που ένιωσε ο μεγάλος αυτός πολέμαρχος. Μαζί με τη δική του ζωή θα σπουδάσει και την περιπέτεια του Έθνους μας, γιατί φαίνεται καθαρά πως ο Καραϊσκάκης είχε συλλάβει εντελώς εθνικά την υπόθεση του 21, πράγμα που δε συνέβηκε με κανέναν άλλο αγωνιστή του 21 στον ίδιο βαθμό.

Όσο μικραίνει ένας τόπος τόσο και φυτρώνουν περισσότερες γειτονιές, περισσότερες συστάδες μέσα στο χώρο του. Απορούμε σή-

---

1. Βλέπε Κωνσταντίνου Παπαρρηγόπουλου, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμ. στ', σ. 89, Δημήτρη Φωτιάδη, Καραϊσκάκης, Δωρικός, Αθήνα 1982, σελ. 157, του ιδίου, Μεσολόγγι, Δωρικός, Αθήνα 1984, σ. 209 κ.ε., Σπυρομήλιου, Απομνημονεύματα της Δεύτερης Πολιορκίας του Μεσολογγίου, Αθήναι 1883.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

μερα καθώς συναντούμε μέσα στην ιστορία και τα απομνημονεύματα που μας άφησε το 21, τον τοπικισμό που κρατούσε στενόκαρδα δεμένους τους αγωνιστές του 21 έτσι που να θέλουν τη διαφοροποίηση, οι Πελλοπονήσιοι από τους Ρουμελιώτες και οι Νησιώτες από τους λοιπούς Έλληνες.

Ο Καραϊσκάκης όπως είπαμε βγήκε από τα ερείπια του Μεσολογγίου, όπως τα είδε από το λημέρι της αρρώστειας του, Έλληνας πάνω από κάθε σύνορο των γεωγραφικών μας διαμερισμάτων και μέσα στην ψυχή του πονεμένου γένους μας. Είχε προηγηθεί ο θάνατος του Μπότσαρη και η δολοφονία του Ανδρούτσου που φαίνεται πως τους ένιωθε άξιους αγωνιστές και φίλους του. Πολλοί γνωστοί του πέθαναν στο Μεσολόγγι με την πικρία γιατί έμειναν αβοήθητοι από τον Καραϊσκάκη που είχε παραλύσει την αντοχή του η γνωστή αρρώστεια του. Ο Καραϊσκάκης με την ανάληψη της αρχιστρατηγίας του αγώνα στη Ρούμελη δεν περιόριζε το χρέος του στα σύνορα της Ρούμελης, αλλά προγραμμάτιζε κάθοδό του στην Πελοπόννησο καθώς και την ανάβασή του στη Μακεδονία και τη θράκη. Προσπάθησε να εκριζώσει το στενόκαρδο τοπικισμό, που ή ήταν συνυφασμένος με συμφέροντα ή οφείλονταν σε μικρόνοια των ανθρώπων που κυβερνούσαν[1].

Όταν βρισκόταν στο Δίστομο ο Καραϊσκάκης και είχε απέναντί του τον Ομέρ Πασά έγραφε στις 26 του Γενάρη του 1837 *«εφιστολήν αξιομνημόνευτον»*, όπως την χαρακτηρίζει ο ιστορικός Κ. Παπαρρηγόπουλος. Καταχωρούμε ένα απόσπασμά της:

«Εξοχώτατοι και ευγενέστατοι αδελφοί Κύριοι πληρεξούσιοι των αρμάτων και επαρχιών.

Μετά τον αδελφικόν μας ασπασμόν σας ειδοποιούμεν ότι με απορίαν μας μεγάλην βλέπομεν την αναβολήν της συγκροτήσεως της εθνοσυνελεύσεως και ότι μέχρι τούδε λογοτριβείτε περί τόπου, γενόμενοι εις δύο κόμματα οι πληρεξούσιοι του έθνους, οι μεν εις Αίγιναν, οι δε εις Ερμιόνην, και ούτω βραδύνεται η έναρξις της συνε-

---

1. Βλέπε: Δημήτρη Φωτιάδη, Καραϊσκάκης, ό.π. σελ. 164-176, Αδαμαντίου Κοραή, Αδελφική Διδασκαλία, Ρώμη 1798, Γιάννη Κορδάτου, Κοινωνική Σημασία της Ελληνικής Επαναστάσεως, εκδ. δ', Αθήνα 1946.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

λεύσεως, εκ της οποίας προσδοκούμεν καλόν σύστημα του έθνους μας και χρηστά αποτελέσματα. Ημείς ενταύθα, ως σας είναι γνωστόν, αγωνιζόμεθα περιφερόμενοι με τόσας κακουχίας διά να εξολοθρεύσωμεν τον εχθρόν και διά να έχωμεν πάλιν την Στερεάν Ελλάδα ελευθέραν από τους αβίστους, ως πρότερον, και προχωρούμεν με την εξ ύψους δύναμιν και με την ευχήν του έθνους. Από μέρους σας όμως ελπίζομεν την εκτέλεσιν της Εθνοσυνελεύσως και δυσαρεστούμεθα βλέποντες αυτά τα δύο κόμματα να διαφέρωνται πρώτον περί τόπου. Ο τόπος, αδελφοί, δεν είναι οπού να εκτελή τα καλά και συμφέροντα του έθνους, αλλά τα καλά και αγαθή αισθήματα των κατοικημένων και η ομόνοια και η αδελφοσύνη, από τα οποία ταύτα κρέμαται η σωτηρία όλων μας και είμεθα όλοι αδελφοί και εν έθνος. Ας λείψη το Πελοποννήσιοι, Νησιώται Ρουμελιώται, αλλ' όλοι να νομιζώμεθα εν ως είμεθα...»[1].

Ο ίδιος ο Καραϊσκάκης σε μια διένεξη των Σουλιωτών για την ανάδειξη αρχηγού τους είπε ότι *«μία είναι η πατρίς, κοινός δε ο αγών, κοιναί δε, του θεού ευδοκούντος, θέλουσιν αποθή αι αμοιβαί»* ως μαρτυρεί ο ίδιος ο ιστορικός.

Ο στρατός που διοικούνταν από τον Καραϊσκάκη προέρχονταν από όλα τα διαμερίσματα της χώρας μας, που αγωνίζονταν να κρατηθεί ορθή. Στο πρόσωπο του Καραϊσκάκη είχαν ενωθεί όλοι οι Έλληνες. Πίσω από τις πλάτες του οργανώνονταν καταχθόνια σχέδια για να εμποδισθεί ή να υπονομευτεί ο αγώνας του από τους ξένους. Και μέσα στον οργανισμό του μεγάλωνε το παραλυτικό της μικρόβιο η φοβερή αρρώστεια από την οποία έπασχε ο αρχηγός.

Καθώς παρακολουθούμε τη ζωή του και τον αγώνα του, που είναι αγώνας του έθνους μας, κυριευόμαστε από τρόμο μπροστά στη δραστηριότητά του. Μένει στο χιόνι τις νύχτες, ρίχνεται στα ποτάμια με το άλογό του για να βγει στην πέρα όχθη. Πολεμά βρεγμένος, μου-

---

1. Βλέπε: Κωνσταντίνου Παπαρρηγόπουλου, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, του ιδίου, Γεώργιος Καραϊσκάκης, εκδ. β', Κωνστ/λις 1909, Χριστόφορου Περραιβού, Απομνημονεύματα Πολεμικά, Αθήνα 1836, Δημήτρη Φωτιάδη, Καραϊσκάκης, ό.π. σελ. 168-176.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

σκεμένος ως το κόκκαλο, αφήνει στους άλλους να πανηγυρίζουν τη νίκη, ειρωνεύεται τους γραμματικούς που του ζητούν μαρτυρία από τις μάχες του, καταστρώνει, χωρίς να κατεβεί από το άλογό του, καινούργια σχέδια, μετά από την ολοκλήρωση των χθεσινών σχεδόν σχεδίων του. Βλέπει το σημάδι του τέλους του που ζυγώνει; Φοβάται τα πολλά βραχυκυκλώματα που του στήνουν οι ξένοι, που τα αισθάνεται σα βέλος με δηλητήριο μέσα στην ψυχή του;

Όποια εκδοχή κι αν μας κερδίσει, το σίγουρο είναι πως ο Καραϊσκάκης στην αντοχή του, στη φυσική αντίληψη του πολέμου και του κινδύνου και στον αδιάπτωτο προσεταιρισμό της νίκης και της δόξας μόνο με τις τραχιές προσωπικότητες της αρχαιότητας παραβάλλεται, κρατώντας από αυτούς τη διαφορά ότι ένιωθε υπεύθυνος για την τύχη όλης της χώρας μας και όχι για τον τόπο που τον γέννησε. «*Ο στρατός εκείνος*, γράφει ο ιστορικός Κ. Παπαρρηγόπουλος, *φρο μικρού κατηφορήσας εις την Ελλάδα υπό τον Γεώργιον Καραϊσκάκην, αφευθαύμαζε και ελάτρευε τον ηγεμόνα τούτον, του οποίου ουδένα πότε εθεώρει ανώτερον ή και σπλώς ενάμιλλον*»[1].

Θρέφονταν το άρρωστο κορμί του αρχηγού των Ελλήνων από τη φλεγόμενη ψυχή του και μέσα στις μάχες χάραζε το δρόμο της ορμής του με εύστοχο υπολογισμό, με κρίση, με πρόβλεψη που απαιτείται σε μεγάλους πολεμάρχους. Ο ακάμαντος αυτός πολεμιστής με την ορεσίβια ψυχή κύκλωσε την Αθήνα και εξανάγκαζε τον Κιουταχή σε αργό και βέβαιο θάνατο σε βαθμό που ο ίδιος ο Τούρκος στρατηγός να ομολογήσει στον Καλλέργη μετά τον θάνατο του Καραϊσκάκη και τον όλεθρο που ακολούθησε: «*Ιδέ την παντοδυναμίαν του θεού, χθες νόμιζα τον εαυτό μου απολεσθέντα και σήμερα η πρόνοια σε παρέδωσε στα χέρια μου*»[2]. Την τόλμη του την τιθάσευσε κάτω από το ασκημένο μάτι του πολεμιστή. Ήταν πιο πολύ ο έμπειρος αγωνιστής που οικοδομούσε με σωστό μέτρο προόδου την ελευθερία του έθνους του και όχι ο μονομάχος που έχει δικαίωμα να ριψοκινδυνέψει αφού περιορίζεται το αποτέλεσμα του αγώνα του στον εαυτό του στο άτομό

1. Βλέπε: Κωνσταντίνου Παπαρρηγόπουλου, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, ό.π. σελ. 125.
2. Βλέπε: Δημήτρη Φωτιάδη, Καραϊσκάκης, ό.π. σελ. 342.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

του. Δεν δέχονταν να θυσιάζει τους ανθρώπους του απλώς για την παλληκαριά ή για την επιφάνεια του έπους που φαίνεται πως το γύρευαν μερικοί ρομαντικοί φιλέλληνες. ‹‹*Βλέπω*, είπε όταν πολεμούσε στον Άγιο Σπυρίδωνα, στο Κερατσίνι, *ότι μαμά θα τα βάμε με τούτους τους Φράγκους· φοβούμαι βως θα μας χάσουν μ' αυτή την αθαστάγιά τους*››[1].

Δε γνώρισε το 21 στρατηγό με την αντίληψη του πολέμου που διέθετε ο Καραϊσκάκης. Όλη η ζωή του ήταν συνεχής άσκηση της στρατιωτικής του αρετής. Λατρεύονταν από τους στρατιώτες του γιατί πριν από το λόγο, από την εντολή, έθετε την πράξη του. ‹‹*Νάστιβαν ο Καραϊσκάκης μαι οι συντρόφοι του τα βουνάμισά τους*, γράφει ο Μακρυγιάννης, *εμίναγε το αίμα αβό την Αράχωβα, αβό τον Ε-βαχτο, αβό το Δίστομον κι αβό τον καθημερινό βόλεμο*››[2].

Στη συνείδηση των οπλαρχηγών και των στρατηγών ήταν ο μόνος αρχηγός που είχε τεράστια λαϊκά στρώματα στο πλευρό του. Έβγαινε από την ψυχή του λαού του ο Καραϊσκάκης με το σημάδι της δικής του πίστης, με την ευφυία του Ρωμιού, με το θυμό του που ήταν πιο πολύ παρακολούθημα της ευαισθησίας και της αρρώστειας του παρά συνάρτηση της ιδιοτροπίας και του εγωισμού του. Είχε τη δωρεά του αρχηγού που εκφράζει την ψυχή και την πίστη του στρατού και του λαού που τον ακολουθεί. ‹‹*Σποχασταίτε σεις αναγνώστες*, γράφει ο Μακρυγιάννης, *όταν έμαθα το διορισμό των ξένων αρχιστρατήγων αυτείνη την εντολή βοιός είχε τη γνώση δια να σώσει την βατρίδα - μαι βοιός να την χάσει. Με πόση δύναμη ο Καραϊσκάκης δεν τους έφμειανε φλούδα όλους αυτούς;*››[3].

Κάτω από την επιφάνεια της οργής του μάντευε όποιος τον γνώριζε, τα αλλεπάλληλα στρώματα της αγάπης στους στρατιώτες του. Όσο ήταν έντιμη και με ήθος η φιλοδοξία την έτρεφε και τη βοηθούσε. Είχε δικό του ‹‹σύστημα›› αμοιβής και ποινών στο στρατό

---

1. Βλέπε: Δημήτρη Φωτιάδη, Καραϊσκάκης, ό.π. σελ. 384.
2. Βλέπε: Γιάννη Μακρυγιάννη, Απομνημονεύματα, εκδ. β', Αθήνα 1947, σελ. 304.
3. Βλέπε: Γιάννη Μακρυγιάννη, Απομνημονεύματα, εκδ. β', Αθήνα 1947, σελ. 380.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

και δέχονταν μόνο την ποιοτική, όχι άλλη, διάκριση στους στρατιώτες του. Χαίρονταν τη νίκη των οπλαρχηγών του πιο πάνω από τη δική του προσφορά. Ο Μακρυγιάννης γράφει για το άγγελμα της νίκης του στα Καμίνια: «*Φιληθήκαμε* (με τον Καραϊσκάκη) *έδωσε δύο νταούλες των παιδιών... Κατέβηκε από το άλογό του ο Καραϊσκάκης και μου τόδωκε και καβαλίκεψα...*»[1].

Το πρόσωπο του Καραϊσκάκη εξασφάλιζε την εγγύηση της ενότητας και της σύμπνοιας σε όλους τους Έλληνες. Αν ζούσε ο Καραϊσκάκης, ομολόγησε ο Κιουταχής (η ομολογία του σώζεται στα ανέκδοτα του 21 που καταγράφηκαν από τον τελευταίο του 21, το Γιάννη Βλαχογιάννη) **τώρα θα τον βλέπαμε να ανεβαίνει τη Μακεδονία και τη Θράκη**[2].

Από το θάνατό του αποκρύβει τα δάκρυα. Όλη η σκηνή είναι δωρική, λιτή, ουσιαστική. Έζησε σωστός και πέθανε σωστός. Ό,τι έρχεται πίσω του γνωρίζει πως είναι η δόξα για τον ίδιο. Ανησυχεί όμως για το έθνος του, για την έκβαση της μάχης. «*Ελάτε να σας ασπασθώ*, είπε στους οπλαρχηγούς που τον παραστέκονταν. *Προπάντων σεις οι παλαιοί συναγωνισταί μου να μην εντροπιασθήτε. Ιδού η διαθήκη μου· εις τον υιόν μου αφήνω το τουφέκι μου, την μόνην περιουσίαν την οποίαν έχω τώρα. Τας θυγατέρας μου τας αφιερώνω εις τους συναγωνιστάς μου... Διά σας όμως τι να ειπώ;Εφεθύμουν να έχω το έθνος μου εμπρός μου διά να τω ειπώ τι αξίζετε· ασπασθήτε εκ μέρους μου όλους τους αξιωματικούς και αύριο το πρωί ελάτε πάλιν να σας ιδώ όλους*»[3].

Ο Καραϊσκάκης είχε τεράστια στήριξη στο λαό. Δέθηκε με την Αράχωβα, με το Δίστομο, με την Αθήνα, όπως θα δένονταν οργανικά το όνομά του αν ζούσε, με όλο τον τόπο του Έθνους μας. Η κηδεία του πήρε μορφή και νόημα Πανελλήνιου θρήνου. «*Άμα έφθασε εις Σαλαμίνα το πλοίον το φέρον τον νεκρόν*, γράφει ο μεγάλος μας ιστορικός Κ. Παπαρρηγόπουλος, *πάντες οι κατοικούντες και παροικούντες εις αυτήν άνδρες, γυναίκες, παιδιά και γέροντες εξήλθον*

---

1. Βλέπε: Γιάννη Μακρυγιάννη, Απομνημονεύματα, εκδ. β', Αθήνα 1947, σελ. 304.
2. Βλέπε: Γιάννη Βλαχογιάννη, Ανέκδοτα του Καραϊσκάκη και Κολοκοτρώνη, Αθήναι 1922.
3. Βλέπε Δημήτρη Φωτιάδη, Καραϊσκάκης, ό.π. σελ. 454.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

εις προσάντησιν μετά θρήνων και κλαυθμών· δι' όλης δε της εμφοράς την λυπηράν του κλήρου γαλμωδίαν δεν έπαυσαν διακόπτουσαι αι γοεραί του πλήθους εκείνου κραυγαί, το οποίον πεθάνετο και εκήρυττεν ότι εστερήθη πατρός και σωτήρος. Και υπό του αυτού κατελήφθησαν αισθήματος πάντες οι αντιπρόσωποι του έθνους...»[1].

Και η Εθνική Συνέλευση μετά το χαμό του Καραϊσκάκη κατάλαβε πως κινδύνευε από τις ρίζες της η επανάσταση, λόγω των αντιμαχομένων μερίδων που όσο ζούσε ο Καραϊσκάκης κατάπνιγαν το δηλητήριο και συμβιβάζονταν οι αντιθέσεις τους. Πολύτιμο είπε τον Καραϊσκάκη και «**γνήσιον τέκνον της Ελλάδος**», σε περίφημη διαταγή της που ψηφίστηκε ομόφωνα στη συνεδρίαση της 25 Απριλίου και συνέχιζε: «*Ελλάς! πένθησον τον πολύτιμόν σου Καραϊσκάκην· Έλληνες! μαυροφορέσατε δια τον υπερασπιστήν της τιμής σας· Φιλέλληνες! Έλληνες! στρατιώται! Εμβριμήσατε τον ανδρείον συστρατιώτην σας...»*[2].

Η τιμή του 21 χρειάζεται ένα «αναδασμό». Λέμε πως η ιστορία είναι αδέκαστη και άλλα ηχηρά. Η ιστορία όμως σαν επιστήμη δεν είναι απρόσωπη. Δεν είναι ακόμα αμέτοχη προκαταλήψεων. Η αντικειμενική διαπίστωση, η ψηλάφηση των γεγονότων ως τα πρωτόγονά τους στοιχεία είναι και συνάρτηση του μεγάλου ιστορικού, αλλά κυρίως είναι αποτέλεσμα ακρόασης της ψυχής του λαού, του πλήθους.

Στη δική τους ψυχή, στο δικό του εργαστήρι, κρυφά και φανερά ανάλογα με την ελευθερία που έχει οικοδομείται ή συλλαμβάνεται η επαλληλία των γεγονότων και των προσώπων της ιστορίας. Το 21 έχει τα παραλειπόμενά του. Όχι πως υστερεί σε πράξη αλλά υπολείπεται σε αξιολόγηση.

Φαίνεται πως ο τοπικισμός που στένευε την ψυχή των ανθρώπων του 21 άφησε την επίδρασή του και στην ιστορία που μας παραδόθηκε μέσα σε διάφορες πραγματείες και αναλυτικές δοκιμές. Θαυμάζει ο μελετητής της ιστορίας μας το έργο με το ακριβό ήθος και τη διεισδυτικότητα που έφτανε ως τη διάτρηση, την ανάλυση και τη σύν-

1. Βλέπε: Κ. Παπαρρηγόπουλου, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, ό.π. σελ. 135.
2. ό.π. σελ. 137.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

θεση του ιστορικού γεγονότος, που μας άφησε ο μεγαλύτερος Νεοέλληνας ιστορικός Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος.

Έμειναν όμως και περιοχές από την πρόσφατη ιστορία μας που τις πήρε στα χέρια του ο λαός μέσα από το δικό του κριτήριο, όπως έκαμε με το Μάρκο Μπότσαρη, που από άποψη ανταπόκρισης στο λαό είναι κοντά στον Καραϊσκάκη.

Υπάρχει και η πολιτεία, που επιδρά, στη γενικότερη αξιολόγηση των προσώπων της πρόσφατης ιστορίας και στην τοποθέτησή τους στην Εθνική Παράδοση. Η θέση της πολιτείας προσδιορίζεται και από τα μνημεία που εδραιώνει τιμώντας τα πρόσωπα και τα γεγονότα. Σήμερα λείπουν από την ύλη του αναλυτικού προγράμματος των σχολείων μας μεγάλες μορφές του 21. Αλλά και πολλά από τα πρόσωπα που δίνονται αγλαϊσμένα καθώς είναι και αμέτοχα αδυναμιών και ευθυνών, δεν πείθουν γιατί δεν είναι μέσα στα μέτρα της αντοχής τους.

Αφορμή στις σκέψεις μου αυτές μου δίνει ο Καραϊσκάκης. Ο Βλαχογιάννης[1] είχε κάνει έργο της ζωής του να φανερώσει, στην αληθινή αντοχή του, το έργο του. Η πολιτεία, αντίθετα, τον αγνόησε, αφού ούτε και το άγαλμά του δε συναντούμε στα μέρη που άφησε την υγεία του και τη ζωή του. Και το πλήθος τον πήρε δικό του, με το φαγωμένο πρόσωπό του από τη συλλογή και την αρρώστεια, με καμένο το κορμί του από τον ήλιο και την κούραση όπως οι εργάτες που κατεβαίνουν από τα απόκρημνα νταμάρια με το χώμα στα χέρια και στο πρόσωπο. Δεν είναι μονάχος. Η Βίβλος του 21 χρειάζεται ένα καινούργιο βιβλίο, τα **«Παραλειπόμενα!...»**.

---

1. Βλέπε: Γιάννη Βλαχογιάννη: α) "Αρχείον", β) "Καραϊσκάκης, Βιογραφική Αρχειακή Μελέτη", Αθήνα 1947, γ) "Αθηναϊκόν Αρχείον",δ) "Ανέκδοτα του Καραϊσκάκη και του Κολοκοτρώνη", Αθήναι 1922, ε) "Ιστορική Ανθολογία", Αθήναι 1927, στ) "Τα Παλληκάρια τα Παλιά", Αθήνα 1931, ζ) "Η Ανάβαση του Φαβιέρου στην Ακρόπολη", Αθήνα 1900, η) "Προσκυνημένοι", εφημ. "Πολιτεία" 21 Μαρτίου 1921,θ) "Η Μαριώ", εφημ. "Εστία" 28 Απριλίου 1917, ι) "Στρατιωτική Δικτατορία, Ανδρούτσος και Καραϊσκάκης" εφημ. "Πρωία" 20,27 Νοεμβρίου, 1,11,18 Δεκεμβρίου 1932 και 1,8,15 Ιανουαρίου 1933, ια) "Η Αράχωβα, τα Ήθη των Ελλήνων κατά την Επανάστασιν του 1821" εφημ. "Αθηναϊκά Νέα" 25 Μαρτίου - 3 Απριλίου 1938, ιβ) "Η Μάχη του Καϊδαρίου κι η Διαφορά Καραϊσκάκη και Φαβιέρου, Διήγηση Στρατηγού Πίσσα" εφημ. "Αθηναϊκά Νέα" 25-25 Μαρτίου 1938, ιδ) "Ο Γριβογιώργος" εφημ. "Πολιτεία" 18 Απριλίου 1921.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Βλαχογιάννη Γ., Ανέκδοτα του Καραϊσκάκη και του Κολοκοτρώνη, Αθήνα 1922.

——————— ‹‹Αρχείον››.

——————— ‹‹Καραϊσκάκης››, Βιογραφική αρχειακή μελέτη, Αθήνα 1947.

——————— ‹‹Αθηναϊκόν Αρχείον››.

——————— ‹‹Ιστορική Ανθολογία, Αθήνα 1927››.

——————— ‹‹Τα παλληκάρια τα παλιά››, Αθήνα 1931.

——————— ‹‹Η ανάβαση του Φαβιέρου στην Ακρόπολη››, Αθήνα 1900.

——————— ‹‹Προσκυνημένοι››, εφημ. ‹‹Πολιτεία›› 21 Μαρτ. 1921.

Κακριδή Ι.Θ., Οι Αρχαίοι Έλληνες στην Νεοελληνική Λαϊκή Παράδοση, β' έκδ., Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1979.

Κοραή Α., Αδελφική Διδασκαλία, Ρώμη, 1798.

Κορδάτου Γ., Κοινωνική σημασία της ελληνικής επαναστάσεως, εκδ. Δ', Αθήνα 1946.

Μακρυγιάννη Γ., Απομνημονεύματα, εκδ. Β', Αθήνα 1947.

Παπαρρηγόπουλου Κ., Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, εκδ. Ελευθερουδάκη, τόμ. ΣΤ', Αθήνα.

——————— Γεώργιος Καραϊσκάκης, εκδ.β', Κωνσταντινούπολις 1909.

Περραιβού Χ., Απομνημονεύματα Πολεμικά, Αθήνα 1936.

Πολίτη, Ν.Γ., Δημώδης Δοξασίαι περί αποκαταστάσεως του ελληνικού έθνους, Λαογραφικά Σύμμεικτα, τ. Α', Αθήνα 1902.

Σαββίδη Γ.Π., Εισήγηση σε μια νέα ανάγνωση της ‹‹Γυναίκα της Ζάκυθος››, περ. ‹‹Περίπλους››, χρ. Γ', 9-10 (Άνοιξη - Καλοκαίρι 1986).

Σολομού Δ., Η Γυνάικα της Ζάκυθος, νέα έκδοση, φροντισμένο από το Λίνο Πολίτη, Ίκαρος, Αθήνα 1983.

Στεργιόπουλου Κ., Η ‹‹Γυναίκα της Ζάκυθος››, Ένα προδρομικό έργο

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

της αφηγηματικής πεζογραφίας μας, περ. ‹‹Διαβάζω››, τεύχ. 3-4, 1976.

Τερτσέτη Γ., Διήγησις Συμβάντων της Ελληνικής Φυλής από το 1870 εώς το 1836, υπαγόρευσε Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, Αθήνα 1946.

Φωτιάδη Δ., Καραϊσκάκης, Δωρικός, Αθήνα 1982

——————— Μεσολόγγι, Δωρικός, Αθήνα 1984.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Η ΗΘΙΚΗ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ

Η ελευθερία είναι κυρίως βίωμα ηθικό και συναισθηματικό. Υπάρχει ως έμφυτη δύναμη στον άνθρωπο. Κυρίως όμως χαρακτηρίζει τους λαούς με ιστορική και πνευματική παράδοση και με υψηλό επίπεδο ηθικών αξιώσεων και καταξιώσεων[1].
Η ελευθερία συνδέεται, ως πρωτογενής ψυχική και ηθική δύναμη και λειτουργία, με την περιφρούρηση της ιδιοκτησίας, όπως απαντά στις στοιχειώδεις μορφές των πρώτων κοινωνιών, κυρίως όμως είναι δημιούργημα της πνευματικής και ηθικής ωριμότητας του ανθρώπου και των ισχυρών επιδράσεων της ιστορίας και της μακράς παράδοσης.
Είναι δύσκολο να συλληφθεί και να ερμηνευθεί γενετικά το βίωμα της ελευθερίας. Κρίνεται κυρίως από τις συνέπειές της, τις αξιολογημένες από την ιστορία, τους μύθους, τα δημώδη ποιήματα και τις προφορικές παραδόσεις των λαών[2].

Αντίθετη με την ελευθερία έννοια είναι η δουλεία. Η δουλεία περιορίζει τον άνθρωπο οργανικά, σωματικά. Η καταστροφική της δύναμη αρχίζει από τη διάβρωση της ψυχής του υπόδουλου. Αν η ψυχή μείνει άγρυπνη, σταθερά στραμμένη προς τις ηθικές αξίες και την ιδιαίτερη ιστορική εμπειρία των ατόμων και των λαών, η δουλεία θα είναι ένα κακό για την υλική, τη βιολογική ύπαρξη του ανθρώπου, το οποίο όμως δεν πρόκειται να τον εκμηδενίσει και να τον αχρηστεύσει ως ηθική και εθνική μονάδα και ως λαό. Το βίωμα δηλαδή της ψυχικής ελευθερίας ισορροπεί τον άνθρωπο στους οποιουσδήποτε

---

1. Ν.Β. Τωμαδάκη, Βασική Βιβλιοθήκη, τ. 15, Αθήναι, 1954, σ. 99 κ.ε. Γιάννη Αποστολάκη, Η ποίηση στη ζωή μας, 2η έκδοση, Κολλάρος Χ.Χ. σ. 104, Ερατοσθένη Καψωμένου, Δ. Σολωμού, Ο Πειρασμός των Ελεύθερων Πολιορκημένων, περ. Διάλογος, Ένωση Φιλολόγων Ηρακλείου, τεύχ.4, Ηράκλειο 1983, Κωνσταντίνου Τσάτσου, Κάλβος, ποιητής της ιδέας, «Νέα Εστία», Χριστούγεννα 1946.

2. Ν.Γ. Πολίτη, Παραδόσεις 2, σελ. 680-683, Βλ. και άλλες παραδόσεις, χρησμούς και θρύλους. Ν.Γ. Πολίτη, Δημώδεις δοξασίαι περί αποκαταστάσεως του Ελληνικού έθνους, Λαογραφικά Σύμμεικτα, τ. Α', εν Αθήναις 1902, σελ. 340-341.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

βασανισμούς, τους οποίους επιβάλλει η δουλεία ως δύναμη υλική και εχθρική[1]. Ο Προμηθέας δεσμώτης, καρφωμένος με διαταγή του Δία, στο βράχο της Σκυθίας, αισθάνεται ψυχικά ελεύθερος, όρθιος, άγρυπνος. Λειτουργεί σ' αυτόν η συνείδηση της προσφοράς του στους ανθρώπους και ζει σ' έναν άλλο χώρο και χρόνο, πέρα από το σωματικό του περιορισμό, καθώς μάλιστα υποτάσσει και το χρόνο και την ιστορία στα έργα του και στον αγώνα του:

«Να τι έπραξα· κι ακόμα τα κρυμμένα
στης γης μέσα ωφελήματα του ανθρώπου,
το χάλκωμα, το σίδερο, το ασήμι
και το χρυσάφι, ποιός θα πει πως βρήκε
πριν από με; Κανείς το καλοξέρω,
μον' ασυλλόγιστα λόγια, αν λέει του κάκου.
Και να όλα μ' ένα λόγο: πάσα τέχνη
τη χρωστούν οι θνητοί στον Προμηθέα[2]».

Αυτή τη χωριστή ελευθερία της ψυχής[3] τη βλέπουμε ως μόνιμο ηθικό και πνευματικό βίωμα των Ελλήνων και ως το κύριο υπόβαθρο της ιστορίας τους. Τόσο πολύ τιμάται ο αγώνας για την ελευθερία στη χώρα μας, ώστε οι Αθηναίοι καταδικάζουν τους γενναίους στρατηγούς, διότι δεν περισυνέλεξαν τους νεκρούς πολεμιστές στη θάλασσα. Ο Αισχύλος μάλιστα θεώρησε ως μεγαλύτερο γι'αυτόν καύχημα

---

1. Ν.Β. Τωμαδάκη, Διονύσιος Σολωμός, Βασική Βιβλιοθήκη, ό.π., εισαγωγή ρη-ριθ, Λέανδρου Βρανούση, Ρήγας Βελεστινλής, εκδ. Συλλόγου προς διάδοσιν ωφελίμων βιβλίων, Αθήναι 1963, σ. 143, Ι.Θ. Κακριδή, Φως Ελληνικό, (Πανεπιστημιακές ομιλίες), Εμμ. Κ. Χατζηγιακουμή, Νεοελληνικαί πηγαί του Σολωμού. Κρητική Λογοτεχνία. Δημώδη Μεσαιωνικά κείμενα. Δημοτική Ποίηση. Διατριβή επί διδακτορία. Εθνικόν και Καποδιστριακόν Πανεπιστήμιον Αθηνών. Φιλοσοφική Σχολή. Βιβλιοθήκη Ν. Σαρικόλου. Εν Αθήναις 1968, σ.178.

2. Αισχύλου, «Προμηθέας Δεσμώτης», σ. 498-506, μετάφραση Π.Δεκατσά, Albin Lesky, Ιστορία της αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας, μετάφρ. Αγαπητού Τσοκανάκη, Θεσσαλονίκη 1964, σελ. 658.

3. Ερατοσθένη Γ. Καφωμένου, Η σχέση ανθρώπου - φύσης στο Σολωμό, Χανιά 1979 (2η έκδ. αν.), Χρήστου Χ. Τζούλη, Ηρωικός κόσμος, Δοκίμια, Αθήνα 1966, σ. 72 κ.ε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τη συμμετοχή του στις μάχες του Μαραθώνα, της Σαλαμίνας και των Πλαταιών.

Η ελευθερία είναι περισσότερο καταβολάδα του ηθικού και ψυχικού κόσμου του ανθρώπου. Είναι εξομοιωμένη με τη ζωή των λαών και των ατόμων και υπέρκειται αξιολογικά όλων των αγαθών και όλων των αξιών. Η ελευθερία είναι η όψη και η έκφραση της πατρίδας και των στοιχειακών μονάδων της, της οικογένειας των ατόμων, καθώς και όλου του υλικού και πνευματικού περιεχομένου της. Είναι δηλαδή η ελευθερία το μέγιστο τέρμα και ο μόνιμος οραματισμός των λαών και των ατόμων.

'Ο,τι κυρίως χαρακτηρίζει τον 'Έλληνα, είναι η ελευθερία της ψυχής του και η προσήλωσή του προς τα μεγάλα στρώματα της ιστορίας και της παράδοσής του. Πολύχρονη δουλεία γνώρισε ο Ελληνισμός στην Ιωνία, σε όλη την Ελλάδα στην εποχή της Ρωμαϊκής εξάπλωσης, καθώς και στους αιώνες της Τουρκοκρατίας. Στην εποχή της Ρωμαϊκής εξάπλωσης αντίρροπη και ανασχετική δύναμη ελευθεροποιός υπήρξε ο Ελληνικός πολιτισμός[1]. Η σκέψη,η ποίηση, η φιλοσοφία των Ελλήνων εισέδυσαν στο Ρωμαϊκό χώρο, κάτω από τις φωνές διαμαρτυρίας του Ρωμαίου Κάτωνα,ο οποίος έβλεπε την υπόκοφη κατάκτηση της χώρας του από τον ελληνικό πολιτισμό. Στην εποχή της Τουρκοκρατίας το βίωμα της ελευθερίας κατορθώνει το συνεχή διαφορισμό των Ελλήνων από τους Τούρκους. Κυρίως ελευθεροποιός δύναμη κατά τη δουλεία υπήρξε η ψυχή και το πνευματικό της περιεχόμενο. Τα δημώδη άσματα, οι προφορικές διηγήσεις, η εμπειρία από την ιστορία και περισσότερο οι μεγάλες μορφές των αγωνιστών και της Εκκλησίας διατήρησαν σε εγρήγορση την ψυχή του Γένους[2].

Υπάρχει έμφυτο και κρυφό το μέτρο των αξιών και των αγαθών στην

---

1. H. J. Marrou, Ιστορία της εκπαιδεύσεως κατά την αρχαιότητα, μετάφραση Θ. Φωτεινοπούλου, Αθήνα 1961, σ. 461, Παναγιώτη Κανελλόπουλου, Ιστορία του Ευρωπαϊκού Πνεύματος, τ. 2ος, σελ. 85.

2. Ν.Γ. Πολίτη, Λαογραφικά Σύμμεικτα, τ. Α, ό.π., σ. 340, Κ. Ρωμαίου, Κοντά στις ρίζες, Αθήνα 1959, σελ. 119, του ιδίου, Η Ποίηση ενός Λαού, Αθήνα 1968, σ. 194, Κωνστ. Α. 'Αμαντου, Ελληνικά, τ.6 (1933),σ.231, του ιδίου, Γλωσσικά Μελετήματα, εν Αθήναις 1964, σ. 386, Γιάννη Βλαχογιάννη, Οι κλέφτες του Μοριά, Αθήνα 1935, Γιάννη Μ. Αποστολάκη, Το κλέφτικο Τραγούδι, το πνεύμα και η τέχνη του, Αθήνα 1950.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ψυχή των Ελλήνων. Οι αγράμματοι κλέφτες και οι αρματωλοί γνώριζαν ότι ο θάνατος ήταν βέβαιο και οριστικό γεγονός. 'Ομως στη συγκεκριμένη αυτή εποχή της ιστορίας ήταν οι φορείς της ελληνικής διάρκειας. Η υποσυνείδητη αυτή αίσθηση της ευθύνης τους έθετε σε μικρότερη ή και εντελώς ασήμαντη μοίρα την προσωπική τους ζωή και χαρά. Τα δημώδη άσματα φανερώνουν μακρά ηθική και ψυχική άσκηση των Ελλήνων αγωνιστών. Ο μόχθος τους, η θυσία τους, η πράξη τους λειτουργεί μέσα στην εθνική οικονομία και αναγκαιότητα με το ίδιο συνειδητό μεγαλείο, όπως στις μεγάλες πραγματοποιήσεις της ελληνικής ιστορίας. Στα σωζόμενα επίσης κείμενα των προκηρύξεων και των διακηρύξεων της ελληνικής επανάστασης του Εικοσιένα διαβλέπουμε τη συνεχή ψυχική ελευθερία των Ελλήνων, το αδιάπτωτο πνευματικό βίωμα της ανεξαρτησίας, το οποίο θεμελίωσε αργότερα την πολιτική ελευθερία στην Ελλάδα.

Διαβλέπουμε επίσης και την πολιτική φιλοσοφία των Ελλήνων που πηγάζει από την ιστορική εμπειρία και την παράδοση της χώρας, από τις μεγάλες πραγματοποιήσεις της Ορθοδοξίας, καθώς και από την Ευρωπαϊκή νοοτροπία και ιδεολογία[1]. Σε όλα τα κείμενα ο εθνικός οραματισμός καταδεικνύει το αδούλωτο φρόνημα του Ελληνισμού και τη συνεχή άσκησή του για την ελευθερία του:

«Εν ενί λόγω απεφασίσαμεν ή να ελευθερωθώμεν ή να αποθάνωμεν» διαβάζουμε στις περισσότερες διακυρήξεις για το μεγάλο αγώνα των Ελλήνων. «Το ιερόν όνομα της ελευθερίας αντηχεί εις όλα τα μέρη της Ελλάδος,και πάσα ελληνική καρδιά αναφλέγεται από την επιθυμία να επαναλάβει το πολύτιμο τούτο δώρο του θεού ή να απολεσθεί εις τον υπέρ τούτου αγώνα» διαβάζουμε εις σωζόμενα κείμενα από την αποστολή και τη δράση του ελληνικού ναυτικού, κατά την εποχή της Επαναστάσης[2].

---

1. Λέανδρου Βρανούση, Ρήγας Θελεστινλής, ό.π., σελ. 52 κ.ε., Κωνσταντίνου Παπαρρηγόπουλου, Ιστορία του Ελληνικού 'Εθνους, εκδ. Ελευθερουδάκη, τόμ.6ος, σελ. 51 κ.ε., Ελένης Γλύκατζη - Αρβελέρ, Η πολιτική Ιδεολογία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, εκδ. «Αργώ», μετάφρ. Τούλα Δρακοπούλου, Αθήνα 1977, σ. 144.

2. Κ. Παπαρρηγόπουλου, Ιστορία του Ελληνικού 'Εθνους, τ. Ε', ό.π. σ. 192-193, Σπ. Τρικούπη, Ιστορία της Ελληνικής Εκαναστάσεως, τ. Β', σελ. 85 κ.ε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ο αρχηγός της επανάστασης του Εικοσιένα, Αλέξανδρος Υψηλάντης, στην προκήρυξη του προς τους 'Ελληνες συνδέει όλη την ιστορία του έθνους ως ενιαία και οργανική οντότητα και παρεμβάλλει χώρους και χρόνους της εθνικής εμπειρίας για να ενισχύσει το νέο Ελληνισμό ως οργανική έκφραση και διάρκεια όλης της ιστορίας της φυλής μας: <<Ας καλέσωμεν, λοιπόν, εκ νέου, ω ανδρείοι και μεγαλόψυχοι 'Ελληνες, την ελευθερίαν εις την κλασσικήν γην της Ελλάδος! Ας συγκροτήσωμεν μάχην μεταξύ του Μαραθώνος και των θερμοπυλών! Ας πολεμήσωμεν εις τους τάφους των πατέρων μας, οι οποίοι επολέμησαν και απέθανον εκεί...>>[1]

Το βίωμα της ελευθερίας εκπηγάζει από την ελεύθερη βούληση των ανθρώπων. Είναι αποστάλαγμα ψυχικό και ηθικό. Η ελευθερία συνθέτει, θεμελιώνει και προορίζει τη ζωή των λαών, των πολιτειών και των ατόμων. Υπάρχει μια άλλη λογική στον αγώνα και το έργο της ελευθερίας, η λογική του Δικαίου, όπως συμπεραίνεται από τη συγκεκριμένη στάθμευση των συνθηκών ζωής σε εποχή δουλείας και όπως υπαγορεύεται από τις υποσυνείδητες και συγγνωστές υποχρεώσεις της ιστορίας των λαών, καθώς και της θρησκείας τους. Η λογική της ελευθερίας υπαγορεύεται από τις έμφυτες δυνάμεις της ελευθερίας της βούλησης των λαών και της κατίσχυσης του δικαίου τους. Αντιμετωπίζει την προσωπική ζωή, τη βιολογική, ως αγαθό ανεπανάληπτο, αλλά το υποτάσσει στο έργο και τις πραγματοποιήσεις της ελευθερίας. Η μεγαλύτερη έκφραση του πνεύματος και του βιώματος της ελευθερίας πραγματοποιείται μέσα σε δύσκολες συνθήκες, στις οποίες κυριαρχεί η βία, ο αριθμός, η ύλη του εχθρού. Η θέση της ελευθερίας είναι αυτή η πόλωση μεταξύ ζωής και θανάτου[2]. Οι λαοί

---

1. Κων/νου Παπαρρηγόπουλου, Ιστορία του Ελληνικού 'Εθνους, τ. ΣΤ', σ. 135 ό.π., Γιάννη Κακριδή, Φως Ελληνικό (Πανεπιστημιακές Ομιλίες), Λέανδρου Βρανούση, Ρήγας Βελεστινλής, ό.π. σελ. 142 κ.ε. Γ. Σεφέρη, 'Ενας 'Ελληνας, Ο Μακρυγιάννης, Δοκιμές, τ. Α', 'Ικαρος, Αθήναι 1974, σελ. 302.

2. Ερατοσθένη Γ. Καψωμένου, Δ. Σολωμού, Ο Πειρασμός των Ελεύθερων Πολιορκημένων, περιοδ. Διάλογος, 'Ενωση Φιλολόγων Ηρακλείου, τ. 4, Ηράκλειο 1983, Κώστα Μπαλάσκα, Ο Σολωμός και το Εικοσιένα (Δελτίον Αναγνωστικής Εταιρείας Κερκύρας, τ. 8, 1971), Λέανδρου Βρανούση, Ρήγας Βελεστινλής, ό.π., σελ.82 κ.ε., Μ.Γ. Μερακλή, Ανδρέα Κάλβου, Ωδές (1-20), ό.π., σελ. 204 κ.ε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

συγκεφαλαιώνουν όλη τους τη ζωή στην απόφαση της ελεύθερης ζωής ή του θανάτου τους.

Είναι ανεξερεύνητη η ηθική δύναμη, το βαθύ περιεχόμενο των δυνάμεων που κρύβει ως ηθική και πνευματική λειτουργία η ελευθερία. Η αναμέτρηση του πνεύματος και της ύλης δεν είναι σχηματική έννοια. Ο άνθρωπος κρύβει τον ίδιο το θεό στην ψυχή του, όταν η ζωή του πειθαρχεί στο δίκαιο, το ορθό και γενικά στο θεϊκό οραματισμό και την τελείωση. Αυτή η συνταύτιση, η εξομοίωση του ανθρώπου με το θεό σε εποχές και ώρες κρίσιμες για το δίκαιο και τη ψυχική ανθεκτικότητα, οδηγεί τον άνθρωπο σε νίκη πάνω στην αλόγιστη δύναμη, που εκφράζεται σε υλικά μέσα σε μεγάλους στρατούς και σε ρητορείες απειλών.

Τη λογική της τόλμης, η οποία ουσιώνεται από μια απροσμέτρητη πάλη με το θάνατο, για να πραγματοποιήσει την ελευθερία, την εκφράζει ο Κολοκοτρώνης για τη μεγάλη πράξη του Εικοσιένα: *«Ο κόσμος μας έλεγε τρελούς. Εμείς, αν δεν είμεθα τρελοί, δεν ειμάναμε την επανάσταση, διατί ηθέλαμε συλλογισθεί πρώτον δια πολεμοφόδια, καβαλλαρία μας, πυροβολικό μας, πυριτοθήκες μας, τα μαγαζιά μας ηθέλαμε λογαριάσει τη δύναμη την εδική μας και την τούρκικη δύναμη. Τώρα οπού ενικήσαμε, επαινόμεθα. Αν δεν ευτυχούσαμε, ηθέλαμε τρώγει κατάρες, αναθέματα. Ομοιάζαμε σαν να είναι εις ένα λιμάνι πενήντα – εξήντα καράβια φορτωμένα· ένα από αυτά ξεκόβει, κάνει πανιά, πηγαίνει εις την δουλειά του και με μεγάλη φουρτούνα, με μεγάλο άνεμο, πηγαίνει, πωλεί, κερδίζει, γυρίζει οπίσω σώον. Τότε απούς όλα τα υπόλοιπα καράβια και λέγουν «ιδού άνθρωπος, ιδού παλληκάρι, ιδού φρόνιμος, κι όχι σαν εμείς που καθόμαστε έτσι δειλοί, χαμένοι»· και κατηγορούνται οι καπετανάοι ως ανάξιοι. Αν δεν ευδοκιμούσε το καράβι, ήθελε ειπούν: «ο δια ο τρελός να σπικωθεί με τέτοια φουρτούνα, με τέτοιο άνεμο, να χαθεί ο παλιάνθρωπος, εφήρε τον κόσμο εις το λαιμό του»*[1].

Αυτή τη λογική της ελευθερίας τη διαμόρφωσαν οι Έλληνες μέσα

---

1. Γ. Τερτσέτη, Διήγησις Συμβάντων της Ελληνικής Φυλής από το 1770 εώς τα 1836, υπαγόρευσε Θεόδωρος Κωνσταντίνου Κολοκοτρώνης, Αθήναι 1846.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

στο βάθος και στο μάκρος της δουλείας. Κύριοι συντελεστές υπήρξαν και οι μάρτυρες της Ορθοδοξίας. Στα ‹‹Συναξάρια›› των ‹‹Μηναίων›› – βιβλίων λειτουργικών της Ορθοδοξίας – διαβάζουμε πράξεις θυσίας των μαρτύρων και νεομαρτύρων της Εκκλησίας μας. Η πράξη τους, απαλλαγμένη του στόμφου και της ρητορείας, σεμνή και στέρεα, διαφυλάσσει την ψυχική ελευθερία και ουσιώνεται σε βίωμα τόλμης και ανδρείας στους σύγχρονους καιρούς.

Από πού αντλούνται οι δυνάμεις αυτές άμυνας και ηθικής υπεροχής των ανθρώπων, οι οποίοι μοχθούν για την ελευθερία;
Νομίζουμε πως μόνο άτομα και λαοί, οι οποίοι ισορροπούν στο χώρο και στο χρόνο του τόπου τους και της εποχής τους, είναι ικανά για να υψώσουν το ισχυρό βίωμα και τη βούληση της ελευθερίας. Στους λαούς αυτούς και τα άτομα είναι ριζωμένο το κοινωνικό συναίσθημα. Βλέπουν το χώρο τους ως τόπο δικό τους. Η αίσθηση αυτή της συγγένειας και της οικειότητας έχει απροσμέτρητο βάθος και μάκρος χρόνου, διότι ο συγκεκριμένος χώρος τους είναι φορέας όλων των καταβολών και των εμπειριών του πολιτισμού και της εθνικής ιστορίας.

Υφίστανται τεράστιες διεργασίες εσωτερικές, ψυχικές και ηθικές οι λαοί και τα άτομα, τα οποία ουσιώνουν το βίωμα της ελευθερίας, σε βαθμό ώστε να γίνονται υψηλές μορφές απρόσωπες και εθνικές. Η ενέργειά τους είναι έκφραση της ιστορικής οικονομίας, αλλά και της ελεύθερης βούλησής τους – και στο μέρος αυτό οι πράξεις τους είναι τελείως προσωπικές και υπεύθυνες.

Αυτό το μεγαλείο έχει το βίωμα της ελευθερίας στους ‹‹Ελεύθερους Πολιορκημένους›› του Μεσολογγίου[1]. Η πράξη θυσίας και ελευθερίας τους ανακεφαλαιώνει όλη την ελληνική ιστορία και καταδεικνύει ένα παγκόσμιο ήθος ηθικής άμυνας στη βία. Το ‹‹σημειωτόν βάδισμα του θανάτου››, το βάρος της οικογενειακής στοργής, το δι-

---

1. Ν.Β. Τωμαδάκη, Διον. Σολωμός, Βασική Βιβλιοθήκη, ό.π., σελ. ριθ, Ερατοσθένη Γ. Καρωμένου, Δ. Σολωμού, Ο πειρασμός των ‹‹Ελεύθερων Πολιορκημένων››, ό.π., Γιάννη Αποστολάκη, Η Ποίηση στη Ζωή μας, Αθήνα 1923, (2η έκδοση, Κολλάρος Χ.Χ.), του ιδίου, Τα Τραγούδια μας, Αθήνα 1934 (ανατύπωση 1967), Κώστα Βάρναλη, Οι Στοχασμοί του Ποιητή, Σολωμικά, Κέδρος 1957, σελ. 89, Ε. Κριαρά, ‹‹Διονύσιος Σολωμός, ο Βίος, το 'Εργο››, Εστία, Αθήνα 1969, σελ. 91 κ.ε. Ιάκ. Πολυλά (βλ. Ποιήματα Α, Λίνου Πολίτη, 'Ικαρος, Αθήνα 1958, σελ. 354).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

καίωμα της προσωπικής ζωής, η επιθυμία των μεγαλυτέρων απέναντι της εφηβικής γενιάς, οι κατηγορίες της ψυχικής αδυναμίας, η χαρά, ο πόνος, το συγκεκριμένο όνειρο της προσωπικής ζωής, όλος αυτός ο περίκοσμος των μεγάλων «λεπτομερειών» της ατομικής ζωής και των υποχρεώσεών τους εξισορροπούνται από τη δύναμη και το ισχυρό βίωμα της ελευθερίας.

Το μεγαλείο αυτού του βιώματος το συλλαμβάνουμε περισσότερο, αν παρακολουθήσουμε την πάλη των πολιορκημένων να κρατήσουν τη ζωή τους, την οποία έχουν υποτάξει στην ανάγκη της ελευθερίας. Λείπει δηλαδή η αμεσότητα της αυτοσυντήρησης, διότι ένα τέτοιο βίωμα θα οδηγούσε στην παράδοση, στην υποταγή, στην εθελοδουλεία. Ο δρόμος τους είναι άνοιγμα θανάτου και ελευθερίας. Έχουν υπερβεί τον οριακό φόβο της προσωπικής τους ζωής, έχουν αντιμετωπίσει την ορμή τους προς βιολογική χαρά και ευδαιμονία. Σε συγκεκριμένο χώρο και χρόνο μεταμορφώνονται σε νεομάρτυρες και παραπληρώνουν την ηθική και την αντρεία του νεότερου Ελληνισμού. Η πάλη τους να κρατηθούν στη ζωή υπαγορεύεται από την οικονομία του αγώνα και της ελευθερίας.

«Από τα μέσα Φεβρουαρίου του 1828», γράφει ο Ν. Κασομούλης, *«άρχισαν πολλές φαμελιές να υστερούνται το γωμί. Μια Μεσολογγίτισα, Βαρβάρηνα ονομάζετο, η οποία εφρόντιζεν ασθενή, ετελείωσε η θροφή της και μυστικά, μαζί με άλλες δύο φαμελιές Μεσολογγίτισες, έσφαξαν ένα γαϊδουράκι, πωλάρι, και το έφαγαν. Την ώρα οπού έτρωγαν, ρώτησα, που πύραν το κρέας και τρόμαξεν η γυχή μου, όταν άκουσα οτι ήταν γαιδούρι. Μια συντροφιά στρατιωτών είχε ένα σκύλο και, κρυφά και αυτοί, τον έσφαξαν και τον μαγειρευσαν. Εμαθητεύθη και τούτο. Ημέραν παρ'ημέραν αύξαινεν η πείνα κι άρχισαν (οι Μεσολογγίτες) να τρώγουν ακάθαρτα· κι άρχισαν πλέον να τρώγουν άλογα, μουλάρια και γαϊδούρια... Τρεις μέρες εκέρασαν και τελείωσαν κι αυτά τα ζώα... Αρχίσαμε περί τις 15 Μαρτίου τις σκιραλήθρες, χορτάρι της θάλασσας. τις εβράζαμε πέντε φορές, εώς ότοῦ έβγαινεν η σκιράδα και τις ετρώγαμε με ξύδι, ωσάν σαλάτα, αλλά και το ζουμί από καθούρους, ανακατευμένον και τούτο. Εδόθηκαν και εις τους πονεμένους, πλην ήτο ευτυχής όστις ηδύνατο να φιάσει έναν. Από την έλλειψη της τροφής αύξαιναν οι ασθένειαι πονόστομος*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

και αθρίτις»[1].

'Εξω των τειχών η ζωή, η άνοιξη, οι χυμοί της ζωής, οι πραγματοποιήσιμοι οραματισμοί είναι η άλλη πραγματικότητα, ο άλλος τόπος, ο οποίος απλώνει το δίχτυ να παγιδεύσει να υποτάξει την αδυναμία της ψυχής. «Η ζωή που ανασταίνεται με όλες της τις χάρες, αναβρύζοντας ολούθε, νέα, λαχταριστή, περιχυνόμενη εις όλα τα όντα· η ζωή ακέραιη, απ'όλα της φύσης τα μέρη, θέλει να καταβάλει την ανθρώπινη ψυχή· θάλασσα, γη, ουρανός, συγχωνευμένα, επιφάνεια και βάθος συγχωνευμένα, τα οποία πάλι πολιορκούν την ανθρώπινη φύση στην επιφάνεια και στο βάθος της»[2].

Αυτό το αντιζύγισμα των αγαθών της ζωής με την υποταγή των Πολιορκημένων στην ελευθερία και στο θάνατο υψώνει τους Μεσολογγίτες της Πολιορκίας και της Εξόδου στο υψηλότερο επίπεδο ουσίας του βιώματος της ελευθερίας.

Η ελευθερία είναι απόσταγμα ελεύθερης βούλησης, υπεύθυνη και συγγνωστή πράξη. Απορρέει από την έμπνευση των λαών και των ατόμων. Είναι συνάμα η ελευθερία και έκφραση όλης της ιστορικής εμπειρίας των λαών. Προϋπάρχει όλων των αξιών και των ηθικών δυνάμεων της ψυχικής ζωής. Είναι ο χώρος και ο χρόνος για να χαλκευθούν και να ουσιωθούν οι πραγματοποιήσεις του πολιτισμού και η ελεύθερη και γόνιμη έμπνευση του ανθρώπου.

*

* *

1. Ν. Κασομούλης, Ενθυμήματα Στρατιωτικά, I-III, εκδ. Γ. Βλαχογιάννη, Αθήνα 1940-41.
2. Διονυσίου Σολωμού, Τα Ευρισκόμενα εν Κερκύρα, τυπ. Ερμής Αντ. Τερζάκη, 1859 (εκδ. Πολυλά).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αισχύλου, <<Προμηθέας Δεσμώτης>>, μετάφρ. Π. Λεκατσά.

Άμαντου Κ., Ελληνικά, τ. 6, Αθήνα 1933.

Αποστολάκη Γ.Μ., Το κλέφτικο τραγούδι, το πνεύμα και η τέχνη του, Αθήνα 1950.

Βάρναλη Κ., Οι στοχασμοί του Ποιητή, Σολωμικά, Κέδρος, Αθήνα 1957.

Βρανούση Λ., Ρήγας Βελεστινλής, Αθήνα 1963.

Κασομούλη Ν., Ενθυμήματα στρατιωτικά, I-III, εκδ. Γ. Βλαχογιάννη, Αθήνα 1940-41.

Καψαμένου Ε.Γ., Δ. Σολωμού, Ο πειρασμός των Ελεύθερων Πολιορκημένων, περ. <<Διάλογος>>, Ένωση Φιλολόγων Ηρακλείου, τεύχ. 4, Ηράκλειο 1983.

Μερακλή Μ.Γ., Ανδρέα Κάλβου Ωδές (1-20), Εστία, Αθήνα χ.χ.

Ρωμαίου Κ., Κοντά στις ρίζες, Αθήνα 1959.

Τσάτσου Κ., Κάλβος, Ποιητής της ιδέας, <<Νέα Εστία>>, Χριστούγεννα 1946.

Ταμαδάκη Ν.Β., Διονύσιος Σολωμός, Β.Β., τ. 15, Αθήνα 1954.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΟΙ ΝΕΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΟΛΙΤΕΙΑΚΟ ΑΓΑΘΟ

Την επιστροφή στην παιδική φύση τη ζήτησαν πολλοί για να εξαγνισθούν από το βάρος της οδυνηρής εμπειρίας ή ακόμα να αρχίσουν από την αρχή να οικοδομήσουν την προσωπική τους ζωή και το προσωπικό τους έργο, τελειωμένο και απαλλαγμένο από τα αρνητικά στοιχεία και τις αποτυχίες. Μα αφού αυτή η επιστροφή είναι αδύνατη και μόνο μέσα στον ψυχικό χώρο προσπαθεί να διανύσει την απόσταση, να βρει την αέναη πηγή του αγαθού ένδον, όπως τη γύρευε ο Μάρκος Αυρήλιος, ας προσπαθήσουμε να καλυτερέψουμε τον παιδικό κόσμο, ανεβάζοντας και τις δικές μας επιθυμίες.

Η απασχόληση με τα παιδιά, η θυσία μας για τη δική τους ευδαιμονία απαιτεί καλλιεργημένη καρδιά, γρήγορο νου και σώφρονα λογισμό. Μένουν στη σκέψη μας οι εικόνες, αποτυπωμένες σε εφημερίδες, του μεγάλου Τζων Φιτζέραλντ Κέννεντυ, που πολύ από τον <<προσδιορισμένο>> τον προγραμματισμένο χρόνο του τον έδινε στα παιδιά του. Πόση αντοχή, φρονιμάδα και ηδύτητα αλλά και συνείδηση ευθύνης και πίστη αιωνιότητας έπαιρνε μέσα από το ατίμητο κοίτασμα των παιδικών ψυχών! Αυτών είναι η βασιλεία των ουρανών. Μα τα παιδιά πρέπει πρώτα να βασιλέψουν πάνω στη γη, στο κατακτημένο κομμάτι του πλανήτη μας, που στην εποχή μας βρίσκεται κυριαρχημένο από τη σκοτεινή δύναμη του ατόμου και της πυρηνικής δύναμης.

Ο Αλφρέδος Άντλερ, μαζί με τον Φρόυδ και τον Γιούγκ έριξαν τον κουβά της έρευνας μέσα στα απύθμενα βάθη της συνείδησης, μέσα στα άδυτα του υποσυνείδητου και ανακάλυψαν δυνάμεις τυφλές, που προσδιορίζουν σε όλη του την ηλικία τον άνθρωπο[1].

---

1. S. Freud, La creation Litteraire et le reve eveille. Το δοκίμιο εμπεριέχεται στον τόμο Essais de Psychanalyse appliquee, εκδ. Idees-Gallimard, μετάφρ. από τα Γερμανικά, Marie Bonaparte και E. Marty, σ. 69-81, βλέπε επίσης Jean Laplanche et J.B. Pontalis vocabulaire de la Psychanalyse, εκδ. PUF., Paris 1973, σ. 294.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ο Άντλερ θεωρεί σαν τη σπουδαιότερη ηλικία, όπου ο άνθρωπος εγκλείει όλες τις καταβολές, τις αφορμές και την εξέλιξή του, την προσχολική και την σχολική ηλικία του παιδιού.

Το παιδί εμείς οι σπουδαιοφανείς μεγάλοι το διώχνουμε συνήθως από τη συνείδησή μας ή το μεταχειριζόμαστε σαν ένα παιχνίδι για να διασκεδάζουμε τη δική μας πλήξη ή να ικανοποιούμε σ' αυτό τα λεκτικά μας χαρίσματα δείχνοντας ψευδεπίγραφη συγκατάβαση χωρίς ποτέ να μπούμε στον παιδικό χώρο του μυστηρίου και της αθωότητας για να συγεννοηθούμε μαζί του.

Από τη μικρή ηλικία, λέγει ο Άντλερ, ο άνθρωπος προορίζεται από την ψυχοσύνθεσή του προς ορισμένο δρόμο και προς ορισμένη πίστη ακόμα. Η οικονομική κατάσταση της οικογένειας, η κοινωνική της θέση, η ηθική της ακτινοβολία, η εσωτερική της δομή, επηρεάζουν το παιδί και το προσδιορίζουν. Και το επηρεάζουν όχι τόσο με τη δύναμη της διδασκαλίας (περιπτώσεις όπως των τριών Ιεραρχών ή των δύο Γράκχων στη Ρωμαϊκή ιστορία δεν είναι συνηθισμένες), όσο με την ποιότητα της οικογενειακής ατμόσφαιρας[1].

Η φτώχεια ερειπώνει και αποσυνθέτει την ψυχή του παιδιού, που τσακίζεται την ώρα που ψάχνει ένα καλό όνειρο, για τη θέση του μέσα στον κόσμο.

Ύστερα αναφαίνονται τα αποτελέσματα: τάση προς επικράτηση, εγωκεντρικός περιορισμός της ψυχής και του νου, συμπλέγματα απομονωτικής κατωτερότητας, έχθρα προς το συνάνθρωπο, διάθεση καταλυτική προς τους οικογενειακούς και κοινωνικούς θεσμούς. Ο εγκληματολόγος Κ. Γαρδίκας βρίσκει άμεση σχέση μεταξύ της πενίας στην οικογένεια και της εγκληματικότητας των παιδιών.

Είναι αλήθεια πως σε κάθε ώρα, που χρειάζεται να δείξουμε τα δικά μας χαρίσματα, θα ανατρέξουμε στην αργυρή πηγή της παιδικής ηλικίας. Εκεί οι μνήμες οι όμορφες γίνονται σταλαχτίτες, που αστράφτουν και αχτινοβολούν. Οι φωνές της μνήμης παίρνουν ύλη,

---

1. Βλέπε: Μαρία Νασιάκου, Η Ψυχολογία Σήμερα, τ. ΙΙ, Παπαζήσης, Αθήνα 1982, σ. 16 κ.ε., Δ. Λιάρου, Ψυχιατρική, Αθήνα 1974, σελ. 111 κ.ε., Π. Ξωχέλλη, Θεμελιώδη Προβλήματα της Παιδαγωγικής Επιστήμης, Θεσσαλονίκη 1981, σελ. 52 κ.ε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

υπόσταση, κίνηση, δράση και παίζουν στη σκηνή της ευδαιμονίας το πιο καλό παραμύθι της ζωής μας, που δεν είναι άλλο παρά η γέννηση της δικής μας αθωότητας μέσα σ' αυτή την εξαίσια φάτνη της ψυχής μας.

Και έτσι το παρελθόν χωρίς να μας κρατεί δεσμευτικά κοντά του, στέλνει την πνοή του να ζεστάνει το δρόμο μας. Και αντίθετα η μνήμη έχει φυλαγμένα μαχαίρια που τα προτείνει στον ενήλικο, όταν πέρασε από αντιθέσεις οικογενειακές, οικονομικές και ηθικές στην παιδική του ηλικία.

Στην ατομική ψυχολογία, όπως και στην ψυχολογία του παιδιού υπάρχει ολόκληρη τεστολογία, για τη διερεύνηση του απόρρητου ψυχικού κόσμου των παιδιών. Είναι γεγονός άλλωστε, σήμερα, όπως διαπιστώνεται από ψυχολόγους και παιδαγωγούς, οτι τα παιδιά αποχτούν μια πρόωρη εμπειρία, γίνονται πρώιμα «οι μικρομεγάλοι», χωρίς να έχουν κερδίσει την ανάλογη εμπειρία, να εξελιχθούν φυσιολογικά, να δεχτούν επιδράσεις ή να αντιδράσουν σ' αυτές, μ' ένα λόγο να αναπτυχθούν με εντελέχεια, με σκοπό, με αυτοβούληση, με συνείδηση αυτής της ανάπτυξης και ολοκλήρωσής τους[1].

Που οφείλεται αυτή η τεχνητή – πρώιμη εμπειρία του παιδιού, αυτή η ψευδαίσθηση της ανδροποίησής του;

Οι ψυχολόγοι και οι παιδαγωγοί φορτώνουν αυτή την παραφθορά της πραγματικής εξέλιξης στη μεταπολεμική αστάθεια και στις πολλές βιοτικές ανάγκες που δημιουργήθηκαν μεταπολεμικά και που έβγαλαν πρώιμα, σχεδόν με βία, το παιδί από το σπίτι του στη βιοπάλη, βιάζοντας τους νόμους της φυσιολογικής ανάπτυξης.

Φυσικά η άποψη αυτή ούτε όλο το ζήτημα ούτε μέρος του δικαιολογεί ή απλώς εκφράζει. Καινούριες δοξασίες σε κάθε τομέα της ζωής έχουν εκτροχιάσει τις πεποιθήσεις τις παλιές, που ωστόσο «βολεύονταν» μέσα σ' αυτές «ήσυχος και ευτυχής» ο άνθρωπος πριν από τους τελευταίους πολέμους.

Το βέβαιο πάντως είναι, οτι ο νέος έχει ενωρίς απορρίψει ως

---

1. Βλέπε: J. Piaget, Ψυχολογία και Παιδαγωγική, εκδ. «Νέα Σύνορα», Αθήνα 1979.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

περιττό καβούκι ή όπως ο γυρίνος κόβει την ουρά του, το σπίτι, τον οικείο χώρο, την άμεση εξάρτηση από τον έλεγχο την ηθικό, τον κοινωνικό, της οικογένειας. Νά 'ναι άραγε αναγκαίο διαλεκτικό συμπλήρωμα η τάση αυτή, να έρχεται δηλαδή ύστερα από την υπερβολή της προσήλωσης ή καλύτερα της αφομοίωσης του παιδιού από την οικογένεια που συνέβαινε στο παρελθόν; Και το διαλεκτικό αυτό συμπλήρωμα να εγγυάται τη μεσότητα, τη σύνθεση, τον συγχρονισμό της οικογένειας, ώστε το παιδί να <<καταλαβαίνεται>>, να κατανοήται από αυτούς και όχι να αλλοιώνεται ο ψυχικός του κόσμος και να αμαυρώνεται από οικτρές επεμβάσεις περιοριστικές από μέρους του σπιτιού;

Ο Κάφκα στο πολυσέλιδο γράμμα προς τον πλούσιο πατέρα του (που από επέμβαση της μητέρας του Κάφκα δεν το έλαβε) του επιρρίπτει όλη την ευθύνη για τη βεβιασμένη, από επεμβάσεις ανόητες και αψυχολόγητες, ωρίμανσή του και την αποτυχία του στη ζωή που την έβλεπε πιθανή ο μεγάλος συγγραφέας του άγχους και του φόβου. Ο Ντοστογιέβσκι στο βιβλίο του <<ο Έφηβος>> ειρωνεύεται, μαστιγώνει κυριολεκτικά τη δοκησισοφία και την αμετροέπεια των γονέων, που δεν σέβονται κανέναν ιδιωτικό χώρο των παιδικών <<απορρήτων>>. Τεκμήρια μιας τέτοιας συνέπειας δημοσιεύονται καθημερινά στον περιοδικό και ημερήσιο τύπο, και προσπαθούν να δώσουν μια ερμηνεία στην ελευθεριάζουσα σήμερα νεολαία, που έσπασε τον κλειό της πολιορκίας και αποδεσμεύτηκε απο την τροχοπέδη.

Βέβαια σπάνια έρχεται η ομαλή διαδοχή, το πέρασμα από τη μια γενιά στην άλλη σαν κάτι το εντελώς φυσικό και αδιατάραχτο. Αν συνέβαινε αυτό θα έλειπε ή θα σταματούσε σε μικρό βαθμό αντοχής η πρωτοτυπία, που ισοδυναμεί με προσωπική έκφραση και με αυτενέργεια. Στη διαδοχή υπάρχουν ουσιαστικά δύο κόσμοι και δύο διαφορετικές εμπειρίες. Η γενιά των πατέρων απόχτησε το δικό της μέγεθος σύμφωνα με τη δική της εμπειρία και ανάλογα με το μέρος της ιστορίας που καλύπτει τη δική της ζωή. Η μακρόχρονη θητεία στη δική της εποχή διαμορφώνει και δικό της ξεχωριστό μέτρο εκτίμησης της ζωής και του πολιτισμού.

Η διάσταση αρχίζει από την ώρα που οι πεποιθήσεις της γενιάς των πατέρων θέλουν να επιβληθούν στη νέα γενιά καθώς και από το

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

δικαίωμα της νέας γενιάς να ορίσει τον τρόπο της ζωής της και τη θέση της απέναντι στις αξίες της ζωής. Η μελέτη της ζωής και της ιστορίας μας πείθει, ότι η διάσταση αυτή αρχίζει απο τις απαρχές της προσπάθειας του ανθρώπου να οικοδομήσει τον πολιτισμό του. Η σύγκρουση αρχίζει ακόμα από το πέρασμα της εξουσίας στο Δία ύστερα από ολόκληρο πόλεμο με τον πατέρα του και τη γενιά του[1].

Η διάσταση όμως αλλάζει έκταση και ποιότητα ανάλογα με τις ειδικές εμπειρίες που κουβαλεί κάθε γενιά και από τα μεγάλα γεγονότα που τη σφραγίζουν και την προσδιορίζουν. Η γενιά που ήρθε μετά από τους Περσικούς Πολέμους οικοδόμησε στην Αθήνα τον κλασσικό πολιτισμό της αρχαιότητας και κυρίως την τραγωδία και την ηθική φιλοσοφία. Ο άνθρωπος μέσα στις πνευματικές αυτές κατακτήσεις σώζει το ήθος του και κρατεί όρθια την ψυχή του και ανοιχτή στο καλό, το ηθικό και το ωραίο που ενώνονται μέσα στη φύση του ανθρώπου.Από τη γενιά του 21, πριν από τα παραλυτικά γεγονότα της αδελφοκτονίας και της παρείσδυσης της ξένης προπαγάνδας, ξεπήδησε ο Σολωμός, ο Κάλβος, ο Τερτσέτης, ο Παπαρρηγόπουλος καθώς και η γενικότερη πάλη των νέων για την αποκατάσταση των ελευθεριών τους.

Αναφερθήκαμε σε δύο μεγάλες περιπτώσεις. Ποιό είναι όμως το στίγμα της νεώτερης γενιάς και σε ποιές διαφορές εμπειρίας αναπτύχθηκε σε σύγκριση με τη γενιά που διαδέχτηκε ή διαδέχεται; Μέχρι το 1913 η έρευνα μπορεί να περιοριστεί μέσα στον ελληνικό χώρο. Ως τότε η δική μας χώρα κατόρθωσε να σώσει τη δική της θέση και να μείνει υπεύθυνη για τις πράξεις της και την ιστορία της. Οι μεγάλοι πόλεμοι είχαν υπόστρωμα ηθικό και ιερό. Είχαν σκοπό να απελευθερώσουν τα τμήματα της Ελληνικής γης, όπως την Ήπειρο, τη Μακεδονία, τη Θράκη. Κάτω από έναν ακάμαντο πολιτικό, τον Ελευθέριο Βενιζέλο, που είναι ίσως ο μεγαλύτερος σε όλη μας την ιστορία πολιτικός άντρας, οι Έλληνες σαν οργανικό και συντεταγμένο κοινωνικό και εθνικό σύνολο ολοκλήρωσαν το ακρωτηριασμένο '21.

---

1. Βλέπε: Άλκη Κυριακίδου - Νέστορος, Η Ερμηνεία των Μύθων από την Αρχαιότητα ως Σήμερα, Ελληνική Μυθολογία (εκκτεία Ι.Θ. Κακριδή), τ. 1, Αθήνα 1986, Εκδοτική Αθηνών, σελ. 215 κ.ε., Βλέπε επίσης: Αριστοτέλους Ρητορική ΙΙ, Πλάτωνος, Επιστολές, Αριστοφάνους, Νεφέλαι.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Το ήθος του `Ελληνα που βγήκε από το 1913 ήταν όρθιο και το πολιτικό του ιδεώδες σε μεγάλη ακμή. Τότε η επική ποίηση απόχτησε κορυφαίο μέγεθος και ποιότητα καθ' όλα άξια με τα κατορθώματα της τέχνης των Ευραωπαίων. Η ποίηση εξομοιώθηκε με την πατρίδα όπως συνέβηκε μετά από τους Περσικούς Πολέμους. Στις ψυχές των νέων ο ποιητής ταυτίστηκε με το στρατιώτη. Θα αναφέρω σαν χαρακτηριστικό στοιχείο της όρθιας ψυχής των νέων και της έκτασης της ψυχής τους ως την απόλυτη κατάκτηση του μέτρου της φιλοπατρίας, το ποίημα του `Αγγελου Σικελιανού «Μαβίλης»:

«Στο φως θανάτωσέ με»! `Ομοιος ο Αίαντας
μορφή του Ολύμπου, αντίκρυσε τη μοίρα...
Τα υγρά γλαυκά του μάτια τον αγνάντεψαν
το θάνατο να του φωτάει τη Λύρα,
στου Γαριβάλδη το άλικο το φόρεμα
σα γύρεψε την ηρωική πορφύρα!

Αγαλματένια η ηθική· και πύργωσε
το λόγο του μεστή από Νου η Πατρίδα.
`Υστερα λάμψη στα μεγάλα μάτια του
τα κουρασμένα, η εχθρική λεπίδα...
Μα ήταν ογρά όπως όλοι τον γνωρίσαμε,
σα να ανάβρασαν μιαν άσωτην ελπίδα!

Στην πλάνη ομπρός γυμνός εστάθη αντίμαχος,
νους και κορμί, και μιαν ολύμπια χάρη,
σα νέφι θείο, τη δύναμή του σκέπαζε,
μαζί Σοφό, Ποιητή και Παλικάρι!
Σε μέταλλο σκληρό μα απαλοφάνταστο
ξανάχυσεν ατσάλι και λογάρι!

Το μεγάλο κορμί Σου, ομπρός στα Γιάννενα,
κι ο λογισμός Σου, κορυφή των κρίνων,
ας είναι αρχή ν' ανοίξει η Πύλη διάπλατα

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

του οχτρού, για νά 'μπη το άνθος των Ελλήνων!
Κι ας Σου κάμουν οι νιοί νεκροκρέβατο
με των δαφνών κλαριά και με των σκίνων,

να σε φέρουν, ωραίε κι άσπηλε ήρωα
σα λείψανο άγιο μπρος στην Άγια Πύλη.
Του στρατού της Ηπείρου όλα ας σκύψουνε
να Σου αγγίξουν το μέτωπο τα χείλη...

Απλός στρατιώτης κι εγώ σκύβω δίνοντας
τον ύστερο ασπασμό σ' εσέ, Μαβίλη!>>[1]

Από αυτόν τον κόσμο βγήκε η σιγουριά, η ασφάλεια. Η πατρίδα που συνίσταται από τη χώρα, το λαό και την εξουσία, αποχτούσε αυτοδυναμία και καταξιώνονταν ηθικά, πνευματικά, πολιτειακά. Και η διαδοχή από τη μια γενιά στην άλλη συντελέστηκε ομαλά με άξια την κληρονομιά που πήραν οι νεώτεροι από τους πατέρες.

Κρίση εθνική παρουσιάστηκε μετά από την Μικρασιατική καταστροφή. Στην τέχνη είχε τεράστιες επιδράσεις. Ό,τι αντίθετο κι αν σκεφτούμε είναι έξω από την πραγματικότητα. Γιατί η πατρίδα και ο Έλληνας έχουν την ίδια σχέση που έχει το χώμα με το φυτό. Ο μεγάλος μας ποιητής Γιώργος Σεφέρης με την πιο κατορθωμένη ως τώρα Ελληνική ποίηση έστησε την τέχνη του σαν τη στήλη άλατος της γυναίκας του Λωτ που δεν παίρνει τα μάτια της από τη γη της Ιωνίας:

Περάσαμε κάβους πολλούς πολλά νησιά τη θάλασσα
που φέρνει την άλλη θάλασσα, γλάρους και φώκιες.
Δυστυχισμένες γυναίκες κάποτε με ολολυγμούς
κλαίγανε τα χαμένα τους παιδιά
κι άλλες αγριεμένες γύρευαν το Μεγαλέξαντρο

1. Βλέπε Άγγελου Σικελιανού, Λυρικός Βίος, επίσης βλέπε, Γ. Σεφέρη, Άγγελος Σικελιανός, περ. Αγγλοελληνική Επιθεώρηση, Οκτ. 1951, του ιδίου, Δοκιμές, Δ' έκδοση, τόμ. 2, Ίκαρος, 1981, σελ. 206.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

και δόξες βυθισμένες στα βάθη της Ασίας,
Αράξαμε σ' ακρογιαλιές γεμάτες αρώματα νυχτερινά
με κελαηδίσματα πουλιών, νερά που αφήνανε στα χέρια
τη μνήμη μιας μεγάλης ευτυχίας.
Μα δεν τελειώναν τα ταξίδια.
Οι ψυχές τους έγιναν ένα με τα κουπιά και τους σκαρμούς
με το σοβαρό πρόσωπο της πλώρης
με τ' αυλάκι του τιμονιού
με το νερό που έσπαζε τη μορφή τους.
Οι σύντροφοι τέλειωσαν με τη σειρά,
με χαμηλωμένα μάτια. Τα κουπιά τους
δείχνουν το μέρος που κοιμούνται στ' ακρογιάλι.

Κανείς δεν τους θυμάται. Δικαιοσύνη.[1]

Στον καιρό του 40 το επικό μέγεθος των Ελλήνων κατακτά όλο το μέτρο του που έχει αποχτήσει στα μεγάλα εθνικά έργα από την αρχαιότητα. Το πολιτειακό ιδεώδες γεμίζει τις ψυχές των νέων. Ο αγώνας είχε την ιερότητα και την ομορφιά της άμυνας και της θυσίας. Οι Έλληνες ενεργούν σαν οργανικό σύνολο, χωρίς ρήγματα που θα τους βύθιζαν στη διάλυση και την παραλυσία.

Στα χρόνια που ακολούθησαν, όμως, ως τις μέρες μας ο κόσμος διαμορφώνεται σε δύο μεγάλες εθνίες κρατών (ο όρος ανήκει στο λογοτέχνη Γιώργο Θεοτοκά που αναδείχτηκε ο καλύτερος παλμογράφος των νέων, της γενιάς μας και της εποχής μας). Ο ηρωισμός σαν έκφραση ατομικής και ομαδικής βούλησης περιορίζεται. Είναι το σημείο μιας τεράστιας αλλαγής.

Θα νόμιζε κανένας οτι η διαπίστωση αυτή παρέχει όλα τα εχέγγυα για τη βασιλεία της ειρήνης, της αγάπης και της ηθικής ανάμεσα στα κράτη. Αντίθετα όμως το σημάδι της εποχής μας είναι το δι-

1. Γ. Σεφέρη, Ποίματα, Ίκαρος, 1972[8], (επιμ. Γ. Σαββιδη), σελ. 53, βλέπε επίσης, Mario Vitti, Θθορά και Λόγος· Εισαγωγή στην Ποίηση του Γιώργου Σεφέρη, Εστία 1978 (όπου και όλη η βιβλιογραφία, σ. 249-254).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ακρατικό άγχος και η ηθική παραλυσία που καταστρέφει σαν σηψαιμία τη ζωή των ανθρώπων και το ήθος του πολιτισμού.

Το έκτροπο, το πέρα του φυσικού, το αντιφατικό αποτελούν μόνιμη έκφραση της ζωής. Μια σκοτεινή μάζα από ένστικτα πετάγεται μέσα από την ψυχή και το σώμα των νέων, όπως απελευθερώνεται ένα κοπάδι νυχτερίδες μέσα από σκοτεινό τάφο. «...Παντού διακρίνεται το κτήνος πίσω από τον άγγελο λέγει ο Geatan Picon. Αποκαλύφθηκε ο κρυμμένος άνθρωπος, εξερευνήθηκε το υποσυνείδητο, και φάνηκαν η σεξουαλικότης, κάτω από την φαινομενική αγνότητα της αγάπης χωρίς μύθους, χωρίς ψευδαισθήσεις. Παγωμένος από το θάνατο των θρύλων, που τον εθέρμαιναν, εγκαταλελειμμένος από τις μέλισσες της Αριστέας, ο σημερινός άνθρωπος κατατρύχεται από μια νευρωτική, δυστυχισμένη και ένοχη συνείδηση. Βλεπόμαστε τόσο καλά ώστε να μη μπορούμε ν' αγαπηθούμε»[1].

Αυτή είναι η περιρρέουσα ατμόσφαιρα, μέσα στην οποία ο νέος προσπαθεί να γίνει σημαντικός, για να μη χαθεί μέσα στην μηχανική μονοτονία της εποχής μας.

Τότε ποιά είναι τα ιδανικά που ετοιμάσαμε στα παιδιά μας; Ποιές είναι οι αξίες; Ποιός μας είπε οτι οι πόλεμοι δικαιολογούν αυτή την τρομαχτική, την οικτρή πνευματική μας πενία; Η νέα γενιά αρχίζει από τις άκρες, από τα κράσπεδα της περιφέρειας της περασμένης γενιάς που ζει και εκφράζεται ακόμα. Ποιά είναι η αρχή, η καταβολή, η ηθική, η θρησκευτική, η πνευματική που κληρονομούν οι νέοι; Το ότι σκέφτονται οι νέοι, ότι από μέρα σε μέρα μπορούν να γίνουν κομματάκια, όπως γράφει ο Φώκνερ, αυτό αποτελεί κληρονομιά;

Βρισκόμαστε πια στις απαρχές μιας «μεταξίωσης» του πνευματικού περιεχομένου της ζωής; Πάντως ο νέος βλέπει σήμερα ολοένα και περισσότερο να εκτοπίζεται ο άνθρωπος από υποκατάστατά του, μέσα σε πολλούς χώρους της ζωής. Πιο μεγάλη θέση για το νέο έχει ο οικονομικός και επαγγελματικός ανταγωνισμός. Καθώς ανέβηκε η στάθμη των αναγκών της ζωής μεταπολεμικά και έχασε ο νέος την

1. Βλέπε: Geatan Picon, Το Πανόραμα των Ιδεών.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

εξάρτησή του με τομείς που από πανάρχαια χρόνια εξισσορροπούσαν και γέμιζαν τις ανάγκες και τις ελπίδες του, όπως γίνονταν με τη γεωργία, τη βιοτεχνία, και την οικοτεχνία, νοιώθει αβέβαιος για την επιβίωση και την επιτυχία του και διακατέχεται από πανικό για την επαγγελματική του τακτοποίηση και ανάδειξη[1].

Πλήθη ολόκληρα Ελλήνων που έμεναν στις επαρχίες, συρρέουν στα κέντρα και ιδίως στην πρωτεύουσα. Και σ'εκείνους που έμειναν στην επαρχία διαπιστώνεται εύκολα το εκρίζωμα της ισορροπίας. Η συρροή στην πρωτεύουσα δε μας ενδιαφέρει εδώ για μια δημογραφική εκτίμηση του χώρου και του λαού της πατρίδας μας. Ο κίνδυνος βρίσκεται αλλού. Ο άνθρωπος έφτασε στην προβολή της πατρίδας του σαν απόλυτης προαξίας γιατί ένιωσε περίπου όπως το φυτό, στηριγμένος σε ένα μόνιμο δικό του αδιαχώρητο τόπο, που τον γέμισε με το κορμί του με τις παραδόσεις του και τις προλήψεις του. Καθώς μάλιστα έθαψε κοντά στο σπίτι του τους νεκρούς του, ο τόπος που κατοικούσε ήταν ιερός, γιατί του έδινε το ψωμί, τον καρπό, τα εργαλεία, τα πρώτα λατρευτικά στοιχεία και την πρώτη εμβρυακή μεταφυσική ενατένιση, καθώς πίστευε στη συνέχεια της ζωής και μετά από την άλωσή της από το χώμα. Άλλωστε ό,τι έπεφτε μέσα στο ανοιγμένο χώμα το έβλεπε να φυτρώνει, να πολλαπλασιάζεται και να καρπίζει.

Όταν ήρθαν να διεκδικήσουν τον τόπο του, τον προστάτεψε γιατί ήθελε την αυτοσυντήρησή του. Αυτή η προμετρημένη άμυνα αργότερα είχε πάνω του συναισθηματικές επιδράσεις. Όσο η πατρίδα εφάρδυνε σα χώρος και η εξουσία νομιμοποιούνταν και λειτουργούσε με βάση τις νομικές διατάξεις που θέσπιζε η πολιτεία με την κεντρική της διοίκηση, τόσο και η άμυνα οργανώνονταν συστηματικότερα. Η βεβαιότητα έπειτα οτι οι άνθρωποι στεγάζονταν κάτω από την ίδια πατρίδα, πλήθαιναν, δημιουργούσε την ψυχική ισορροπία και εδραίωνε το εθνικοκοινωνικό συναίσθημα στον άνθρωπο, σα μέλος του λαού

---

1. Βλέπε: Ε.Π. Παπανούτσου, Η Παιδεία, Το Μεγάλο μας Πρόβλημα, Α'τρος δασκάλους παραινετικός, Β' προβλήματα ανατροφής - θέματα διδακτικής, Εκπαίδευση του μέλλοντος, Εκπαιδευτική Πολιτική, Εκπαίδευση και Δημοκρατία, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα 1976, σελ. 95 κ.ε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

του και σαν φορέα της πατρίδας του.

Από τη στενή εξάρτηση με τον τόπο επειδή του εξασφάλιζε τη συνέχεια της ζωής του, έφτασε ο άνθρωπος στην πνευματική και ηθική σχέση μαζί του. Η κοινωνική συμβίωση είχε σαν αποτέλεσμα την ανάπτυξη του ηθικού και κοινωνικού μέρους της ζωής του. Με το μέτρο αυτής της προόδου ο άνθρωπος από την συναίρεσή του με τον στενό ιδιόκτητο τόπο του,που ήταν εξάρτημα της ίδιας του της ζωής,έφτασε στο βιωμένο δεσμό με τη μεγάλη έκταση της πατρίδας του και με τον εθνικό του, υλικό και πνευματικό μαζί, πολιτισμό που του εξασφάλισαν οι πρόγονοί του. Τις έμφυτες αυτές δυνάμεις του ανθρώπου τις αποκρυπτογράφησαν οι πνευματικοί του οδηγοί, και τέτοιοι στάθηκαν οι ιερείς του και <<διανοούμενοι>>, όπως γίνεται, με τους δεύτερους κυρίως, σε κάθε εποχή[1].

Στη χώρα μας ενωρίς ο βιωμένος με την πατρίδα δεσμός πέρασε σε όλους τους ανάβαθμους της προσωπικής και ομαδικής θυσίας, σε μέτρο που η πατρίδα να εξεικονίζει όχι μόνο τον τόπο του άρτου και της βιολογικής εξασφάλισης της ζωής, αλλά και οποιαδήποτε ηθική και πνευματική αξιωσύνη του Έλληνα και να ξεπερνά το μέτρο της αξίας της ατομικής ζωής.

Οι μυθοποιοί της Αρχαίας Ελλάδας είναι οι μακρινοί πρόγονοι του ανώνυμου λαϊκού τραγουδιστή. Και στους δύο λειτούργησε με απόλυτη ευθύνη και με ήθος η αξία του επικού και ηθικού μέρους του πολιτισμού και της ιστορίας μας. Η υπερβολή στον αρχαίο μύθο καθώς και στο δημοτικό τραγούδι δε σταματά στο συγκεκριμένο γεγονός και πράγμα που προβάλλει, οπότε θα υπέπεφτε στην τερατολογία, αλλά εκφράζει ψυχικές καταστάσεις και επιθυμίες, και μέσα στην μυθολογία, τη θρησκεία και την τέχνη βρίσκει το μέτρο της ικανοποίησής του. Οι μύθοι είναι καθαρώς ελληνοκεντρικοί και εκφράζουν την επική, την ηθική και την αισθητική αντοχή του Έλληνα σ' όλη

1. Βλέπε: Ε.Π. Παπανούτσου, Παιδεία, Το Μεγάλο μας Πρόβλημα, ό.π. σελ. 145 κ.ε., του ιδίου, Δρόμοι Ζωής, Φιλιππότης, Αθήνα 1974, σελ. 304.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τη διάρκεια της ζωής και του πολιτισμού του[1].

Εκεί όμως που ο βιωμένος με την πατρίδα δεσμός πήρε βαρύ, αυτοπόδειχτο και καταξιωμένο μέσα στην πράξη της άμυνας και της ελευθερίας νόημα, είναι η ποίηση των Ελλήνων και η γλυπτική τους τέχνη. Οι μεγάλοι κύκλοι της μυθολογίας, που αποκρυσταλλώθηκαν στο μεγαλύτερο σώμα της ανθρώπινης ποίησης, όπως είναι η τραγωδιακή και η λυρική ποίηση των αρχαίων Ελλήνων, έχουν απαρχή τους αγώνες γύρω από την τιμή της πατρίδας ή γύρω από την φιλαρχία και την εξουσία.

Στην αθήνα το πολιτειακό αγαθό διαμορφώθηκε μέσα σε δημοκρατική ατμόσφαιρα, έτσι που να παρέχεται όλη η έκταση της ελευθερίας στο άτομο, να ζει γονιμότερα το δεσμό με την πατρίδα και να εκτιμά, σύμφωνα με την εμπειρία της πολιτείας του, την ελευθερία και την αναγκαιότητα της θυσίας.

Στη Σπάρτη υπάρχει μια <<προκαθορισμένη>> θέση και μια επιβεβλημένη στάση της πολιτείας. Η διαφορετική τοποθέτηση προσθέτει την ατιμία και τον εξοβελισμό από την πολιτειακή κοινωνία του αντιπράττοντος ή και αντιφρονούντος. Κατά βάση όμως και τα δύο πολιτεύματα είναι δημοκρατικά, αφού καταργείται ο μόνιμος άρχοντας και αφού κατοχυρώνεται η αρχαιρεσιακή βούληση του πολίτη[2].

Η Αθήνα πάντως έδωκε όλο το μέτρο του πολιτειακού αγαθού. Η πολιτεία στηρίζεται στην ελευθερία των πολιτών που ζουν μέσα στο συντεταγμένο κοινωνικό σύνολο. Ο πολίτης είναι τόσο πολύ υπεύθυνος για την πράξη του, για την άσκησή του στη ζωή και στο ήθος της ζωής, ώστε πάνω από τους άρχοντες μένουν σαν μέγιστες αξίες της πνευματικής αντοχής του ανθρώπου τα ονόματα των ατόμων, που μεγαλούργησαν στην τέχνη, στον πόλεμο, στα αγωνίσματα.

Όταν το πολιτειακό αγαθό φτάνει σε εκτροπή από φανατισμό, σε βαθμό που να περιορίζεται η ατομική ευθύνη, έχουμε ανάσχεση του πολιτισμού στο υλικό και στο πνευματικό του μέρος.

---

1. Άλκη Κυριακίδου - Νέστορος, Η Ερμηνεία των Μύθων από την Αρχαιότητα ως Σήμερα, Ελληνική Μυθολογία, (εκοκτεία Ι.Θ. Κακριδή), τ. 1, Αθήνα 1986, Εκδοτική Αθηνών, σελ. 274 κ.ε.

2. Βλ. Η.Ι. Marru, Ιστορία της Εκπαιδεύσεως κατά την Αρχαιότητα, μετ. Θ. Φωτεινόπουλου, Αθήνα 1961, σ.461.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Στο Βυζάντιο, σε εποχές που προστατεύονται οι ακριτικοί πληθυσμοί και που κατοικούνται όλες οι επαρχίες της αυτοκρατορίας, όπως γίνεται στην εποχή των Ισαύρων και των Μακεδόνων, η πατρίδα προκόβει.

Περισσότερο όμως ακουμπά η πατρίδα σε όλο τον πληθυσμό στους χρόνους της τουρκοκρατίας, όπου τα περιφερειακά μέρη της Ελλάδας αντιστέκονται και προετοιμάζουν την ενεργητική αντίσταση. Τα χωριά κατοικούνται και επεκτείνονται. Η άμυνα κρατεί όρθια την ελληνική συνείδηση. Η προδοσία εκλείπει. Η συνεργασία με τον εχθρό δεν παρατηρείται σε κανένα τμήμα της χώρας μας. Οι νέοι πυκνώνουν τις τάξεις των κλεφτών ή κάτω από τη βουβή υπομονή τους προετοιμάζουν τον ξεσηκωμό. Ποιός τους μίλησε; Ακούσαν τα κρυφά σχολειά για μια τέτοια προπαρασκευή; Νομίζω πως όπλισε τους Έλληνες η εμπειρία των πατέρων και η δική τους που αποχτήθηκε μέσα στον αγώνα τους για τη ζωή και τα αγαθά της.

Όταν είδαν το χωράφι τους και το αμπέλι τους να μη μπορεί να τους θρέψει γιατί το μεγαλύτερο μέρος του καρπού το έπαιρνε ο Τούρκος, μεγάλωσε μέσα τους ο θυμός της αντοχής και καταπνίχτηκε κάθε απόπειρα συμβιβασμού με τον εχθρό. Η εμπειρία στάθηκε ο καλύτερος βοηθός του Ελληνισμού. Η σπίλωση της πίστης και της λατρείας με το κλείσιμο των εκκλησιών, η ηθική βησσοδομία του εχθρού, το συχνό κάψιμο των σπιτιών, αφύπνιζαν μέσα στην ψυχή των Ελλήνων την αντίσταση γιατί κινδύνευε το σπίτι τους, η περιουσία τους, η τιμή της οικογένειας, η θρησκεία τους. Όλα αυτά συνιστούν την πατρίδα στο υλικό και στο ηθικό της μέρος.

Αν ο Ελληνισμός είχε εκριζωθεί από την περιφέρεια της χώρας μας, απ' όπου άλλωστε ξεπήδησε όλος ο θυμός της αντίστασης, θα έπεφτε σε μεγάλο κίνδυνο το ελληνικό γένος. Το ίδιο συνέβηκε αρκετά πριν, όταν η Ρώμη έχασε τον αγροτικό της πληθυσμό, γιατί αποχερσώθηκαν τεράστιες εκτάσεις της. Αυτό συνέβηκε και πριν από την πτώση του Βυζαντίου, όταν οι Βυζαντινές επαρχίες έπεφταν στους Τούρκους η μια ύστερα από την άλλη[1].

---

1. Βλέπε: Ελένης Γλύκατζη - Αρβελέρ, Η Πολιτική Ιδεολογία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, μετάφρ. Τούλα Δρακοκούλου, εκδ. Αργώ, Αθήνα 1977, σελ. 144.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Σε ποιά συμπεράσματα θα μας οδηγήσει το παραπλήρωμα αυτό της σκέψης μας; Ο γεννέθλιος τόπος ασκεί τεράστια επίδραση στην ψυχή, στο συναίσθημα και στο αίμα ακόμα του ανθρώπου.

Ο άνθρωπος δεν είναι αυτό μόνο που περιορίζεται μέσα στα βιολογικά του όρια. Ο άνθρωπος είναι η συγκεριμένη συνείδηση μέσα στη συγκεκριμένη αλυσίδα της διάρκειας. Και η διάρκεια νοείται καλύτερα στον τόπο που τον δόξασε ο συγκεκριμένος πρόγονός του, ο πατέρας του και ο πριν από τον πατέρα του. Εκεί θα θρέψουμε την ψυχή μας, τη ζωή μας, και θα γίνουμε καλοί, άξιοι και γόνιμοι Έλληνες.

Η ολότητα της πατρίδας είναι η απόλυτη έκφραση της ακεραιότητας και της τιμής μας. Η φιλοπατρία όμως θα πάρει ακμή και συγκεκριμένη βάση μέσα στα βιώματα της ιδιαίτερης πατρίδας μας.

Στην εποχή μας το ακατοίκητο χωριό καθώς και το ακατοίκητο σπίτι είναι η αρχή θανάτου και παρακμής. Όσο η ζωή και ο πολιτισμό αποκεντρώνονται, γεμίζουν την περιφερειακή συγκρότηση της χώρας μας, τόσο βοηθείται η ύπαρξη της πατρίδας μας. Οπωσδήποτε η συρροή στην πρωτεύουσα και σε δεύτερη μοίρα στα άλλα αστικά κέντρα της χώρας μας παραλύει ή περιορίζει το δεσμό του νέου με την πατρίδα, γιατί του περιορίζει το βίωμα και την εμπειρία που πρέπει νά 'χει αποχτημένα και κερδισμένα από τον πατρικό του τόπο. Η σύγχρονη ψυχολογία της μορφολογικής έρευνας του ανθρώπου αποδέχεται τις απόψεις των μεγάλων ψυχολόγων και ανατόμων της ψυχικής υποδομής Φρόυδ, Άντλερ και Γιουγκ, σύμφωνα με τις οποίες ο άνθρωπος προσδιορίζεται ηθικά και κοινωνικά σχεδόν με τρόπο αιτιοκρατικής αναγκαιότητας από το περιεχόμενο της ζωής του που απόχτησε ως τα δέκα χρόνια του. Στην ηλικία αυτή το παιδί φτάνει στην πατριδογνωσία ευκολότερα και μέσα από έντονα και αβίαστα βιώματα στην επαρχία όπου το φυσικό καθώς και το ανθρώπινο περιβάλλον βρίσκονται σχεδόν συζευγμένα[1].

Το χειρότερο όμως είναι οτι πολλοί νέοι προτού εισχωρήσουν

---

1. Βλέπε: Ι. Συκουτρή, Η Διδασκαλία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, Μελέται και Άρθρα, Αθήνα 1956, σ. 241 κ.ε., Κ. Γεωργούλη, Αισθητικά και Φιλοσοφικά Μελετήματα, εκδ. Σιδέρη, Αθήνα 1964, σελ. 76 κ.ε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ακόμα στον κόσμο της εφηβίας με τις δύσκολες αντιδράσεις, εκπατρίζονται με προορισμό τις ξένες χώρες. Οι περισσότεροι νέοι από τα χωριά της Ηπείρου ταξιδεύουν στην Αυστραλία καθώς και στη Γερμανία. Για να μεταναστέψουν σε μερικές από τις ξένες χώρες κατόρθωσαν οι ενδιαφερόμενοι να υπερπηδήσουν, τουλάχιστον σε ορισμένες περιπτώσεις και την υποχρέωση αφυπηρέτησης των νέων στο στρατό της χώρας μας.

Στην αρχαιότητα ο Έλληνας δεν κινδύνευε από τη μετανάστευση. Δε μπορούμε όμως να στηριχτούμε σε αναλογική σκέψη ανάμεσα στις αρχαίες εποχές και στη δική μας. Γιατί στα αρχαία καθώς και στα Βυζαντινά χρόνια ο Έλληνας είχε μεγάλο δικό του πολιτισμό θεμελιωμένο στην πατρίδα του και στην ψυχή του και όπου ταξίδευε ήταν ολοφάνερη η υπεροχή του. Αυτή η διαφοροποίηση του Έλληνα στάθηκε σαν αφορμή να προσηλυτιστούν στο μεγάλο Ελληνικό πολιτισμό οι ξένοι που αποχτούσαν σχέσεις συγγενείας με τους άποικους Έλληνες. Οι αποικίες που ιδρύονταν σε ξένες χώρες από Έλληνες ανοίγουν ένα καινούργιο στόχο προόδου στους ντόπιους πληθυσμούς.

Τώρα όμως συμβαίνει το αντίθετο. Ο νέος της πατρίδας μας που ταξιδεύει δεν το κάνει από άφρονη ζήτηση του κέρδους, αλλά από ανάγκη επιβίωσης. Οι χώρες που τον δέχονται δεν είναι οι ημιανάπτυκτες περιοχές της αρχαιότητας για να μπορέσει να κρατήσει το δικό του τρόπο ζωής και τη δική του ατμόσφαιρα πολιτισμού, όπως γινόταν στις αποικίες, ούτε γίνεται μεθοδικά ο εκπατρισμός ώστε στις ξένες χώρες να ανασυσταθούν ελληνικές παροικίες, που στο παρελθόν αποτελούσαν ελληνική και ορθόδοξη εμπροσθοφυλακή. Σήμερα είναι ορατός ο κίνδυνος του συνεχούς αφελληνισμού των νέων που εκπατρίζονται, γιατί δεν έχουν γερό οπλισμό από τη χώρα μας. Από το άλλο μέρος οι χώρες που τους δέχονται μοιάζουν με μεγάλα εργοστάσια μαζικής παραγωγής τυποποιημένων προϊόντων και υποπροϊόντων. Μέσα στον καινούργιο τρόπο ζωής, κάτω από την ασφάλεια του μισθού και συχνά μέσα στα ανειμένα ήθη ζωής, ο νέος κινδυνεύει να αφομοιωθεί από τις δυνάμεις της ξένης κοινωνίας.

Η Ήπειρος, από την οποία έχω πρόσφατες εμπειρίες, τόσο πολύ έχει αφαιμαχτεί από την ξενητειά και τη μετανάστευση των νέων ώστε οι περισσότερες από τις νέες μένουν ανύπαντρες και αναγκά-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ζονται κι αυτές να εκπατρίζονται. Ο κόσμος που μένει είναι σαν το άκαρπο αμπέλι. Δε βλέπει τη συνέχεια της ζωής στην επαρχία του. Και αφήνει ακαλλιέργητη τη γη του. Αν παραβρεθείς στις γιορτές του θα ανασάνεις αέρα ετοιμόρροπου κάστρου. Ο δημοτικός τραγουδιστής προσπαθεί να αμυνθεί με θαυμάσια δημοτικά τραγούδια που τα εμπνέει η αγάπη των προσώπων που ξενιτεύτηκαν κα στάζουν αίμα και απόγνωση.

Ανάμεσα στα τραγούδια θα απαντήσεις και τη συνέχεια της Μούσας μέσα σε στροφές και τραγούδια ολόκληρα που μιλούν για την Αμερική, την Αυστραλία και τη Γερμανία με πίκρα γιατί σ'αυτές τις χώρες ταξιδεύουν οι νέοι. Ουσιαστικά είναι μια νόμιμη ομηρία.

Μιλούμε βέβαια για ανοίγματα της ζωής και του πολιτισμού μας προς τις χώρες της ευτωπαϊκής αγοράς και ξεχνούμε πόσο εθνικόφρονες είναι οι Γερμανοί που ή εξοντώνουν τους ξένους ή τους αφομοιώνουν. Τι να γνωρίσουν ύστερα οι νέοι μας από αυτή τη συλλογική Ευρωπαϊκή συνείδηση, αφού μεταναστεύουν με το απολυτήριο του Εξαετούς Δημοτικού Σχολείου; Στις ψυχές των νέων που μεταναστεύουν υποβιβάζεται το πολιτειακό αγαθό κάτω από τη σταδιακή αποσύνδεσή τους από την πατρίδα τους. Και αυτό πρέπει να ανησυχήσει οχι μόνο την πολιτική ηγεσία της χώρας μας, αλλά και τον πνευματικό μας κόσμο.

Έτυχε να συζητήσω με νέους που επιστρέφουν από τη Γερμανία να χαρούν την άδειά τους στον τόπο τους. Μέσα σπό τα λόγια τους διαφαίνονταν η μεγάλη υπεροχή της Γερμανίας σε όλους τους τομείς της κοινωνικής της σύνθεσης. Εμείς οι Έλληνες παλεύουμε ανάμεσα από ακρότητες. Ή θα είμαστε περιορισμένοι στον τοπικισμό ή θα γοητευόμαστε από τα ξένα ήθη.

Μεταπολεμικά μάλιστα η ξενομανία βρήκε πρόσφορο χώμα για να κυκλοφορήσει τις ρίζες της.

Αλλά και οι νέοι που ταξιδεύουν στην Αθήνα και στα άλλα αστικά κέντρα και οι ίδιοι αποδεσμεύονται από τις ρίζες του τόπου τους πού γι' αυτούς συνιστά την υλική και την πνευματική έννοια της ιδιαίτερης πατρίδας τους. Οι νέοι έπειτα μεγαλώνουν σε έναν κόσμο αντιφατικό. Δε χάρηκαν ούτε σαν μνήμη μέσα από τις εμπειρίες των πατέρων τους το '40 με το τεράστιο επικό και ηθικό μέγεθός του.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Και ενώ είναι μια πράξη κατορθωμένη στο ίδιο επίπεδο αντρείας και ήθους με το 21 και το 12, εν τούτοις η λογοτεχνία μας δεν το μετουσίωσε ακόμα όσο πρέπει σε λόγο για να μορφώσει τη νέα γενιά. Αντίθετα οι νέοι μεγάλωσαν έξω από την ηθική και εθνική ομορφιά του '40 και μέσα στους καπνούς και στις υποψίες που λιμαίνονται δυστυχώς ακόμα την επαρχία μετά το 1948.

Αν αληθεύει η κρατούσα ψυχολογική έρευνα, σύμφωνα με την οποία ο άνθρωπος στο κύριο μέτρο του μένει ό,τι ήταν στα 10 χρόνια του, τότε βρισκόμαστε μπροστά σε απελπιστικές διαπιστώσεις. Έχουμε βέβαια κοντά μας το έπος του Κυπριακού λαού, που στην ουσία είναι έργο των νέων. Έχουμε και τη μεγάλη ανταπόκριση που βρίσκει στις ψυχές των νέων της χώρας μας το μήνυμα της νίκης όταν έρχεται από την Κύπρο. Κάθε φορά που το έθνος μας στάθηκε άξιο της αποστολής του εκπλήρωσε τον προορισμό του, επειδή πήραν την ευθύνη και το βάρος της μεγάλης πράξης κατευθείαν οι νέοι. Οι αγωνιστές του '21 στο μεγαλύτερο μέρος τους είναι νέοι μεταξύ 18 και 30 ετών. Το έπος του '12 και του '40 κατευθείαν με τη θυσία των νέων μας οικοδομείται. Και πριν από το 12 όταν η Βουλγαρία βησσοδομούσε, νέοι αποτέλεσαν τις ομάδες αντίστασης. Και για την απόκρουση των Γερμανών και των Ιταλών οι νέοι έδειξαν τεράστιο ήθος και εθνικό φρόνημα στην Κατοχή. Διαβάζοντας ακόμα τα ονόματα και την ηλικία των νέων που κρεμάστηκαν στην Κύπρο ή που φονεύτηκαν στη μάχη του Δραγατσανίου βλέπουμε οτι όλοι ήταν νέοι, παιδιά σχεδόν[1].

Και εδώ προβάλλει η μεγάλη αντίφαση. Οι νεοι που ανοίγουν με τη ζωή τους το δρόμο στο 'Εθνος,συχνά κρατιούνται έξω από το αγαθό της ζωής και κυρίως έξω απ'την ευθύνη της ζωής.Η γενιά των μεγάλων ξέρει μόνο να ζυγίζει το αίμα των νέων κάθε φορά που υπάρχει ανάγκη.Ξέρει ακόμα να οικτίρει την έλλειψη επιστημονικής κατάρτισης των νέων, χωρίς να μαρτυρεί πως οι νέοι έμαθαν γράμματα φοιτώντας σε σχολεία που διδάσκει ή δίδαξε η γενιά των πατέρων τους.

---

1. Βλέπε: Ε.Π. Παπανούτσου, Δρόμοι Ζωής, Φιλιππότης, Αθήνα 1974, σελ. 215 κ.ε., Ι.Θ. Κακριδής, Φως Ελληνικό (πανεπιστημιακές ομιλίες), Αθήνα 1963, σελ. 75-90.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Αν υπάρχει σύγκρουση ανάμεσα στις δύο γενιές; επισημαίνεται από την ανάγκη να αποχτήσει ευθύνη της ζωής της η νέα γενιά που δεν μπορεί να χωρέσει μέσα στα σχήματα που τους αφήνει σαν υποχρεωτική κληρονομιά η γενιά των μεγάλων.

Από καιρό έπειτα η πολιτεία άφησε εκτεθειμένους στο δρόμο τους νέους. Ένα βήμα ευθύνης συναντούμε στην Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση. Δεν είναι μόνο η ενίσχυση της πνευματικής αντοχής των παιδιών που προστατεύεται με το εννεαετές δημοτικό σχολείο, που είναι το σχολείο του μεγάλου αριθμού των νέων μας. Από το άλλο μέρος, από την ώρα που θα εφαρμοστεί υποχρεωτικά, προστατεύει και την οργανική ανάπτυξη του παιδιού γιατί αφαιρεί από τους γονείς το δικαίωμα να το παραχωρούν στην ξενιτειά από τα 12 χρόνια του.

Ο ποιητής και φιλόσοφος Μιλόζ έλεγε πως μόνο οι άγιοι και τα παιδιά έχουν ενδιαφέρον. Και ο φιλόσοφος Φίχτε ζητούσε να του δοθεί η νέα γενιά για να αλλάξει την όψη της γης. Φυσικά η αλλαγή αυτή μπορεί να λειτουργεί σαν ακατάσχετο ρεύμα πολιτισμού και ηθικής σιγουριάς. Μπορεί όμως να λειτουργεί και κατ'αντίθετη φορά σαν ηφαίστειο παραλυσίας και διάλυσης όπως συνέβηκε με το Χιτλερισμό στη Γερμανία.

Υπάρχει ένας χώρος όπου πρέπει να ενώνεται η προχωρημένη και η νέα γενιά, είναι ο χώρος της ευθύνης και της οργανικής συνέχειας και σιγουριάς μέσα σε μια υψηλής ποιότητας πολιτεία.

Όταν ο Οδυσσέας γύρισε από τις περιπλανήσεις του στην Ιθάκη, ζήτησε να γνωριστεί με το παιδί του. Ο Τηλέμαχος ήταν η νέα γενιά. Από την ώρα που δέθηκε μαζί του ο πολύπλαγκτος βασιλιάς, ένιωσε πως μπορεί να συνεχίσει τη διακυβέρνηση του νησιού του. Ο Οδυσσέας όμως ήταν η μεγαλύτερη φωνή της αγάπης της πατρίδας και ο Τηλέμαχος ήταν ο άξιος γιος που μάχονταν για την ηθική κάθαρση του νησιού του και του σπιτιού του. Υπάρχει καλύτερη συναίρεση της παλιάς με τη νέα γενιά μέσα στην ελεύθερη πολιτεία;

*

* *

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Vitti Mario, Φθορά και λόγος· εισαγωγή στην ποίηση του Γιώργου Σεφέρη, Εστία, 1978.

Γεωργούλη Κ., Αισθητικά και φιλοσοφικά μελετήματα, εκδ. Ι. Σιδέρη, Αθήνα 1964.

Γλύκατζη - Αρβελέρ Ε., Η πολιτική ιδεολογία της Βυζαντινής αυτοκρατορίας, μετάφρ. Τούλα Δρακοπούλου, εκδ.Αργώ, Αθήνα 1977.

Κακριδή Ι.Θ., Φως Ελληνικό, Αθήνα 1963.

Laplanche J. et Pontalis J.B., Vocabulaire de la psychanalyse, εκδ. PUF, Paris 1973.

Λιάρου Δ., Ψυχιατρική, Αθήνα 1984.

Marru H.J., Ιστορία της εκπαιδεύσεως κατά την αρχαιότητα, μετάφρ. Θ. Φωτεινόπουλου, Αθήνα 1961.

Νασιάκου Μ., Η ψυχολογία σήμερα. τόμ. ΙΙ, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1982.

Ξωχέλλη Π., Θεμελιώδη Προβλήματα της παιδαγωγικής επιστήμης, Θεσσαλονίκη 1981.

Παπανούτσου Ε.Π., Η παιδεία, το μεγάλο μας πρόβλημα, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα 1976.

Σεφέρη Γ., Δοκιμές, τ. 2, Ίκαρος, Αθήνα 1981.

Συκουτρή Ι., Η διδασκαλία της νεοελληνικής λογοτεχνίας,μελέτη και άρθρα, Αθήνα 1956.

——————— Δρόμοι ζωής, εκδ. Φιλιππότης, Αθήνα 1974.

Piaget Jean, Ψυχολογία και παιδαγωγική, εκδ. Νέα Σύνορα, Αθήνα 1979.

Φράγκου Χ., Ψυχοπαιδαγωγική, Γκουτεμπεργκ, Αθήνα 1983.

Freud S., La creation Litteraire et le reve eveille. Το δοκίμιο εμπεριέχεται στον τόμο Essais de Psychanalyse applique, εκδ. Idees - Gallimand, μετάφραση από τα Γερμανικά, Marie Bonaparte και E. Marty.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΑΡΧΑΙΟΣ ΘΡΗΝΟΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΠΟΙΗΣΗ

Η ποίηση έχει την αρχή της σε εποχή που φθάνει ως την πρωτόγονη κατάσταση του ανθρώπου. Από τότε ερμηνεύεται ανθρώπινα βιώματα και γίνεται ποίηση επική ή λυρική, ανάλογα με τα επικό ή λυρικό ιδίωμα και το χαρακτήρα της ζωής και του πολιτισμού. Από την πρωτόγονη κατάσταση του ανθρώπου ως την εποχή μας είναι η περισσότερο κρίσιμη ώρα της ψυχής μας, που συνομιλεί με το θεό, με τη φύση, με τον άνθρωπο, για τη σωτηρία, για τη λύτρωση, για την απεγνωσμένη αυτογνωσία.

Η δημοτική ποίηση των Ελλήνων δεν είναι δημιούργημα με αυτοτέλεια γενετική, νέο δηλαδή που φανερώθηκε στους νεότερους χρόνους σαν φαινόμενο αξιολογικό της πνευματικής ζωής, αλλά αποτελεί κληρονομιά, που οι ρίζες της φθάνουν ως τα προ-ομηρικά χρόνια. <<Η φωνή της ελληνικής φυλής μελωδεί τα πάθη και τα κλέη της, αναλλοίωτα, από τα βάθη των αιώνων ως τα σήμερα. Διηγείται την ιστορία της, τις περιπέτειές της, τους άθλους της, τις καθημερινές χαρές, τις γιορτές και τα πένθη της με τη φτερωτή χάρη του στίχου, με την υπόκρουση της ίδιας πανάρχαιης λύρας, που μπορείτε να την ακούσετε ακόμα και σήμερα να συντροφεύει τους ραψωδούς στην Κρήτη, στην Κύπρο, στα νησιά του Αιγαίου, συνεχίζοντας παράδοση αμνημονεύτων χρόνων. Είναι σύμβολο σπουδαίο κι ολοζώντανα εκφραστικό αυτή η λύρα που ανεβαίνει περήφανη τις χιλιετηρίδες και σαν να διατηρεί στις χορδές της το αποτύπωμα των δαχτύλων του πατέρα της ποίησης, του Ομήρου. Είναι από τα σύμβολα της φυλετικής μας συνέχειας>>[1].

Περισσότερο τα χαροντικά τραγούδια και τα μοιρολόγια αποτελούν συνέχεια, όχι νεκρά κατάλοιπα, του αρχαίου θρήνου. Οι γνωστότεροι μελέτητές της αρχαίας λογοτεχνίας και της νεότερης συμ-

---

1. Σπύρου Μελά, Το Δημοτικό μας Τραγούδι, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα 1981, σελ. 165.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

φωνούν για τα κοινά στοιχεία που παρουσιάζουν μεταξύ τους[1]. Η συγγένεια αυτή αποδίδεται, από τους μελετητές, στην επίδραση που άσκησε πάνω στη Ομηρική και την τραγική ποίηση, η δημοτική λογοτεχνία που προϋπήρχε.

Ο Hesseling συμπεραίνει ότι τα μοιρολόγια, τα χαροντικά τραγούδια και η θεματογραφία της ξενητειάς, εκπροσωπούν το υπόλειμμα μιας λογοτεχνίας που μεταδόθηκε προφορικά και αποτέλεσε πριν από εικοσιέξι αιώνες την πηγή των ομηρικών επών. Τη γνώμη αυτή τη δέχεται και ο καθηγητής Pavolini, ένας από τους ειδικότερους μελετητές της δημοτικής ελληνικής ποίησης. Ο Weckler, σε ορισμένα χωρία του έργου της Σαπφούς, ανακαλύπτει ‹‹δημώδη χαρακτήρα››. Το ίδιο συμπεραίνει και ο Wilamovitz και ο Hesseling για μερικά χωρία από το έργο των τραγικών και ιδίως του Ευριπίδη.

Το υλικό της αρχαίας δημοτικής ποίησης διασώθηκε μέσα από αιώνες και αποτέλεσε την πηγή του δημοτικού τραγουδιού, αυτοτελές ή ενωμένο και αναδημιουργημένο μέσα στα χορικά έπη και στα χορικά της αρχαίας τραγωδίας. Τα μοιρολόγια και τα χαροντικά τραγούδια έχουν συνέχεια ουσίας με τον αρχαίο θρήνο και περισότερο με τα χορικά της τραγωδίας που τα έψαλλαν και τα αποστήθιζαν εύκολα.

Στην αρχαία ποίηση, η ζωή ενώνεται με ‹‹το φως το ήδιστον››:

‹‹το φως τοδ' ανθρώποισιν ήδιστον βλέπειν,
τά νέρθε δ' ουδέν· μαίνεται δ' ος εύχεται
θανείν. καιώς ζήν κρείσσον ή καλώς θανείν››.

δηλαδή: ‹‹γλυκύτατο είν' το φως, στον `Αδη είν' ο χαμός
κι όποιος ζητάει το θάνατο, θάναι τρελός.
Κάλλιο κακή ζωή, παρά καλή θανή››[2].

---

1. Βλέπε: Πάυλου Α. Παβολίνι, Σκέψεις περί της Μελέτης της Ελληνικής Δημοτικής Ποίησης, μετ. Γ.Θ. Ζώρα, Ελληνική Δημιουργία, Β' έκδοση, εκδ. Παπαδήμα, Αθήναι 1981, σελ. 337-346.

2. Βλέπε: Ευριπίδη, Ιφιγένεια εν Αυλίδι, στίχ. 1250-1252, μετάφρ. Α. Σάρρου.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Αυτή η ψυχική διάθεση αποτελεί φαινόμενο βιολογικό και στη δημοτική ποίηση:

«και με τα τόσα βάσανα, παλ' η ζωή γλυκειά είναι·
κι όποιος το θάνατο ζητεί πρέπει τρελός για να' ναι».

Το πρώτο αρχαίο ελληνικό στοιχείο που βρίσκουμε ως προς το θάνατο, είναι η αποστροφή προς αυτόν και η αγάπη προς τη ζωή. Ο δημοτικός μας ποιητής θρηνεί και θεωρεί το θάνατο ως κακό, σε αντίθεση με την επίγεια ζωή, η οποία είναι «γλυκειά» κι αγαπητή.

Ο θάνατος είναι δύναμη σκοτεινή και πολύτροπη, που έρχεται από τα σκιώδη μέρη της γης, από τον Άδη. Ο Ησίοδος τον αποκαλεί «δεινόν θεόν», τον οποίο «ουδέποτε Ηέλιος φαέθων επιδέρκεται ακτίνεσσι» δηλ. «ποτέ με τις ακτίδες του ο φωτοβόλος Ήλιος δεν τους θωρεί». Είναι πάντοτε στα σκότη του Άδη. Η καρδιά του είναι άσπλαχνη και είναι εχθρός και σ' αυτούς ακόμη τους αθάνατους θεούς:

«τοῦ δε σιδηρέη μεν κραδίη, χάλκεον δε οι ήτορ
νηλεές εν στήθεσιν...
Εχθρός δε και αθανάτοισιν θεοίσιν».

Δηλ. «κι ο άλλος από σίδερο βαστάει καρδιά
και κρύβει βαθιά στα στήθη του
ψυχήν ανέσπλαχνη, χαλκένια...
... κι είναι περίσσια μισητός και στους θεούς ακόμα»[1].

Η κατάσταση αποτελεί μόνιμη ανυπαρξία, βιολογική καταστροφή. «Το γεγονός του θανάτου», γράφει ο Ερατωσθένης Καψωμένος[2], «συνδέεται με μια χωροταξική διαίρεση του κοσμικού σύμπαντος σε

1. Ησιόδου, «θεογονία» 760, 764-766.

2. Ερατωσθένη Καψωμένου, Το Δημοτικό Τραγούδι - μια διαφορετική προσέγγιση, εκδ. Αρσενίδη, Αθήνα 1990, σελ. 212-213.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Απάνω (επίγειο) και Κάτω (υπόγειο) κόσμο. Ο Κάτω κόσμος, που ονομάζεται και `Αδης (Νάδης), Τάρταρα (της γης), ή μετωνυμικά (μαύρη) γης, (μαύρο) χώμα, (έρμη) πλάκα κ.τ.ο., είναι καθώς ξέρουμε η περιοχή των νεκρών και η επικράτεια του Χάρου. Στη λαϊκή φαντασία η εικόνα του Κάτω κόσμου συλλαμβάνεται ως η άρνηση ή αντιστροφή του Απάνω κόσμου, τόσο σε φυσικό, όσο και σε κοινωνικό επίπεδο. `Ετσι η διαίρεση σε Απάνω και Κάτω κόσμο συνοδεύεται και σημασιοδοτείται από τις ακόλουθες διχοτομίες.

ΑΠΑΝΩ ΚΟΣΜΟΣ	**ΚΑΤΩ ΚΟΣΜΟΣ**
ζωή	θάνατος
φως (ήλιος)	σκοτάδι (νύχτα)
ζέστη - θαλπωρή	κρύο - παγωνιά
ομορφιά (βουνά, κάμποι, άνθη)	ασκήμια (βούρκα, φίδια)
χαρά - ευδαιμονία	λύπη - δυστυχία
πληρότητα	στέρηση
ακεραιότητα	ακρωτηριασμός
συντροφιά	απομόνωση κ.λ.π.

Η ποίηση όμως, που είναι η κρίσιμη ώρα της ψυχής μας, βοηθούμενη και από τη φιλοσοφία, ανακαλύπτει το υπερπέραν, τη ζωή επέκεινα της γης. Ο Ευριπίδης, τραγικότερος από τους άλλους ποιητές της εποχής του, αμφιβάλλει για τη μεταθάνατον ύπαρξη.

«καθανών δε πας ανήρ γη και σκιά·
το μηδέν εις ουδέν ρέει».

διαβάζουμε σε απόσπασμα από το «Μελέαγρο», ενώ η Εκάβη θρηνεί:

«Ου π' αυτόν τω θλέπειν το καθανείν.
Τό μέν γάρ ουδέν, τό δ' ένεισιν ελπίδας».

Και στην Ιλιάδα του Ομήρου, ο Αχιλλέας λέει για το νεκρό Πάτροκλο:

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

<<ω ϖόϖοι, η ρά τις εστι ιαί εν Αίδαο δόμοισι
ψυχή ιαί είδωλον, ατάρ φρένας ούι ενι ϖάμϖαν>>

δηλαδή:

<<Ωχού μου, να λοιπόν που βρίσκεται και μέσ' στον `Άδη ακόμα, ψυχή και διακαμός στον άνθρωπο, κι όμως ζωή καθόλου>>[1].

Η μεταφυσική αβεβαιότητα, ο διαρκής φόβος του θανάτου και, από την αντίθετη πλευρά, το <<ήδιστον>> φως της ζωής, δημιουργούν σύγκρουση στην ψυχή των ποιητών, που ερμηνεύουν την ψυχή των ανθρώπων. Ο άνθρωπος, από βιολογική ορμή, αγαπά τη ζωή. Η αρχαία ποίηση είναι πλήρης από ένα διάχυτο πανζωισμό. Ο χορός στον <<Αγαμέμνονα>> του Αισχύλου ψέλνει την πλησμονή της ευτυχίας:

<<το μεν ευ ϖράσσειν αιιόρεστον έφυ
ϖάσι βροτοίσιν· δαιτυλοδείιτην
δ' ου τις αϖειϖών είργει μελάθρων
μηιέτ' εσέλθης, τάδε φωνών>>.

Και σε μετάφραση:

<<Η ευτυχία είναι πράμα που ο άνθρωπος δεν χορταίνει
και δεν τη βαρέθηκε κανείς τόσο ποτέ,
που την πόρτα του να της δείξει απ' τα σπίτια του
διώχνωντας και της πει: πια μη μπαίνεις>>[2].

Αυτός ο διάχυτος μέσα σ' όλη την ποίηση πανζωισμός, δημιουργεί την αποστροφή προς το θάνατο, εκτός από την περίπτωση που ο θάνατος ενώνεται με την ανάγκη ενός ιδανικού ατομικού ή κοινωνι-

1. Ομήρου, <<Ιλιάδα>> Φ 103-104, μετάφρ. Καζαντζάκη - Κακριδή, ΟΕΔΒ, Αθήνα 1986.
2. Αισχύλου, <<Αγαμέμνων>> στ. 1330-1334, μετάφρ. Ι. Γρυπάρη.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

κού, φαινόμενο πολύ συχνό στην αρχαία και τη δημοτική μας ποίηση. Στην περίπτωση αυτή, ο θάνατος επιζητείται από τον άνθρωπο. Όσο βαθύτερες όμως είναι οι ρίζες της ζωής, τόσο ασυγκράτητος είναι ο θρήνος για το θάνατο. Η ζωή και «Άδης» αποτελούν την τραγική διάσταση του ανθρώπινου μύθου μέσα στην αρχαία ποίηση και τη σύγχρονη δημοτική. Ας θυμηθούμε τα πύρινα δάκρυα και τους γοερούς θρήνους του Αχιλλέα, για το θάνατο του Πάτροκλου:

«Ως φάτο, τον δ' άχεος νεφέλη εμάλυψε μέλαινα
αμφοτέρησι δέ χερσίν ελών κόνιν αιθαλόεσσαν
χεύατο και κεφαλής, χαρίεν δ' ήσχυνε ωρόσωπον·
νειατρέω δέ χιτώνι μέλαιν' αμφίζανε πέφρη.
αυτός δ' εν κονίησιν μέγας μεγαλωστί τανυσθείς
κείτο, φίλησι δέ χερσίν κόμην ήσχυνε δαΐζων.
δμωαί δ' ας Αχιλλεύς ληίσσατο Πάτροκλός τε,
θυμόν ακηχέμεναι μεγάλ' ίαχον εκ δέ θύραζε
έδραμον αμφ' Αχιλήα δαίφρονα, χερσί δέ ωάσαι
στήθεα ωεωλήγοντο, λύθεν δ' υωό γυία εκάστης.
Αντίλοχος δ' ετέρωθεν οδύρετο δάκρυα λείβων,
χείρας έχων Αχιλήος· ο δ' έστενε κυδάλιμον κήρ·
δείδιε γάρ μή λαιμόν αωαμήσειε σιδήρω.
σμερδαλέον δ' ώμωξεν·».

Και σε μετάφραση:

«Είπε, κι εκείνον τον περίζωσε σα μαύρο γνέφι ο πόνος
και διπλοπάλαμα αθαλόσκονη φουχτώντας, τη ρίχνει
πα στο κεφάλι, και την όψη του μολεύει την πανώρια·
κι η στάχτη απά στο μοσκομύριστο του κάθονταν χιτώνα.
κι αυτός μακρύς φαρδύς ξαπλώθηκε και κοίτουνταν στη σκόνη,
και με τα χέρια του ανασκάλευε μαδώντας τα μαλλιά του.
Κι οι σκλάβες που ο Αχιλλέας και ο Πάτροκλος
είχαν κουρσέψει, έσυραν τρανή φωνή,
απ' τον πόνο που 'νιωσαν και δράμαν απ' τις πόρτες
στον Αχιλλέα το γαύρο ολόγυρα, και χεροπάλαμα όλες

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

κρούγαν τα στήθη τους, και λύθηκαν της καθεμιάς τα γόνα.
Θρηνούσε κι απ' την άλλη ο Αντίλοχος, πνιγμένος μέσ' στο
κλάμα, τον Αχιλλέα στα χέρια πιάνοντας - κι αυτός
βαριά εβογγούσε - κι έτρεμε μπας και με το σίδερο
θερίσει το λαιμό του· κι έσκουξεν άγρια>>[1].

Αλλά και στην <<Οδύσσεια>> παρόμοια αντίληψη δηλώνεται. Στην ραψωδία Λ, ο Οδυσσέας, όταν κατήλθε στον `Αδη, συνάντησε τη μητέρα του, η οποία παρουσιάζεται <<ολοφυρομένη>>, για την οικτρή θέση της στο σκοτεινό `Αδη. Για τον ίδιο λόγο και η ψυχή του Αγαμέμνωνα *<<ωλαίε δ' όγε λιγέως θαλερόν κατά δάκρυον είβων>>* (<<και κίνησε το θρήνο, κι έτρεχαν τα μάτια του ποτάμι>>)[2]. Το ίδιο συμβαίνει και με την ψυχή του Αχιλλέα, η οποία εμφανίζεται <<ολοφυρομένη>>. `Οταν μάλιστα ο Οδυσσέας τον αποκάλεσε <<μακάρτατον>> για τη δόξα που απόκτησε, ο Αχιλλέας απάντησε με τα πολύ γνωστά:

<<Βουλοίμην κ' επάρουρος εών θητευέμεν άλλω,
ανδρί παρ' ακλήρω, ω μή βίοτος πολύς είη,
ή πάσι νεκύεσσι καταφθιμένοισιν ανάσσειν>>.

και σε μετάφραση:

<<Κάλλιο να ξενοδούλευα ξωμάχος ρογιασμένος,
σε αφέντη που 'χασε τον κλήρο του
κι είναι το βιός του λίγο,
παρά ολωνών εδώ των άψυχων νεκρών
ο ρήγας να 'μαι>>[3].

Η ίδια αντίληψη διατυπώνεται και στη δημοτική ποίηση:

---

1. Ομήρου, <<Ιλιάδα>>, Σ 22-35, μετάφρ. Καζαντζάκη - Κακριδή, ΟΕΔΒ, Αθήνα 1986.
2. Ομήρου, <<Οδύσσεια>>, Λ 391, μετάφρ. Καζαντζάκη - Κακριδή.
3. Ο.π., Λ 489-492.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

«χαρείτε νιοι, χαρείτε νιες κι ημέρα ολοβραδυάζει,
κι ο Χάρος τις ημέρες μας μια-μια τις λογαριάζει·
τράβα το χορό κι ας πάει
μαύρη γης θε να μας φάει.
Χαρείτε νιοι, χαρείτε νιες τα δροσερά σας νιάτα
γιατί θε νάρθει ένας καιρός να τα πλακώσει η πλάκα
Ας χορέψουμε κι ας πάει
τούτη η γης που θα μας φάει»[1].

Ο ποιητής προτρέπει τον άνθρωπο να απολαύσει τη χαρά, η οποία υπάρχει σ' αυτόν τον κόσμο, γιατί θα επακολουθήσει ο θάνατος – κοινή ανθρώπινη μοίρα – που προξενεί μεγάλη λύπη.

Τα χαροντικά δημοτικά τραγούδια και τα μοιρολόγια αποτελούν συνέχεια του επιτάφιου θρήνου. Κατάλοιπο των αρχαίων αντιλήψεων αποτελεί και ο τρόπος που γίνεται σήμερα ο θρήνος, όπως διαφαίνεται στα δημοτικά μας τραγούδια. Το νεκρό τον τοποθετούν, όπως και στην αρχαιότητα, σε ψηλό «κλινάρι» και γύρω του μοιρολογούν οι γυναίκες. Το περιεχόμενο του θρήνου αναφέρεται στη ζωή του νεκρού και απαριθμεί την αρετή και την ανδρεία του. Υπάρχει η κορυφαία του θρήνου που αυτοσχεδιάζει με ποιητική αντίληψη και με άισθηση της λιτότητας τα λόγια που τιμούν τον νεκρό, κι όσοι πενθούν συνοδεύουν το θρήνο της. Τη σκηνική αυτή τάξη τη διαπιστώνουμε στον αρχαίο θρήνο και στα μοιρολόγια του δημοτικού τραγουδιού[2].

Στην «Ιλιάδα» του Ομήρου, γύρω στο νεκρό Έκτορα κάθονται

---

1. Ν. Πολίτη, Εκλογαί από τα Τραγούδια του Ελληνικού Λαού, Αθήνα 1914, σελ. 233, αρ. 223.

2. Για το χαρακτήρα των μοιρολογιών, την παράδοσή τους από την αρχαιότητα και τα εθιμικά τους συμφραζόμενα, βλέπε: Στ. Κυριακίδη, «Το Δημοτικό Τραγούδι, Συναγωγή Μελετών», εκδ. Ερμής Αθήνα 1978, Φ. Κουκουλέ, «Βυζαντινών Βίος και Πολιτισμός», Coll. de I' Insitut Francais d' Athenes, τομ. Α' 1948, σελ. 33, τόμ. Α' 1951 σ. 62-172, Alexiou Marg., «The titual lament in greek tradition», Cambridge University Press, 1974, Δ. Πετρόπουλου, «Ελληνικά Δημοτικά Τραγούδια», Εισαγωγή τόμ. Α «Βασική Βιβλιοθήκη», 47 Αθήναι 1959, Γ. Ευλαμπίου «Ο Αμάραντος, ήτοι ρόδα της αναγεννηθείσης Ελλάδος», εν Αθήναις 1883-1884, Γ. Αποστολάκη, «Τα Δημοτικά Τραγούδια» Μέρος Α' «Οι συλλογές» Αθήνα 1929, Κ. Πασαγιάννη, «Μανιάτικα Μοιρολόγια και Τραγούδια», Αθήνα 1928.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

<<αοιδοί, θρήνου έξαρχοι>>, που θρηνούν <<στενόεσαν αοιδήν>>, και οι γυναίκες <<επιστενάχονται>>. Η Εκάβη, στο θρήνο της, θα θρηνήσει την αρετή του `Εκτορα. Μεταφέρουμε το μέρος του θρήνου της:

<<Τέκνον, εγώ δειλή· τί νυ θείομαι αινά παθούσα,
σεύ αποτεθνηώτος; ο μοι νύκτάς τε και ήμαρ
ευκωλή κατά άστυ τελέσκετο, πάσί τ' όνειαρ
Τρωσί τε και Τρωήσι κατά πτόλιν, οι σε θεόν ως
δειδέχατ'· νύν αύ θάνατος και μοίρα κιχάνει>>.

Και σε μετάφραση:

<<Παιδί μου, τι να ζω η τρισάμοιρη τέτοιο κακό που
με 'βρε με το χαμό σου τώρα;
Κι ήσουνα για μένα το καμάρι μέρα και νύχτα
μες στο κάστρο μας και σ' όλους μας η σκέπη
σ' όλους τους Τρώες και στις γυναίκες τους,
που ίδια θεό σε βλέπαν·
Τι ήσουν αλήθεια εσύ η περηφάνεια τους η πιο τρανή,
όσο ζούσες· να που όμως τώρα, ο μαύρος θάνατος
κι η μοίρα σε κρατούνε>>[1].

Η παράδοση του Χριστιανισμού έφησε εντελώς άθικτες τις αντιλήψεις του λαού για τη μεταθάνατο ζωή, οι οποίες συγγενεύουν με τις αντίστοιχες αρχαίες δοξασίες. Δεν υπάρχει παράδεισος και κόλαση στα δημοτικά τραγούδια. Ο Χριστιανισμός διδάσκει τη ματαιότητα που έχει ο γήινος κόσμος, μεταφέροντας όλο το σκεπτικισμό και τη ματαιολογία του <<Εκκλησιαστή>> της Βίβλου.

Στα δημοτικά τραγούδια, ο `Αδης είναι ο κάτω κόσμος των αρχαίων, σκοτεινός, αραχνιασμένος, <<γη και σκιά>> όπως στον Ευριπίδη, <<μηδέν>> όπως στο Σοφοκλή, <<σκιές πονεμένες>> όπως στην

1. Ομήρου, <<Ιλιάδα>>, Χ 431-436, μετάφρ. Καζαντζάκη - Κακριδή, ΟΕΔΒ, Αθήνα 1986.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

<<Οδύσσεια>>, <<εικόνες χωρίς ζωή και ύπαρξη>> όπως στην <<Ιλιάδα>>.

<< - Θεέ μου και πού να βρίσκεται ο πεθαμένος κόσμος;
- Στον κάτω κόσμο βρίσκεται στην πλάκα και στο χώμα
και γεύεται το κουρνιαχτό, της πλάκας το φαρμάκι>>[1].

Ο Κάτω κόσμος είναι φοβερός και ειδεχθής:

<<Ο Κάτω κόσμος είν' κακός, γιατί δεν ξημερώνει,
γιατί δεν κράζει ο πετεινός, δεν κελαηδεί τ' αηδόνι.
Εκεί νερό δεν έχουσι και ρούχα δε φορούσι,
μόνο καπνό μαειρεύουσι και σκοτεινά δειπνούσι>>[2].

Περιγράφεται κατά κανόνα με αρνητικές εκφράσεις, όχι με βάση το τι είναι, αλλά το τι δεν είναι:

<<Ευτού βιολιά δεν παίζουνε, παιχνίδια δεν βαρούνε,
ευτού συνδυό δεν κάθονται, συντρείς δεν κουβεντιάζουν
είναι οι νιοι ξαρμάτωτοι κι οι νιες ξεστολισμένες
και των μανάδων τα παιδιά σα μήλα ραβδισμένα>>[3].

Ο θρήνος, από πλευράς ψυχολογικής, αποτελεί λύτρωση αυτού που <<επιστενάχεται>>. Ο εσωτερικός κόσμος αλλοιώνεται, γιατί ο άνθρωπος καλείται να προσαρμοστεί βίαια σε μια νέα κατάσταση. Το εσωτερικό βάρος που δημιουργείται δε μπορεί να εκφραστεί ολόκληρο με το λόγο, γιατί ο λόγος έχει περιορισμένη εκφραστική δύναμη. Γι' αυτό , αυτός που θρηνεί, καταφεύγει σε κινήσεις απελπισίας,

---

1. Λ. Θέρου, Δημοτικά Τραγούδια, εκδ. Φοίβος, σελ. 79.

2. Δ. Πετρόπουλος, Ελληνικά Δημοτικά Τραγούδια Α, Αθήνα Βασική Βιβλιοθήκη 47, 1959, σελ. 255, αρ. 25, τόμ. Β.

3. Δ. Πετρόπουλου, (ό.π. 2197 βλ. και <<Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρίας της Ελλάδος>>, εν Αθήναις, 1883-84) Ελληνικά Δημοτικά Τραγούδια, σελ. 219, αρ. 7.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

χτυπώντας το στήθος και το κεφάλι του:

‹‹Ανάγετ' ανάγετε μωμυτόν
εῶι μάρα τε λευμοῶήχεις μτύῶους χεροίν››.

δηλαδή:

‹‹Θρηνήσετε, θρηνήσετε
με τ' άσπρα χεροπάλαμα την κεφαλή χτυπήσετε››[1],

προτρέπει ο χορός στις ‹‹Φοίνισσες›› του Ευριπίδη, για να εκφράσει με τις κινήσεις ό,τι αδυνατεί ν' αποδώσει με πληρότητα αντιδράσεων ο λόγος. Στην ‹‹Ανδρομάχη›› του Ευριπίδη, ο Πηλέας θρηνεί το γιό του Αχιλλέα, που σκότωσε με δόλο ο Ορέστης στους Δελφούς, με χτύπημα ‹‹ολοόν›› της κεφαλής του:

‹‹Ου σῶαράξομαι μόμαν
ουμ εμώ 'ῶιθήσομαι
μάρα χτύῶημα χειρός ολοόν››

και σε μετάφραση:

‹‹τα μαλλιά μου απ' τη ρίζα θα βγάλω.
το κεφάλι αυτό θα χτυπήσω
με τα χέρια μου ολέθρια››[2].

Με χτύπημα ‹‹χειρός ολοόν›› θρηνεί και η μάνα του δημοτικού τραγουδιού το νεκρό:

‹‹Μάνα γιατί είμαστε ορφανά και μαυροφορεμένα
για στόλισέ μας τα ορφανά κι ας είναι μαύρα ρούχα,

1. Ευριπίδη, ‹‹Φοίνισσες››, στ. 1350-1451, μετάφρ. Δ. Σάρρου.
2. Ευριπίση, ‹‹Ανδρομάχη››, στ. 1209-1211, μετάφρ. Δ. Σάρρου.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

να πα να γονατίσουμε στον τάφο του πατέρα
να τον παρακαλέσουμε να ξαναρθεί στο σπίτι
για να μην κλαις μανούλα μου και να μην κοπανιέσαι>>[1].

Στα τραγούδια του θανάτου η μάνα είναι η τραγική μορφή της Πλατυτέρας που κυριαρχεί μέσα στο ναό των παθών. `Εφερε το παιδί της <<*υφ' ήϖατος ϖόνους ενεγμούσ' εν ωδίσι*>>. Το βρέφος κραταιώθηκε μέσα της. Στα σπλάχνα της ένιωσε την πληρότητα της χαράς και της ευφορίας του δημιουργού. Γι' αυτό ο θάνατος του παιδιού της αφαιρεί από τη μάνα τη δικαίωση της ζωής. Τη φέρνει σε μια άλλη θέση, <<*ουτ' εν τοίς φθιμένοις, ουτ' εν ζώσι μρινομένη*>>, δηλαδή μακριά από τους ζωντανούς και από τους νεκρούς, σε μια κατάσταση οδύνης, σαν εκείνη που απαντούμε στην <<Κόλαση>> του Δάντη.

Τα καλύτερα ίσως, τα λυρικότερα, τα στοχαστικότερα ελληνικά δημοτικά τραγούδια, είναι μοιρολόγια. Πουθενά αλλού ο θάνατος δεν παρουσιάζεται τόσο πικρός και τόσο στυγνός, όσο μέσα στο δάκρυ της μάνας, το μετουσιωμένο ελληνικό μοιρολόγι:

<<Ευτού που κίνησες να πας στο μακρινό ταξίδι
θέλω να πεις στη μάνα σου, πότε θα 'ρθεις στο σπίτι,
να 'χω κι εγώ μι' απαντοχή να 'χώ και την ελπίδα
λουλούδια να 'χω στην αυλή, τριαντάφυλλα στρωμένα>>[2].

Ο Ευριπίδης συγκρίνοντας τις συμφορές των ανθρώπων, θεωρεί μεγαλύτερη το θάνατο των παιδιών:

<<*τις γάρ άν μείζον τούδ' έτι θνητείς*
ϖάθος εξεύροις ή τέμνα θανόντ'
εσιδέσθαι>>, λέει ο χορός στις <<Ικέτιδες>>, δηλαδή:
<<Για τον άνθρωπο είν' άλλη καμιά

1. Α. Θέρου, Δημοτικά Τραγούδια, εκδ. Φοίβος, σελ. 41.
2. Ν. Πολίτη, Εκλογαί από τα Τραγούδια του Ελληνικού Λαού, Αθήναι 1914, σελ. 208, αρ. 185.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

συμφορά πιο βαριά απ' το να δει
τα παιδιά του νεκρά; Τα παιδιά του!»[1].

Το ίδιο αξιολογικά συμπεραίνει και το δημοτικό τραγούδι:

«Όποια 'χασε τον άντρα της, έχασε την τιμή της
κι όποια 'χασε τη μάνα της, έχαρε την κουβέντα,
κι όποια 'χασε τον αδελφό, έχασε τα φτερά της,
κι όποια 'χασε την αδελφή, έχασε το σεργιάνι,
κι όποια 'χασε μικρά παιδιά, έχασε την καρδιά της»[2].

Ο Ευριπίδης, «πλατύς δακρύων ποταμός, από το ακατάπαυστο στέναγμα του ανθρώπου», όπως τον χαρακτήρισε ο Oscar Wilde, κατέστησε, στις τραγωδίες του, τη μάνα ως την πιο τραγική ανθρώπινη μορφή, ενώ ο Σοφοκλής αναφέρεται περισσότερο στο θρήνο των αδελφών, και ο Αισχύλος, στο θρήνο των γονέων.

Έξω απ' τη Θήβα, σάπιζαν οι νεκροί Αργείοι που βοήθησαν τον Πολυνείκη. Ο Θησέας, αρχηγός των Αθηναίων, κατορθώνει να πάρει τους νεκρούς των Αργείων και να τους παραδώσει στους Θηβαίους, για να τους θρηνήσουν και να τους θάψουν. Την ώρα που περνά η νεκρική πομπή, ο χορός των γυναικών θρηνεί:

«Ιώ πέμνον, δυσπυχή σ' έπρεφον,
έφερον υφ' ήπατος πόνους ενεγκούσ' εν ωδίσι·
και νύν, Άιδας τόν εμόν έχει μόχθον αθλίας,
εγώ δέ γηροβοσκόν ουδ' έχω πεκούσ'
ατάλαινα παίδα».

και σε μετάφραση:

«Παιδάκι μου σ' ανάθρεψα

1. Ευριπίδη, «Ικέτιδες», στ. 1120-1122, μετάφρ. Θ. Σταύρου.
2. Ν. Πολίτη, Εκλογαί από τα Τραγούδια του Ελληνικού Λαού, Αθήνα 1914, σελ. 213, αρ. 200.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

για να ριχτείς στη συμφορά
τα σπλάχνα μου σε κράτησαν
σε γέννησα με πόνους.
Τώρα τα κόπια μου τα πήρε ο Άδης
και τα χαίρεται
και εγώ που 'φερα γιό στον κόσμο
η δύστυχη, κανέναν δεν έχω,
οϊμέ, να με γηροκομήσει>>[1].

Η εύτεκνος και εύπαις Αργήτισσα γνωρίζει ότι θα γεράσει <<δυστηνοτάτως>>, <<άπαις και άτεκνος>>, με μόνη καταφυγή τα <<υπολελειμμένα δάκρυα>>:

<<Υπολελειμμένα μοι δάκρυα·
μέλεα παιδός εν οίκοις
κείται μνήματα, πένθιμοι
κουραί και στέφανοι κόμας,
λοιβαί νεκύων φθιμένων,
αοιδαί θ' άς χρυσοκόμας
Απόλλων ουκ ενδέχεται·
γόοισι δ' ορθρευόμενα
δάκρυσι νοτερόν αεί πέπλων
προς στέρνω πτύχα πέγξω>>.

και σε μετάφραση:

<<Τι μου μένει τώρα; Δάκρυα,
και στο σπίτι, θλιβερά
του παιδιού μου θυμητάρια:
τα μαλλιά,
τα μαλλιά του πένθους τα κομμένα,
τα μαλλιά που δεν τους πρέπουνε στεφάνια,

1. Ευριπίδη, <<Ικέτιδες>>, στ. 918-924, μετάφρ. Θ. Σταύρου.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

κι οι χόες οι νεκρικές
κι αχ, τραγούδια κακοπρόσδεχτα
στον Απόλλωνα, το θεό το χρυσομάλλη·
μες στους θάμνους θα με βρίσκει η πάσα αυγή,
και στον κόρφο μου, τους πέπλους μου με δάκρυα
θα τους βρέχω, θα τους βρέχω η θλιβερή››[1].

Η συντριβή της μάνας κορυφώνεται μέσα στη βίαιη προσαρμογή, στην οποία την ωθεί ο θάνατος του παιδιού της:

‹‹Ω τέκνον, έθας·
ουκέτι φίλον φίλας
άγαλμ' όψομαί σε ματρός››.

και σε μετάφραση:

‹‹Παιδί μου χάθηκες·
δε θα σε ξαναϊδώ
εσένα, της μανούλας σου ακριβέ μου,
το καμάρι››[2].

Οι στίχοι αυτοί, πλήρεις άλγους και οδύνης, ανακρούουν τον επιτάφιο θρήνο που ψάλλεται το βράδυ της Μεγ. Παρασκευής:

‹‹Ω γλυκύ μου έαρ, γλυκύτατόν μου τέκνον
πού έδυ σου το κάλλος››.

Ο άγνωστος ποιητής συνεχίζει την αρχαία ελληνική παράδοση των μεγάλων ποιητών με έξοχες ποιητικές εικόνες.

Η μάνα του δημοτικού τραγουδιού, με το θρήνο μετατίθεται σε σφαίρα ονειροφαντασίας· δεν μπορεί να προσαρμοστεί βίαια στο νέο

1. Ευριπίδη, ‹‹Ικέτιδες››, στ. 971-979, μετάφρ. Θ. Σταύρου.
2. Ο.π. στίχοι 1163-1164, μετάφρ. Θ. Σταύρου.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

περιβάλλον και να πει στη διάρκεια του θρήνου της ‹‹ουμ όγομαί σε››. Το μοιρολόι της είναι ποίηση, είναι η κρίσιμη ώρα που συνομιλεί με το νεκρό, που αποζητά ένα θαύμα, που αντιδρά - όσο μπορεί - στη μεγάλη συμφορά της. Το μοιρολόι της είναι διάλογος με το νεκρό, πράγμα που εμφανίζεται σπάνια σε ειδικές περιπτώσεις στην αρχαία ποίηση. Δημιουργεί μια άλλη ψυχική κατάσταση η μάνα και ρωτάει το νεκρό παιδί της:

‹‹Ν' αυτού που πας παιδάκι μου τήρα να μην αργήσεις,
τήρα μην κάνεις ξάμηνο, τήρα μην κάμεις χρόνο,
γιατί το ξάμηνο είν' πολύ κι ο χρόνος είν' ποτάμι.
- Ν' εγώ πίσω δεν έρχομαι και πίσω δεν γυρίζω
τι πάω στην αλησμονιά, που λησμονιέται ο κόσμος››[1].

Ο αοίδιμος Δούκας αναφέρει ότι οι ‹‹πενθούντες κατά την αρχαιότητα εκείροντο· και οι μεν επί του νεκρού ετίθουν τον βόστρυχον, οι δε απηώρουν επί των πυλών οίκοι››. Μ' αυτόν τον τρόπο, ερμηνεύεται το χορικό απ'τις ‹‹Ικέτιδες›› του Ευριπίδη που αναφέραμε:

‹‹Υπολελειμμένα μοι δάκρυα·
μέλεα παιδός εν οίκοις
κείται μνήματα, πένθιμοι
κουραί και στέφανοι κόμας››.

Στους θρήνους του δημοτικού τραγουδιού και στα χαροντικά τραγούδια υπάρχει έξοχος συμβολισμός για τα ενθυμήματα του νεκρού. Η αγάπη για το νεκρό εκφράζεται με θαυμάσιες τροπικές εκφράσεις μεγάλης αισθητικής αρετής:

‹‹Παιδί μου την αγάπη σου, πες μου τι να την κάμω;
Να την πουλήσω δε μπορώ, να τη χαρίσω όχι.

---

1. Ν. Κουφού, Τα Ελληνικά Δημοτικά Τραγούδια, εκδ. Σείριος, Αθήνα 1970, σελ. 252, αρ. 359.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Μον' θα την πάω στο χρυσικό να την περιχρυσώσει
να φκιάσει γκόλφι και σταυρό, πανώριο δαχτυλίδι,
και το σταυρό να προσκυνώ τον όρκο μου να κάνω>>[1].

Η αγάπη, που την πηγαίνει στο χρυσικό για να τη μεταβάλει σε πολύτιμα αντικείμενα, δε φανερώνει μόνο αυτό που ο χορικός στις <<Ικέτιδες>> λέει *<<υπολελοιμένα δάμρυα, μέλεα παιδός εν οίκοις κείται>>. Τη μάνα του δημοτικού τραγουδιού τη βλέπουμε να ενώνεται με τα αμριθά, προσφιλή πρόσωπα που έφυγαν. Αυτή η συνένωση φέρνει τη μάνα μαμριά από τους ζωντανούς. Αισθάνεται όμως - σ' αυτή την αφοσίωση στη μνήμη του παιδιού της και στον πόνο που ζει - ένα είδος εσωτερικής χαράς, αυτό που οι φιλόσοφοι του συμπτωτισμού ονόμαζαν <<ηδονή του πόνου>> και οι Νιπτικοί πατέρες της Ευκλησίας <<χαρμολύπη>>. Αυτή την εσωτερική λαχτάρα φανερώνει το δημοτικό τραγούδι:*

<<Παιδάκι μου τον πόνο σου πού να τον απιθώσω;
που κι αν τον ρίξω τρίστρατα, τον παίρνουν οι διαβάτες,
κι αν τον αφήσω στα κλαριά, τον παίρνουν τα πουλάκια.
Ας τον ρίξω στην καρδιά που 'ναι γεμάτη πόνο,
να καίομαι σαν με πονεί, να γέρνω σα με σφάζει
να πέφτω στο κρεβάτι μου να λαχταρώ στον ύπνο>>[2].

Κι όταν η μάνα θρηνεί το νεκρό άνδρα της, ο σπαραγμός της μεταφέρεται στην τύχη του ορφανού παιδιού της. Στην <<Ιλιάδα>>, η Ανδρομάχη <<επιστενάχεται>>, θρηνεί το θάνατο του Έκτορα. Στο θρήνο της ενορχηστρώνεται ο σπαραγμός για τη μοίρα κάθε παιδιού, επειδή αναλογίζεται την τύχη του παιδιού της, Αστυάνακτα. Με τρόπο ψυχολογημένο μεταφέρει έπειτα το θρήνο της, από το ανώνυμο ορφανό στη συγκεκριμένη περίπτωση του ορφανού Αστυάνακτα. Μεταφέρω τους στίχους που περιέχουν το θρήνο της Ανδρομάχης:

---

1. Κ. Πασαγιάννη, Μανιάτικα Μοιρολόγια και Δημοτικά Τραγούδια, Αθήναι 1928, σελ. 38, αρ. 94.
2. Ν. Πολίτη, Εκλογαί από τα Τραγούδια του Ελληνικού Λαού, Αθήναι 1914, σελ. 213, αρ. 199.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

«Έκτορ, εγώ δύστηνος· ιή άρα γιγνόμεθ' αίση
αμφότεροι, σύ μέν εν Τροίη Πριάμου κατά δώμα,
αυτάρ εγώ θήθησιν υπό Πλάκω υληέσση
εν δόμω Ηετίωνος, ο μ' έτρεφε τυτθόν εούσαν...
νύν δέ σύ μέν Αίδαο δόμους υπό κεύθεσι γαίης
έρχεαι, αυτά εμέ στυγερώ ενί πένθει λείπεις
χήρην εν μεγάροισι· πάις δ' έτι νήπιος αύτως,
όν τέκομεν σύ τ' εγώ τε δυσάμμοροι· ούτε σύ τούτω
έσσεαι, Έκτορ, όνειαρ, επεί θάνες, ούτε σοι ούτος.
ήν περ γάρ πόλεμόν γε φύγη πολύδακρυν Αχαιών,
αιεί τοι τούτω γε πόνος και κήδε' οπίσσω
έσσοντ' άλλοι γάρ οι απορήσουσιν αρούρας.
ήμαρ δ' ορφανικόν παναφήλικα παίδα τίθησι·
πάντα δ' υπεμνήσκει, δεδάκρυνται δε παρειαί,
δευόμενος δέ τ' άνεισι πάις ες πατρός εταίρους
άλλον μέν χλαίνης ερύων, άλλον δε χιτώνος».

Και σε μετάφραση:

«Έκτορα, η δόλια εγώ! Μας γέννησε μια μοίρα λέω
τους δυο μας· σένα στην Τροία, στο αρχοντοπάλατο
του Πριάμου του κυρού σου, στη Θήβα εμένα
στα ριζώματα της δασωμένης Πλάκος,
μες στο παλάτι του πατέρα μου, που χαϊδανάστησέ με...
Και τώρα εσύ στης γης τα τρίσβαθα κινάς, στον
Άδη κάτω, και μένα χήρα μες στο σπίτι μας,
με τον πικρό καημό σου να ζω μ' αφήνεις·
κι είναι ανήλικο, μικρό παιδάκι ο γιος μας,
που οι δόλιοι, εσύ και εγώ εγεννήσαμε·
κι ούτε Έκτορα από σένα τούτος καλό θα ιδεί,
αφού πέθανες, μήτε κι εσύ από τούτον.
Τι απ' τον πολύδακρυ των Αχαιών τον πόλεμο
κι αν θα γλυτώσει τώρα, πάλι, όσο ζει,
καημοί του μέλλονται και συμφορές περίσσιες.
Τι ξένοι άνθρωποι θα του πάρουνε τ' αμπελοχώραφά του·

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Τους φίλους το παιδί τους έχασε
τη μέρα που ορφανεύει.
Μπρος σ' όλους σκύβει το κεφάλι του,
το πλημμυράει το κλάμμα, και διψασμένο
πάει τους συντρόφους για να 'βρει του κυρού του,
και σέρνει τούτον απ' την κάπα του, τον άλλο
απ' το χιτώνα>>[1].

Για τη μοίρα του ορφανού παιδιού θα θρηνήσει και η μάνα του δημοτικού τραγουδιού πάνω απ το νεκρό άντρα της:

<<Αυτού που πας στη μαύρη γης, φτου που θα μπεις στον Άδη,
μη μας ξεχάσεις άμοιρε και μη μας λησμονήσεις,
γιατί λυπούνται τα παιδιά και κλαιν και λαχταρίζουν
που μείνανε στην ορφανιά, στον κάμπο ξαπλωμένα
κι άλλος τα λέει κακόμοιρα κι άλλος κατακαημένα,
κι έρχονται στη μανούλα τους κι ούλο παραπονιούνται:
- Μάνα γιατί είμαστε ορφανά και μαυροφορεμένα;
Για στόλισέ μας τα ορφανά κι ας είναι μαύρα ρουχα
να πα να γονατίσουμε στον τάφο του πατέρα
να τον παρακαλέσουμε να ξαναρθεί στο σπίτι...
Κι αν δεν θελήσει για να 'ρθει, να κάτσουμε κοντά του>>[2].

Η μητρική στοργή, ο μητρικός πόνος είναι το βαθύτερο και το σταθερότερο, το πιο καθολικό και το πιο αμετάβλητο αίσθημα του ανθρώπου. Η μάνα είναι η ενσάρκωση του καημού και του πόνου. Στο γνωστό τραγούδι <<του νεκρού αδελφού>>, που συγκλονίζει φρικιαστικά την ψυχή, εκφράζεται υποβλητικότατα το μεγαλείο του μητρικού πόνου. Στο τραγούδι <<του κυρ-Βοριά>>, που πνίγει το καράβι μ' όλους τους ναύτες του, η μάνα είναι το τραγικότερο πρόσωπο· από τη μάνα βγαίνει η τραγικότερη νότα:

---

1. Ομήρου, <<Ιλιάδα>>, Χ 476-493, μετάφρ. Καζαντζάκη - Κακριδή.
2. Λ. Θέρου, Δημοτικά Τραγούδια, εκδ. Φοίβος, σελ. 71.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

<<Όλες οι μάνες κλαίγανε, κι όλες παρηγοριούνται,
μα μια μανούλα ενός παιδιού παρηγοριά δεν έχει.
Βάνει τις πέτρες στην ποδιά, τα τρόχαλα στον κόρφο,
πετροβολάει τη θάλασσα και τροχαλάει το κύμα:
- Θάλασσα, πικροθάλασσα και πικροκυματούσα,
πό 'πνιξες το παιδάκι μου κι άλλο παιδί δεν έχω!
- Δε φταίω η δόλια η θάλασσα, δε φταίω εγώ το κύμα
μόν' φταίει ο πρωτομάστορας που φτιάχνει τα καράβια
και τα πελέκαγε φτενά και τα γυρίζει ο αέρας,
και χάνω τα καράβια μου πού 'ναι δικά μ' στολίδια,
χάνω τα παληκάρια μου, όπου με τραγουδούνε>>[1].

Κι ακόμα σπαραχτικότερη είναι η αιώνια θύμηση της μάνας από τον Άδη. Άλλο δε ζητάει η μάνα στον κάτω κόσμο, όπου η στοργή της διατηρείται ολοζώντανη, παρά ν' ανέβει για λίγο και να βρεθεί κοντά στο παιδί της:

<<Για πάρτε με αντρειωμένοι μου και μεν' από τον Άδη,
γιατί άφηκα μικρό παιδί κι άντρα μου παληκάρι>>[2].

Αμέτρητα είναι τα μοιρολόγια, με τα οποία οι μάνες θρηνούν τα πεθαμένα παιδιά τους. Σ' αυτά, ο άγνωστος ποιητής είναι χωρίς άλλο, γυναίκες. Και δεν ξέρω αν η γυναικεία ευαισθησία έχει ανθίσει σ' όλο τον κόσμο άλλα ωραιότερα πνευματικά άνθη από τα ελληνικά μοιρολόγια. Πουθενά αλλού ο θάνατος δεν παρουσιάζεται τόσο πικρός και τόσο στυγνός, όσο μέσα στο δάκρυ της μάνας, το μετουσιωμένο ελληνικό μοιρολόγι:

<<Τώρα στον αποχωρισμό,
τρεις ποταμούς διαβαίνω
ο ένας χωρίζει αντρόγυνα,

1. Ν. Πολίτη, Εκλογαί από τα τραγούδια του Ελληνικού Λαού, Αθήναι 1914, σελ. 129, <<Του κυρ-Βοριά>>.
2. Κ. Πασαγιάννη, Μανιάτικα Μοιρολόγια και Τραγούδια, Αθήναι 1928, σελ. 13, αρ. 3.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ο άλλος χωρίζει αδέρφια,
κι ο τρίτος ο φαρμακερός
τη μάν' απ' τα παιδιά της>>[1].

Ο θρήνος των αδελφών κατέχει μεγάλη θέση μέσα στην αρχαία ποίηση και στο δημοτικό τραγούδι. Καμμιά άλλη αγάπη δε συγκρίνεται με την αδελφική. Η Αντιγόνη, στην ομώνυμη τραγωδία του Σοφοκλή, ομιλεί απερίφραστα για την προτίμησή της αυτή, στον Κρέοντα. Στην <<Ηλέκτρα>> του Σοφοκλή η τραγικότητα κορυφώνεται, όταν η ηρωίδα πληροφορείται από τους ξένους ότι ο Ορέστης είναι νεκρός. Η Ηλέκτρα παίρνει την υδρία, με την τέφρα του αδερφού της και θρηνεί σα να είχε μπροστά της τον ίδιο το νεκρό. Φυγάδευσε <<λαμπρόν>> τον Ορέστη και τον δέχθηκε <<ουδέν' όντα>>, μέσα στην τέφρα της υδρίας. Οι θρηνητικοί ανάπαιστοι στο κείμενο, ταιριάζουν με το ήρεμο μέτρο, δηλωτικοί του ψυχικού κλονισμού που φέρει το κορύφωμα του πόνου στην Ηλέκτρα. Το μέρος αυτό, είναι ίσως το δραματικότερο και το ποιητικότερο στην τραγωδία του Σοφοκλή και αποτελεί την περισσότερο στοχαστική και αισθαντική σύλληψη του αδερφικού θρήνου. Παραθέτουμε αποσπασματικά τον κομμό της Ηλέκτρας:

<<Ω φιλτάτου μνημείον ανθρώπων εμοί
ψυχής Ορέστου λοιπόν, ως απ' ελπίδων
ουχ ώνπερ εξέπεμπον εισεδεξάμην.
Νύν μέν γάρ ουδέν' όντα βαστάζω χεροίν,
δόμων δέ σ', ω παί, λαμπρόν εξέπεμψ' εγώ...
... Νύν δ' εκτός οίκων καπί γής άλλης φυγάς
κακώς απώλου, σής κασιγνήτης δίχα·
κούτ' εν φίλαισι χερσίν η τάλαιν' εγώ
λουτροίς σ' εκόσμησ', ούτε παμφλέκτου πυρός
ανειλόμην, ως εικός, άθλιον βάρος·
αλλ' εν ξένησι χερσί κηδευθείς τάλας

1. Ν. Πολίτη, Εκλογαί από τα Τραγούδια του Ελληνικού Λαού, Αθήναι 1914, σελ 219, αρ. 208.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

σμικρός προσήκεις όγκος εν σμικρώ κύτει.
Οίμοι πάλαινα τής εμής πάλαι τροφής
ανωφελήτου, τήν εγώ θάμ' αμφί σοί
πόνω γλυκεί παρέσχον...
... Νύν δ' εμέλλοιτε ταύτ' εν ημέρα μιά
θανόντι σύ σοί· πάντα γάρ συναρπάσας
θύελλ' όπως θέθνικας. Οίχεται πατήρ·
τέθνηκ' εγώ σοι· φρούδος αυτός ει θανών·...
... Ω δέμας οικτρόν. Φεύ, φεύ!
Ω δεινοτάτας, οίμοι μοι,
πεμφθείς κελεύθους, φίλταθ' ως μ' απώλεσας·
απώλεσας δήτ', ω κασίγνητον κάρα.
Τοιγάρ σύ δέξαι μ'ες τό σόν τόδε στέγος,
τήν μηδέν ες το μηδέν, ως σύν σοί κάτω
ναίω τό λιπόν. Καί γάρ ηνίκ' ήσθ' άνω
ξύν σοί μετείχον των ίσων· και νύν πεθώ
τού σού θανούσα μ' απολείπεσθαι τάφου.
Τούς γαρ θανόντας ουκ ορώ λυπουμένους››.

Και σε μετάφραση:

‹‹Ω λείψανο του πιο μου αγαπημένου
απ' τους ανθρώπους και το μόνο τώρα
που μ' απομένει απ' τη ζωή σου Ορέστη,
πως, παρά κάθ' ελπίδα μου, όχι όπως
σ' έστελνα, σε υποδέχομαι, μα τώρα
ό,τι κρατώ στα χέρια, τίποτα είναι,
ενώ σαν άστρο μου έλαμπες παιδί μου,
σαν σ' έστελνα μακριά απ' αυτά τα σπίτια.
Σ' άλλη χώρα κακό θάνατο βρήκες
κι ουδ' είχες καν την αδελφή σου, εμένα
να λούσει και να σου νεκροστολίσει
το κορμί με τα χέρια της, κι απάνω
απ' την πυρά πένθιμό σου βάρος,
όπως χρωστούσε, να μαζέψει η δόλια.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Μα αφού από χέρια ξένων, άμοιρε
κηδεύτηκες, μας έρχεσαι μια χούφτα
στάχτη σ' ένα μικρό λεβέτι μέσα.
Αλλοίμονο, όλες οι ανωφέλευτες
εκείνες μου οι παλιές για σε
φροντίδες και η κούραση η γλυκειά
να σ' ανθρέψω. Τώρα αυτά
τέλειωσαν μέσα σε μια μέρα
που πέθανες εσύ, κι όλα σαν μπόρα
μαζί σου τα παράσυρες και πήγες,
πάει ο πατέρας, πέθανα κι εγώ
για σένα· ο ίδιος πας, και πας χαμένος...
Ω κακορίζικο κορμί, ωιμέ
ώ η άραχλη κι ασβολερή, αλί,
στράτα που πήρες και με θανατώνεις κι εμένα.
Ναι με σκοτώνεις καλέ μου, μυριάκριβε αδελφέ μου.
Λοιπόν δέξου
κι εμένα στο στερνό σου αυτό το σπίτι,
το τίποτα στο τίποτα για πάντα
κάτω στη γη να κατοικώ μαζί σου.
Γιατί, όπως και να ήσουν εδώ πάνω
την τύχη σου είχα κάμει και δική μου,
έτσι ποθώ και τώρα, αφού πεθάνω
να μη μου λείψει απ' το δικό σου τάφο,
το μέρος μου κι εμένα, γιατί βλέπω
πως μόνο οι νεκροί δεν υποφέρουν»[1].

Το θρήνο των αδελφών τον βρίσκουμε με την ίδια τραγικότητα στα δημοτικά τραγούδια. Με την φαντασία του ο λαός μεγαλώνει τη δύναμη του αδελφικού πόνου:

- «Ποιά σκύλα μάνα το 'λεγε, τα αδέρφια δεν πονούνε

1. Σοφοκλή, «Ηλέκτρα», στίχ. 1126-1170, μετάφρ. Ι. Γρυπάρη, εκδ. Εστία, 1909.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τ'αδέρφια σκίζουν τα βουνά ώσπου ν' ανταμωθούνε
Επήγαν κι ανταμώθηκαν μέσα σ' ένα τραπέζι,
και λυώσαν τα μαντήλια τους, σκουπίζοντας τα δάκρυα>>.

Ξεχωριστά εγκωμιάζεται και τραγουδιέται η αγάπη των αδελφών, που είναι μεγάλη και δυνατή:

<<Τ' αδέρφια σκίζουν τα βουνά και δέντρα ξεριζώνουν
τ' αδέρφια εκυνηγήσανε και νίκησαν το χάρο>>[1].

Για τον αδερφό της επαίρεται η <<Ευγενούλα>> και <<χάρο δε φοβάται>>:

<<Η Ευγενούλα η μοσκονιά κι η μικροπαντρεμένη,
εβγήκε και παινεύτηκε πως Χάρο δε φοβάται,
γιατί είν' τα σπίτια της ψηλά κι ο άντρας της παληκαρι
γιατί έχει τους εννιά αδελφούς, τους καστροπολεμίτες>>[2].

Τον αδερφό της θυμάται η σύντροφος του <<πρωτομάστορα>> κι αλλάζει την κατάρα στο <<γιοφύρι της Άρτας>>. Τις αδελφές σκέπτεται ο λαϊκός τραγουδιστής, όταν γυρίζει απ' τον Άδη, <<το καράβι των νεκρών>>:

<<καράβι ν' εξαγνάντησε στη μέση του πελάγου
κι εβγήκε λόγος στα χωριά, σ' όλη την επαρχία.
Γυναίκες έρχονται οι άντρες σας,
μανάδες τα παιδιά σας,
κι εσείς καημένες αδελφές, έρχοντ' οι αδερφοί σας>[3].

Ο λαός, ο μέγας θεός, όπως τον ονόμασε ο Γιάννης Αποστολάκης,

---

1. Γ. Ταρσούλη, Μωραϊτικα Τραγούδια, σελ. 156, αρ. 238.
2. Ν. Πολίτη, Εκλογαί απο τα Τραγούδια του Ελληνικού Λαού, Αθήνα 1914, σελ. 224, αρ. 217.
3. Κ. Πασαγιάννη, Μανιάτικα Μοιρολόγια και Τραγούδια, Αθήναι 1928, σ. 42, αρ. 102 (Του Χάρου το καράβι).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

δίνει φωνή και στους νεκρούς του `Αδη, για να φανερώσει τον πόνο και το θρήνο τους για τους νεκρούς αδελφούς πάνω στη γη.

Ο θρήνος και ο πόνος για το θάνατο του άνδρα, οδηγεί τη γυνάικα του στην απελπισία ή στο θάνατο. Η Λαοδάμεια στον <<Πρωτεσίλαο>> του Ευριπίδη, που δε σώζεται, η Πάνθεια στην <<Κύρου Παιδεία>>, δε θέλησαν να επιζήσουν μετά το θάνατο του άντρα τους και θυσιάστηκαν. Η `Αλκηστη στην ομώνυμη τραγωδία του Ευριπίδη πεθαίνει για να σώσει τον άνδρα της. Η Ανδρομάχη λιποθυμάει στο αντίκρυσμα του νεκρού `Εκτορα. Η Ευάδνη, στις <<Ικέτιδες>> του Ευριπίδη, πεθαίνει για τον άνδρα της, που σκοτώθηκε:

<<Σώμα τ' αίθοῶι φλογμώ
ῶόσι συμμείξασα φίλον,
χρώτα χρώτι ῶέλας θεμένα
Φερσεφονείς (ήξω) ες θαλάμους
σέ τόν θανόντ' ούῶοτ' εμά·
ῶροδούσα γύχα κατά γάς>>.

Και σε μετάφραση:

<<Μες στην πυρά, μες στη φλόγα
με τον καλό μου θα σμίξω
ενωμένα στης Περσεφόνης τους θαλάμους
θα κατέβουν τα κορμιά μας·
δε θ' αρνηθεί σε η ψυχή μου
στον `Αδη που σ' άρπαξε>>[1].

Στα ακριτικά χαροντικά τραγούδια έχουμε περιπτώσεις που η σύζυγος κυριαρχείται από το θρήνο για το νεκρό άνδρα της και πεθαίνει μαζί του. Αυτή την παράδοση έχει μεταφέρει και ο `Αγγελος Σικελιανός στην τραγωδία του <<Χριστός Λυόμενος>>. Στα περισσότερα όμως δημοτικά τραγούδια σκοτώνεται ο άνδρας, θρηνώντας τη νεκρή

1. Ευριπίδη, <<Ικέτιδες>>, στίχ. 1019-1024, μετάφρ. Θ. Σταύρου.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

γυναίκα του:

‹‹Μεριά σταθείτε, μεριά μοιρολογίστρες.
Χρυσό μαντήλι σήκωσε, την είδε πεθαμένη.
Σκύβει φιλεί γλυκά - γλυκά, γλυκά την αγκαλιάζει,
χρυσό μαχαίρι έβγαλε απ' αργυρό θηκάρι,
ψηλά - ψηλά το σήκωσε και στην καρδιά το χώνει››.

Στον αρχαίο θρήνο γίνεται επίκληση στα πτηνά να συνθρηνήσουν μαζί με τους ανθρώπους. Σε ορισμένα από τα πτηνά, το θλιμμένο άσμα τους αποδίδεται, από την αρχαιότητα ακόμη, σε άλγος, σε πόνο ανθρωπόμορφο. Στις ‹‹Φοίνισσες›› του Ευριπίδη υπερέχει σε οδύνη η μονωδία της θλιμμένης Αντιγόνης, που θρηνεί τη μάνα και τους δύο νεκρούς αδελφούς της. Στην κορύφωση του θρήνου της ‹‹*παρά τών πρηνών απευδέχεται συνωδίαν θρήνων η ηρωίς, απαραλλάυτως όπως υαι της υαθ' ημάς δημοτιυής ποιήσεως οι ήρωες· τα πουλιά παρεισάγουσι εις τον λόγον υαι άλλως υαι προς θρηνωδίαν*››.

‹‹*Τίς άρ' όρνις, ή δρυός ή*
ελάτας αυρουόμοις αμφί υλάδοις
εζόμενα, μονομάτορσιν οδυρμοίς
εμοίς αχέσι συνωδός;
αίλινον αιάγμασιν ά
τοίσδε προυλαίω μονάδ' αι-
ώνα διάξουσα τόν αιεί χρόνον εν
λειβομένοισιν δάυρυσιν [ιαχήσω]
τίν' επί πρώτον από χαί-
τας σπαραγμοίς απαρχάς βάλω;
ματρός εμάς ή διδύμοι-
σι γάλαυτος παρά μαστοίς
ή προς αδελφών ουλόμεν' αιυίσματα νευρών;››.

Και σε μετάφραση:

‹‹Ποιό πουλί σαν καθίσει στου ελάτου

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

> είτε στου δρυ τους ακρόφυλλους κλώνους
> θα συνθρηνήσει μ' εμένα ορφανή από μάνα;
> κλαίω και μύρομαι επάνω σ' αυτούς, τους νεκρούς.
> μόνη μου πια θα περνώ τη ζωή μου
> για πάντα χύνοντας δάκρυα, πικρά θρηνώντας
> Πάνω σε ποιόν των μαλλιών μου το μάδημα
> πρώτα να ρίξω;
> Δίπλα στους δίδυμους κόρφους της μάνας
> που μ' έθρεψαν γάλα ή στα
> σφαγμένα κορμιά των νεκρών αδελφών μου;>>[1].

Απαράλλακτα όπως στην αρχαιότητα, το δημοτικό τραγούδι παρεισάγει στα μοιρολόγια και στα χαροντικά τραγούδια, τα πουλιά. Το δημοτικό τραγούδι ανθρωποποιεί τη φύση[2]. Τα δέντρα και τα πουλιά αναφέρονται συνήθως με συμβολική σημασία, επειδή η εξωτερική τους παράσταση θυμίζει την παράσταση των ανθρώπων. Ο άνθρωπος, τα δέντρα και τα πουλιά ενώνονται δηλαδή σε εξωτερικά γνωρίσματα, και σχηματίζουν μέσα στην ψυχή του λαϊκού τραγουδιστή όλα τα λιτά εκφραστικά σχήματα και κυρίως την προσωποποίηση. Ιδιαίτερα στα μοιρολόγια, εκτός από την εξωτερική παράσταση, η θλιμμένη φωνή των πουλιών - κυρίως εκείνων που τραγουδούν τη νύχτα - αναπλάθει βιώματα άλγους στον άνθρωπο, γι' αυτό ο λαός τα καλεί να θρηνήσουν:

> <<Τρεις περδικούλες κάθονταν πάνου στον Αϊ - Δημήτρη
> τον ήλιο νεθαμπώνανε από τα κλάματά τους.
> Μοιρολογούσαν κι έλεγαν, μοιρολογούν και λένε>>[3].

Ο αρχαίος θρήνος, στηριγμένος στις λαογραφικές δοξασίες της εποχής, δέχεται ότι οι νεκροί σμίγουν στον Άδη. Με το μοιρολόι,

---

1. Ευριπίδη, <<Φοίνισσες>>, στ. 1515-1529, μετάφρ. Δ. Σάρρου.
2. Βλέπε: Ε.Γ. Καψωμένου, Το Δημοτικό Τραγούδι - μια διαφορετική προσέγγιση, ό.π. σελ. 43-45. Βλέπε επίσης του ιδίου, Η Σχέση Ανθρώπου Φύσης στο Σολωμό, Χανιά 1979, σελ. 50-54 και 79-81.
3. Κ. Πασαγιάννη, Μανιάτικα Μοιρολόγια και Τραγούδια, Αθήναι 1928, σελ 64, αρ. 130.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

οι νεκροί ελαφρώνουν από το βαρος του πόνου και τιμούνται.Οι αρετές ακούγονται στον `Αδη, και θα τιμηθούν περισσότερο από τους νεκρούς που τους περιμένουν. Οι δοξασίες αυτές είναι κοινές στον αρχαίο θρήνο και στο δημοτικό τραγούδι. Η Αντιγόνη στη σπαραχτική μονωδία του θρήνου της, μπροστά στον τάφο, παρηγορείται, γιατί θα τη δεχθούν οι συγγενείς της στον `Αδη:

‹‹Ἐλθοῦσα μέντοι κἀρτ' ἐν ἐλπίσιν τρέφω
φίλη μὲν ἥξειν πατρί, προσφιλὴς δέ σοί,
μήτερ, φίλη δέ σοί, κασίγνητον κάρα·››.

Δηλαδή:

‹‹μα όταν θα φθάσω στον `Αδη
βέβαιη θα 'χω ελπίδα να με δεχθεί
ο πατέρας μου με αγάπη,
με αγάπη κι εσύ αδελφέ μου πολυλατρεμένε››[1].

Κι η πεθαμένη μάνα του δημοτικού τραγουδιού περιμένει στον `Αδη το παιδί της:

‹‹Δώστε μου βρύσες το νερό κι εσείς βουνά το χιόνι
κι εσείς περιβολάρισες το μήλο, το κυδώνι.
Εμένα φίλος μό 'ρχεται απ' τον απάνω κόσμο.
Ουδ' απ' τα ξένα μόρχεται, ουδ' απ' τον ξένο κόσμο
μόν' εμένα το παιδάκι μου, το πολυαγάπημένο››.

‹‹Στην ελληνική μεσογειακή αίσθηση›› γράφει ο Ε.Γ. Καψωμένος, ‹‹όπως εκφράζεται στο δημοτικό τραγούδι, η σχέση ανθρώπου – φύσης προσδιορίζεται ως σχέση ισορροπίας και αρμονίας. Η σχέση αυτή απορρέει από την αντίληψη της στενής συγγένειας κι εξάρτησης, η οποία, στην ελληνική συμβολική παράδοση, αποδίδεται αλλιώς ως

1. Σοφοκλή, ‹‹Αντιγόνη››, στ. 897-899, μετάφρ. Ι. Γρυπάρη.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

σχέση μάνας και γιου>>[1].

Υπάρχουν πολλές πλευρές συγγενικές και στοιχεία συστατικά κοινά, στον αρχαίο επιτάφιο θρήνο και στα χαροντικά τραγούδια, τα δημοτικά και τα μοιρολόγια των Ελλήνων. Η συγκριτική έρευνά μας που προέκυψε κυρίως από τη μελέτη απευθείας των πηγών, περιορίζεται σε ορισμένες από τις συγγενικές πλευρές, που αφθονούν μέσα στον αρχαίο θρήνο και στη νεότερη δημοτική ποίηση. Η θεματογραφία του θρήνου και ο τρόπος που εκφράζεται στα δημοτικά μας τραγούδια, φανερώνουν ότι δεν αποτελούν κατάλοιπα της αρχαίας λογοτεχνίας, αλλά συγγενεύοντα προϊόντα πνευματικά, που προέρχονται από τις ίδιες ψυχικές καταστάσεις. Κανείς δεν μπορεί να περηφανεύεται με όμοια τεκμήρια για μια τόσο μακροχρόνια παράδοση. Εμείς με τη συνοπτική εργασία μας, προσπαθήσαμε να καταδείξουμε την επαλληλία της ελληνικής λογοτεχνίας και την καθαρότητα του ελληνικού πνεύματος, όπως εμφανίζεται ειδικότερα στον αρχαίο θρήνο και στο δημοτικό τραγούδι. Πέρα απ' αυτά επιθυμούμε να στρέψουμε την προσοχή του αναγνώστη στη θαυμάσια λογοτεχνία του ελληνικού λαού που πρέπει να τη μελετάμε, όπως τον Όμηρο και τους τραγικούς. Τα ίδια διδάγματα βγαίνουν από τα ποιητικά αυτά πρότυπα, που σμίγουν αρμονικά τις δύο άκρες της γλώσσας μας ανάμεσα από μια ροή τριών και πλέον χιλιάδων χρόνων.

*
* *

1. Ε.Γ. Καψωμένου, Το Δημοτικό Τραγούδι - μια διαφορετική προσέγγιση, ό.π. σελ. 45.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Alexiou Marg., <<The titual lament in greek tradition>>, Cambridge University Press 1974.

Αισχύλου, <<Αγαμέμνων>>.

Αποστολάκη Γ., <<Τα δημοτικά τραγούδια>>, Αθήνα 1929.

Ευλαμπίου Γ., <<Ο Αμάραντος, ήτοι ρόδα της αναγεννηθείσης Ελλάδος>>, εν Αθήναις 1883-1884.

Ευριπίδη, <<Ιφιγένεια εν Αυλίδι>>, <<Ικέτιδες>>, <<Ανδρομάχη>>, <<Φοίνισσαι>>.

Ησιόδου, <<Θεογονία>>.

Καψαμένου Ε.Γ., Το δημοτικό τραγούδι, μια διαφορετική προσέγγιση, εκδ. Αρσενίδη, Αθήνα 1990.

——————— Η σχέση ανθρώπου - φύσης, στο Σολωμό, Χανιά 1979.

Κουκουλέ Φ., Βυζαντινών Βίος και Πολιτισμός, Coll. de I' Institut Francais d' Athenes, τόμοι Α-Δ.

Κυριακίδη Στ., Το δημοτικό τραγούδι, συναγωγή μελετών, εκδ., Ερμής, Αθήνα 1978.

Κουφού Ν., Τα ελληνικά δημοτικά τραγούδια, εκδ. Σείριος, Αθήνα 1928.

Ομήρου, <<Ιλιάδα>>, <<Οδύσσεια>>.

Παβολίνι Π., Σκέψεις περί της μελέτης της ελληνικής δημοτικής ποίησης, μετάφρ. Γ.Θ. Ζώρα, Ελληνική Δημιουργία, Β' έκδ., εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα 1981.

Πασαγιάννη Κ., Μανιάτικα μοιρολόγια και τραγούδια, Αθήνα 1928.

Πετρόπουλου Δ., Ελληνικά Δημοτικά Τραγούδια, Β.Β., τ. Α', 47, Αθήνα 1979.

Πολίτη Ν., Εκλογαί από τα τραγούδια του ελληνικού λαού, Αθήνα 1914.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ο ΔΗΜΟΤΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ
ΩΣ ΜΟΡΦΗ ΕΘΝΙΚΗΣ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗΣ

Η άμυνα είναι η αυτοσυντήρηση του ανθρώπου, των δικών του και των θεών του. Είναι η ωραία ιδέα της θυσίας, του ολοκαυτώματος, που κρατεί γερά τα τείχη των αρχαίων Ελλήνων. Ο Σταυρός έχει την επαλήθευσή του μετά από τη δουλεία. Τότε που το σώμα μαρτυρεί, που αρχίζει ένα μακρό, άλλοτε βουβό κι άλλοτε γεμάτο σπαραγμό μαρτύριο κι οι κραυγές βγαίνουν από τα υπόγεια, όπως από σεισμό βαθύ. Τότε που οι κραυγές ακούονται, όπως σαλεύουν οι πέτρες (όταν πέθανε ο θεός του Χριστιανισμού σάλεψαν βράχια από τις θέσεις τους, άνοιξαν τάφοι, δένδρα είδαν τις ρίζες του λάφυρα μέσα στους καταρράχτες), τότε ο άνθρωπος παιδεύεται πάνω στο Σταυρό της δουλείας. Αν προδώσει την ψυχή του, που ανασαίνει, το σπίτι του που ανατράφηκε, τη χώρα που του άνοιξαν για άσκηση οι γονιοί του, τότε ούτε ο άνθρωπος αυτού θα μείνει, ούτε η θυσία του, ούτε ο Σταυρός του. Το μεγαλύτερο ζώο θα μπει στο δάσος και στην εύνη του αδύνατου και το αδύνατο θα αφομοιωθεί, θα λείψει. Το δεύτερο έγινε με πολλές φυλές, που χάθηκαν μέσα στα δόντια των ισχυρών, αφομοιώθηκαν, δεν κράτησαν κανένα χώρο δικό τους.

Οι Έλληνες στα χρόνια της δουλείας γύρισαν μέσα στις ρίζες του Ελληνισμού, στην ουσία μάλιστα του Νεοελληνισμού, γιατί είχε αρχίσει να δένεται το μέγεθος και η αρετή του Νεοελληνισμού, πριν ακόμα από την άλωση της Πόλης, αλλά αυτό επισημάνθηκε από τη θεμελιακή ανάπτυξη που πήρε στον καιρό της δουλείας. Την απόλυτη και άπειρη ασφάλεια τη βρήκε ο Έλληνας μέσα στην ηθική του ελευθερία σε όλο το μάκρος της σκλαβιάς. Σε αυτό επενήργησαν δυνάμεις από την παράδοση, στοιχεία από την ιδιοσυγκρασία του, εμπειρίες από το ήθος του, η χάρη που του έδινε η θρησκεία του και η αντίσταση που μεγάλωνε από την αποθηριωμένη έκφραση της σκλαβιάς. Από την ασφάλεια αυτή ήταν βέβαιο πως θα έβγαινε η άκρα ενέργεια. Ο λαός αναζήτησε τις ρίζες του και τις βρίσκει μέσα στη νεοελληνική έκφραση της ζωής του. Έφερε τη γλώσσα του ως την καρδιά. Άκουσε

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

μέσα από τη γλώσσα του την αντίσταση του Γένους. Κατάγραψε μέσα από τα τραγούδια τη νεοελληνική ιστορία του και τη θρησκεία του. Γι' αυτό λειτούργησε με τόση εντέλεια η γλώσσα του και η συνείδηση της γλώσσα του σε όλους τους αιώνες της τουρκοκρατίας, που ο λαός μας αφομοίωνε το έπος του μέσα από τα κλέφτικα τραγούδια και τις διηγήσεις.

Η δημοτική μας παράδοση είναι συμπύκνωση της αρετής της φυλής μας. Το ίδιο εκείνο μεγάλο πνεύμα που κατόρθωσε να συλλάβει και να αναπλάσει θεοτικά μεγέθη μέσα στον αξιολογικό χώρο της Τέχνης στην αρχαιότητα, βρίσκει το φορέα του στο λαό. Στο λαό συγκεντρώνονται οι μεγάλες πνευματικές καταβολάδες. Απ'αυτές τις καταβολάδες είναι η δημοτική μας ποίηση[1].

---

1. Τα δημοτικά τραγούδια του ελληνικού λαού θαυμάστηκαν από μεγάλους κριτές και αισθητικούς όπως ο Goethe, ο Tommaseo, ο Fauriel,ο Passow κ.α. Μεταφράστηκαν σ'όλες περίπου τις ευρωπαϊκές γλώσσες κι ακόμη εξακολουθούν να κινούν το ενδιαφέρον των ξένων, να συλλέγονται από τους ίδιους και να τυπώνονται σε συλλογές, με μεταφράσεις και βαθυστόχαστα σχόλια. Οι εκδόσεις και οι συλλογές των ελληνικών τραγουδιών είναι πολλές. Πρώτη και βασική έκδοση είναι του Γάλλου κριτικού Fauriel σε δύο τόμους (1824), (1825) που στο τέλος τους καταχωρεί για πρώτη φορά και τον ‹‹'Υμνο στην Ελευθερία›› του Δ. Σολωμού. Ο Fauriel μεταφράζει τα δημοτικά τραγούδια παραθέτοντας και τα πρωτότυπά τους. Συνοδεύει την έκδοσή τους με θαυμάσια προλεγόμενα που είχαν μεγάλη απήχηση σε όλη την πολιτισμένη Ευρώπη. Θαυμάστηκε ο αγωνιζόμενος λαος με τα τραγούδια του και τονώθηκε τότε το ρεύμα του φιλελληνισμού. Τόση ήταν η επίδραση της συλλογής του Fauriel,ώστε μεταφράστηκαν αμέσως εκλογές στα Αγγλικά, Γαλλικά, Γερμανικά, Ρωσικά, ο δε Γερμανός νεοελληνιστής Kind κατάρτισε και έβγαλε νέα συλλογή τραγουδιών στα 1827.Στα 1824 ο Ιταλός Tommaseo έβγαλε νέα συλλογή με θαυμάσια προλεγόμενα. Ακολούθησαν οι συλλογές των: Γ. Ευλαμπίου, Α. Μανούσου, Α.Passow, Γ. Χασιώτη, Σ. Ράζελου, E. Legrand, Αθ. Σακελλαρίου στις οποίες οι συλλογείς προσπαθούν να μην διορθώσουν τα κείμενα. Σ'άλλες όμως έγινε συστηματική διόρθωση, είτε από ιστορικούς, είτε από λογίους. [Βλέπε: Γ. Βελουδή, Νοθεία και Παραχάραξη του δημοτικού τραγουδιού, εφημ. Βήμα 14 Νοέμβρη 1976]. Τέτοιες συλλογές με νόθες παραλλαγές είναι του Σπ. Ζαμπέλιου, του Μ. Λέλεκου,του Π. Αραβαντινού κ.α. Πρώτος που εργάστηκε επιστημονικά για την έκδοση των δημοτικών τραγουδιών είναι ο πατέρας της ελληνικής λαογραφίας Ν. Πολίτης και στα 1914 έβγαλε την περίφημη "Εκλογή από τα τραγούδια του ελληνικού λαού".Αξιόλογη συμβολή στη συλλογή του δημοτικού τραγουδιού είναι δύο τόμοι της Βασικής Βιβλιοθήκης που εκδόθηκαν από τον 'Αγι θέρο και δύο τόμοι που εκδόθηκαν πάλι στη σειρά της Βασικής Βιβλιοθήκης από τον καθηγητή Δ. Πετρόπουλο. Μετά ακολουθεί η λαμπρή συλλογή της Ακαδημίας Αθηνών με επιμέλεια Δ. Πετρόπουλου, Γ. Μέγα και Γ. Σκυριδάκη.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ο σημαντικότερος προβληματισμός μας από τη μελέτη της δημοτικής ποίησης είναι οι σπάνιες ικανότητες και δυνατότητες της δημοτικής μας γλώσσας, της γλώσσας που δεν χωρίζεται από τον κόσμο που εκφράζει, όπως δεν χωρίζονται τα νεύρα από το κορμί μας. Η δημοτική μας ποίηση πρέπει να αποτελεί ένα είδος διαθήκης πνευματικής για μας. Και να επιστρέφουμε πολύ συχνά για να λιπαίνουμε με τα κείμενα αυτά το λόγο μας, να τον δυναμώνουμε, να του δίνουμε γερότερο νεύρο και δυνατότερη φλέβα ζωής. «*Ο λαός μας αυθόρμητος καθώς είναι*», γράφει η Μαρία Μιράσγεζη, «*εκφράζεται στη γλώσσα που νιώθει κι έχει φυσικά το δικό του εκφραστικό τρόπο. Φτιάχνει μόνος του τη γλώσσα του. Αντλεί το λεξιλόγιο από ό,τι αγάπησε στη ζωή και στη φύση κι έχει μια θαυμαστή γλωσσοπλαστική ικανότητα δημιουργίας. Και μόνο στα κοσμητικά επίθετα που χρησιμοποιεί, αν ρίξουμε μια ματιά, θα καταλάβουμε με πόση άνεση κινείται και πόσο εύκολα πλάθει ολοένα και καινούρια, από γνωστές ρίζες επίθετα ή ουσιαστικά*»[1]. Για τη χρήση του επιθέτου στο δημοτικό τραγούδι υπάρχει μια πολύ διαδεδομένη άποψη – που ξεκίνησε από τον Αποστολάκη – σύμφωνα με την οποία το λαϊκό τραγούδι κάνει ελάχιστη ή μικρή χρήση του επιθέτου. Ο καθηγητής Ε. Γ. Καψαμένος γράφει: «*Η λαϊκή ποίηση δουλεύει με τέσσερα κυρίως στοιχεία του λόγου: ουσιαστικό, ρήμα, σύνδεσμο και αντωνυμία, ενώ τα υπόλοιπα χρησιμοποιούνται σε πολύ χαμηλό ποσοστό [...] Το ίδιο πράγμα εκφράζει αρνητικά το χαμηλό ποσοστό επιθέτου...*»[2].

Τα κλέφτικα τραγούδια έχουν ένα στοιχείο υπερβολής στο καθαρώς ιστορικό τους μέρος, όπως το ίδιο συμβαίνει και με τα ομηρικά τραγούδια. Ο ποιητής παίρνει σαν θεμέλιο το συγκεκριμένο γεγονός κι απ' εκεί και πέρα το υψώνει κάθετα, καθώς λέει ο Σολωμός, στο χώρο της υψηλής τέχνης. Και δεν ξεχνά το μορφωτικό τέρμα που έχουν τα τραγούδια, δηλαδή το φρονηματισμό του λαού μαζί με την αισθητική του αγωγή. Έτσι, ο υπόδουλος Ελληνισμός έσωσε τη γλώσ-

---

1. Μαρία Δ. Μιρασγέζη, Νεοελληνική λογοτεχνία, τόμος πρώτος, Αθήνα 1978, σ. 22-23.

2. Ε.Γ. Καψαμένου, Το Ελληνικό δημοτικό τραγούδι. Η αισθητική, ο μύθος και η ιδεολογία του, Ρέθυμνο 1978, σ. 29.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

σα του και μαζί της σώθηκε κι αυτός, γιατί η καταστροφή σ'ένα γένος αρχίζει από την παραφθορά και φθάνει στον οριστικό εκφυλισμό της γλώσσας του. Ο Σολωμός το διαισθάνθηκε από τους πρώτους αυτό: «Μήγαρις έχω άλλο στο νου μου, πάρεξ ελευθερία και γλώσσα; Εμείνη άρχισε να πατεί τα κεφάλια τα Τούρκικα, τούτη θέλει πατήσει ογλήγορα τα σοφολογιωτατίστικα, και έπειτα αγκαλιασμένες και οι δύο θέλει προχωρήσουν εις το δρόμο της δόξας, χωρίς ποτέ να γυρίσουν πίσω, αν κανένας Σοφολογιώτατος κρώζει, ή κανένας Τούρκος βαβίζει· γιατί για 'με είναι όμοιοι και οι δύο»[1]. Και στο τέλος του διαλόγου του γράφει: «Μου πονεί η ψυχή μου· οι δικοί μας χύνουν το αίμα τους ακουάτου από το Σταυρό, για να μας κάνουν ελεύθερους, και τούτος, και όσοι που ομιλάζουν πολεμούν, γι' ανταμοιβή, να τους σπιώσουν τη γλώσσα».

Ο Σολωμός και ολόκληρη η Σχολή του[2], ο Παλαμάς και η Νέα Αθηναϊκή Σχολή[3], οι ποιητές που εκπροσωπούν τη σύγχρονη ποίησή μας[4] έχουν επηρεαστεί από το δημοτικό μας τραγούδι, το ύφος, τη δομή

---

1. Ιάκωβου Πολυλά: "Προλεγόμενα", XII-XIV, του ιδίου, Η Φιλολογική μας Γλώσσα. Σκέψεις Ι.Π., Αθήνα 1892, τυπ. της Εστίας.

2. Γ.Θ. Ζώρα: Ποίησις και Πεζογραφία της Επτανήσου, Βασική Βιβλιοθήκη, Αθήναι 1958, σ. 35-36. Βλέπε επίσης: Στ. Κυριακίδου, Αι ιστορικαί Αρχαί της Νεοελληνικής Ποιήσεως, σ. 5, βλέπε Ιάκ. Πολυλά, 'Απαντα, Αναστύλωσε ο Γ. Βαλέτας, Αθήναι 1950, σ. 86, βλέπε Φ. Μπουμπουλίδου, Αι Επιδράσεις επί του Εργου του Ιουλίου Τυπάλδου, Αθήνα 1947, σ. 13-20, βλέπε Εμμ. Χατζηγιακουμή, Νεοελληνικαί Πηγαί του Σολωμού, σ. 125-178.

3. Μαρία Μιρασγέζη, Νεοελληνική Λογοτεχνία, δεύτερος τόμος, Αθήνα 1980, βλέπε τα ποιήματα του Παλαμά: ("Βωμοί" (Μια Βραδυά σ' ένα Σπίτι, τόμ. Ζ, σ. 148), (Στ' Αρματα, τ. Ζ, σ.135), (Δειλοί και Σκληροί Στίχοι, τ. Θ, σ. 27) (Η κόρη του αστραπόγιαννου, τ. Γ, σ. 238) κ.α.).

4. Νίκου Γκάτσου, Δημοργός, 'Ικαρος, Αθήνα 1943. Βλέπε και Αντρέα Καραντώνη, Εισαγωγή στη Νεότερη Ποίηση. Γύρω από τη σύγχρονη ελληνική ποίηση, εκδ. Α. Παπαδήμας, Αθήνα 1976, σ. 229, του ιδίου, Φυσιογνωμίες, σ. 168-169, βλέπε επίσης: Π.Σ. Σκανδωνίδη, Η Νεότερη Ποίηση στην Ελλάδα, Αθήνα 1967, του ιδίου, Η σύγχρονη ποιητική γενιά (1930-1960), Μ.Γ. Μερακλή, Η Σύγχρονη Ελληνική Λογοτεχνία (1945-1970) Ι. Ποίηση, μελέτη 4, εκδ. Κωνσταντινίδη, Θεσσαλονίκη 1974, Γ. Θέμελη, Η νεότερη ποίησή μας 1963, Κων/νου Τσάτσου, Δοκίμια Αισθητικής και παιδείας α' τόμος Αθήναι 1960, Γιάννη Χατζίνη, Η τέχνη είναι Δύσκολη, Φέξης, Αθήνα 1962, Ι.Μ. Χατζηφώτη, Ανιχνεύσεις, νεοελληνικά μελετήματα και κριτικά δοκίμια, Αθήνα 1973.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

και τα βιώματά του.
Εμπνεύστηκαν από την ομορφιά της δημοτικής ποίησης και την μετέτρεψαν σε έντεχνη ποίηση, σε χλιδή του λόγου, σε μαγεία του ήχου. Επίδραση επίσης είχε το δημοτικό τραγούδι και στους πεζογράφους Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη, Ανδρέα Καρκαβίτσα, Αλέξ. Μωραϊτίδη, Στ. Γρανίτσα, Ι. Κονδυλάκη, Γρ. Ξενόπουλο, Ν. Καζαντζάκη κ.α. Ας μην ξεχνάμε εξάλλου πως τα Ανατολίτικα ποίηματα του Βίκτωρος Ουγκό[1] σχετίζονται άμεσα με το δημοτικό μας τραγούδι. ‹‹Αν ο λαός μας››, γράφει ο Ε.Π. Παπανούτσος, ‹‹δεν στεμόταν ιμανός να γεννήσει αϖό τα σϖλάχνα του τέτοιες ϖαιδευτιμές δυνάμεις ϖου να λειτουργήσουν, όϖως λειτούργησαν τα δημοτιμά τραγούδια, δεν θα μϖορούσε να αϖομτήσει ή – αν τα ματάφερνε – δεν θα ματόρθωνε εϖί τόσους αιώνες να συντηρήσει μέσα του το αίσθημα της ενότητας μαι της ταυτότητάς του, τη συνείδηση της ιστοριμής του συνοχής μαι διάρμειας. Θα είχε ψυχιμά διασϖασθεί μαι αϖοσυντεθεί››[2].

***

Ο Ελληνισμός στο οδυσσειακό του ταξίδι μέσα στον ωκεανό της ιστορίας του γνώρισε ημέρες λαμπρής δόξας, πολιτικής δύναμης και πνευματικής ευφορίας, γνώρισε όμως και ημέρες συμφοράς, οικονομικής αθλιότητας και ηθικής ταπείνωσης. Οι αρχαίοι 'Ελληνες έδεσαν τις μεγάλες αλλαγές της ζωής με το πάθος, με το κάτεργο, με τη δοκιμασία.Ο Προμηθέας του Αισχύλου βασανίζεται, επειδή έδωσε στον άνθρωπο το μεταπλασμένο σίδερο, μέσα από τη φωτιά.Καρφωμένος κατά διαταγή του Δία σε βράχο της Σκυθίας αισθάνεται ψυχικά ελεύθερος, όρθιος, άγρυπνος.Λειτουργεί σ'αυτόν η συνείδηση της προσφοράς του στους ανθρώπους και ζει σ'άλλον χώρο και χρόνο, πέρα από το σωμα-

1. Ιωάννα Κωσταντουλάκη - Κάντζου,Τα Ανατολίτικα Ποιήματα του Βίκτωρός Ουγκό και το δημοτικό μας τραγούδι, περιοδ. "Αιαβάζω", τ. 111, 30-1-85, σελ. 32-36. Βλέπε επίσης, Νίκου Ποριώτη, Τα δημοτικά μας τραγούδια στα έργα του Δαννούντσιου, Ayconia, Γράμματα και Τέχναι εις την σύγχρονον Ιταλίαν (1900-1950) σελ. 313-326, Νέα Εστία, τευχ. 385, 15-6-1943.

2. Ε.Π. Παπανούτσου, Παλαμάς, Καβάφης, Σικελιανός, 'Ικαρος, Αθήνα 1977, σ. 98-99.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τικό περιορισμό, καθώς μάλιστα υποτάσσει και το χρόνο και την ιστορία στα έργα του και στον αγώνα του:

> ‹‹Να τι έϖραξα· μι αμόμα τα μρυμμένα στης γης μέσα ωφελήματα του ανθρώϖου, το χάλμωμα, το σίδερο, το ασήμι μαι το χρυσάφι, ϖοιός θα ϖει ϖως βρήμε ϖριν αϖό με; Κανείς το μαλοξέρω, μον' ασυλόγιστα λόγια, αν λέει του μάμου. Και να όλα μ' ένα λόγο: ϖάσα τέχνη τη χρωστούν οι θνητοί στον Προμηθέα››[1].

Ο Προμηθέας έκλεψε τη φωτιά από τους θεούς για να ζεστάνει την παγωνιά του ανθρώπου. Είναι η αυγή του τεχνικού πολιτισμού και από την άλλη μεριά η μεγαλειώδης διακλάδωση της ατομικής ελευθερίας που συγκρούεται να βγει και από τα όρια της ειμαρμένης κι ας οριοθετούσε αργότερα διαφορετικά τις δυνατότητες του ανθρώπου ο Ηράκλειτος. Η Περσεφόνη και ο Διόνυσος κερδίζουν για τον άνθρωπο τους χυμούς του έρωτα με το δικό τους θάνατο[2]. Ο Σίσυφος ανεβάζει ως τα βήματα του θεού τον ανθρώπινο μύθο και ο Σωκράτης κλέβει το μεγαλύτερο μέρος από την ηθική κατάκτηση της διδασκαλίας του Χριστιανισμού, πέντε αιώνες πριν από τη γέννηση του Χριστού, και το σφραγίζει με τη θυσία του.

'Ολες οι αλλαγες είναι καταβολάδες μέσα από θυσίες. Ο Ιερός Αυγουστίνος λέγει οτι ο Σταυρός του Χριστού είναι η καθέδρα της αληθινής σοφίας, επειδή όλα όσα δίδαξε ο Ιησούς σε τρεις ολόκληρους χρόνους, τα ανακεφαλαίωσε στις τρεις μέρες του μαρτυρίου Του[3]. 'Οσα οι 'Ελληνες είπαν σε τρεις χιλιάδες χρόνια, όχι σαν διδασκαλία,αλλά σαν ομολογία αληθείας από τη μεγάλη χάρη που απο-

---

1. Αισχύλου, ‹‹Προμηθέας Δεσμώτης››, στιχ. 498-506, μεταφρ. Π. Δεκατσά.

2. Η Περσεφόνη, με το κρύψιμό της το χειμώνα στα έγκατα της γης, συμβολίζει το θάνατο. Και με τον ερχομό της την άνοιξη σε μια λουλουδιασμένη πλάση, συμβολίζει τη ζωή, το ξανάνειωμα. Μια αιώνια ανακύκληση ζωής και θανάτου, που δεν συντελείται μόνο στην δημιουργία, τους κόλπους, αλλά και στης κάθε ανθρώπινης ψυχής το βαθύτερο άδυτο.

3. Ιάκ. Πολυλά, ‹‹Προλεγόμενα›› (στην Α' έκδοση 1859), τ. Α', `Ικαρος, Αθήνα 1971[3].

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

χτούσαν στον τόπο μας να να προβληματίζονται, να απορούν και να δένουν το λόγο τους, όπως δένουν οι άνθρωποι τα φράγματα στις μεγάλες κατεβασιές του νερού, τα ανακεφαλαίωσαν οι απόγονοί τους στους τέσσερις αιώνες απάνω στο Σταυρό. Δεν άντεξαν μόνο οι άνθρωποι που μετρούσαν τα χρόνια της δουλείας, όπως μετρούν τα φοβισμένα παιδιά τα βήματα του κατακτητή έξω από την πόρτα τους. Μαζί με τους σκλάβους άντεξαν και οι πρόγονοι, όλοι όσοι μόχθησαν να κάμουν τον άνθρωπο πιο ήμερο και πιο στέρεο μέσα στην πνευματική του αποστολή, καθώς και στην οργανική του ολοκλήρωση.

Οι 'Ελληνες στο Σταυρό της δουλείας πάλεψαν όπως ο Λαοκόωντας μέσα από τα φίδια, αλλά χωρίς να σταθεί ο θάνατος πάνω τους, όπως ανεβαίνει η στάθμη του νερού πάνω απ' τα κορμιά των πνιγμένων. Αντίθετα, τέσσερις αιώνες που κράτησε η δοκιμασία τους πάνω στην καθέδρα της αλήθειας, έσκαψαν να βρουν μέσα τους δυνάμεις για να παλέψουν, να μην παραδοθούν. Αυτόματα μέσα από πολλές ανερεύνητες διεργασίες πηδούν πολλά οχυρά σ' αυτή την αντίσταση. Το πρώτο μεγάλο οχυρό είναι το δημοτικό τραγούδι. Από τον καιρό που ο Ελληνισμός συγκρούεται με τους Τούρκους πριν από την άλωση στην ενδοχώρα της Μικράς Ασίας, φανερώνεται σ' εκείνα τα μέρη η Ακριτική μας ποίηση.

Σ'αυτά τα τραγούδια, καθώς γράφει ο πατέρας της Λαογραφίας μας Ν. Πολίτης, «*η φαντασία του λαού εγματέπλεξε μύθους, ων τους πλείστους παρέλαβεν αναμαινίσασα εκ της πλουσίας μυθικής κληρονομιάς της αρχαιότητος και απήρτισε τον ιδεώδη τύπον ήρως νεαρού ως Αχιλλεύς, κραταιού ως ο Ηραμλής και ενδόξου ως ο Αλέξανδρος. Εν κεφαλαίω δ' ειπείν εις τον Διγενή Ακρίταν αποκορυφούνται οι πόθοι και τα ιδεώδη του Ελληνικού έθνους, διότι εν αυτώ συμβολίζεται η μαμραίων και άλκιμος πάλη του Ελληνικού προς τον Μουσουλμανικόν κόσμον*»[1]. Κάθε φορά που χρειάζεται στον 'Ελληνα ο Ηρακλής ή ο Α-

1. Ν.Γ. Πολίτου, Εκλογαί από τα Τραγούδια του Ελληνικού Λαού, έκδ. Εβδόμη, εκδ. Βλαχογιάννη Αθήνα 1978, σ. 79 [βλέπε και Στ. Κυριακίδη, Αι ιστορικαί Αρχαί της Δημώδους Νεοελληνικής Ποιήσεως, Ανατύπωσις μετ' επιμέτρου, Θεσσαλονίκη 1954, σ. 6. Βλέπε επίσης Διον. Α. Ζακυνθηνού, Η Τουρκοκρατία, εισαγωγή εις την νεωτέραν ιστορίαν του Ελληνισμού, Αθήναι 1957, σ. 5 κ.ε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

χιλλέας είναι σαν να κόβει ένα πλευρό από το κορμί του και να τους φτιάχνει κατ' εικόνα και ομοίωσή του. Τα πρόσωπα αυτά ενεργούν σύμφωνα με τους πόθους του 'Ελληνα, εκφράζουν τη βούληση και την ενέργεια του Ελληνισμού και τον αντιπροσωπεύουν σε ώρες δύσκολες όπως είναι η δουλεία.

Καθώς μπαίνει η χώρα μας στη δουλεία, τα Ακριτικά Τραγούδια ξαπλώνονται σε όλη την ελληνόφωνη έκταση του Βυζαντίου, πολύ πέρα δηλαδή από τα σύνορα που είχε το Βυζαντινό κράτος στην εποχή των Κομνηνών και των Αγγέλων[1]. ‹‹Από των εσχατιών της Καππαδοκίας μέχρι των Ιονίων νήσων και από της Μακεδονίας και των χωρών των δυτικών ακτών του Ευξείνου Πόντου μέχρι της Κρήτης και της Κύπρου, άδονται μέχρι του νυν άσματα αφηγούμενα τους άθλους και τας περιπέτειας του Διγενή και τους αγώνας αυτού προς τους Απελάτες και τους Σαρακηνούς, και φέρονται δια στόματος παραδόσεις αναφερόμεναι εις τόπους και αντικείμενα μεθ'ων συνδέεται το όνομα αυτού››[2].

Με τα ακριτικά τραγούδια φρονηματίζεται ο υπόδουλος 'Ελληνας, αποχτά δηλαδή την εθνική του αγωγή. Και η εθνική αγωγή κατορθώνεται με τον επικό κόσμο των ακριτικών τραγουδιών. Από το άλλο μέρος με τα ακριτικά τραγούδια ο υπόδουλος Ελληνισμός θαυμάζει τις εκφραστικές δυνατότητες της γλώσσας του, που αντί να κινδυνέψει από την άλωση, όπως κινδυνεύουν όλα τα στοιχεία του πνευματικού πολιτισμού μέσα στις βίαιες προσαρμογές που επιβάλλει η δουλεία, φαίνεται μέγα αισθητικό αγαθό, που αφομοιώνεται και από τον πιο ασπούδαστο 'Ελληνα.

Επί τριάντα αιώνες η εθνική μας γλώσσα είναι ζωντανή στο στόμα του λαού και στα δημιουργήματα του λόγου του, τα τραγούδια, τα παραμύθια, τις παροιμίες, τα έντεχνα ποιήματα και τα αφηγήματα. ‹‹*Δεν υπάρχει νομίζω*››, γράφει ο Ε.Π. Παπανούτσος, ‹‹*διδακτικότερο αλλά και συγκινητικότερο μάθημα για όλους μας, νέους και ηλικιωμένους, από ένα ποίημα που θα παρουσίαζε την εθνική μας γλώσσα*

1. Βλέπε: Ελένη Γλυκατζή - Αρβελέρ, Η πολιτική Ιδεολογία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, εκδ. Αργώ Αθήνα 1977, μετάφρ. Τούλα Δρακοπούλου, σ. 144.

2. Βλέπε: Ν.Γ. Πολίτου, Εκλογαί από τα τραγούδια του Ελληνικού λαού, ό.π. σ. 79.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

στην ιστορική διαδρομή της με συγκεκριμένα παραδείγματα: από τα ομηρικά έπη και τις αττικές τραγωδίες, εώς τις επιστολές των ελληνιστικών παπύρων και τις παραβολές των Ευαγγελίων, και από τα ακριτικά τραγούδια και το κρητικό θέατρο, εώς τα δημοτικά μοιρολόγια και τα αφηγήματα του Μακρυγιάννη – και εώς τον σημερινό λαϊκό και έντεχνο λόγο μας.Θα βλέπαμε έτσι παραστατικά τη μακρά διάρκεια και την αδιάσπαστη συνέχεια της γλωσσικής μας ιστορίας››[1].

Η γλώσσα ολοκληρώνεται με την ελευθερία και πολεμιέται το ίδιο αβυσσαλέα από τον κάθε Τούρκο και την κάθε στείρα λογιοσύνη, για να παραλλάξω τα λόγια του εθνικού μας ποιητή. Και πόσο γερά η λαλιά του λαού μας δημιούργησε ολόκληρα αετώματα αντίστασης σε κάθε περίοδο αφασίας από τον καιρό των ακριτικών τραγουδιών και του "Ερωτόκριτου" ως τις μέρες του Αγίου Κοσμά, που για να βοηθήσει, έταζε ακόμα και προσευχές και συγχώρεση στα σπίτια που τη γαλουχούσαν χωρίς να τη νοθεύσουν και να την ψευτίζουν: ‹‹*'Οϖοιος Χριστιανός, άνδρας ή γυναίκα, υϖόσχεται μέσα εις το σϖίτι του να μην κουβεντιάζει αρβανίτικα, ας σπυωθεί αϖάνω να μου το ειϖεί και εγώ να ϖάρω όλα του τα αμαρτήματα εις τον λαιμόν μου αϖό τον καιρό οϖου εγεννήθη έως τώρα και να βάλω και όλους τους Χριστιανούς να τον συγχωρήσουν και να λάβει μίαν συγχώρησιν οϖού αν έδινε χιλιάδες ϖουγγιά δεν την εματάβρισκε*››[2].

Τα ακριτικά τραγούδια έγιναν τα καλύτερα σχολεία της ιστορίας μας και της αντοχής του γένους μας. 'Εχουν χαρακτήρα επικό, αρχαϊκό και μεγαλόπρεπο. Τα διακρίνει η ηρωική πνοή, η λιτότητα, η εκφραστική γοργότητα, η παραστατική ζωηρότητα, η γιγάντωση των ηρώων και το επικό μεγαλείο που θυμίζει τα ομηρικά έπη. Ως προς το περιεχόμενό τους τα ακριτικά τραγούδια εξυμνούν κατορθώματα και άθλους, παθήματα και ηρωισμούς κατά των εχθρών με κεντρική μορφή τον Διγενή Ακρίτα, κορυφαίο απ'όλους τους Ακρίτες, αληθινό Τιτάνα, ανίκητο και ακαταμάχητο στους πολέμους που αντιμετωπίζει

1. Ε.Π. Παπανούτσου, Οι Δρόμοι της Ζωής, Γ' εκδ. εκδ. Φιλιππότη, Αθήνα 1985, σ. 159.
2. Αρχιμ. Χαρ. Βασιλόπουλου, ο 'Αγιος Κοσμάς ο Αιτωλός, εκδ. Ορθοδόξου Τύπου, Αθήναι 1972, σελ. 50.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

άφοβα τους εχθρούς και τολμά να χτυπηθεί ακόμα και με το χάρο[1].

Πάνω από την ατομική του ασφάλεια, πάνω από την ίδια τη ζωή του ο Διγενής[2] θέτει την προσωπική υπόληψη και τιμή. Είναι αυτό ένα από τα σπουδαιότερα γνωρίσματα του Ελληνικού χαρακτήρα σ'ολόκληρες τις χιλιετηρίδες της εθνικής ιστορίας. Ο 'Ελληνας αναμετράται με το θάνατο γιατί ερεύνησε την ουσία της ζωής, είναι ο αγωνιστής και ο έμπειρος ασκητής,όχι ο διαλυτικός σκεπτικιστής και κατεδαφιστής του ανθρώπινου περιεχομένου. Ο άξονας γύρω από τον οποίο δομούνται τα Ακριτικά Τραγούδια[3] είναι η πάλη και ο αγώνας, μια πάλη που κάνει τον ιδρώτα χρυσάφι, το δάκρυ διαμάντι και την ψυχή μέτοχο ‹‹στου πόνου το αρτοφόρι››, όπως θα'λεγε ο Παλαμάς. Στην ηθική ο 'Ελληνας δημιούργησε ένα νέο μέγεθος διάρκειας και

---

1. Το Διγενή, την προσωποποίηση της προστασίας της Ελληνικής ελευθερίας και των μεγάλων ηθικών αξιών, ο Παλαμάς τον είδε ως πλαστουργό της πλεφτουριάς και σμιλευτή των προσωπικοτήτων εκείνων, που έγιναν σύμβολα του υπέρτατου αγώνα για την ελευθερία. Η πνοή του Διγενή πλάθει τους αρματωλούς και πλέφτες:

‹‹Ακόμα το έλατο της λεβεντιάς φουντώνει
κι απ'των αιώνων τους κατμούς κι από τα κάθη
του Διγενή η πνοή παντού χυμένη πλάθει
Κανάρη, Καραϊσκάκη και Κολοκοτρώνη››.
[Πατρίδες]

2. Για τους Ακρίτες βλέπε:Σ. Κυριακίδη, Διγενής Ακρίτας, Ακριτικά έπη, Ακριτικά Τραγούδια, Ακριτική ζωή, Αθήναι 1926, σ. 59 και 62-63. Βλέπε επίσης Henri Gregoire,ο Διγενής Ακρίτας,Η Βυζαντινή Εποποιία στην Ιστορία και στην Ποίηση, New York, 1942, Ν.Γ. Πολίτου, Λαογραφικά Σύμμεικτα, τ. Α, 1921, σ. 250 κ.ε. Π. Καλονάρου, Βασίλειος Διγενής Ακρίτας, τ. Α' Αθήναι 1941, Εισαγωγή, σ. ιβ, ιε, Δ. Πετρόπουλου, Ελληνικά Δημοτικά τραγούδια, ό.π.,σελ. ιη-κδ., Α. Οικονομίδου, Ακρίται, Ακριτικά Ασματα, Ακριτικόν έπος, ΕΕΦΣΠΑ (1972 -1973), Αθήναι 1973, σ. 132-153, Γ.Θ Ζώρα, Ο Διγενής εν τη Νεοελληνική Ποιήσει, Ελληνική Δημιουργία 1959, αρ. 68,σ. 841.

3. Η σκηνή του Διγενή και του Χάρου στα μαρμαρένια αλώνια αξιοποιήθηκε από όλους σχεδόν τους νεοέλληνες ποιητές. Ενδεικτικά παραπέμπουμε στον Παλαμά: "Περάσματα και Χαιρετισμοί", "Πολιτεία και Μοναξιά", "Τάφος", " 'Ιαμβοι και Ανάπαιστοι" στο Σικελιανό (Ανάσταση, Λυρικός Βίος τ. Γ, σ. 334), στον 'Αγι θέρο (Δρακογενιά 1947) και στο Δελή. [Βλέπε και Αντρέα Καραντώνη, "Φυσιογνωμίες", σ. 168-169].

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

αθανασίας, νικώντας το θάνατο της βιολογικής του πορείας. Βρίσκει δηλαδή και ανασύρει από το <<βαθύ λόγο της ψυχής>> του τις ηθικές αξίες και τα αξιολογικά φαινόμενα και επιβιώματα της πνευματικής ζωής, την τέχνη, τη φιλοσοφία, τη θρησκεία και άλλες πάγιες μονάδες του ηθικού του πολιτισμού. Η επαφή του με το θάνατο δεν αμβλύνει την ενεργητικότητά του, τον ηθικό και πνευματικό ηρωισμό του, καθώς και τον οραμάτισμό του για την πρόοδο του ανθρώπου, καθώς τον βλέπει από τον δικό του χώρο αυτογνωσίας ο θείος Πίνδαρος:

<<Ψυχή μου μην αποζητάς
αθάνατη ζωή, μα απόσωνε
ό,τι περνά απ'το χέρι σου με κάθε τρόπο.
Αχ, νά 'ταν ο σοφός ο Χείρωνας
να ζούσε ακόμα στη σπηλιά του
και να μπορούσαν κάπως τα γλυκόφωνα
τραγούδια μου να μάγευαν το νου του,
ίσως και τώρα τα κατάφερνα
νά 'βγαζε για τους διαλεχτούς ένα γιατρό
που τις βαριές να θεραπεύει αρρώστιες
γιατρό με τ' όνομα, είτε γιο του Απόλλωνα,
είτε του Πατρός του.

.....

Μικρός θε νά 'μαι στα μικρά,
μεγάλος στα μεγάλα·
την τύχη που μου δίνεται κάθε φορά
από καρδιάς θε να τιμώ και να δουλεύω,
με τον δικό μου τρόπο εγώ>>[1].

1. Πίνδαρος, Ο Τρίτος Πυθιονίκης, μετάφρ. Ι.Ν. Γρυπάρη [Για τη ζωή, τον έρωτα και το θάνατο, στην ανθρωπολογία του δημοτικού τραγουδιού βλέπε: Γιώργου Δ. Τσιρίκη, Η Αισθητική της Ρωμιοσύνης, εκδ.Φιλιππότη. Αθήνα 1983, σ. 38-47].

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Μέσα στην οριακή του δύναμη ο 'Ελληνας δημιουργεί τη δική του πνευματική και ηθική διάρκεια και αθανασία. Αγαπούσε τη ζωή και δεν φοβόταν το θάνατο, όπως γίνεται με τους ήρωες που η καζαντζακική κοσμογονία χάρισε στη χώρα μας και γενικά στο σκεπτόμενο κόσμο. Και από την ώρα που θεωρούσε τον εαυτό του εξαγορασμένο από το θάνατο (και η εξαγορά, το βαρύ τίμημα ήταν η έκφραση του χρέους του στην Ελλάδα) ήταν και έμεινε αδούλωτος στο ήθος και απάτητος από το φόβο ή οποιαδήποτε χαμέρπεια[1].

Υπάρχει έμφυτο και κρυφό το μέτρο των αξιών και των αγαθών στην ψυχή των Ελλήνων. Οι αγράμματοι Κλέφτες και οι Αρματωλοί γνώριζαν ότι ο θάνατος ήταν βέβαιο και οριστικό γεγονός. 'Ομως στη συγκεκριμένη αυτή εποχή της ιστορίας ήταν φορείς της Ελληνικής διάρκειας. Η υποσυνείδητη αυτή αίσθηση της ευθύνης τους έθετε σε μικρότερη ή και ασήμαντη μοίρα την προσωπική τους ζωή και χαρά. Τα δημώδη άσματα φανερώνουν μακρά ηθική και ψυχική άσκηση των Ελλήνων αγωνιστών. Ο μόχθος τους, η θυσία τους, η πράξη τους λειτουργεί μέσα στην εθνική οικονομία με το ίδιο μεγαλείο, όπως στις μεγαλόπρεπες πραγματοποιήσεις της ιστορίας.

Το κλέφτικο τραγούδι δεν εξυμνεί απλώς το ηρωικό άτομο με τη χωριστή αξία και δράση, αλλ'είναι η καθολική έκφραση του ανθρώπου της εποχής εκείνης, με τις αγωνίες και τις λαχτάρες που τον συγκλονίζουν, τον πόθο της ζωής και της χαράς, το πικρό παράπονο για την αδικία και τον κατάτρεγμό, την αφοσίωση στην οικογένεια, την εξοικείωση με τη φύση, τη φρίκη του θανάτου, αλλά και την πίστη στη μεταθανάτια ζωή. ‹‹*Στην τελειότερη μορφή του το κλέφτικο τραγούδι*››, γράφει ο Γιάννης Αποστολάκης, ‹‹ *δεν είναι η διήγηση του περιστατικού, ούτε το τραγικό τέλος του κλέφτη, ούτε τα έργα του, όσο ξακουστά κι αν είναι, και πολύ λιγότερο τα αισθήματα και οι ιδέες του για τη φύση και για τον κόσμο, κάνουν την ουσία του κλέφτικου τραγουδιού. Το κλέφτικο τραγούδι δεν είναι η διήγηση υπερ-*

---

1. Ο *Δίας*, *λέει* ο 'Ομηρος, ‹‹*αφαιρεί από έναν άνθρωπο το μισό της ανθρωπιάς του την ημέρα που υποδουλώνεται*››. Ας θυμηθούμε εδώ και το καμάρι του 'Ελληνα μπροστά στον Ασιάτη ηγεμόνα: ‹‹ *Από τους λαούς του κόσμου οι 'Ελληνες βλέπουν τους θεούς και τους βασιλιάδες στα μάτια (όρθιοι)*››.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

φυσικού ή μυθικού περιστατικού, ούτε λυρική διάχυση λεπτών ή παράδοξων αισθημάτων, ούτε περιγραφή και θεωρία της φύσης. Το κλέφτικο τραγούδι εξωτερικά μοιάζει να είναι η έκφραση του θαυμασμού για το εξαιρετικό άτομο, ο ύμνος του, στην ουσία του όμως είναι το πρώτο αδρό σχεδίασμα της καινούριας μορφής του 'Ελληνα. Αίσθημα, λοιπόν, θεωρία, δράση μπορεί να μη λείπουν και δεν λείπουν, όμως όλα αυτά βρίσκονται στο τραγούδι, επειδή ο δημοτικός ποιητής τα νομίζει απαραίτητα για να φθάσει στον πόθο του, που είναι η σύλληψη του ανθρώπου. Η μεγάλη αξία και πρωτοτυπία του κλέφτικου τραγουδιού βρίσκεται στον καινούριο πόθο που γεμίζει την ψυχή του δημοτικού ποιητή, στον πόθο για το σύνολο και όχι για το μέρος, στον πόθο για τον άνθρωπο κι όχι για το μερικό φανέρωμά του, είτε σε λόγο, είτε σε έργο, όσο κι αν είναι εξαιρετικό>>[1].

Η ώρα του Σταυρού, καθώς έγραψα παραπάνω, οδήγησε από ανάγκη αυτοσυντήρησης τους 'Ελληνες σε δυνάμεις αντοχής και αντίστασης και σαν πρώτη τέτοια δύναμη στάθηκε η γλώσσα μας. Η δύναμη η εσωτερική, η σχεδόν μυστηριακή που αγωνίζεται να κρατήσει την αντοχή του 'Ελληνα, τον φέρνει κοντά στις ρίζες της νεοελληνικής του παράδοσης, που είναι το δημοτικό τραγούδι μαζί με άλλα στοιχεία της ζωής του λαού, όπως τη λαϊκή τέχνη, την παροιμία, το μύθο, το θρύλο.

Τα δημοτικά τραγούδια ξεκινούν από την κάμψη του φρονήματος, που μόλις στην ελπίδα σταματάει:

<<Πάψετε το Χερουβικό και ας χαμηλώσουν τ'άγια
παππάδες πάρτε τα ιερά, και σεις κεριά σβηστήτε
γιατί είναι θέλημα θεού η Πόλη να τουρκέψει>>[2].

---

1. Γιάννη Αποστολάκη, Το Κλέφτικο Τραγούδι, το Πνεύμα και η Τέχνη του, εκδ. Ι. Κολλάρου Αθήναι 1950, σ. 96.

2. Ν.Γ. Πολίτου, Εκλογαί, ό.π., σ. 12, αρ. 2 [βλέπε και τη συλλογή του Κωστή Παλαμά <<Τα τραγούδια της πατρίδας μου>>, που στο τελευταίο μέρος και κάτω από τον υπότιτλο <<Ο βασιλιάς Σισμάνης>> ο ποιητής μιλάει για την κατάληψη της Πόλης από τους Τούρκους και τον ηρωικό θάνατο του τελευταίου κρομάχου των εθνικών ιδανικών Κωνσταντίνου Παλαιολόγου:

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Το τραγούδια της ‹‹Αγια Σοφιάς››[1] πλησιάζει τον 'Ελληνα στις τραγικές στιγμές της κατάστροφής της Αγια Σοφιάς και της Πόλης, αλλά και της ελπίδας. Ο λαός με τους θαυμάσιους ελιγμούς της φαντασίας του ξέρει πως δεν πρέπει να τελειώσει το τραγούδι του, αν δεν δώσει μια αναλαμπή ελπίδας, που θα φωτίσει τις ψυχές των σκλάβων. Και σ'άλλο τραγούδι η αντίσταση ξοδεύεται όλη στο κλάμα:

Τα παλληκάρια του Μοριά κι οι έμορφες της Πάτρας
ποτέ δεν καταδέχονται πεζοί να περπατήσουν,
και τώρα πως κατάντησαν σκλάβοι στους Αρβανίτες.
Κλάιγουν οι μάυροι τη σκλαβιά, οπού είναι σκλαβωμένοι,
κλαίγουν και τον ξεχωρισμό, το πως θα ξεχωρίσουν.
Ο ζωντανός ο χωρισμός παρηγοριά δεν έχει!
Αφήνει η μάνα το παιδί και το παιδί τη μάνα,
χωρίζει κι ένα αντρόγυνο, μια μέρα ανταμωμένο[2].

Μετά την επανάσταση του 1769 οι κλέφτες κυνηγήθηκαν άγρια και ο πληθυσμός δοκίμασε όλη την ωμότητα των Τούρκων. Ξεχωριστά χτυπηθηκε ο Μοριάς όπου τα αλβανικά στίφη (Αρβανίτες) του Αλή Πασά σκόρπισαν παντού τον τρόμο και τη συμφορά. Αυτά τα δεινοπαθήματα των Πελοποννησίων παρασταίνει το τραγούδι. θρηνεί για τις βιαιο-

---

Συνέχεια παραπομπής 2.

‹‹θεός το θέλησε και να· στα τείχη της μπασμένος
Απ'άκρη σ'άκρη ακούεται παράπονο και θρήνος,
μα πολεμάει βασιλικά και τίμια με το Γένος
πεθαίνει ο Κωνσταντίνος››

Παράβαλε επίσης το ποίημα του Ουγκό ‹‹Η Εκπορθημένη Πόλη›› (La Ville Prise),όπου ο ποιητής εμπνέεται από το τραγούδι της Αγια Σοφιάς.

1. Για το τραγούδι της ‹‹Αγια Σοφιάς›› βλέπε:Γιάννη Αποστολάκη, το τραγούδι της Αγια Σοφιάς, Επιστ.Επετ. Φιλοσοφικής Σχολής θεσσαλονίκης, 5 (1940), σ. 3-15, Κ. Ρωμαίου, Το Τραγούδι της Αγια Σοφιάς, Νέα Εστία, 52 (1953), σ. 860-866, του ιδίου ‹‹Κοντά στις Ρίζες››, Αθήνα 1959, σ. 119-138, Ν.Γ. Πολίτου, Δημώδεις Δοξασίαι περί Αποκαταστάσεως του Ελληνικού έθνους, Λαογραφικά σύμμεικτα, τ. Α, Αθήνα 1902, σ. 340.

2. Ν.Γ. Πολίτου, Εκλογαί, ό.π., σ. 13, κρ. 4.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

πραγίες των επιδρομέων, την τρομοκρατία και τη σκλαβιά, τις ομαδικές συλλήψεις που έχουν σαν θλιβερό αποτέλεσμα να χάσουν τα παιδιά και τους άντρες τους τα περισσότερα σπίτια, να χωρίσουν νιόνυμφα αντρόγυνα την επόμενη του γάμου τους. Γι'αυτό ο ποιητής συγκεντρώνεται το κεντρικό νόημα στο ‹‹ζωντανό το χωρισμό›› και παρισταίνει τις τραγικές του συνέπειες.

Με το πέρασμα του χρόνου η αντίσταση αποχτά μέγεθος και διάρκεια. Ο υπόδουλος Ελληνισμός δεν αφομοιώθηκε από τον κατακτητή. Ο Ελληνισμός αναμετρήθηκε και σαν οργανικό σύνολο και σαν πνευματικός πολιτισμός με τον Τούρκο και βλέπει σαν βέβαιο γεγονός την απελευθέρωσή του. Ο λαϊκός τραγουδιστής δεν αφήνει έπος να μη το μετουσιώσει σε τραγούδι[1]. Τα τραγούδια έπειτα κυκλοφορούν σε όλη τη χώρα μας. Καθώς η δομή τους είναι από στέρεα ουσιαστικά και λαγαρισμένη έκφραση, μαθαίνονται τόσο εύκολα σαν να έρχονται από μέσα, να αποτελούν εμπειρία, βιώματα και έκφραση του Ελληνισμού. Γιατί *‹‹το τραγούδι συγκεντρώνει όλα τα φλεονεκτήματα· διαθέτει ρυθμό, μέτρο, μουσική που τ' αποτυπώνουν στη μνήμη και το συντηρούν για να αναβαράγεται εύκολα, χωρίς ανάγκη για τύπωμα και μεταφορά, για να συνοδεύει τις διασκεδάσεις του [του λαού], για να μην ελέγχεται, να μην λογοκρίνεται και να μην κατάσχεται· αποτελεί έτσι ένα τυπικό χρηστικό αντικείμενο, κατασκευασμένο στα μέτρα και για τις ανάγκες ενός κόσμου δουλωμένου, για περισσότερες από μια δουλειές. Εφιφλέον για να εκφράζει και για να φυλάει νοήματα που το βάρος τους είναι αντιστασιακό››*[2].

Από την αντοχή το τραγούδι περνά στην εθνική υπερηφάνεια. Η κάμψη χάνεται. Και στην καταστροφή διαφαίνεται η εκδίκηση:

---

1. Για τα ιστορικά δημοτικά τραγούδια βλέπε: Ν.Γ. Πολίτου, Περί του Εθνικού 'Εκους των Νεοτέρων Ελλήνων, Λαογραφικά Σύμμεικτα, τ. 1, σ. 256, Δ. Πετρόπουλου, Ελληνικά Δημοτικά Τραγούδια, Β.Β., τ. Α, 1958, εισαγωγή σ. κστ, Γ. Σπυριδάκη, Ελληνική Λαογραφία, τ. Δ, Δημοτική ποίησις, Αθήνα 1971, σ. 153-192, Κ.Ρωμαίου, Η Ποίηση ενός Λαού, ό.π., σ. 194-282, του ιδίου, Ιστορικά Δημοτικά Τραγούδια της Πελοποννήσου, Πελλοπονησιακά Δ, (1955), σ. 190.

2. Δ. Παυσέληνος, Με ευκαιρία το ‹‹Μεγαλέξανδρος›› περ. Τομές, τ. 71, Απρίλης 1981.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

«Δεν είν'εδώ το Χόρμοβο, δεν είν'η Λαμποβίτσα,
εδώ είν'το Σούλι το κακό, εδώ είν'το κακοσούλι,
που πολεμούν μικρά παιδιά, γυναίκες σαν τους άντρες
που πολεμάει η Τζαβέλαινα σαν άξιο παλληκάρι»[1].

Η πολεμική ανδρεία γεμίζει τις ψυχές των Ελλήνων. Η ανδρεία αυτή είναι γέννημα της αγάπης για την ανεξαρτησία και τη λευτεριά, που εμψυχώνει γυναίκες και άντρες, τα «λαμπρά παλληκάρια» και τα κάνει αληθινά λιοντάρια που τολμούν να αντιμετωπίσουν και να κατανικήσουν με το μικρό τους αριθμο και με τα ασήμαντα μέσα τους πολυάριθμες στρατιές εκδικητικών τυράννων. Κι όπως πολύ σωστά παρατηρεί ο Γιάννης Αποστολάκης, *«η ζωή εξουσιάζει και μρίνει το θάνατο, για τον πρωτιό άνθρωπο, η ζωή δεν έχει ποτέ βασίλεμα»*[2].

Καμιά στιγμή αδυναμίας για το θάνατο που βρίσκεται τόσο κοντά. Η στιγμή του τέλους είναι η υπέρτατη στιγμή του κλέφτη, ζητάει μόνος του το θάνατο. Κι όταν λαβωθεί θέλει αμέσως να του πάρουν οι δικοί του το κεφάλι. Ο Γυφτάκης λαβώνεται και σωριάζεται κάτω σαν «κυπαρίσσι». Το κορμί του πονάει και λυγίζει, άτρωτη όμως παραμένει η ψυχή του.

Δεν ζητάει βοήθεια για να ζήσει, αλλά για να πεθάνει, γιατί φοβάται πως θα πέσει στα χέρια των Τούρκων:

«Πού είσαι καλέ μου αδελφέ και πολλαγαπημένε;
γύρισε πίσω, πάρε με πάρε μου το κεφάλι.
Να μην το πάρ'η Παγανιά και ο Γιουσούφ Αράπης

---

1. Ν.Γ. Πολίτου, Εκλογαί, ό.π., σ. 14, αρ. 5.

2. Γιάννη Αποστολάκη, Το Κλέφτικο Τραγούδι, ό.π. σ. 37 [Για τα κλέφτικα τραγούδια βλέπε: Γιάννη Βλαχογιάννη, Οι Κλέφτες του Μοριά, Αθήναι 1935, Πέτρου Σ. Σκανδωνίδη, Το κλέφτικο τραγούδι και η αρχαϊκή τέχνη, Θεσσαλονίκη 1952, του ιδίου, Οι Κλεφταρματωλοί και τα τραγούδια τους, Αθήναι, Δίφρυς, εισαγ. σ. 9-74, Γεωργίου Μέγα, Εισαγωγή εις την Λαογραφίαν, Αθήναι 1967, σ. 205-209, Αλέξη Πολίτη, Το Δημοτικό τραγούδι, Κλέφτικα, Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1973, Μαρία Δ. Μιρασγέζη, Νεοελληνική Λογοτεχνία, Α'τόμος, Αθήναι 1978].

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

και μου το πάει στα Γιάννινα, τ'Αλή-Πασά του σκύλου>>[1].

Ο κλέφτης ζητάει τον ωραίο θάνατο με τη βεβαιότητα ότι ο τάφος του θα γίνει ολόκληρος ήλιος φωτός και αθανασίας, ζητάει το χαιρετισμό των κλεφτόπουλων, το κελάηδημα του αηδονιού, θέλει να συνεχίσει και μετά το θάνατο το υψηλό ρόλο της ζωής. Ο Κώστας Ζαχαριάς ο Κωσταντάρας θέλει - γέρος πια .κι απόμαχος - να ρίχνει μπαρούτι στο θυμιατό, αντί για λιβάνι, για να θυμάται τον πόλεμο. Ο Χρήστος Μηλιώνης αρνείται να δεχθεί την πρόταση του Σουλεϊμάνη να παραδοθεί στους Τούρκους με τη θέλησή του:

<<'Οσο 'ν' ο Χρήστος ζωντανός, Τούρκους δεν προσκυνάει>>.
Με το τουφέκι τρέξανε ο ένας να φάει τον άλλο.
Φωτιάν εδώσαν στη φωτιά, κι έπεσαν εις τον τόπο>>[2].

Κι ο Λιάκος δεν προσκυνάει τον πασά:

<<Προσκύνα, Λιάκο, τον πασά, προσκύνα το βεζίρη,
να σου χαρίσει τη ζωή, δερβέναγας να γίνεις.
- 'Οσο 'ν' ο Λιάκος ζωντανός, πασά δεν προσκυνάει,
πασά έχει ο Λιάκος το σπαθί, βεζίρη το ντουφέκι>>[3].

Και δεν είναι μόνο οι άντρες που περιφρονούν το θάνατο. Είναι και οι γυναίκες, που κι αυτές είναι <<μεγαλόψυχες>>, όπως θα τις ονομάσει ο Σολωμός. Κι αυτές αρνούνται να παραδοθούν στα χέρια των Τούρκων και προτιμούν να πέσουν στα χέρια του Χάρου. Παράδειγμα τα θαυμάσια τραγούδια <<της Λένως Μπότσαρη>>[4] και της

---

1. Δ. Πετρόπουλου, Ελληνικά Δημοτικά Τραγούδια, Βασική Βιβλιοθήκη, αρ. 46, σ. 183.

2. Ν.Γ. Πολίτου, Εκλογαί, ό.π., σ. 55, αρ. 49.

3. Ν.Γ. Πολίτου, Εκλογαί, σ. 66, αρ. 58. Παράβαλε το κείμενο του Ουγκό, Τα κεφάλια του Σαραγιού [Les Tetes du Serail], όπου ο Ουγκό εμπνέεται από το δημοτικό μας ο θάνατος του Λιάκου, V. Hugo, Les Orientales, Oeuvres completes, Pleiade, 1984, τ. 1.

4. ό.π., σ. 18, αρ. 7.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

<<Δέσπως>>[1]. Η δεκαπεντάχρονη κόρη του Κίτσου Μπότσαρη, η Λένω, πνίγεται στο ποτάμι, κι η Δέσπω καίγεται ζωντανή μαζί με τις κόρες, τις νύφες και τ'αγγόνια, στον παλιό βενετσιάνικο πύργο, την <<Κούλα του Δημουλά>>. Θαυμάζουμε την Ελληνίδα στον πόνο και στη δόξα, καθώς βλέπουμε να διατηρεί όλη την αγέρωχη κληρονομιά από το περήφανο <<μολών λαβέ>>.

Πάνω απ' όλα η κλεφτουριά χαρακτηρίζεται απ'την αδιάζευκτη ένωσή της με την ιδέα της ελευθερίας. Εκείνα τα χρόνια:

<<που και λαλούσε κι άνθιζε κι αηδόνι και λουλούδι
μονάκριβο μες στη σκλαβιά το κλέφτικο τραγούδι>>[2].

Τα κλέφτικα λιμέρια ήταν αληθινά κάστρα της ελευθερίας, γιατί <<κάστρα τα καν' η λευτεριά τα κλέφτικα λιμέρια>>, όπως θα 'λεγε κι ο Παλαμάς. Αλλά τα κλέφτικα λιμέρια ήταν πάνω στα βουνά, στα δοξασμένα Ελληνικά βουνά, τα <<χιονόδοξα>>, όπως τα ονόμασε ο Ελύτης. Αυτά έθρεψαν την <<αιθεροπλασμένη ελευθερία>>. Οι κλέφτες, οι αποδιωγμένοι του κόσμου ήταν οι θεματοφύλακες της τιμής και της ελευθερίας. Γεμάτοι ορμή και ζωντάνια προσπαθούσαν <<να ξανανάψουν τη φωτιά>>,το φλογερό πόθο της λευτεριάς στα στήθη των ραγιάδων. Αυτοί είναι <<της Ρωμιοσύνης ορφανά, της μοίρας αποπαί-

---

1. ό.π., σελ. 18, αρ. 8 [βλέπε και:<<Τα κεφάλια του Σαραγιού>> (Les tetes Serail),όπου ο Ουγκό εμπνέεται από το ίδιο τραγούδι, ο θάνατος του Λιάκου].

2. Κ. Παλαμάς, Επιγράμματα: <<Στον Μάρκο Μπότσαρη>>, τόμ. ΙΛ', σ. 139, [Μεγαλόκρεκη εικόνα της κλεφτουριάς μας δίνει ο Παλαμάς στο ωραίο ποίημά του <<Η κόρη του Αστρακόγιαννου>> (τ. Γ, σ. 238). Ο νεαρός αστρακόγιαννος αναπαύεται στον κόσμο των αθανάτων, στον παράδεισο της λεβεντιάς, όπου αγγελούδια είναι τα πρωτοπαλλήκαρά του, τάγματα δικαίων οι αρματωλοί και ψαλμοί τα κλέφτικα τραγούδια. Και ο στίχος είναι ο φωτοστέφανος που κυκλώνει τα μέτωπα των μακαρίων, των κλεφτών, που δόξασαν με τη ζωή τους και το μαρτυρικό τους θάνατο την Ελληνική λεβεντιά:

Της λεβεντιάς τον κράτησε ο παράδεισος
με τα πρωτοπαλλήκαρα αγγελούδια
και τους αρματωλούς δικαίων τάγματα
και με ψαλμούς τα κλέφτικα τραγούδια].

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

δια>>[1], αλλά ανέβασαν ψηλά <<τη ζωή του λεύτερου>>, την ιδέα της λευτεριάς. Κι αυτή η αποθέωση της ελευθερίας είναι ο ένδοξος άθλος της κλεφτουριάς.

Οι 'Ελληνες στους τέσσερις αιώνες του κατατρεγμού τους μέσα από τη γλώσσα τους άκουσαν και τον πρόγονο και το σύγχρονό τους που δεν παρέδινε το κάστρο του στο Σούλι ή στη Μάνη. Κι όταν τραγουδάει σωστά ο άνθρωπος, πεθαίνει και σωστά, δηλαδή τιμημένα, με στόχο την ελευθερία και τα αγαθά της πατρίδας του. Μπροστά μας ο θάνατος και ο θνητός. <<*'Οπου υπάρχουν τάφοι, εκεί υπάρχει ανάσταση*>>, θα πει ο NITZSCHE. Αν κανείς δεν πεθάνει, δεν ζει. <<*Γέννα και μνήμα, αιώνιο κύμα*>>, θα πει ο GOETHE. Και ο Ιησούς στη Βίβλο θα διακηρύξει στους θνητούς: <<*εάν μη ο κόκκος πεσών εις την γην αποθάνη, αυτός μόνος μένει*>>[2].

Μέσα στα δημοτικά τραγούδια ανασαίνει ολάκερος ο Ελληνισμός, μητροπολιτικός και απόδημος, σκλάβος κι ελεύθερος, στις πιο καίριες κι αποφασιστικές στιγμές του. Γι'αυτό πιστεύουμε πως είναι αναγκαία και εποικοδομητική για την αγωγή της νεολαίας μας η γόνιμη και ουσιαστική γνωριμία κι επαφή με τις μορφωτικές πηγές των δημοτικών μας τραγουδιών, αφού την οδηγούν κοντά στις ρίζες, στις πηγές της ζωής, στις παραδόσεις μας.

'Ενας από τους καλύτερους και πλουσιώτερους, σε μορφωτικά αποτελέσματα, τρόπους εθνογνωσίας είναι η επαφή με τα δημοτικά τραγούδια. Στις ημέρες μας τις αγχωτικές το να γυρίζει κανείς στις ρίζες του, να τρυγά και να αντλεί γόνιμα στοιχεία, να οικοδομεί μ'αυτά την προσωπικότητά του για να τανυσθεί σε ευρύχωρους ορίζοντες και να πορευθεί μέσα στα μηνύματα του καιρού του και του τόπου του, όχι άβουλος, αλλά με ευθύνη και αυτενέργεια, είναι πράξεις απαραίτητες για κάθε εποχή και περισσότερο για τη δική μας εποχή που κινδυνεύει να αποπροσωποποιηθεί, να μαζοποιηθεί, να χάσει το ύφος της, την ειδοποιό της διαφορά και το ήθος της. Τα θεία αντλήματα μέσα από το ακριβό κοίτασμα της δημοτικής ποίησης

---

1. Κ. Παλαμάς, ό.π., τόμος Ε', σ. 80.
2. Ιωάνν.ιβ,24.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

θα μας βοηθήσουν να αποκτήσουμε αυτεπίγνωση της εθνότητάς μας. Σε μια εποχή εθνικής παραζάλης και απομυθοποίησης των ιδεών, σε μια εποχή των μεγάλων ανακατατάξεων, μετασχηματισμών, φοβερών αντινομιών και συγκρούσεων, πιστεύουμε πως αποτελεί εθνική επιταγή η ενίσχυση της εθνικής μας ταυτότητας, η επιστροφή στις ρίζες μας. Κλείνοντας ο Fauriel την εισαγωγή του στα δημοτικά μας τραγούδια γράφει: ‹‹*Αν οι 'Ελληνες εϖαναμτήσουν την ανεξαρτησία τους, αν έρθει η μέρα ϖου θα μϖορούν να αναϖτύξουν ειρηνιμά τα σϖάνια χαρίσματα ϖου τους έδωσε η φύση, υϖάρχει ελϖίδα ϖως θα φτάσουν σύντομα, μαι ίσως ξεϖεράσουν σε ϖολιτισμό τους άλλους λαούς της Ευρώϖης. Τότε σ'αυτούς θα ξανανθίσουν οι εϖιστήμες, θ'ανοίξει η φιλοσοφία νέες σχολές, μαι οι μαλές τέχνες θα ϖαράγουν νέα αριστουργήματα. Θ'αϖομτήσουν αναμφίβολα μαι νέες μεγάλες ϖοιητιμές συνθέσεις, όϖου η τέχνη θα έχει ϖροσφέρει μάθε δυνατότητα. Αλλά μαμάρι τόσες όμορφες ϖροοϖτιμές να μην τους μάνει ν' αμελήσουν ένα ταϖεινό μι εύμολο έργο. Ας βιαστούν να συλλέξουν ό,τι δεν χάθημε αϖό τα δημοτιμά τους τραγούδια. Η Ευρώϖη θα τους ευγνωμονεί για τον μόϖο ϖου έμαναν για να τα φυλάξουν. Και οι ίδιοι θα μείνουν γοητευμένοι, όταν μια μέρα θα μϖορούν να αντιϖαραβάλλουν με τις δημιουργίες μιας έντεχνης ϖοίησης αυτά τα αϖλά τεμμήρια της ευφυίας, της ιστορίας μαι των ηθών των ϖατέρων τους*››[1].

Τα δημοτικά τραγούδια, μερικές φορές, συνέχουν καλύτερα από την ιστορία τον οραματισμό των Ελλήνων, ανθρωποποιούν και Ελληνο-

---

1. Claude Fauriel, Chants Populairew de la Grece moderne, Paris, Firmin - bidot, 1824, τ. I, 1825 2. II [και ο Γκαίτε γράφει στο γιό του, τον Ιούλιο του 1815 ‹‹...Ειπέ εις τον Rener ότι με επεσπέφθη ένας φίλος των νεοτέρων Ελλήνων που έχει μαζί του δημοτικά τραγούδια του λαού αυτού, το πολυτιμότατον απ' ό,τι γνωρίζουμε εις λυρικήν, δραματικήν και επικήν ποίησιν. Και όμως είναι δημοτικά τραγούδια››. Κάρολος Dieterich, Ο Γκαίτε και η νεοελληνική δημώδης ποίησις. Γ.Θ. Ζώρα, Δημοτική ποίησις 1964, σ.6]. Βλέπε και τις κρίσεις του Tommaseo για τα δημοτικά μας τραγούδια: ‹‹*Σύναξε, ω Ελλάς μαλότυχη ταύτα τα δείγματα της αιωνίου σου δόξης, συναξέ τα, ωσάν ιερά λείγανα αρχαίων ναών, ωσάν αμριβά συντρίμματα αρχαίων αγαλμάτων. Σαν θέλεις ματι τι να μιμηθείς, τα ιδιμά σου μιμήσου. Αϖό ζωντανάς φωνάς μάθε ϖοίησιν. 'Οχι αϖό βιβλία τυϖωμένα· όχι εις λίμνην λασϖερήν, αλλ' εις τρέχουσαν βρυσούλαν σβύσε την δίγαν*››. [N. Tommaseo, Scintille, Firenze, 1933, σ. 3, μετάφραση, Γ.Θ. Ζώρας, Εκτανησιακά μελετήματα, τ. Β, Αθήνα 1965, σελ. 6].

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ποιούν όλο το χώρο, όλο το τοπίο και τη διάταξή τους. Σε καιρούς καταφοράς υψώνουν το μέγεθος του έπους, το φθάνουν σε ακραία διάσταση, πέρα από τη δύναμη του ανθρώπου, για να θρέψουν με οραματισμούς και προσδοκίες τον 'Ελληνα.

Η δημοτική ποίηση εκφράζει τα αδρότερα βιώματα της πατρίδας και του κόσμου της. Η ποίηση του λαού καταγράφει μια άλλη ποιητική και ιστορική μαζί εμπειρία, καθώς ανθρωποποιεί την Ελληνική γεωγραφία και ομιλεί για τα κάστρα, τα γεφύρια, τα βουνά της πατρίδας. Η καταγραφή αυτή υπαγορεύεται από βαθύτερες ανάγκες επιβίωσης του Ελληνικού χώρου και του κόσμου του. Δεν είναι η φυσική αποκάλυψη του τοπίου, αλλά η ύψωση στα έργα και το έπος του ανθρώπου ο οποίος το κατοικεί. Το έπος του ανθρώπου, η δόξα του, η θυσία του, καθώς και το ηθικό και το λυρικό μέρος της ζωής των Ελλήνων, το γευόμαστε στην ποίηση του λαού και είναι η άλλη όψη και οντολογία της πατρίδας, όχι διαφοροποιημένη, αλλά συζευγμένη με τον 'Ελληνα και την ποιότητα της ζωής του και το ήθος του.

*
* *

1. Γ. Σεφέρης, «Δεκτομέρειες στην Κύπρο».

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αισχύλου, «Προμηθέας Δεσμώτης», στίχ. 498 - 506, μετάφρ. Π. Λεκατσά.

Αποστολάκης Γιάννης, Το κλέφτικο τραγούδι, το πνεύμα και η τέχνη του, εκδ. Ι Κολλάρου Αθήνα 1950.

Βλαχογιάννης Γιάννης, Οι κλέφτες του Μοριά, Αθήνα 1935.

Γκάτσου Νίκου, Αμοργός, Ίκαρος, Αθήνα 1943.

Γλύκατζη - Αρβελέρ Ε., Η πολιτική ιδεολογία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, εκδ. Αργώ, μετάφρ. Τούλα Δρακοπούλου, Αθήνα 1977.

Ζώρα Γ.Θ., Ποίησις και πεζογραφία της Επτανήσου, Βασική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1958.

——————— Ο Διγενής εν τη νεοελληνική ποιήσει, Ελληνική Δημιουργία 1959, αρ. 68, σελ. 841.

——————— Επτανησιακά Μελετήματα, τ. β', Αθήνα 1965.

Θέμελη Γ., Η νεότερη ποίησή μας, Θεσσαλονίκη 1963.

Καλονάρου Π., Βασίλειος Διγενής Ακρίτας, τ. Α, Αθήνα 1941.

Καραντώνη Α., Εισαγωγή στη νεότερη ποίηση. Γύρω από τη σύγχρόνη ελληνική ποίηση, εκδ Παπαδήμα, Αθήνα 1976.

——————— Φυσιογνωμίες, 1 1959, 2 1960.

Καψαμένου Ε.Γ., Το ελληνικό δημοτικό τραγούδι, Η αισθητική, ο μύθος και η ιδεολογία του, Ρέθυμνο 1978.

Κυριακίδη Στ., Διγενής Ακρίτας, Ακριτικά έπη, Ακριτικά τραγούδια, Ακριτική ζωή, Αθήνα 1926.

——————— Αι ιστορικαί αρχαί της Νεοελληνικής ποιήσεως.

Κωνσταντουλάκη - Χάντζου Ι., Τα ανατολίτικα ποιήματα του Βίκτωρος Ουγκώ και το δημοτικό μας τραγούδι, περ. «Διαβάζω», τ. 111, 30-1-85, σελ. 32-36.

Μέγα Γ., Εισαγωγή εις την Λαογραφίαν, Αθήνα 1967.

Μερακλή Μ.Γ., Η σύγχρονη Ελληνική Λογοτεχνία, (1945-1971) Ι Ποίηση, μελέτη 4, εκδ. Κωνσταντινίδη, Θεσσαλονίκη.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Μιρασγέζη Μαρία, Νεοελληνική Λογοτεχνία, τόμος 1, Αθήνα 1978, τόμος 2, Αθήνα 1980.

——— Έρευνα στη δημοτική μας ποίηση, τ. Α, Ο Γάμος, Αθήνα 1965.

Οικονομίδου Δ., Ακρίται, ακριτικά άσματα, ακριτικόν έπος, ΕΕΦΣΠΑ (1972-1973), Αθήνα 1973, σελ. 132-153.

Παλαμάς Κ., Άπαντα, 16 τ. [1962-69].

Παπανούτσου Ε.Π., Παλαμάς - Καβάφης - Σικελιανός, Ίκαρος, Αθήνα 1977.

——— Οι δρόμοι της Ζωής, Γ' έκδοση, εκδ. Φιλιππότη, Αθήνα 1985.

Πετρόπουλου Δ., Ελληνικά Δημοτικά Τραγούδια, Βασική Βιβλιοθήκη, τ. 46, 1958, τ. 47, 1959.

——— Ακριτικά Τραγούδια στην Πελοπόννησο, Πελοποννησιακά, 2, 1957, σ. 335-368.

Πίνδαρου, Ο τρίτος Πυθιονίκης, μετάφρ. Ι.Ν. Γρυπάρη.

Πολίτου Ν.Γ., Εκλογαί από τα τραγούδια του ελληνικού λαού, εκδ. Εβδόμη, εκδ. Βλαχογιάννη, Αθήνα 1978.

——— Λαογραφικά Σύμμεικτα, τ. Α, 1925.

——— Γνωστοί Ποιηταί δημωδών ασμάτων, διαλέξεις περί Ελλήνων ποιητών του ΙΘ' αιώνος, τ. 1, εν Αθήναις 1922.

Πολίτη Αλέξη, Το δημοτικό τραγούδι, Κλέφτικα, Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1973.

Πορφύρη Νίκου, Τα δημοτικά μας τραγούδια στα έργα του Δαννούντσιου, Ayconia, Γράμματα και τέχναι εις την σύγχρονον Ιταλίαν (1900-1950) σ. 313-326, Νέα Εστία, τεύχ. 385, 15-6-1943.

Ρωμαίου Κ., Κοντά στις Ρίζες, εκδ. Ι. Κολλάρου, Αθήνα 1959, σελ. 119-138.

——— Η ποίηση ενός λαού, εκδ. Λεούση-Μαστρογιάννη, Αθήνα 1968, σελ. 161-190.

——— Το τραγούδι της Αγια Σοφιάς, Νέα Εστία, 52 (1953).

——— Τραγούδια του Ακριτικού κύκλου, εκδ. Λεούση - Μαστρογιάννη, Αθήνα 1979.

——— Δημοτικά τραγούδια της Πελοποννήσου, Πελοποννησιακά

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Α', (1955), σελ. 190.

Σπανδωνίδη Π.Σ., Το κλέφτικο τραγούδι και η αρχαϊκή τέχνη, Θεσσαλονίκη 1952.

——————— Οι κλεφταρματωλοί και τα τραγούδια τους.

Τζούλη Χρήστου, Ηρωικός κόσμος, Δοκίμια, Αθήνα 1966.

——————— Δοκιμές λόγου, Αθήνα 1968.

Τσάτσου Κ., Δοκίμια Αισθητικής και Παιδείας α' τόμος, εκδ. Αθήνα 1960.

Fauriel Claude, Chants populaires de la Grece moderne, Paris, Firmin Didot, 1824, τ. I, 1825, τ. II μετάφρ. Απ. Δ. Χατζημμανουήλ, εισαγωγή Νίκου Βέη, εκδ. Τεγόπουλος - Νίκας, Αθήνα 1955.

Χατζηγιακουμή Εμμ., Νεοελληνικαί πηγαί του Σολωμού.

Χατζίνη Γ., Η τέχνη είναι δύσκολη, ‹‹Φέξης››, Αθήνα 1962.

Χατζηφώτη Ι.Ν., Ανιχνεύσεις, νεοελληνικά μελετήματα και κριτικά δοκίμια, Αθήνα 1973.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΟΡΘΟΔΟΞΙΑ

Ο Ελληνικός λαός, από τους πρώτους χρόνους που κυριάρχησε πάνω στη γη του ανακάλυψε τους θεούς του, φτιαγμένους μέσα στα μέτρα της δικής του αντίληψης για την ποιότητα και το ήθος της ζωής. Τις μεταφυσικές του ιδέες πιο καλά τις ερμήνευε και τις οικοδομούσε με την τέχνη παρά με τη θεολογία και τη θεοσοφία. 'Ελειπε το δόγμα από τη θρησκεία του, όπως έλειπε η ακαμψία από τη ζωή του. Ανάμεσα από τα κύτταρα του κορμιού του έμπαιναν τα κομμάτια του γαλάζιου ουρανού, που κατέβαινε πιο χαμηλά από τη στέγη του. Δεν υπήρχε ο μακρόκοσμος, σαν κάτι το μακρινό και το περίφοβο με την αστρική γοητεία του. Καθώς η θέρμη του γαλανού ουρανού έκανε εισβολές μέσα στο σπίτι του, κουβέντιαζε με τους ουράνιους θεούς του, που τους συμπλήρωνε ανάλογα με το μέτρο της ηθικής και της αισθητικής του[1].

Αντιλαμβάνονταν ο 'Ελληνας πως κάτι μεγάλο κυκλοφορούσε μέσα του που του έδινε τη σκέψη, το ρυθμό και την εικόνα είτε ποιητής ήταν, με την καθορισμένη έννοια του όρου, είτε γλύπτης, είτε επιστήμονας. Αυτό το ακαθόριστο συνειδητοποιήθηκε στον Αρχαίο `Ελληνα σαν ύπαρξη θεία, που του έδινε τη δύναμη να οικοδομεί. Γι' αυτό οι ποιητές αρχίζουν πάντα με την ευχή να τους δώσει η θεά την ποίηση, που από το θείο παραχωρείται στον άνθρωπο και για τον ίδιο λόγο οι μεγάλοι γλύπτες κατά κανόνα έπλασαν τους ίδιους τους θεούς μέσα στο μάρμαρο.

Μέσα στη θεολογία του πιο πολύ ή και αποκλειστικά ο `Ελληνας εκφράζει την αισθητική του αντίληψη χωρίς να αναφέρεται καθόλου στο δογματολογικό μέρος της θρησκείας του. Και από όλη εκείνη τη θρησκεία έμεινε το κέρδος της τέχνης, μιας τέχνης που ανεβάζει

---

1. `Αλκη Κυριακίδου - Νέστορος, Η Ερμηνεία των μύθων από την αρχαιότητα ως σήμερα, Ελληνική Μυθολογία [εποπτεία Ι.Θ. Κακριδής], τ. 1, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1986, σελ. 215. Βλέπε επίσης Χ. Θεοδωρίδη, Εισαγωγή στη Φιλοσοφία, Αθήνα 1955, σ. 433 κ.ε., Χρήστου Γιανναρά, Η θεολογία της αγουσίας και της αγνωσίας του θεού, Αθήναι 1957, σ. 66-68.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τον άνθρωπο στο τρανότερο μέτρο της αρετής του, όπου δεν μπορεί παρά να σκέπτεται όμορφα και ηθικά. Και καθώς αντιλαμβάνονταν οτι η κοσμογονία των θεών του άρχιζε και έπαυε στην οικοδομή της τέχνης του, έψαχνε, ερευνούσε και είκαζε την παρουσία του θείου, του ενός θεού.

Περισσότερο ο Ηράκλειτος, ο Πυθαγόρας και οι άλλοι 'Ιωνες φιλόσοφοι μέσα από τον απειρόμορφο μακρόκοσμο διαισθάνονταν το θείο, τον έναν θεό. Ο Ευριπίδης έμπασε στις τραγωδίες τον αγώνα του, για την έξωση του δωδεκάθεου του Ολύμπου από τη ζωή και τα ήθη των Ελλήνων της εποχής του. Η Στοά και η κωμωδία προεξοφλούν με την ειρωνεία και την κριτική σκέψη την ανυπαρξία των θεών της αρχαιότητας. Κι ενώ οι φιλόσοφοι προσπαθούσαν να ψηλαφήσουν τη στοιχειοθέτηση της ζωής με τις πρωτογενείς ουσίες του νερού ή της φωτιάς, εύρισκαν σαν αρχή του οντολογικού προβλήματος τον ένα θεό, που είναι αθάνατος και πληρών τα πάντα. Ο Σωκράτης και ο Πλάτων ανακάλυψαν το θεό πιο πολύ σαν ποιητές και δάσκαλοι της ηθικής και της ψυχής του ανθρώπου και ο Αριστοτέλης καθόρισε σαν *«κινούν αλλ' ού κινούμενον»* το θείον[1].

Οι `Ελληνες με την ηθική φιλοσοφία τους αλλά και με τη φιλολογία τους άσκησαν πιο πολύ τον άνθρωπο για να δεχτεί το χριστιανισμό, πιο πολύ δηλαδή κι από το Ισραήλ. Η ζωή του `Ελληνα ήταν μια διαρκής σπουδή πάνω στον κόσμο και στη διαλεκτική του σύνθεση. Η ποίησή του μέσα στην τραγωδία καθώς και στο επικό της μέρος και στο κοινωνικό της υπόστρωμα παίδευε ψυχικά και γνωστικά τον άνθρωπο, και το άγχος για παραπέρα, για επέκεινα γνώση άνοιξε το κενό όπου ριζοβόλησε το ρήμα του θεού από τους πρώτους χρόνους της οργανωμένης χριστιανικής Εκκλησίας. Ο Σωκράτης μέσα από την άσκηση της ψυχής του και από τον αγώνα του για την υπεροχή της δικαιοσύνης έφτασε στη θυσία του Δίκαιου για να κυρωθεί το έργο του, όπως συνέβηκε με το έργο και τη θυσία του θεού: *«Ο δίκαιος μαστιγώσεται, στρεβλώσεται, δεδήσεται, εκκαυθήσεται τοφθαλμώ, πε-*

---

1. Βλέπε: Χ. Θεοδωρίδη, Εισαγωγή, ό.π. σελ. 432-432, Αριστοτέλους Μεταφυσική Ζ' 3, 1029α 3-5. περί ψυχής Β' 412α 27-28 και 412β 6-11, Ρητορική ΙΙ, 1369β 33, Ηθικά Νικομάχεια ΙΙ 4, 1105β.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

λευτών πάντα ανασχινδυλευθήσεται>>[1].

Ο θάνατος του δίκαιου να αναφέρεται άραγε στο θεάνθρωπο;Πάντως πολύ ενωρίς οι χριστιανοί θεώρησαν το Σωκράτη σαν μεγάλη μορφή χριστιανική και ιστόρησαν στις εκκλησίες εικόνες με τη μορφή του.

Δεν απόχτησε ενωρίς όμως αυτό το δημιουργικό πλάτος, την ωριμότητα και τη σιγουριά ο χριστιανισμός να συναιρεθεί με τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό και να συμπληρωθεί από αυτόν. Ο περιορισμός του άρχισε από τον Απόστολο Πέτρο που αρχικά δεν μπόρεσε να βγει έξω από τις φυλετικές διακρίσεις της εποχής του. Δεν ήταν όμως δυνατόν η εξ αποκαλύψεως θρησκεία του θεανθρώπου η κυραμένη από τη μεγάλη θυσία του θεού να μείνει εγγενές αγαθό, μέσα στους τοίχους της Ιουδαίας, ακριβώς γιατί είχε οικουμενικές προθέσεις η μεγάλη εξαγορά των ανθρώπων από την κατάρα του `Αδη, όπως λέγει ο ιερός ψαλμωδός. Ουσιαστικά την πρώτη επαφή του χριστιανισμού και του ελληνισμού την πραγματοποίησε ο Απόστολος Παύλος.

<<Το πρόβλημα των σχέσεων μεταξύ ελληνισμού και χριστιανισμού υφίσταται από των πρώτων αιώνων της εμφανίσεως του δευτέρου γράφει ο αείμνηστος Ν.Ι. Λούβαρις. Οι μεγάλοι φορείς του χριστιανικού πνεύματος είναι και αυτοί μορφαί του ελληνικού και ρωμαϊκού κόσμου, οίαι είναι ο Παύλος, ο Ιωάννης, ο Ωριγένης, ο Ευσέβιος, ο Αυγουστίνος. Μετά τούτων εξακολουθεί να ζη και ο αρχαίος κόσμος. Τινές νομίζουν οτι η επίδρασις αυτή της ελληνιστικής αρχαιότητος συνετελέσθη κατ' άμεσον τρόπον, άλλοι τουναντίον υποστηρίζουν οτι αυτή ήτο εμμέσως συντελεσθείσα δια του Ιουδαϊσμού. Ούτως εξηλληνίσθη βαθμηδόν ο χριστιανισμός, ως καταφαίνεται και εκ της αντιλήψεως των εκκλησιαστικών συγγραφέων, οι οποίοι τον χριστιανισμόν δεν συναισθάνονται ως αντίθεσιν προς τον αρχαίον κόσμον, αλλά τον τελευταίον τούτον ως προβαθμίδα εκείνου και ανευρίσκουν εν αυτώ την αποκάλυψιν του αυτού θείου Λόγου, ει και σπερματικήν. Αλλ' ούτε οι εχθροί του χριστανισμού συναισθάνονται αυτόν ξένον προς τον αρχαίον κόσμον. Η ιστορία της Εκκλησίας δει-

---

1. Πλάτωνος Πολιτεία ΙΙ 361, βλέπε επίσης, Ι.Θ. Κακριδή, Θως Ελληνικό, σ. 80, Π.Σ. Μιχαλάνου, Πατρολογία, Αθήνα 1930, σελ. 538, Ν. Νησιώτη, Προλεγόμενα εις την θεολογικήν Γνωσιολογίαν, Αθήνα 1965.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

κνύει οτι τα παραλλήλως κατ' αρχάς βαίνοντα φαινόμενα του ελληνιστικού πνευματικού βίου και του χριστιανισμού συγκλίνουν κατ' ολίγον και συγχωνεύονται προς αλλήλα. Αυτή είναι η κρατούσα αντίληψις εις την νεωτέραν έρευναν>>[1].

Είμαι από αυτούς που θαυμάζουν τη Βυζαντινή τέχνη, την αρχιτεκτονική και κυρίως τη ζωγραφική καθώς και τη Βυζαντινή λογοτεχνία, που είναι χαρακτηριστικά ιδιότυπη. Τη μεγάλη κληρονομιά που μας άφησαν οι ζωγράφοι του Βυζαντίου δεν τη μαζέψαμε ακόμα και ούτε την ταξινομήσαμε για να μπορέσει να τη σπουδάσει ο `Ελληνας. Από καιρό αναρωτιέμαι γιατί μέσα στα πάμπολλα ζωγραφικά έργα που μας άφησαν οι γνωστοί ή ανώνυμοι ζωγράφοι της Βυζαντινής ζωής, να μη κρύβεται η ίδια ακμή της τέχνης που δέχεται η αισθητική με την παγκόσμια αναγνώριση για τους πίνακες της Αναγέννησης στη Δύση. Ο ίδιος ο μεγάλος Γκρέκο, όσο κι αν σπουδάζει τη χημεία των χρωμάτων στην Ιταλία και την Ισπανία, πιο καλά εννοείται μέσα στο Βυζαντινό χώρο.

Με τη Βυζαντινή τέχνη έγινε κάτι σύστοιχο με τη δημοτική μας ποίηση. Ανώνυμοι ζωγράφοι άφησαν θαυμάσιους πίνακες, σαν να τους τεχνούργησαν μέσα σε αυστηρά κελιά, πάνω σε όρη, μέσα στα πάναγνα στοιχεία της φύσης. Δε μιλώ για τους πίνακες με τα πολλά αλληγορικά σύμβολα των παραστάσεων, όπου το αναφομοίωτο μερικές φορές σύμβολο θέλει να σώσει μόνο το διδακτικό του στόχο. Αντίθετα μέσα στους πάμπολλους πίνακες των Βυζαντινών ζωγράφων δεσπόζει ο άνθρωπος με έκδηλη την επικυριαρχία της ιδέας που κλείει και που ασκείται μέσα από έσοπτρα και αινίγματα να συνθέσει, με δική του πρωτοβουλία κάτω από τη βουλή και την αγάπη του θεού, τον ανθρώπινο μύθο. Τα τριγωνικά πρόσωπα, τα λιπόσαρκα κορμιά, η έξοδος του ζωγράφου από τον κονφορμισμό της γεωμετρικής αναλογίας για να αποδεσμευτεί η ψυχή του ανθρώπου όχι από μεταφυσικόν έρωτα αλλά από άσκηση μέσα στα εγκόσμια και κυρίως μέσα στον κόσμο των προβλημάτων, καταξιώνει την τέχνη που, περισσότερο από κάθε προηγού-

---

1. Βλέπε Ανδρ. Θεοδώρου, Η Περί Θεώσεως του Ανθρώπου Διδασκαλία των Ελλήνων Πατέρων της Εκκλησίας μέχρις Ιωάννου του Δαμασκηνού, Αθήναι 1956, σελ. 35 κ.ε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

μενη εποχή, πρέπει να εκτιμηθεί στους δικούς μας χρόνους, επειδή είναι η τέχνη του συνεχούς προβληματισμού, της ιδεοκρατικής σύνθεσης, που βοηθείται πολύ από τη ψυχολογία και την παραψυχολογία καθώς και από τη λογοτεχνία.

Η μίμηση δεν είναι ο καλύτερος τρόπος βίωσης ενός κατακτημένου πνευματικού χώρου. Η επίδραση λειτουργεί γενικότερα, σαν δύναμη παρορμούσα προς ενέργεια, προς έργο, ακόμα και σαν δύναμη που επηρεάζει την έμπνευση. Το ότι ο Κάλβος κράτησε τη μορφή της αρχαίας ποίησης και μένει σαν ένας συνεχιστής της ποίησης του Ευριπίδη, δε σημαίνει πως αφομοίωσε περισσότερο την ελληνική ποίηση από όσο ο Σολωμός και ο Ρωμανός ο Μελωδός ή ο ιερός Δαμασκηνός. θέλω να πω πως η παράδοση που εκφράζεται μέσα στην πνευματική κατάκτηση του παρελθόντος, όταν βιωθεί, αφομοιώνεται από την αυτόνομη ύπαρξη του παρόντος και επενεργεί όπως οι ανόργανες τροφές που παίρνει το φυτό από το χώμα και τον αέρα και τις μετουσιώνει σε δική του δύναμη ζωής και καρποφορίας.

Η μίμηση άλλωστε διατηρεί πιο πολύ την επίφαση της συγγένειας, ενώ η προσωπική δημιουργία που έχει αδρή την προσωπικότητα και την ιδιοτυπία του δημιουργού της φανερώνει πέρα από το προσωπικό μήνυμα του δημιουργού, την εσωτερική οργανική συγγένεια με την παράδοση.

Αυτό το καταλαβαίνουμε σπουδάζοντας τους πίνακες του Γκρέκο, μέσα από τις άσαρκες μορφές, που χωρίς να χάνουν την κατάκτηση της γης, γιατί είναι έντονη πάνω τους η άσκηση, η πάλη και η αδυναμία του ανθρώπινου μέτρου, παλεύουν σαν ο Σίσυφος να ανεβάσουν το βαρύ λιθάρι της ψυχής τους πάνω στα όρη της μεταφυσικής αγωνίας και του μεταφυσικού κέρδους. Και σαν μήνυμα που εγκλείουν οι εικόνες του Γκρέκο και σαν επιφάνεια αισθητικής πληρότητας προσεγγίζουν,από συγγένεια αίματος, τη ζωγραφική της Ορθοδοξίας μας.

Είναι γνωστό βέβαια πως από την εποχή της Αναγέννησης στην τέχνη διαμορφώνεται ένα πνεύμα οικουμενικό, γιατί η γεωγραφία του πνεύματος βγαίνει από τα στεγανά διαμερίσματα των κρατών πόλεων και ο άνθρωπος γυρεύει να γνωρίσει κάθε πνευματικό στόχο καθώς και κάθε κατάκτηση του συνανθρώπου του. Η επιθυμία αυτή θα ολοκληρωθεί αργότερα με την ανακάλυψη της τυπογραφίας καθώς και με

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

την πύκνωση των μέσων συγκοινωνίας. Παρά την τάση αυτή της ευρύτερης επικοινωνίας ο άνθρωπος κρατεί τη γεωγραφική του ιδιομορφία. Ο Σόλων, ο Πλάτων, ο Πυθαγόρας, ακόμα και ο Λυκούργος από την εποχή που παλεύει η ιστορία με το μύθο, είναι τα αναγκαία συμπληρώματα του κλασσικού μας ελληνικού πολιτισμού παρ' όλες τις ξένες εμπειρίες που αφομοίωσαν και που στάθηκαν απαραίτητες για την ολοκλήρωσή τους. Το ίδιο γίνεται και με το μεγάλο Γκρέκο που τον αναφέρω σαν περίπτωση επειδή παρ' όλο που έζησε στην Ιταλία και την Ισπανία και σπούδασε την τέχνη σε ξένες σχολές με άξιους δασκάλους, εν τούτοις το βαθύτερο υπόστρωμα του έργου του είναι Βυζαντινό.

Την καταφυγή στην παράδοση τη ζήτησε ο Έλληνας περισσότερο κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας καθώς και ένα δύο αιώνες πριν από το 1453 που είχε αρχίσει να μεγαλώνει ο βαθμός της παρακμής, της πολιτειακής και της πνευματικής.Από τότε φαίνεται πως τα χρωμοσώματα της εθνικής και πνευματικής μας αντοχής εργάστηκαν σύντονα και σύνδρομα για να μη χάσουν οι Έλληνες την παράδοσή τους.

Αυτή την ανάγκη τη συνειδητοποίησε πιο πολύ ο λαός. Την άμυνα στους χρόνους της Τουρκοκρατίας πρώτα την οργάνωσαν οι ηθικές δυνάμεις και οι πνευματικές αρετές της φυλής μας, πριν από την έκδηλη αντίσταση των κλεφτών. Για να κρατηθεί η γλώσσα και όχι μόνο να κρατηθεί αλλά να πλουτίνει με καινούργιους χυμούς, να είναι πάντα εν ενεργεία, να λειτουργεί σαν μέγα αγαθό που καταξιώνει τον άνθρωπο, δημιούργησε το μεγάλο έπος της δημοτικής ποίησης. Και η δημοτική ποίηση δεν σώζεται μόνο με τη γλωσσική της ανωτερότητα, αλλά κυρίως με τη γνήσια ελληνικότητά της μέσα στο βίωμα, στον κόσμο που κλείει, στο μύθο που οικοδομεί με την ιδέα. Υπάρχουν δημοτικά τραγούδια που μπορούν να θεωρηθούν σαν παραφράσεις Ομηρικής ποίησης.Αλλά και ολόκληρος ο σκηνικός τους διάκοσμος είναι το ίδιο αρχαιοελληνικό σπίτι, με τόσες μόνο αλλαγές όσες οι ανάγκες της προόδου επιβάλλουν στον Έλληνα. Επειδή ο Ελληνισμός κινδυνεύει από την βία, τον τρόμο και την αμάθεια του βάρβαρου εχθρού, επιστρατεύει τα πνευματικά αγαθά του, τη θρησκεία του, τη γλώσσα του, την τέχνη του, που όλα συνοψίζουν την ιστορία του και την ευθύνη του. Και επειδή γνωρίζει οτι πριν από την παρακμή και

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

την άλωση αποτελούσε το σπουδαιότερο κράτος, με σίγουρη πολιτειακή ιδεολογία και με μεγάλη παράδοση, αισθάνεται πως η ευθύνη της απελευθέρωσης ανάγεται στον ίδιο το λαό και στην διάσωση των πνευματικών αγαθών, που συνιστούν την προσωπικότητά του. Η μεγάλη άνθιση της δημοτικής ποίησης στα χρόνια της τουρκοκρατίας καθώς και πριν από την άλωση όταν φανερώνεται η παρακμή σε θεσμούς και δυνάμεις αντίστασης πολεμικής, σ' αυτή την ανάγκη της βιολογικής και πνευματικής διάσωσης του Ελληνισμού βρίσκει την εξήγησή της[1].

Τη μεγαλύτερη όμως ευθύνη της άμυνας την ανέλαβε η Ορθοδοξία. Απόχτησε τεράστιο μέγεθος γιατί ταυτίστηκε με την ύπαρξη της Ελλάδας και του Ελληνισμού. Όλα τα αξιολογικά φαινόμενα της πνευματικής ζωής, η θρησκεία, η ποίηση, η ζωγραφική, η αρχιτεκτονική, η μουσική ακόμα και όλες οι επιστήμες συγκεντρώνονται γύρω από την Ορθοδοξία. Σήμερα ορισμένα πράγματα χάνουν την πρωταρχική σημασία τους για τη ζωή και το ήθος της λόγω της συνήθειας και της επανάληψης. Όμως τα μεγάλα λειτουργικά βιβλία της εκκλησίας χωρούν μεγάλη ποίηση και τέλειο ήθος ζωής.

Η σύγχρονη ιστορία της παιδαγωγικής δε φαίνεται να έχει συλλάβει στην έκταση και στην ποιότητα που χρειάζεται, τη μεγάλη άσκηση του έργου της αγωγής που συντελέστηκε στους χρόνους της τουρκοκρατίας στα σχολεία μας. Συνήθως οι μεγάλες αλήθειες απλουστεύονται τόσο πολύ που στο τέλος λοιδορούνται. Έτσι μιλούμε για υπερβολές στην αγωγή κατά τους χρόνους της τουρκοκρατίας, φανατισμένοι από την αρχή της παιδοκεντρικής αγωγής και παραβλέπουμε οτι τα μαθήματα που διδάσκονταν στις σχολές επί τουρκοκρατίας κατά κανόνα από κληρικούς, ξεπερνούσαν το αναλυτικό πρόγραμμα μαθημάτων των σημερινών πανεπιστημίων.

Αληθινή επιφύλαξη υπάρχει γύρω από τους άχαρους ανταγωνισμούς

---

1. Βλέπε: Διονυσίου Α. Ζακυνθηνού, Η Τουρκοκρατία, Εισαγωγή εις την Νεωτέραν Ιστορίαν του Ελληνισμού, Αθήναι 1957, σελ. 5 κ.ε., Ελένης Γλύκατζη - Αρβελέρ, Η Πολιτική Ιδεολογία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, μετάφρ. Τούλα Δρακοπούλου, εκδ. Αργώ, Αθήνα 1977, σ. 144 κ.ε., Στ. Κυριακίδου, Διγενής Ακρίτας, Ακριτικά έπη, Ακριτικά Τραγούδια, Ακριτική Ζωή, Αθήνα 1926, σελ. 59 κ.ε., Ν. Γ. Πολίτη, Περί του Εθνικού Έπους των Νεοτέρων Ελλήνων, Λαογραφικά Σύμμεικτα, τ. 1, σελ. 256.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

στο γλωσσικό πρόβλημα, που εμπόδισε το ζείδωρο ποτάμι της δημοτικής μας γλώσσας να εισβάλει γονιμοποιό μέσα στα ξερά λεκτικά πετράματα του λογιοτατισμού. Η διάσταση αυτή δεν εζημίωσε μόνο καθ' εαυτή την τέχνη, αλλά εζημίωσε το λαό που δεν μπόρεσε να διδαχτεί τα θαυμάσια συγγράμματα των μεγάλων επιστημόνων μας κατά τους χρόνους της τουρκοκρατίας[1].

Πέρα όμως από τις γλωσσικές ακροβασίες ορισμένων φανατισμένων της καθαρεύουσας, έχουμε ολόκληρη συστάδα μεγάλων συγγραφέων στην εποχή της τουρκοκρατίας, που ή έφτασαν και ανέβασαν τη δημοτική μας γλώσσα ή αδιαφόρησαν για τα χαρακώματα που οικοδομούσε η καθαρεύουσα και είπαν τη σκέψη τους απλά και γόνιμα.

Κατά κανόνα τα συγγράματα των Ελλήνων διανοητών και επιστημόνων που έζησαν στους χρόνους της τουρκοκρατίας, και που προέρχονταν από κληρικούς και γενικά από ανθρώπους που τους έθρεψε η Ορθοδοξία, οργάνωσαν την άμυνα του Ελληνισμού εναντίον των σκοτεινών δυνάμεων των Τούρκων που απεργάζονταν τον αφελληνισμό.

Εδώ θ' ανοίξουμε μια παρένθεση. Η παιδεία φαίνεται πως αντιλήφθηκε οτι η αρχαία σκέψη πνίγονταν μέσα στα διαλεκτικά σχήματα της σύνταξης και της γραμματικής ανάλυσης και βάλθηκε να αντιμετωπίσει ριζικά τη διδασκαλία των αρχαίων Ελληνικών μετά τη θεμελίωση της Εκπαιδευτικής Μεταρρύθμισης. Παράβλεψε όμως πάλι την εισαγωγή στα σχολεία της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης κειμένων της Βυζαντινής φιλολογίας που εκφράζουν συμπυκνωμένη την ορθοδοξία. Μίλησα για κείμενα. Γιατί όμως να μην υπάρχει και ξεχωριστό μάθημα μέσα στο αναλυτικό πρόγραμμα; Έτσι εξετάζοντας κανένας τα στοιχεία της παράδοσης που δίνονται σαν μορφωτικά αγαθά στα σχολεία της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης,αναγκάζεται από την εποχή του '21 να πηδήσει μέσα από ένα χάος άγνοιας που καλύπτει την εποχή της τουρκοκρατίας καθώς και όλη τη Βυζαντινή εποχή, στην αρχαιότητα. Και ούτε μπορούν να συνθέσουν ένα αντίθετο επιχείρημα οι ελάχιστες γνώσεις μέσα από το μάθημα της ιστορίας και των θρησκευτικών που είναι αδύνατες να στοιχειοθετήσουν τη φυσιογνωμία

---

1. Βλέπε: Κωνστ. Α. Άμαντου, Γλωσσικά Μελετήματα, εν Αθήναις 1964, σελ. 386 κ.ε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

του Βυζαντίου και της τουρκοκρατούμενης Ελλάδας που εκφράζεται μέσα στην ιστορία και τη διαδρομή της Ορθοδοξίας[1].

Η άμυνα του γένους δεν πραγματοποιήθηκε μόνο με την εγκύκλια μάθηση μέσα στα κρυφά σχολειά ή με την θεμελιωμένη σε στέρεες ψυχολογικές και διδακτικές βάσεις πανεπιστημιακή αγωγή στις πολλές σχολές που λειτουργούσαν με διδασκάλους κληρικούς στο μεγαλύτερο μέρος τους αλλά συντελέστηκε αυτενεργά και αυθόρμητα με την ανάγνωση των συναξαρίων μέσα από τα «μηναία» της εκκλησίας.

Είναι γεγονός που ομολογείται από όλους τους ερευνητές της εθνικής μας ιστορίας, οτι η εκκλησία είχε γίνει το μεγάλο, απόρθητο για τον κατακτητή, οχυρό του Ελληνισμού. Μέσα στις εκκλησίες συντελέστηκε η συναίρεση της πατρίδας και της θρησκείας σε βαθμό που ο καλός χριστιανός να προϋποθέτει τον καλό `Ελληνα.

Η εθνική καθώς και η θρησκευτική αγωγή δεν μπορούν να δοθούν στον `Ελληνα μέσα από δεοντολογίες, αλλά σαν απόρροιες συγκεκριμένων πράξεων και εμπειριών. `Αλλωστε και όλη η ζωή του θεού μετά από την ενανθρώπισή του είναι η κύρωση και η συνόψιση της διδασκαλίας του χριστιανισμού. Στους χρόνους της τουρκοκρατίας, όπου κυρίως λαμπρύνθηκε η Ορθοδοξία, το μαρτυρολόγιο παρείχε στην εθνική και τη θρησκευτική αγωγή τεράστια αποθέματα υψηλών πράξεων. Οι βασανισμοί των Αγίων και των Οσίων από τους Τούρκους, όπως διασώζονται στα συναξάρια και στις αγιογραφίες των εκκλησιών, αποτελούν το μεγάλο ηρωικό κόσμο της Ορθοδοξίας που προστατεύει τη θρησκεία και την πατρίδα.

Σε κάθε τόπο θα υπάρχει ένας πολιούχος `Αγιος, που καθαγίασε και εδραίωσε με το αίμα του την προσδοκία της ελευθερίας. Αναφέρω σαν παράδειγμα την περιοχή των Ιωαννίνων όπου τρεις `Αγιοι, ο `Αγιος Γεώργιος ο εξ Ιωαννίνων, ο `Αγιος Ιωάννης και ο μεγάλος Ισαπόστολος Κοσμάς ο Αιτωλός μαρτύρησαν στα χρόνια της τουρκοκρατίας, επειδή δεν αρνήθηκαν την πίστη τους, που σημαίνει δεν συμβιβάστηκαν με τον εχθρό.

---

1. Βλέπε: Διον. Α. Ζακυνθηνού, Η Τουρκοκρατία, Εισαγωγή εις την Νεωτέραν Ιστορίαν του Ελληνισμού, ό.π. σελ. 75 κ.ε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Στους χρόνους της τουρκοκρατίας οι Έλληνες μετουσίωναν σε τραγούδι και προσευχή τον πόθο τους:

Σώσε μας Άι-Γιώργη μι εσύ Αγιο-Κοσμά
να πάρουμε την Πόλη μαι την Αγια-Σοφιά.

Ουσιαστικά τη διαφοροποίηση των Ελλήνων από τους Τούρκους την εξασφάλισε η Ορθοδοξία. Πέρα από το ορισμένο γεγονός της ζωής των Οσίων και των Αγίων, ενωρίς ο μύθος, που αποτελεί την πιο αδιάψευστη οντολογία του λόγου με τις μεγάλες επιδράσεις που αφήνει στο θυμικό και στο πνευματικό μέρος του ανθρώπου, σύνδεσε τη ζωή, την πράξη και την πίστη τους με την παλινόρθωση του γένους.

Ο άνθρωπος έχει ανάγκη από τη συνύπαρξή του με το θεό και από την κύρωση των πράξεών του από τη θεία προαίρεση. Ειδικότερα αυτό το συναντάμε στην Ορθοδοξία. Από την πτώση της Πόλης το πάθος των Ελλήνων επεκτείνεται στην ψυχή του θεού και των Αγίων. Και όσοι δέχτηκαν σαν φοβερό γεγονός τη δουλεία, την εξήγησαν με την αθέτηση των βουλών του θεού και σαν συνέπεια από εθνικά κρίματα. Στην περιφορά του Σταυρού της δουλείας παίρνουν μέρος και οι Άγιοι της Ορθοδοξίας. Η Παναγία πάσχει και οι εικόνες δακρύζουν[1].

Ο λαός μας κρατάει τη μεσογειακή του ψυχή. Στην αρχαιότητα οι θεοί συναναστρέφονταν μαζί του. Δεν μπορούσαν και οι θεοί να βγουν έξω από τη διάσταση του κακού. Η συνύπαρξη των Αγίων της Ορθοδοξίας με τους σκλάβους αποτελεί την ηθική δικαίωση των Ελλήνων και γενικά του ανθρώπου που αγωνίζεται να σώσει το πρόσωπο του θεού του από το βάρβαρο.

Μέσα στη συμφορά του ο σκλάβος βρήκε καταφυγή στην προγονική συμπαράσταση, αφού οι νεκροί του πίνουν αίμα μια στάλα, όπως λέει ο Σολωμός, και ντύνονται τη σάρκα τους να πάρουν μέρος στην αντίσταση. Και από το άλλο μέρος βοηθούνται από τους μάρτυρες, τους Όσιους και τους Αγίους της Ορθοδοξίας.

---

1. Βλέπε: Ν.Γ. Πολίτη, Δημώδεις Δοξασίαι περί Αποκαταστάσεως του Ελληνικού Έθνους, Λαογραφικά Σύμμεικτα, τ. Α', σελ. 370, Αθήναι 1962, Κώστα Ρωμαίου, Κοντά στις Ρίζες, Αθήνα 1959, σελ. 119.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Οι ίδιες δυνάμεις που δημιούργησαν τη μεγάλη άμυνα με το δημοτικό τραγούδι και με τις αγιογραφίες, για να σώσουν τη γλώσσα και τη θρησκεία των Ελλήνων, φανέρωσαν ενεργητικότερα το έπος της αντίστασης. Τους θρύλους των Αγίων καθώς παλεύουν με δράκους και με τέρατα τους παρουσίασαν μέσα από μια «ομιλούσα» αλληγορία, έτσι που και ο πιο απλοϊκός Ορθόδοξος Έλληνας να ταυτίζει το δράκο με το κακό της δουλείας[1].

Οι χριστιανοί τίμησαν ιδιαίτερα τους Αγίους που μαρτύρησαν στους χρόνους της τουρκοκρατίας. Η ηθική νίκη και η αθανασία των Αγίων στηρίζουν την άμυνα των σκλάβων. Οι τελετές στις γιορτές τους θυμίζουν τις μεγάλες Παναθηναϊκές πομπές στην Ακρόπολη. Η περιφορά της εικόνας των Αγίων, συγκεντρώνει όλα τα πλήθη των πιστών. Σε τέτοιες ιερές συνάξεις η πίστη γίνεται πιο στέρεη και πιο ευρύχωρη. Ο Έλληνας ανταμώνει τον Έλληνα μέσα στο ίδιο ελληνορθόδοξο ιδανικό του.

Σε μια τέτοια τελετή ο Μακρυγιάννης καταφεύγει στον Άγιο να του ζητήσει αντοχή και δύναμη. Η συνομιλία του Μακρυγιάννη με τον Άγιο φανερώνει οικειότητα και πίστη. Είναι σαν να κουβεντιάζουν δύο πολεμιστές πριν από τη μάχη. Η αντίσταση ύστερα πήρε χαρακτήρα μνημειακής προβολής. Γνώριζε ο Έλληνας πόσο βαθειά επίδραση απλώνουν στην ψυχή του τα μνημεία, τα οποιαδήποτε σημάδια της ιστορίας και της ζωής του. Οποιοδήποτε κατάλοιπο βάρβαρης πράξης του εχθρού φυλάγεται. Επιτελεί έργο εθνικού φρονηματισμού περισσότερο από τα μαρμάρινα αγάλματα[2].

Στα μοναστήρια των Μετεώρων βλέπουμε ακόμα χαλασμένες εικόνες από τους Τούρκους. Ο Έλληνας είναι στη λατρευτική του ιδιότητα πιο πολύ εικονολάτρης παρά ιδεολάτρης. Έχει ανάγκη από εξεικόνιση της ηθικής, της μεταφυσικής και της αισθητικής του και πριν απ'

---

1. Βλέπε: Ερατοσθένη Καψωμένου, Το Ελληνικό Δημοτικό Τραγούδι, Η Αισθητική, ο Μύθος και η ιδεολογία του, Ρέθυμνο 1978, σελ. 29 κ.ε., Στ. Κυριακίδου, Αι Ιστορικαί Αρχαί της Δημώδους Νεοελληνικής Ποιήσεως, Ανατύπωσις μετ' επιμέτρου, Θεσσαλονίκη 1954, σελ. 6 κ.ε.

2. Βλέπε: Γ. Σεφέρη, Δοκιμές, τ. Α' (1936-1947), εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1974, σελ. 64-81, Χρήστου Τζούλη, Ηρωικός Κόσμος, Δοκίμια, Αθήνα 1966, σελ. 70 κ.ε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

όλα από εξεικόνιση της εθνικής εμπειρίας του. Γι' αυτό έστησε από τη μυθολογική ακόμη αρχαιότητα ως τους πρόσφατους χρόνους της Ορθοδοξίας σ' όλη τη χώρα μας ναούς, αγάλματα και εικόνες. Η εξεικόνιση της μεταφυσικής του προβολής μέσα στο διάκοσμο των μνημείων του ανέβασε τη στάθμη του αισθητικού του κέρδους και εξασφάλισε την εθνική αγωγή μέσα από τα μνημεία. Όταν έβλεπε καταπατημένα και λεηλατημένα τα μνημεία του τόπου του, ένοιωθε σαν να είχε βιαστεί η τιμή του σπιτιού του. Η πίστη του αυτή οικοδομούσε την αντίδραση στην ψυχή του και την άρνηση κάθε μορφής συμβιβασμού με τον εχθρό.

Πόσο οικεία ένιωθε ο Έλληνας μέσα στις εκκλησίες του, φανερώνεται και από τις μάχες που έγιναν κοντά ή και μέσα στις εκκλησιές κάθε φορά που διώχνονταν ο Ελληνισμός. Οι Έλληνες πρόσφευγαν στο σπίτι του θεού ή στο κωδωνοστάσι για να αντισταθούν ως τη νίκη ή ως το θάνατο.

Ορισμένες κατηγορίες της Ελληνορθόδοξης κοινωνίας μας ανάπτυξαν με ιδιαίτερη ευθύνη τη δράση τους σε διαφορετικούς χρόνους της ιστορίας μας. Πριν από την άλωση και μετά την άλωση το μεγάλο βάρος της εθνικής αντοχής είχε μεταβιβαστεί στην Ορθοδοξία. Μεγάλες απελευθερωτικές προσπάθειες σε όλη τη διάρκεια της τουρκοκρατίας οργανώθηκαν από κληρικούς της Ορθοδοξίας. Κυρίως όμως η πνευματική αντοχή του Ελληνισμού, η αγωγή του και η κατάδυσή του μέσα στα επάλληλα πετρώματα της ιστορίας μας ήταν έργο που το δέχτηκε σαν χρέος της η Ορθοδοξία.

Σήμερα καθώς ανακαλύπτουμε τη μεγάλη περιουσία που μας άφησαν οι Βυζαντινοί καθώς και οι τουρκοκρατούμενοι Έλληνες, απορούμε γιατί δεν αξιοποιήσαμε αυτά τα αγαθά.

Υπάρχει σήμερα απόγνωση πολλή γιατί το Οικουμενικό Πατριαρχείο της Ορθοδοξίας συγκεντρώνει όλη την επίθεση του κακού. Σε τέτοιες δύσκολες ώρες η Ορθοδοξία, χωρίς να βγει από τη δογματική της ευθεία ζήτησε την αδελφή χριστιανική Εκκλησία της Δύσης, για να κοινωνήσουν, μέσα από την αδελφοποίησή τους, από το ίδιο Άγιο ποτήρι όπως με υψηλούς λόγους είπε ο Παναγιώτατος Οικουμενικός Πατριάρχης Αθηναγόρας, όταν συναντήθηκε στον τόπο της γέννησης, του τάφου και της δόξας του Χριστού, με τον αρχηγό της Καθολικής

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Εκκλησίας. Προσωπικότητα από τις πρώτες του αιώνα μας ο Πατριάρχης Αθηναγόρας απόχτησε οικουμενικό κύρος, καθώς ύψωσε το μαρτύριο του θεού μας πάνω από το διχασμό των Εκκλησιών. Η Ορθοδοξία, χωρίς να βγει από το μέτρο της εθνικότητάς της γεμίζει από τη μεσογειακή ιδεολογία της χριστιανικής δημοκρατίας και οδηγεί σε συνύπαρξη το χριστιανικό πληθυσμό, όταν οι αλλόδοξοι συνασπίζονται στην Ασία και την Αφρική. Μέσα από οδύνες και μαρτύρια ανεβαίνει το δρόμο της αντοχής της.

* *
*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ἀμαντου Α., Γλωσσικά Μελετήματα, Αθήνα 1964.

Γιανναρά Χ., Η θεολογία της απουσίας και της αγνωσίας του θεού, Αθήνα 1957.

Ζακυνθινού Δ., Η Τουρκοκρατία, εισαγωγή εις την νεοτέραν ιστορίαν του Ελληνισμού, Αθήνα 1957.

Θεοδωρίδη Χ., Εισαγωγή στη φιλοσοφία, Αθήνα 1955.

Θεοδώρου Α., Η περί θεώσεως του ανθρώπου διαδασκαλία των Ελλήνων πατέρων της εκκλησίας μέχρις Ιωάννου του Δαμασκηνού, Αθήνα 1956.

Καψαμένου Ε.Γ., Το Ελληνικό δημοτικό τραγούδι, η αισθητική, ο μύθος και η ιδεολογία του, Ρέθυμνο 1978.

Κυριακίδη Στ., Διγενής Ακρίτας, Αθήνα 1925.

Μπαλάνου Δ.Σ., «Πατρολογία», Αθήνα 1930.

Νησιώτη Ν., Προλεγόμενα εις την θεολογικήν Γνωσιολογίαν, Αθήνα 1965.

Πολίτη Ν.Γ., Περί του εθνικού έπους των νεοτέρων Ελλήνων, Λαογραφικά Σύμμεικτα, τ. 1, Αθήνα 1962.

Ραμαίου Κ., Κοντά στις ρίζες, Αθήνα 1959.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Η ΑΝΘΡΩΠΟΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ Η ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΗ ΤΗΣ ΠΑΤΡΙΔΑΣ

Στοιχεία ή γνωρίσματα ανθρωπογεωγραφικά και μεταφυσικά συνιστούν την έννοια και την οντολογία της πατρίδας. Γνωρίσματα υπαρξιακά της πατρίδας είναι ο χώρος και ο χρόνος. Στο χώρο εκφράζεται και ουσιώνεται η πατρίδα ως περιεχόμενο υλικό και συγχρόνως πνευματικό. Έχει δηλαδή ορισμένη οριακή έκταση. Κυρίως όμως η πατρίδα γίνεται αιώνια μέσα στην οικονομία του χρόνου.

Η πατρίδα ως απαρχή, είναι δημιούργημα εσωτερικών δυνάμεων του ανθρώπου, καθώς και μεταφυσικών του αναγκών. Επίσης η πατρίδα είναι εκδήλωση και δημιούργημα ανώτερης ηθικής και κοινωνικής αγωγής και αναγκαιότητας του ανθρώπου[1].

Η πατρίδα ως οντολογική δύναμη και έκφραση είναι και προϊόν βαθύτερης ανάγκης επικοινωνίας του ανθρώπου με τους προγόνους του και τους θεούς του. Ο άνθρωπος ακινητοποίησε τους θεούς για τη δική του λύτρωση μέσα στους ναούς, τους οποίους ανήγειρε σε ορισμένο τόπο. Επίσης ο άνθρωπος τη μεταφυσική του λαχτάρα και τη διάρκεια του είδους του την αισθάνθηκε στο μόνιμο τόπο του, λατρεύοντας κατά τη μυθολογική περίοδο της ζωής του τους νεκρούς. Πέρα απ' αυτή την οικονομία όμως και την ανθρωποκεντρική έννοια και υπόσταση της πατρίδας, η ανάγκη της αυτοσυντήρησης ώθησε τον άνθρωπο στη μονιμότητα του χώρου του. Αναζήτησε τα αγαθά της ζωής του στο χώρο στον οποίο κατοίκησε.

Η μονιμότητα σ' ένα χώρο δημιούργησε την ανάγκη της κατάθεσης των πρώτων θεμελίων του υλικού πολιτισμού. Η πρωτογενής αυτή

---

1. Ι. Συκουτρή, Η Διδασκαλία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, Μελέται και Άρθρα, Αθήναι 1956, σελ.241 κ.ε., Κωσταντίνου Τσάτσου, Παλαμάς, εκδ. «Εστίας», Αθήναι Χ.Χ., σελ. 137 κ.ε., Ε.Π. Παπανούτσου, Παλαμάς, Καβάφης, Σικελιανός, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1971, σελ.185 κ.ε., Κ. Γεωργούλη, Αισθητικά και Φιλοσοφικά Μελετήματα, εκδ. Σιδέρη, Αθήναι 1964, σελ. 76 κ.ε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

εκόήλωση ήταν συνδεδεμένη με τη βελτίωση των όρων διαβίωσης και επιβίωσης του ανθρώπου. Η καταβολή του ανθρώπινου μόχθου, η πάλη του προς τη γη, προς τη φύση για να ισορροπήσει τη δική του ζωή μέσα στην πληθωρική αυτάρκεια της φύσης, της γεωγραφίας του χώρου του, ένωσε στερεότερα το χώρο και τον άνθρωπο. Η ένωση αυτή έγινε σχέση συγγένειας και δύναμη οικειότητας του ανθρώπου με το χώρο του, όταν είδε οτι η γη, που του έδινε τον καρπό της, ήταν ταυτοχρόνως και ο τόπος στον οποίο απέθετε τους νεκρούς του.

Δεν έκτισε μόνο το σπίτι του στη γη ο άνθρωπος, δεν συνυπήρξε με τους ομοχωρίους του (από την άποψη της συγκατοίκησης στον ίδιο χώρο), αλλά αισθανόταν τη γη του και ως υποχθόνιο χώρο ζωής των νεκρών του. Από αυτή την επίγνωση της υποχθόνιας ζωής των νεκρών του και της σχέσης των νεκρών με τη ζωή του, δημιούργησε ο άνθρωπος τον πρώτο πνευματικό πολιτισμό στους μύθους και στους ύμνους, τις πρώτες πραγματοποιήσεις και μορφοποιήσεις του ασκημένου λόγου, καθώς και τις πρώτες γλυπτές ή ζωγραφικές παραστάσεις. Έτσι το περιεχόμενο της πατρίδας ήταν ειδολογικό, υλικό δηλαδή, συνιστάμενο από την πρώτη γεωγραφία του οριακού τόπου του, κυρίως όμως το περιεχόμενο γίνονταν όλο και περισσότερο αξιολογικό και πνευματικό, με την υπαγωγή σ' αυτό όλων των δημιουργημάτων του ανθρώπου. Η δημιουργία αυτή αξιολογήθηκε στην ιστορία του τόπου, η οποία δεν ήταν απλώς η εξεικόνιση και η έκφραση της ζωής του ανθρώπου σε συγκεκριμένο χρόνο και χώρο, αλλά και η κριτική της ζωής για την προαγωγή της και την καλύτερη λειτουργία της[1].

Βασικό γνώρισμα της ανωτερότητας του ανθρώπου, έναντι της φύσεως, η οποία υπηρετεί τη ζωή του, ήταν η ελευθερία της βούλησής του. Η ελυθερία ως γνώρισμα και συστατικό μαζί της ψυχής του ανθρώπου, κίνησε και ενεργοποίησε όλο το δυναμικό του προς εργασία και δημιουργία. Η ελευθερία ήταν για τον άνθρωπο δύναμη υπερχρονική, αλλά και συγκεκριμένη, ρυθμίζουσα τις σχέσεις του προς την

---

1. Γ. Σεφέρη, Δοκιμές, τ. Α', εκδ. Ίκαρος, Αθήναι 1974, σελ. 208 κ.ε., Λίνου Πολίτη, Ερμηνεία της «Ασάλευτης Ζωής» του Κωστή Παλαμά, εκδ. Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 1967, σελ.27 κ.ε., Ν.Β. Τωμαδάκη, Κυπροκρητικά, Επετηρίς Βυζαντινών Σπουδών, Τ. ΛΗ, Αθήναι, σελ. 27-41.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

κοινωνία, της οποίας ήταν μέλος. Χωρίς την ελευθερία δεν θα δημιουργούσε πολιτισμό ή δεν θα υψώνονταν επάνω από τα ένστικτά του και την υλική ή βιολογική οικονομία της ζωής του[1].

Η συνείδηση και το βίωμα της ελευθερίας του ανθρώπου ήταν η ανεξαρτησία της πατρίδας του και όλων των στοιχείων δομής της και κυρίως ο σεβασμός του ατόμου, για να εκφράσει το βιωματικό του κόσμο στην Τέχνη, την Επιστήμη, τη Φιλοσοφία, την Ηθική. Γι' αυτό πρωτογενές συστατικό της πατρίδας ήταν ο Νόμος και το Δίκαιο, έννοιες και οντότητες, οι οποίες προστατεύθηκαν κυρίως στην αρχαία ελληνική δημοκρατία, όπου το πνεύμα του Έλληνα για δημιουργία ξεπέρασε κάθε σύνορο αξιώσεως και έφθασε μέχρι των οριακών αρχών των μεταφυσικών συλλήψεων και αληθειών.

Αυτή η σύζευξη των στοιχείων δομής και περιεχομένου της πατρίδας οδήγησε την οντολογία της πατρίδας στην κορυφή όλων των ενδιαφερόντων του ανθρώπου. Κυρίως στον ελληνικό χώρο της μεσογειακής ηπιότητας ο άνθρωπος, ο Έλληνας, ως συνέκφραση της ουσίας της πατρίδας του είδε θεούς, μούσες, ήρωες, αγίους συμπορευόμενους στον αγώνα και το μόχθο του, είτε βιοποριστικός είναι, είτε πνευματικός και αισθητικός[2].

Θεμελιακή δύναμη της διάρκειας της πατρίδας είναι το μάκρος της παράδοσης και η κατά καιρούς αξιωσύνη. Το μάκρος της παράδοσης δεν μεγαλώνει απλώς το μέτρο της προσφοράς και της ευθύνης. Κυρίως η παράδοση αποπνευματοποιεί το χώρο και το χρόνο, τον μεταλλάζει σε πνευματικό περιεχόμενο και γεγονός σε βαθμό ώστε όλη η παράδοση να γίνεται εμπειρία και βίωμα σε κάθε εποχή, Αυτή όμως

---

1. Γιάννη Αποστολάκη, Η Ποίηση στη Ζωή μας, Αθήναι 1923, (2η έκδοση, Κολλάρος Χ.Χ.), σελ.142, του ιδίου, Τα Τραγούδια μας, Αθήναι 1934, (ανατύπωση 1967), σελ. 102 κ.ε., Ν.Β. Τωμαδάκη, ‹‹Διονύσιος Σολωμός››, Βασική Βιβλιοθήκη, τ. 15, Αθήνα 1954.

2. Albin Lesky, Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας, μετάφρ. Αγαπητού Γ. Τσοπανάκη, Θεσσαλονίκη 1964, σελ. 104 κ.ε., H.D.F. Kitto, Οι Έλληνες, μετάφρ. Ιω. Λάμπρα, εκδ. ‹‹Η Δαμασκός››, Αθήνα 1962, σελ.72. κ.ε., Ν.Γ. Πολίτη, Λαογραφικά Σύμμεικτα, τ. Α', εν Αθήναις 1902, σελ 256 κ.ε., του ιδίου, Παραδόσεις, τ. Ζ, σελ. 680, Άλκης Κυριακίδου Νέστορος, Λαογραφικά Μελετήματα, Ολκός Θεσσαλονίκη, 1975, σελ. 217, Π. Λεκατσά, Πίνδαρος, β'έκδοση, Αθήναι 1960, σελ. 137 κ.ε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

η συμβίωση πρέπει να είναι ενεργητική και δυναμική μαζί, να προχωρεί δηλαδή σε νέες εκτάσεις. Πρέπει το μέτρο της προόδου, της ολοκλήρωσης, της ποιότητας να λειτουργεί με τον ίδιο ρυθμό προόδου, όπως στις μεγάλες περιόδους της ιστορίας μιας χώρας[1].

Καθοριστικό στοιχείο της πατρίδας είναι και η θυσία, όταν κινδυνεύει η ανθρωπογεωγραφία της, καθώς και το πνευματικό περιεχόμενο της πατρίδας και η μεταφυσική της ουσία. Η θυσία είναι η έκφραση του βιώματος και η στάση του ατόμου μέσα στο χώρο και το χρόνο της πατρίδας του. Η θυσία πηγάζει από τη γνώση, την ελεύθερη συνείδηση και το χρέος. Το χρέος είναι η αναμέτρηση της ηθικής δύναμης του ατόμου και της ελεύθερης βούλησής του προς το πνευματικό και υλικό αγαθό της πατρίδας του ή προς τις πνευματικές αξίες της και τα αξιολογικά της φαινόμενα και υπόβαθρα[2].

Το βίωμα της ελευθερίας κανένας άλλος λαός δεν το πραγματοποίησε, όσο ο Ελληνικός. Στη θυσία συμμετέχει, όπως είπαμε, η βούληση, η έμπνευση, ο συγγνωστός ενθουσιασμός, η χαρά της ελευθερίας, η αναμέτρηση του ατόμου με την ίδια του την ύπαρξη, ως οντότητας με πνευματική ελευθερία και με εθνικά ιδανικά, με αγάπη στον εαυτό του και στο χώρο του. Σε κανένα άλλο λαό της αρχαιότητας το βίωμα της ελευθερίας και της θυσίας για τη διάρκεια και την αξιοσύνη της πατρίδας δεν έχει τη μεσογειακή καθαρότητα και την έμπνευση, όπως συμβαίνει στο χώρο της ιστορίας μας.

Οι Εβραίοι, λαός ο οποίος αγάπησε πάρα πολύ την πατρίδα του, έχουν στους ύμνους τους περισσότερο νοσταλγία, παρά ισόποσο βίωμα προς πλήρη και εμπράγματη έκφρασή του:

«Επί των ποταμών Βαβυλώνος - εκεί εκαθήσαμεν
και εκλαύσαμεν εν τω μνησθήναι ημάς της Σιών.

---

1. Γ. Σεφέρη, «Δοκιμές», τομ. Α', ό.π. σελ. 204, Χρήστου Τζούλη, Ηρωικός κόσμος, Δοκίμια, Αθήνα 1966, σελ. 29 κ.ε.

2. Γ. Σεφέρη, Δοκιμές, ό.π. σελ. 254 (Α' τόμος), Κωνσταντίνου Τσάτσου, Κάλβος, Ποιητής της Ιδέας, «Νέα Εστία», Χριστούγεννα 1946, Ε.Π. Παπανούτσου, Παλαμάς, Καβάφης, Σικελιανός, ό.π. σ. 224, Γιάννη Δάλλα, Καβάφης και Ιστορία, εκδ. Ερμής, Αθήναι 1974, σελ. 17 κ.ε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Επί ταις ιτέαις εν μέσω αυτής εκρεμάσαμεν τα όργανα ημών.
`Οτι εκεί επηρώτησαν ημάς οι αιχμαλωτεύσαντες
ημάς λόγους ωδών, και οι απαγαγόντες ημάς ύμνον·
`Ασατε ημίν εκ των ωδών Σιών.
Πώς άσωμεν την ωδήν Κυρίου επί γης αλλοτρίας;
Εάν επιλάθωμαί σου, Ιερουσαλήμ, επιλησθείη η δεξιά μου·
κολληθείη η γλώσσα μου τω λάρυγγί μου,
εάν μη σου μνησθώ, εάν μη προανατάξωμαι
την Ιερουσαλήμ, ως εν αρχή της συφροσύνης μου>>[1].

Οι `Ελληνες βιώνουν την πατρίδα με τρόπο ελεύθερο, ως έμπνευση του χρέους τους και της ατομικής τους καταξίωσης. Στον Ηρόδοτο διαβάζουμε ότι οι Σπαρτιάτες γνώριζαν την επερχόμενη θυσία τους ως γεγονός φυσικό και ως πράξη ατομικής προαίρεσης: <<*Τοίσι δε εν θερμοπύλησι εούσι Ελλήνων, ώρώτον μεν ο μάντης Μεγιστίης εσιδών ες, τα ιερά έφραζε τον μέλλοντα έσεσθαι άμα ποί σφι θάνατον*>>[2]. Ο χώρος στον οποίο έπεσαν οι θερμοπυλομάχοι,είναι το πνευματικό και το υλικό μαζί περιεχόμενο της πατρίδας. Η ελευθερία, η δόξα, η τιμή, η ανδρεία, η φιλοπατρία ως συστατικά στοιχεία της πατρίδας και της οντολολογίας της, συνυπάρχουν στην πράξη της θυσίας. Η πατρίδα, όπως είπαμε, είναι συμπυκνωμένο βίωμα και εμπειρία, η οποία στη συγκεκριμένη ιστορική στιγμή σώθηκε ως ανθρωπογεωγραφικό και κυρίως ως πνευματικό γεγονός στις θερμοπύλες όπως γράφει ο Σιμωνίδης:

<<Των εν θερμοπύλαις θανόντων
ευκλεής μεν α τύχα, καλός δ' ο πότμος,
βωμός δ' ο τάφος, προ γόων δε μνάστις, ο δ' οίκτος έπαινος·
εντάφιον δε τοιούτον ουτ' ευρώς
ουθ' ο πανδαμάτωρ αμαυρώσει χρόνος·

1. Ψαλμοί ΡΑΖ. Επίσης βλέπε Γιάννη Δάλλα, Εισαγωγή στον τόμο: Οι ψαλμοί του Δαβίδ, υπό Ανδρέα Κάλβου, εκδ. Κείμενα, Αθήνα 1981, σελ. 52 κ.ε., Ε. Π. Παπανούτσου, Δρόμοι Ζωής, Φιλιππότης, Αθήνα 1974, σελ. 215.
2. Ηροδότου Ιστορία, Περσικοί Πόλεμοι, βιβλ. 7, 219.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ανδρών αγαθών όδε σάκος οικέταν ευδοξίαν
Ελλάδος είλετο· μαρτυρεί δε και Λεωνίδας,
ο Σπάρτας βασιλεύς αρετάς μέγαν λελοιπώς
κόσμον αέναόν τε κλέος!>>[1].

Η μακρά διαβίωση των Ελλήνων στο μόνιμο χώρο τους από την προδωρική ακόμη εποχή, η υποταγή στην οικονομία της αισθητικής τους και των βιολογικών αναγκών τους του φυσικού και του ανόργανου κόσμου της χώρας τους, η μεγάλη παράδοση των θυσιών των Ελλήνων για την ακεραιότητα και την ελευθερία του χώρου τους και του πολιτισμού τους δημιούργησαν συγγένεια και ενότητα μεταξύ των Ελλήνων και της πατρίδας ως έννοιας ανθρωπογεωγραφικής και μεταφυσικής. Ο περιεχόμενος σ' αυτή φυσικός κόσμος, το σπίτι, ο τάφος, ο ναός, οι αγροί, τα λιθάρια, τα δέντρα, ο χρόνος και οι πραγματοποιήσεις της ιστορίας και της εμπειρίας μας μέσα στο χρόνο, οι πόλεμοι και τα ειρηνικά έργα,η θυσία και ο οραματισμός και η λεπτομερειακή σύνθεση του χώρου της πατρίδας, τα βουνά, οι κοιλάδες, οι θάλασσες, οι ποταμοί συντίθενται, ισορροπούν, συμπλέκονται, παραπληρούνται μεταξύ τους και είναι η άλλη ύπαρξη της πατρίδας, η οποία βιώνεται από τους `Ελληνες και ουσιώνεται στα έργα τους,

---

1. <<Εκείνων που σκοτώθηκαν στις θερμοπύλες, είναι
τρισδοξασμέν' η τύχη τους κι ωραίος ο θάνατός τους.
Ο τάφος τους είναι βωμός, κι αντί για θρήνου, έχουν
τη θύμηση· και γίνεται η λύπη παίνεμά τους.
Και τέτοιο σάβανον αντρών γενναίων μήτε η μούχλα,
μήτε κι ο παντοχαλαστής καιρός θα τ' αφανίσει.
Το μνήμα τους για κάτοικον επήρε της Ελλάδας τη δόξα·
και είναι απόδειξη σ' αυτό κι ο Λεωνίδας
ο βασιλιάς της Σπάρτης
που στόλισμα της αρετής έχει μεγάλο αφήσει
και δόξαν αιώνια!>>

(Μετάφραση, Ηλία Βουτιερίδη)

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

στον πολιτισμό τους με την ιδιομορφία, που έχει η χώρα τους. Καθώς μάλιστα ο χρόνος είναι ταυτόσημος περίπου με το χώρο στην ελληνική πατρίδα, έχουν μια ειδική πείρα ζωής, μια άλλη ψυχή ποιητική ακόμη και το παραμικρό πράγμα και αντικείμενο. Ακούς σ' αυτά φωνές και ποίηση· είναι η άλλη διάρκεια του Ελληνισμού, η οποία συνέχει τη λυρική ψυχή.

Αυτόν τον παμποιητισμό του ελληνικού χώρου, ως μέρος και μεταβολή της ψυχής τους, τον είδαν ως βίωμα και εμπειρία μαζί οι Νεοέλληνες ποιητές:

Μοσχοβολάει το κλίμα σου
ω φίλτατη πατρίς μου,
και πλουτίζει το πέλαγος
από την μυρωδιάν
των χρυσών κίτρων,

η λαμπάς η αιώνιος
σου βρέχει την ημέραν
τους καρπούς, και τα δάκρυα
γίνονται της νυκτός
εις εσέ κρίνοι

ας μη μου δώσει η μοίρα μου
εις ξένην γην τον τάφον
είναι γλυκύς ο θάνατος
μόνον όταν κοιμώμεθα
εις την Πατρίδα[1]

Ακόμη και τα θαλάσσια ξύλα «Πλέωσι γέμοντα έρωτος και φωνών μουσικών». Ο φυσικός κόσμος είναι εμποτισμένος στην εμπειρία της ελληνικής αισθητικής, ενώνεται με τον άνθρωπο και την ιστορία του

1. Μ.Γ. Μερακλή, Ανδρέα Κάλβου, Ωδές (1-20), εμμηνευτική έκδοση «Βοτία», Αθήναι Χ.Χ., σελ. 35, Γιάννη Δάλλα, «Ο Φιλόπατρις του Κάλβου», περιοδικό «Δοκιμασία» 8-9, 1974, σελ. 236.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ως μέρος και χώρος της ζωής του και παραπλήρωμα ή περιέχων μέγεθος και στοιχείο της πατρίδας. Δεν λειτουργεί τίποτε με τρόπο αυτόματο και ιδιοτελή. Στους παλιούς μύθους ο θεός Διόνυσος τεμαχίσθηκε και σπάρθηκε στον ελληνικό χώρο, γι' αυτό είναι εμψυχωμένος ο χώρος και ποιητικός.Ο άλλος κόσμος,ο οποίος έζησε σ'αυτόν είναι οι θεοί, οι νύμφες, οι σάτυροι, οι οποίοι εκφράζουν και ουσιώνουν το ελληνικό τοπίο ως χώρο της αιώνιας ζωής[1]. Δεν υπάρχει χώρος νεκρός, τοπίο αδιάφορο, διαφοροποιημένο από τον άνθρωπο και την αισθητική του. Κι όλο το λαογραφικό μέρος του πολιτισμού μας είναι ήμερο, όπως και ο χώρος, στον οποίο αναπτύσσεται και εκφράζεται.

Οι μύθοι έπειτα οι οποίοι συνέχουν καλύτερα από την ιστορία, μερικές φορές, τον οραματισμό των Ελλήνων, ανθρωποποιούν και ελληνοποιούν όλο το χώρο, όλο το τοπίο και τη διάταξή του. Οι μύθοι είναι και συνεργείς δυνάμεις της Ελληνικής πατρίδας. Σε καιρούς καταφοράς υψώνουν το μέγεθος του έπους, το φθάνουν σε ακραία διάσταση, πέρα από τη δύναμη, για να θρέψουν με οραματισμούς και προσδοκίες τον `Ελληνα.

`Οταν οι μύθοι δεν αρκούν να μορφώσουν ψυχικά και οργανικά τον `Ελληνα, βοηθούνται από τις παραδόσεις, τους θρύλους και, κυρίως, από τη δημώδη ποίηση,η οποία εκφράζει τα αδρότερα βιώματα της πατρίδας και του κόσμου της. Η ποίηση του λαού καταγράφει μια άλλη ποιητική και ιστορική μαζί εμπειρία, καθώς ανθρωποποιεί την ελληνική γεωγραφία,και ομιλεί για τα κάστρα, τα γεφύρια, τα βουνά της πατρίδας[2].

---

1. Albin Lesky, Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας, ό.π. σελ. 182 κ.ε., Ν.Γ. Πολίτη, Λαογραφικά Σύμμεικτα, ό.π. σελ. 131 κ.ε., Γ. Σπυριδάκη, Ελληνική Λαογραφία, τεύχ. Δ', Αθήναι 1971, σελ. 153-192, Γεωργίου Α. Μέγα, εισαγωγή εις την Λαογραφίαν, Αθήναι 1967, σελ. 205, Ακαδημία Αθηνών, Δημοσιεύματα του Λαογραφικού Αρχείου, Αρ. 7, Γ. Βαλέτα, Της Ρωμιοσύνης, εκδ. ‹‹Πηγής››, Αθήνα 1976, σελ. 7 κ.ε.

2. Ν.Γ. Πολίτη, Δημώδεις Δοξασίαι περί Αποκαταστάσεως του Ελληνικού Εθνους, Λαογραφικά Σύμμεικτα, τ. Α', εν Αθήναις 1902, σ. 340, του ιδίου, Παραδόσεις 2, σ. 680, Δ. Πετροπούλου, Ελληνικά Δημοτικά Τραγούδια, Βασική Βιβλιοθήκη, τ. Α' 1958, εισαγ. 6 κστ, Γ. Σπυριδάκη, Δημοτική Ποίησις, Αθήνα 1971, σ.192, Κ. Ρωμαίου, Η Ποίηση Ενός Λαού, ό.π. σ.194, Γ. Αποστολάκη, Το Κλέφτικο Τραγούδι, ό.π. σ.37, Εμμ. Κ. Χατζηγιακουμή, Νεοελληνικαί Πηγαί του Σολωμου, Κρητική Λογοτεχνία, Δημώδη Μεσαιωνικά Κείμενα, Δημοτική Ποίηση, Αθήνα 1968,σ.124.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Η καταγραφή αυτή υπαγορεύεται από βαθύτερες ανάγκες επιβίωσης του ελληνικού χώρου και του κόσμου του. Δεν είναι η φυσική αποκάλυψη του τοπίου, αλλά η ύψωση στα έργα και το έπος του ανθρώπου, ο οποίος το κατοικεί. Το έπος του ανθρώπου, η δόξα του, η θυσία του καθώς και ηθικό και το λυρικό μέρος της ζωής των Ελλήνων, το γευόμαστε στην ποίηση του λαού και είναι η άλλη όψη και οντολογία της πατρίδας, όχι διαφοροποιημένη αλλά συζευγμένη με τον Έλληνα και την ποιότητα της ζωής του και το ήθος του. Ο χώρος, το τοπίο και ο άνθρωπος, δημιουργός της εμπειρίας και της ιστορίας, είναι ενωμένοι, αλληλοσυμπληρούμενοι.

Ό,τι κυρίως χαρακτηρίζει και ουσιώνει την πατρίδα, ως το θεμελιακό στοιχείο της διαφοροποίησής της μέσα στον κόσμο, είναι η κίνηση, η ενέργεια, η λειτουργία, η συνεχής έκφραση του χώρου και του ανθρώπου, η οποία γίνεται ιστορία, αισθητική, ηθική, Τέχνη, επιστήμη, οραματισμός, φωνή πατρίδας, όπως την είδε ο ποιητής και στον άψυχο κόσμο, στον οποίο λειτουργεί το θαύμα του ρυθμού και το θαύμα της ζωής και της ποίησης:

Είταν ωραία όλ' αυτά, μια περιδιάβαση.
Όμως το ξύλινο μαγγανοπήγαδο το λεν 'λακάτιν,
κοιμισμένο στον ίσκιο της καρυδιάς
μισό στο χώμα και μισό μέσα στο νερό,
γιατί δοκίμασες να το ξυπνήσεις;
Είδες πως βόγγηξε; Κι εκείνη την κραυγή
βγαλμένη απ' τα παλιά νεύρα του ξύλου
γιατί την είπες φωνή Πατρίδας;[1]

*
* *

1. Γ. Σεφέρη, «Δεκτομέρειες Στην Κύπρο».

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αποστολάκη Γ.Μ., Η ποίηση στη ζωή μας, Αθήνα 1823.

——————— Τα τραγούδια μας, Αθήνα 1934.

Γεωργούλη Κ., Αισθητικά και φιλοσοφικά μελετήματα, εκδ. Σιδέρης, Αθήνα 1964.

Δάλλα Γ., «Ο Φιλόπατρις» του Κάλβου, περ.«Δοκιμασία», 8-9, 1974.

Ηροδότου, Ιστορία, Περσικοί Πόλεμοι, Βιβλ. 7.

Kitto H.D.F., Οι Έλληνες, μετάφρ. Ι. Λάμψα, εκδ. «Η Δαμασκός», Αθήνα 1962.

Λεκατσά Π., Πίνδαρος, Αθήνα 1960.

Lesky A., Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας, μετάφρ. Αγαπητού Γ. Τσοπανάκη, Θεσσαλονίκη 1964.

Μέγα Γ., Εισαγωγή εις την Λαογραφίαν, Αθήνα 1967.

Παπανούτσου Ε.Π., Δρόμοι ζωής, εκδ. Φιλιππότης, Αθήνα 1974.

Πολίτη Λ., Ερμηνεία της «Ασάλευτης ζωής», του Κωστή Παλαμά, Θεσσαλονίκη 1967.

Σεφέρη Γ., Δοκιμές, τόμ. Α', Ίκαρος, Αθήνα 1974.

Σπυριδάκη Γ., Εισαγωγή εις την Λαογραφίαν, Αθήνα 1967.

Συκουτρή Ι., Η διδασκαλία της νεοελληνικής λογοτεχνίας, Μελέτη και άρθρα, Αθήνα 1956.

Τσάτσου Κ., Παλαμάς, Εστία, Αθήνα χ.χ.

Τωμαδάκη Ν.Β., Διονύσιος Σολωμός, Β.Β., τ. 15, Αθήναι 1954.

Χατζηγιακουμή Ε.Κ., Νεοελληνικαί πηγαί του Σολωμού, Αθήνα 1968.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Η ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΖΩΗ
ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΗ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΙΗΣΗ

Κάθε άτομο δέχεται επιδράσεις από το κοινωνικό περιβάλλον - άποψη που υποστήριξε ο φιλόσοφος Ιππόλυτος Ταίν - και από την άλλη μεριά, έχοντας συνείδηση της προσωπικής του ευθύνης και αξίας, επηρεάζει, με τις αντιλήψεις και το έργο του, το χώρο - χρόνο μέσα στον οποίο ζει. Ας θυμηθούμε την επίδραση πάνω στα μεγέθη των αξιών που άσκησε ο διαφωτισμός με τους βασικούς εκπροσώπους του, το Ρουσσώ, το Μοντεσκιέ, το Βολταίρο, το Ντιντερό, που είναι και οι πρόδρομοι της Γαλλικής επανάστασης ή, στη δική μας ενδοχώρα, το γονιμοποιό επηρεασμό των Δασκάλων του Γένους, που αποτελούν το δικό μας διαφωτισμό, πάνω στην τουρκοκρατούμενη προεπαναστατική Ελλάδα[1].

Μέσα στην κλίμακα των πολλαπλών επιδράσεων, που τις εξετάζει η φιλοσοφία, η βιολογία κ.λ.π., αξιόλογη θέση έχει αυτό το μέρος της επίδρασης που υποβάλλει ή επιβάλλει η τέχνη σαν ένα από τα βασικότερα αξιολογικά φαινόμενα της πνευματικής ζωής[2].

Στη μελέτη αυτή θα παρακολουθήσουμε βασικά χαρακτηριστικά του πολιτισμού μας, και ειδικότερα της συμπεριφοράς μας μέσα από το πρίσμα της Νεοελληνικής Ποίησης.

Οι ποιητές έχουν το χάρισμα ή την κατάρα, όπως λέει ο Κέστ-

---

1. Βλέπε: Κ.Θ. Δημαρά, Νεοελληνικός Διαφωτισμός, Ερμής, Αθήνα 1985[4], σελ. 53 και 301 κ.ε., του ιδίου, Ο Βολταίρος στην Ελλάδα, ανάτυπο από τα Melanges offerts a Octave et melpo merlier, τ. Α', του ιδίου, Δέκα Χρόνια Ελληνικής Παιδείας στην Ιστορική τους Προοπτική 1791 - 1800, Αθήνα 1961, ανάτυπο από το περιοδικό «Εποχές», τ. Η', σελ. 44, Λέανδρου Βρανούση, Αθανάσιος Ψαλίδας ο Διδάσκαλος του Γένους, 1767 - 1829, ο Πατριώτης - ο Πολιτικός - ο Αγωνιστής, Αθήνα 1952, Α. Δασκαλάκη, Μελέται περί Ρήγα Βελεστινλή, Αθήνα 1964, του ιδίου, Ο Αδαμάντιος Κοραής και η Ελευθερία των Ελλήνων, Αθήνα 1965, Γ. Κορδάτου, Δημοτικισμός, Αθήνα 1927.

2. Ε.Π. Παπανούτσου, Φιλοσοφικά Προβλήματα, Ίκαρος, Αθήνα 1978, σ. 33 κ.ε., του ιδίου, Αισθητική, Ίκαρος, Αθήνα 1976, σελ. 101, Κ.Α. Γεωργούλη, Αισθητικά και Φιλοσοφικά Μελετήματα, Σιδέρης, Αθήνα 1964, σ. 48 κ.ε., Γ. Μπαζάνη, Σύγχρονες Φιλοσοφικές Θεωρίες, Αθήνα 1983, σ. 91 κ.ε., Α. Γκράμση, Λογοτεχνία και Εθνική Ζωή, μετάφρ. Ιρ. Μαστραντώνη, εκδ. Στοχαστής, Αθήνα 1981, σελ. 17 κ.ε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

λερ, να βλέπουν τα πράγματα της κοινής εμπειρίας μέσα από το πρίσμα της αιωνιότητας. Όταν ο Νώε ήταν κλεισμένος μέσα στην κιβωτό, μπορούσε να δει, να διαλογισθεί πιο καθαρά τα πράγματα, όπως λέει ο Μαρσέλ Προυστ. Συχνά οι ποιητές είναι και οραματιστές, κατά το Σεφέρη. Θυμίζουν τους φοβερούς Προφήτες της Παλαιάς Διαθήκης, που συναιρούσαν μέσα στην ψυχή τους όλες τις διαστάσεις του χρόνου[1].

Αλλά ποιό είναι το αληθινό πρόσωπο της Ελλάδας, όπως το αποθησαύρισαν μέσα στην ποίησή τους οι μεγάλοι δημιουργοί;

Ας ακούσουμε το Γιώργο Σεφέρη:

Ο τόπος μας είναι κλειστός, όλο βουνά
που έχουν σκεπή το χαμηλό ουρανό μέρα και νύχτα.
Δεν έχουμε ποτάμια δεν έχουμε πηγάδια δεν έχουμε πηγές,
μονάχα λίγες στέρνες, άδειες κι αυτές, που ηχούν και που
τις προσκυνούμε.
Ήχος στεκάμενος κούφιος, ίδιος με τη μοναξιά μας
ίδιος με την αγάπη μας, ίδιος με τα σώματά μας.
Μας φαίνεται παράξενο που κάποτε μπορέσαμε να χτίσουμε
τα σπίτια τα καλύβια και τις στάνες μας.
Κι οι γάμοι μας, τα δροσερά στεφάνια και τα δάχτυλα
γίνονται αινίγματα ανεξήγητα για την ψυχή μας.

---

1. Γ. Σεφέρη, Δοκιμές, τ. Α-Β, Ίκαρος, 1974 [ιδίως το μέρος των «Δοκιμών» που αποτελείται από τρία συναρτημένα κομμάτια: «Διάλογος πάνω στην ποίηση», «Μονόλογος πάνω στην ποίηση» και «Το τέλος ενός διαλόγου»], Οδ. Ελύτη, Ανοιχτά Χαρτιά, Ίκαρος, Αθήνα 1982, σ. 62 κ.ε., Ν. Βαγενά, Ο Ποιητής και ο Χορευτής, Κέδρος, Αθήνα 1979, σελ. 13-103, Βλέπε επίσης: Paul Valery, Ποίηση και Αφηρημένη Σκέψη, Η Καθαρή Ποίηση, μετάφρ. Χρ. Λιοντάκη, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα 1980, του ιδίου, Η Νεαρή Μοίρα, ερμηνευτική εισαγωγή και μεταφραστική απόπειρα Αναστασίου Γιανναρά, Δίφρος, Αθήνα 1963, R. Wellek - A. Warren, Θεωρία Λογοτεχνίας, Δίφρος 1980, σ. 19, T.S. Eliot κ.α. Δοκίμια (Ποίηση - Τέχνη), R. M. Rilke, Γράμματα σ'ένα νέο ποιητή, μετάφρ. Μ. Πλωρίτη, Ίκαρος, Αθήνα χ.χ., Α. Καραβία, Αθήνα 1980, σ. 15 κ.ε., Benedeto Croce, Κείμενα Αισθητικής Ιστοριογραφίας, Δοκίμια, Δωδώνη, σελ. 52 κ.ε., Mario Vitti, Η Γενιά του Τριάντα, Ερμής, Αθήνα 1989, σ. 117 και 275.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Πώς γεννήθηκαν πώς δυναμώσανε τα παιδιά μας;

Ο τόπος μας είναι κλειστός. Τον κλείνουν
οι δύο μαύρες Συμπληγάδες. Τα λιμάνια
την Κυριακή σαν κατεβούμε ν' ανασάνουμε
βλέπουμε να φωτίζονται στο ηλιόγερμα
σπασμένα ξύλα από ταξίδια που δεν τέλειωσαν
σώματα που δεν ξέρουν πια πως ν' αγαπήσουν[1].

Ας γυρίσουμε πρώτα σ'ένα πρόσωπο μυθικό που έχει πρωταρχική σημασία για την Ελλάδα. Είναι ο Σίσυφος που η υπαρξιστική φιλοσοφία του καιρού μας,και ιδιαίτερα ο Αλμπέρτ Καμύ, τον αφομοίωσε σα βασικό σύμβολό της. Τιμωρημένος από τους θεούς, έπρεπε να σπρώχνει ένα λιθάρι από τα πόδια ως την κορυφή του βουνού. Όμως πριν από το οριστικό ανέβασμα,το λιθάρι κυλούσε και ξανακυλούσε ως τον πάτο και ο τραγικός ήρωας, χωρίς ησυχασμό και αυτοεγκατάλειψη, επαναλάμβανε στο διηνεκές την ατελεσφόρητη προσπάθειά του.Η αποτυχία του ήταν καθαρά εξωτερική,κοιταγμένη με τα περιορισμένα μέτρα που έχουμε. Γιατί εσωτερικά ο Σίσυφος κέρδιζε σε δύναμη και αγώνα[2].

---

1. Γ. Σεφέρη, Ποιήματα, Ίκαρος, Αθήνα 1972 (επιμ. Γ. Σαββίδη), βλέπε: Γ. Σεφέρη, Μέρες, τ. Α' 1975, σ. 15, T.S. Eliot, Η Έρημη Χώρα, μετάφρ. Γ. Σεφέρη, Αθήνα 1965, μέρος Α', Νάσου Βαγενά, Ο Ποιητής και ο Χορευτής, Κέδρος, Αθήνα 1979, σελ.348, του ιδίου, Η Γενεαλογία της «Κίχλης», Κείμενα και μελέται νεοελληνικής φιλολογίας 94 [ανάτυπο από το περιοδικό Παρνασσός] 1974, σ. 14-18, Αντρέα Καραντώνη, Ο Ποιητής Γιώργος Σεφέρης, Παπαδήμας, Αθήνα 1963, σελ. 109, Α.Β. Καρακαναγιώτη, «Μυθιστόρημα 61» Για το Σεφέρη, Αθήνα 1961, σελ. 215-230, Τίμου Μαλάνου, Η Ποίηση του Σεφέρη, Αλεξάνδρεια 1951, σ. 24 [ιδιαίτερα το κεφάλαιο «κάτω από τον αστερισμό του 'Ελιοτ»], Mario Vitti, Η γενιά του Τριάντα, Ιδεολογία και Μορφή, Ερμής, Αθήνα 1982, σελ. 158 κ.ε.,του ιδίου, Θθορά και Λόγος. Εισαγωγή στην Ποίηση του Γιώργου Σεφέρη, Ερμής, Αθήνα 1981, σ.264 κ.ε.

2. Βλέπε: Pierre Grimal, Η Ελληνική Μυθολογία, μετάφρ. Αθανασίου Παπαρήγα, εκδ. Ιωάν. Ν. Ζαχαρόπουλου, Αθήνα 1969, σ. 11 κ.ε., Κ. Κερένυϊ, Η Μυθολογία των Ελλήνων, μετάφρ. Δημήτρη Σταθόπουλου, εκδ. Εστίας, Αθήνα 1966, σελ. 319 κ.ε., P. Decharme, Ελληνική Μυθολογία, μετάφρ. Α. Φραγκιά, εκδ. Ιστορικών Βιβλίων, τ. Α', σελ. 134-139, A. H. Krappe, Mythologie Universalle, Paris, 1938, Αλκη Κυριακίδου - Νέστορος, Η ερμηνεία των μύθων από την αρχαιότητα ως σήμερα, Ελληνική Μυθολογία (εποπτ. Ι.Θ. Κακριδής) τ. 1, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1986, σελ. 274 κ.ε., Ε.Γ. Καψωμένου, Κώδικες και σημασίες, εκδ. Αρσενίδη, Αθήνα 1990.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ένα άλλο πρόσωπο του Ομήρου και του Καζαντζάκη είναι ο Οδυσσέας που σοφίστηκε το περίφημο ξύλινο άλογο. Περιπλανήθηκε σε όλες τις θάλασσες, πλούτισε σε εμπειρίες και γνώσεις «πολλών δ' ανθρώπων ίδεν άστεα και νόον έγνω». Είναι ο κοσμοπολίτης της εποχής με τον ορίζοντα της οικουμένης στις αχόρταγες αισθήσεις του. Και όμως σε όλες τις περιπλανήσεις του, ας θυμηθούμε εδώ την πείνα του Φάουστ για γνώση, αέναα λειτουργούσε μέσα του ο ομφάλιος λώρος της γης του, η κεντρομόλος δύναμη της επιστροφής του. Ταξίδευε «λέμενος και καινόν αποθρώσκοντα νοήσαι, ης γαίης θανέειν ιμείρεται»[1].

Ένα τρίτο πρόσωπο της μυθολογίας μας είναι ο Προμηθέας[2], αυτός που μας έσωσε ο Αισχύλος στις τραγωδίες του ή που ξαναθυμήθηκε ο Σικελιανός για να αναβιώσει η κλεφτουριά, όταν απειλήθηκε η ελευθερία μας. Ο Προμηθέας έκλεψε τη φωτιά από τους θεούς για να ζεστάνει την παγωνιά του ανθρώπου. Είναι η αυγή του τεχνικού πολιτισμού και από την άλλη μεριά η μεγαλειώδης διακλάδωση της ατομικής ελευθερίας που συγκρούεται να βγει και από τα όρια της ειμαρμένης κι ας οριοθετούσε αργότερα διαφορετικά τις δυνατότητες του ανθρώπου ο Ηράκλειτος.

Ο συγκερασμός των τριών αυτών προσώπων μας δίνει το κλειδί για να αποκαλύψουμε το χαρακτήρα του Έλληνα. Ο Οδυσσέας συμφιλίωνε μέσα του τη δίψα για έξοδο, δύναμη κεντρόφυγη, και την εμβάθυνση στο γενέθλιο χώρο του και την κληρονομιά του. Ο Καζαντζάκης σταμάτησε πιο πολύ στην πρώτη πείνα του Οδυσσέα που μάχεται

---

1. Βλέπε: Δ. Νικολαρείζη, Η Παρουσία του Όμηρου στη Νέα Ελληνική Ποίηση, Νέα Εστία, Χριστούγεννα 1947, E. Keeley, Ο Ελκήνωρ του Σεφέρη, ένας άνθρωπος δίχως μοίρα, κριτήριο αρ. 1, 1965, σ. 12-21, Pierre Grimal, Η Ελληνική Μυθολογία, ό.κ., σελ. 7 κ.ε., Rudolf Pheiffer, Ιστορία της κλασσικής φιλολογίας, μετάφρ. Παναγιώτη Ξένου, Ακαδημία Αθηνών, Κέντρο έκδοσης έργων Ελλήνων συγγραφέων, Αθήνα 1972, σελ. 129 κ.ε.

2. Βλέπε: Pierre Grimal, ό.κ. σ. 37 κ.ε., Δ. Νικολαρείζη, Δοκίμια Κριτικής, Αθήνα 1962, σελ. 232, Mario Vitti, Η Γενιά του Τριάντα, ό.κ. σ. 53, 89, 154, 176, 206, Α. Καραντώνη, Ο Κοσμοπολιτισμός στη Νεοελληνική Ποίηση, Αγγλοελληνική Επιθεώρηση Γ', 1947, σελ. 65-72, Π. Σκανδωνίδη, Η Ελληνικότητα, Θεσσαλονίκη 1962.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

να χορτάσει μέσα στους 33333 στίχους του κυκλώπειου έργου του ‹‹**Οδύσσεια**››:

Ώρα γλυκιά, μυρίζει η γης, ανιεί τα νυχτολούλουδά της,
σαλεύουν τα νερά στων αγριμιών τα διψασμένα αρθούνια
κι ως πεθαμένο αγόρι πλάγιασε στον κάμπο το φεγγάρι·
στα μακρινά χωριά γυρίζου οι νιοι τη δρόσο στα μαλλιά τους,
κι ακόμα μες στον κόρφο η μυρωδιά της αγάπης αχνίζει·
και γνοιαστικές ξυπνούν μεσάνυχτα κι όλο χαρά αφουκρούνται
οι μικρομάνες νιόπαντρες το γιο στην κούνια να λαχτίζει

[στην Ελένη]

..... σγουρό, πολύφυλλο, φλογάτο
ρόδο της γης, λαχτάρα των ματιών, χαρά του μαύρου αγέρα!
Τα χώματα άνθισες κι ομόρφηνες τις ταπεινές μας νύφες
και πια κάθε γαμπρός στα σκοτεινά φιλάει και μιαν Ελένη·
κλαίμε, φωνάζουμε, κι αχνογελάει στο νου του κύκνου η κόρη,
και λάμπει σαν της μάνας το βυζί στου κόρφου το σκοτάδι,
κι ο νους ευτύς ξεχνάει και σα μωρό γελάει βυζασταρούδι!
Αναμεσός στα στήθια σου, Κερά, το αλησμονάνθι ανθίζει![1]

Αυτό το μύθο ένας άλλος νεοέλληνας ποιητής που η ποίησή του έχει την πυκνότητα και την ισορροπία των ελληνικών αγαλμάτων, ο Γιώργος Σεφέρης, τον εσωτερίκευσε με μια άλλη διάσταση. Μέσα στο συνθετικό του ποίημα ‹‹**Μυθιστόρημα**››, που είναι από τα κυριότερα αποκτήματα της πνευματικής του κληρονομιάς, περιγράφει τις περιπέτειες της Ελληνικής προσφυγιάς από πάντα και πιο πολύ από το

---

1. Βλέπε: Θ. Γραμματά, Η Έννοια της Ελευθερίας στο έργο του Ν. Καζαντζάκη, Δωδώνη, Αθήνα-Γιάννινα 1983, Δ. Δασκαλόπουλου, Η ‹‹Οδύσσεια›› του Ν. Καζαντζάκη, περ. Διαβάζω, τεύχ. 28, Φεβρουάριος 1980, Ε. Λαμπρίδη, Μεταφυσική - Μύθος - Μορφή της Οδύσσειας, περιοδ. ‹‹Νεοελληνικά Γράμματα››, 4 Μαρτίου - 15 Απριλίου 1939, Π. Πρεβελάκη, Ο Ποιητής και το Ποίημα της Οδύσσειας, εκδ. Εστία, Αθήνα 1958, Γ. Σταματίου, Ο Καζαντζάκης και οι Αρχαίοι, διδακτορική διατριβή Πανεπιστημίου Ιωαννίνων 1982, Δημ. Χουρμούζιου, Ν. Καζαντζάκης, Οι Εκδόσεις των Φίλων, Αθήνα 1977.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

1922 και μετά: Σπασμένα κουπιά, καράβια που δεν αράζουν πουθενά, γυναίκες που προσπαθούν να αρπαχτούν από το μύθο του Μεγαλέξανδρου, πικραμένο προσφυγικό βλέμμα, μπερδεμένα ταξίδια, αντίρροπα, απώλειες και καινούργιες δοκιμές, τόποι πνιγμένοι από βουνά και χαμηλό ουρανό, και κάπου η αντίσταση του λευκού εξωκκλησιού που κρατάει στους παιδεμένους ώμους του την πίκρα της νεοελληνικής μας ιστορίας.

Μα τι γυρεύουν οι ψυχές μας ταξιδεύοντας
πάνω σε καταστρώματα κατελυμένων καραβιών
στριμωγμένες με γυναίκες κίτρινες και μωρά που κλαίνε
χωρίς να μπορούν να ξεχαστούν ούτε με τα χελιδονόψαρα
ούτε με τ' άστρα που δηλώνουν στην άκρη τα κατάρτια.
Τριμμένες από τους δίσκους των φωνογράφων
δεμένες άθελα μ' ανύπαρχτα προσκυνήματα
μουρμουρίζοντας σπασμένες σκέψεις από ξένες γλώσσες.

Μα τι γυρεύουν οι ψυχές μας ταξιδεύοντας
πάνω στα σαπισμένα θαλάσσια ξύλα
από λιμάνι σε λιμάνι;

Μετακινώντας τσακισμένες πέτρες, ανασαίνοντας
τη δροσιά του πεύκου πιο δύσκολα κάθε μέρα,
κολυμπώντας στα νερά τούτης της θάλασσας
κι εκείνης της θάλασσας,
χωρίς αφή
χωρίς ανθρώπους
μέσα σε μια πατρίδα που δεν είναι πια δική μας
ούτε δική σας.

Το ξέραμε πως ήταν ωραία τα νησιά
κάπου εδώ τριγύρω που ψηλαφούμε

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

λίγο πιο χαμηλά ή λίγο πιο ψηλά
ένα ελάχιστο διάστημα[1].

Ο Καβάφης με διάμετρο πολύ μεγαλύτερη και από τους βασικούς θεμελιωτές της νέας ποίησης, που ζούσε την εκφραστική αναγκαιότητά της νωρίτερα από τον Αμερικανό Έζρα Πάουντ και τον Άγγλο Θωμά Έλιοτ, καταλήγει από ένα άλλο δρόμο στο ίδιο ψυχικό αδιέξοδο. Σ' ένα βαθιά υποκειμενικό του ποίημα, στην ξακουστή «Πόλη», φτάνει περίπου στη σημερινή ψυχική και συνειδησιακή αγωνία του Υπαρξισμού, θυμίζοντας ίσως, Κιεγκάαρντ, Καμύ, Κάφκα και Ντοστογιέφσκι. Την παραθέτουμε:

Είπες· «Θα πάγω σ' άλλη γη, θα πάγω σ' άλλη θάλασσα.
Μια πόλις άλλη θα βρεθεί καλλίτερη από αυτή.
Κάθε προσπάθειά μου μια καταδίκη είναι γραφτή·
κ' είν' η καρδιά μου - σαν νεκρός - θαμένη.
Ο νους μου ως πότε μες στον μαρασμόν αυτόν θα μένει.
Όπου το μάτι μου γυρίσω, όπου κι αν δω
ερείπια μαύρα της ζωής μου βλέπω εδώ,
που τόσα χρόνια πέρασα και ρήμαξα και χάλασα».

Καινούριους τόπους δεν θα βρεις, δεν θάβρεις άλλες θάλασσες.
Η πόλις θα σε ακολουθεί. Στους δρόμους θα γυρνάς
τους ίδιους. Και στες γειτονιές τες ίδιες θα γερνάς·
και μες στα ίδια σπίτια αυτά θ' ασπρίζεις.
Πάντα στην πόλι αυτή θα φθάνεις. Για τα αλλού - μη ελπίζεις -
δεν έχει πλοίο για σε, δεν έχει οδό.
Έτσι που τη ζωή σου ρήμαξες εδώ

---

1. «Δεν αρέσει καθόλου στο Σεφέρη ν' αποδίδουν τη δραματική του αντίληψη για το σύμπαν στην καταστροφή και μόνο της Μικράς Ασίας. Καθώς μας βεβαιώνει ο ίδιος, το κεφαλαίο των Ελλήνων και του σύγχρονου ανθρώπου είναι «αφ' εαυτού» τόσο τραγικό και απελπιστικό, ώστε μια αιματοχυσία σαν εκείνη της Σμύρνης στα 1922, δεν είναι στην πραγματικότητα, παρά ένα σκληρό επεισόδιο μιας πιο σοβαρής Οδύσσειας». Βλέπε: Mario Vitti, Η Γενιά του Τριάντα, ό.π. σελ. 171.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

στην κώχη τούτη την μικρή, σ' όλην την γη την χάλασες[1].

Όμως ποιος είναι ο χώρος ο Ελλαδικός που, σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, παίζει βασικό ρόλο στη διαμόρφωση της προσωπικότητας του Έλληνα;

Παντού πέτρες σπασμένες· αγάλματα από δυόμισι ως τρεις χιλιάδες χρόνια· ναοί ριγμένοι· δρόμοι χαραγμένοι από τα πανάρχαια χρόνια· θέατρα μισοερειπωμένα που ο λόγος των τραγικών ανασταίνει την ύπαρξη τους. Θα έλεγε κανείς οτι ο ίδιος ο χρόνος πλαγιάζει για να μείνει άγρυπνη η παρουσία και η λειτουργικότητα του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού. Είπα λειτουργικότητα, γιατί η λέξη μνημείο είναι περισσότερο έννοια νεκρή. Τα αγάλματα, όπως είπε ο Σεφέρης, λυγούν σαν τα καλάμια. Μπερδεύονται ανάμεσα στη ζωή μας, συγχωνεύονται με την ύπαρξή μας, συνεχίζουν τη ζωή τους. Τούτη την έννοια της ενότητας και ενιαιότητας τη χαιρόμαστε στις Μυκήνες:

Τα χωράφια των γύρω χωριών φτάνουν ως τη ρίζα του κάστρου. Τα τείχη μοιάζουν σαν πλευρές σπιτιών. Στην παλιά κρήνη ξεδιψούν επισκέπτες και κάτοικοι της περιοχής. Απορείς που δε βλέπεις τον καπνό να ανεβαίνει από τη στέγη του κάστρου. Μπερδεύονται οι διαστάσεις του χρόνου... Ίσως ανάμεσα στους κατοίκους να περνάει ο Αγαμέμνονας· κι αργότερα η Ηλέκτρα να καυγαδίζει με τη Χρυσοθέμη.

---

1. Βλέπε: Κ.Π. Καβάφη, Ποιήματα (2 τόμοι - Επιμέλεια Γ. Σαββίδη), Ίκαρος, Αθήνα 1963, επίσης Κ.Π. Καβάφη, Ανέκδοτα Ποιήματα (επιμ. Γ. Σαββίδη), Ίκαρος, Αθήνα 1968, επίσης Ανέκδοτα Πεζά Ποιήματα (εισαγωγή και μετάφραση Μ. Περιδή), Φέξη, Αθήνα 1963, επίσης Κ.Π. Καβάφη, Πεζά (παρουσίαση, σχόλια Γ. Δ. Παπουτσάκη), Φέξης, Αθήνα 1963, επίσης βλέπε Γ. Δάλλα, Καβάφης και Ιστορία, Ερμής, Αθήνα 1974, του ιδίου Ο Καβάφης και η Δεύτερη Σοφιστική, εκδ. Στιγμή, Αθήνα 1984, Γ. Θέμελη, Η Ποίηση του Καβάφη. Διαστάσεις και όρια, Θεσσαλονίκη 1970, Τ. Μαλάνου, Ο Ποιητής Κ.Π. Καβάφης. Ο Άνθρωπος και το Έργο του, Αθήνα 1957, Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου, Τα Πρόσωπα και τα Κείμενα Κ.Π. Καβάφη, Αθήνα 1946, Ε.Π. Παπανούτσου, Παλαμάς - Καβάφης - Σικελιανός, Αθήνα 1971[3], Γ.Α. Σαρεγιάννη, Σχόλια στον Καβάφη, Ίκαρος, 1964, Γ. Σεφέρη, Δοκιμές, ό.π. σελ 324 - 63, του ιδίου, Κ.Π. Καβάφης, Θ.Σ. Έλιοτ· παράλληλοι, Αγγλοελληνική επιθεώρηση, Γ' 1947, σελ. 33-43, Σ. Τσίρκα, Ο Καβάφης και η Εποχή του, Αθήνα 1977 (1942), Ε. Keeley, Η Καβαφική Αλεξάνδρεια, μετ. Τζένη Μαστοράκη, Ίκαρος, Αθήνα 1979 (1977).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Οξύθυμος ο Ορέστης μπορεί να μεγαλώνει ανάμεσα στα παιδόπουλα της περιοχής. Έρχομαι να πιστέψω μερικές φορές πως τα παραμύθια, τα ανέκδοτα, ό,τι ονομάζουμε σώμα της παράδοσης, κουβαλούν πάνω τους μεγαλύτερα μεγέθη πραγματικότητας από όσο η ίδια η ιστορία στις κρύες σελίδες της. Έτυχε κάποτε να βρεθώ στις Μυκήνες μελετώντας πάνω στις πέτρες τις φοβερές αυλακώσεις της ιστορίας. Δίπλα μου ανηφόριζε προς την κορυφή του κάστρου ένα νέο ζευγάρι. Η γυναίκα, γεμάτη απορία και απλοϊκότητα, ρώτησε τον άντρα της για το χρονικό του κάστρου των Μυκηνών. Κι εκείνος - μεταφέρω, όσο θυμούμαι, ακριβώς τα λόγια του - έψαξε στις φλέβες της εμπειρίας του, θυμήθηκε κάποιες παλιές διηγήσεις και δίχως πολλή περισυλλογή,απάντησε: <<Ως εδώ έφτασαν οι Τούρκοι, βγήκαν οι Έλληνες από το κάστρο και τους εξόντωσαν>>. Είχε ύφος Μακρυγιάννη, παρ' όλη την ανακρίβεια. Κάθησα και σκέφτηκα· για το χωρικό ήταν πολύ φυσικό το κάστρο να χτιστεί για προάσπιση της Ελευθερίας κι ο εχθρός νά' ταν πάντα ο Τούρκος. Καταβολές παλιές που έχουν ως σήμερα, και προπάντων σήμερα, την τραγική τους επαλήθευση.

Και για τους μύθους και τα ανέκδοτα, που ανέφερα παραπάνω, πολλές φορές μέσα στην ιστορία μας χρειάστηκαν για να σώσουμε την έκφρασή μας σε καιρούς δύσκολους. Σε καιρούς κατοχής πρέπει να γεννήθηκαν οι μύθοι του Αισώπου ή η αφθονία των χθεσινών ακόμη ανέκδοτων που αποτέλεσαν μια σπουδαία μορφή αντίστασης κατά της τελευταίας δικτατορίας.

Για να συνδεθώ με τα παραπάνω λοιπόν, η Ελλάδα δεν είναι ένα μουσείο· από μέσα της λειτουργεί, στο μέτρο που μπορούμε να την καταξιώσουμε, η αρχαιότητα. Ο Σεφέρης αναμετριέται και για λογαριασμό μας με τις αρχαίες πέτρες:

Βουλιάζει όποιος σηκώνει τις μεγάλες πέτρες·
τούτες τις πέτρες τις εσήκωσα όσο βάσταξα
τούτες τις πέτρες τις αγάπησα όσο βάσταξα
τούτες τις πέτρες, τη μοίρα μου.
Πληγωμένος από το δικό μου χώμα

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τυραννισμένος από το δικό μου πουκάμισο
καταδικασμένος από τους δικούς μου θεούς,
τούτες τις πέτρες.[1]

Νομίζω πως αυτή η ενεργητική συμβίωση με τις αρχαίες πέτρες, κι εννοώ εδώ όλο τον κόσμο της αρχαιότητας, είναι σα στάση ζωής, από τα κυριώτερα κατορθώματα του Νεοέλληνα του καιρού μας. Θέλω να πω πως λείπουν από μας τα αγάλματα της γυναίκας του Λωτ. Δεν μας αιχμαλωτίζει το παρελθόν. Δε γυρίζουμε μέσα του σαν φαντάσματα, αντίθετα ο αρχαίος κόσμος διακλαδώνεται μέσα μας. Συγκοινωνεί και συνενεργεί μαζί μας που θα πει ζει και αξιώνεται. Οποιαδήποτε άλλη στάση μας μεταβάλλει σε ηχεία, κι όλοι μας ξέρουμε πως τα καλύτερα ηχεία είναι οι γκρεμοί και οι λάκκοι. Μπορεί αυτό κατά καιρούς να το είχαν ξεχάσει πολλοί από τους λογίους μας κι ας θυμηθούμε εδώ τους Φαναριώτες στην ποίησή μας. Όμως την καθαρή συνείδηση της συνύπαρξης και της συμπορείας με την αρχαιότητα μέσα στους σύγχρονους καιρούς τη βίωνε συνειδητά ή υποσυνείδητα ο λαός μας και εκβλάστηση αυτού του βιωματικού δεσμού είναι η δημοτική μας ποίηση και η αγιογραφία για παράδειγμα.

Μιλούμε πάντα για το χώρο του Νεοελληνισμού, δεν έχουν καμμιά σχέση εδώ οι χρονολογίες, όπως με την ποιότητα της συμπεριφοράς του και του πολιτισμού του αφομοιώνεται μέσα στα κείμενα της λογοτεχνίας μας. Και ψυχή του νεοελληνικού λόγου είναι πάντα η δημοτική μας γλώσσα, γεμάτη ζωντάνια, νεύρο και ομορφιά. Ολοκληρώνεται με τη λευτεριά και πολεμιέται το ίδιο αβυσσαλέα από τον κάθε Τούρκο και την κάθε στείρα λογιωσύνη, για να παραλλάξω τα

---

1. Γ. Σεφέρη, Ποιήματα, Μυκήνες ό.π., Λ. Αγγέλου, Η φόρτιση της λέξης στην ποίηση του Σεφέρη, χρονικό 1972, σελ. 16-20, E. Keeley, Ο Έλιοτ και η ποίηση του Σεφέρη, Κριτική Β' 1960, σελ. 19-32, Mario Vitti, Ο Καρυωτάκης, Ο Σεφέρης και η αίσθηση της μη αυθεντικής ζωής, εφημερ. «Το Βήμα» 7/1/1973, Γιώργου Σεφέρη, Δοκιμές, τ. Α', Ίκαρος, Αθήνα 1974, σ.229, Γιώργου Θεοτοκά, Πνευματική πορεία, εκδ. Φέξη, Αθήνα 1961, Ε.Γ. Καψωμένου, Η Συντακτική Δομή της Ποιητικής Γλώσσας του Σεφέρη, Υφολογική Μελέτη, Θεσσαλονίκη 1975, Χρήστου Τζούλη, Ηρωικός Κόσμος, Αθήνα 1966, σελ. 72.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

λόγια του εθνικού μας ποιητή[1]. Και πόσο γερά η λαλιά του λαού μας δημιούργησε ολόκληρα αετώματα αντίστασης σε κάθε περίοδο αφασίας από τον καιρό του «Ερωτόκριτου» ως τις μέρες του Αγίου Κοσμά, που, για να τη βοηθήσει, έταξε ακόμη και προσευχές και συγχώρηση στα σπίτια που τη γαλουχούσαν χωρίς να τη νοθεύουν και να την ψευτίζουν. Και η γλώσσα δεν είναι θέμα μορφής, δεν αλλοιώνεται ή επαληθεύεται ανάλογα με τις καταλήξεις· είναι μια ολόκληρη σκέψη, είναι η μόνη, ίσως, ομόλογη έκφραση της εσωτερικής μας αλήθειας, που δεν παραβιάζει τα βιώματά μας, γιατί δε χωρίζεται από αυτά. Έρχεται στον κάμπο της λογοτεχνίας μας με ολόκληρες προσχώσεις από τον Όμηρο, την προομηρική μυθολογία με δρομολόγια που περνούν αδιάκοπα από όλο το χώρο της πραγματοποιημένης λογοτεχνίας μας, που καταξιώνεται στον αιώνα μας με τον Παλαμά, το Σικελιανό, το Σεφέρη, τον Καβάφη, το Βάρναλη, το Ρίτσο, τον Ελύτη και την πλειάδα των πιο νέων, για να σταματήσω στην πλευρά της ποίησης. Αυτή την αδιάσπαστη ενότητα της παράδοσής μας, αφού μιλώ για αέναο δρομολόγιο, θαρρώ πως τη δίνει με έξοχη ενάργεια ο Άγγελος Σικελιανός στο μυστηριακό ποίημά του «Ιερά Οδός».

Από τη νέα πληγή που μ' άνοιξεν η μοίρα
έμπαιν' ο ήλιος θαρρούσα στην καρδιά μου

---

1. Βλέπε: Διον. Σολωμού, Τα Ευρισκόμενα εν Κερκύρα, τυπ. Ερμής Αντ. Τερζάκη 1859 (εκδ. Πολυλά), Ιάκ. Πολυλά, Η Φιλολογική μας Γλώσσα. Σκέψεις Ι.Π., εν Αθήναις, τυπ. της Εστίας, 1892, Σκ. Καββαδία, Η Λαϊκή Ζωή και Γλωσσα στο Ελληνόγλωσσο Έργο του Διονυσίου Σολωμού, Διδακτ. διατριβή, εκδ. Περίπλους, Αθήναι 1987, Αν. Κουτσιλιέρη, Συμβολή εις την Γλώσσαν του Σολωμού, Αθήνα 1967, Αίνου Πολίτη, «Αλαφροΐσκιωτε Καλέ», Η χρήση μερικών επιθέτων στο Σολωμό, Αντίχαρη. Αφιέρωμα στον καθηγητή Σταμάτη Καρατζά, Αθήνα, Ε.Α.Ι.Α, 1984, σελ. 13-23, Ε.Γ. Καψωμένου, Η Συντακτική Δομή της Ποιητικής Γλώσσας του Σεφέρη, Υφολογική Μελέτη, Θεσσαλονίκη, Ε.Ε.Φ.Σ.Π.Θ., παράρτ. 18, 1975, Γ. Μπαμπινιώτη, Γλωσσολογία και Λογοτεχνία, Αθήνα 1984, σελ. 199 κ.ε., Θανάση Νάκα, Γλωσσοφιλολογικά Μελετήματα για τη Λογοτεχνία και τη Γλώσσα, εκδ. Κάλβος, Αθήνα 1985, σ. 28-50, Τζίνα Πολίτη, Κριτικά Σημειώματα, ΕΛΙΑ, 1979, σελ. 52, Μ. Ιωαννίδου - Μπαμπαρίγου, Παρατηρήσεις στη Γλώσσα του Δημοτικού Τραγουδιού, Αφιέρωμα στη Μνήμη του Μανόλη Τριανταφυλλίδη, Θεσσαλονίκη 1960, Ακαδημία Αθηνών, Ιστορικόν Λεξικόν της Νέας Ελληνικής, Αγγ. Τσοπανάκη, Συμβολή στην έρευνα των ποιητικών λέξεων: "αι γλώσσαι" 1949. Βλέπε επίσης: Η Διδασκαλία στα Κείμενα και στη Γλώσσα (συλλογική εργασία), εκδ. Ήβου, Αθήνα 1981.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

με τόση ορμή, καθώς βασίλευε, όπως
από ραγισματιάν αιφνίδια μπαίνει
το κύμα σε καράβι π' ολοένα
βουλιάζει... Γιατί εκείνο πια το δείλι,
σαν άρρωστος, καιρό, που πρωτοβγαίνει
ν' αρμέξη ζωή απ' τον έξω κόσμον, ήμουν
περπατητής μοναχικός στο δρόμο
που ξεκινά από την Αθήνα κι έχει
σημάδι του ιερό την Ελευσίνα.
Τι ήταν για μένα αυτός ο δρόμος πάντα
σα δρόμος της Ψυχής... Φανερωμένος
μεγάλος ποταμός κυλούσε εδώθε
αργά συρμένα από τα βόδια αμάξια,
γεμάτα αθεμωνιές ή ξύλα, κι' άλλα
αμάξια, γοργά που προσπερνούσαν,
με τους ανθρώπους μέσα τους σαν ίσκιους...

Μα παραπέρα, σα να χάθη ο κόσμος
κι' έμειν' η φύση μόνη, ώρα κι ώρα
μιαν ησυχία βασίλεψε... Κι' η πέτρα,
π' αντίκρυσα σε μια άκρη ριζωμένη,
θρονί μου φάνη μοιρασμένο μου ήταν
απ' τους αιώνες. Κι' έπλεξα τα χέρια,
σαν κάθισα, τη μέρα αυτή ή αν πήρα
αιώνες πίσω αυτόν τον ίδιο δρόμο...
Μα να· στην ησυχία αυτή απ' το γύρο
τον κοντινό προβάλανε τρεις ίσκιοι.
Ένας Ατσίγκανος αγνάντια ερχόνταν,
κι πίσωθέ του ακολουθούσαν, μ' αλυσίδες
συρμένες, δύο αργοβάδιστες αρκούδες[1].

---

1. Βλέπε: Μάρκος Αυγέρης, Α. Σικελιανός, θεμέλιο, Αθήνα 1966, του ιδίου, Έλληνες Λογοτέχνες, Τέταρτη έκδοση, Χαρ. Μπούρας, Αθήνα 1982, Νάσος, Βαγενάς, Ο Ποιητής και ο Χορευτής, Κέδρος, Αθήνα 1980, σ. 185 κ.ε., Γ. Βαλέτας, Σικελιανός, ο Ποιητής του Δελφισμού και της Αντίστασης, Αιολικά Γράμματα, Μάης - Ιούνιος 1981,

⟹

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ο Σικελιανός ήταν ένα πνεύμα πλατύ και Διονυσιακό. Κάτι ανάμεσα σε σύννεφο και ποτάμι, που ο αισθητικός του σίφουνας φυσάει μέσα από τα λειβάδια του Αισχύλου και του Ρωμανού του Μελωδού.

Η ποίηση του καιρού μας συντελείται μέσα στην πιο δύσκολη και αντιθετική εποχή. Δε μιλώ για ό,τι ονομάζουμε άγχος από τους μεγάλους βηματισμούς του τεχνικού μας πολιτισμού. Πάντοτε η ποίηση, και η τέχνη γενικότερα, έχει το κουράγιο όχι μόνο να προσαρμόζεται, αλλά και να πρωτοπορεί. Ούτε ακόμη επηρεάζομαι καταθλιπτικά από την ευρύτερη αγωνία της υπαρξιστικής φιλοσοφίας. Η γερή ποίηση η σημαντική, με την έννοια που έδινε στη λέξη ο Ηράκλειτος, είτε για σπαραγμούς και λεηλασίες μιλάει, είτε σε κλίμα ευφροσύνης καρποφορεί, δεν αφανίζεται, αρκεί να μην αλυσοδένεται· και το μόνο κώνειο, που την παραλύει ή και τη σκοτώνει, όπως και κάθε αποκρυστάλλωση της τέχνης, είναι η αποστέρηση και η ανέχεια της ελευθερίας.

Κι εδώ πάλι για να αποδεσμεύσω μέσα μου τις πρόσφατες εμπειρίες, πρέπει να κάνω μια διαστολή ανάμεσα στην εσωτερική κατοχή, που τη λέμε και δικτατορία, και στην κατάκτηση απ' έξω. Η δεύτερη, δηλαδή η κατάκτηση απ' έξω, δύσκολα μπορεί να κρατήσει για καιρό φιμωμένο το λαό· κυοφορείται στην ψυχή του η κλεφτουριά, πριν βλαστήσει στα λημέρια των βουνών.

Δεν πρέπει να περάσει πολύς καιρός που το χρονικό της αντίστασής μας μετά το '40, και η ιστορία του θα πρέπει να γίνουν πελώρια τοιχογραφία για να τη βιώνουμε και να την προσκυνούμε στα σπίτια μας και στα πνευματικά μας ιδρύματα, όπως κάνουν άλλοι λα-

---

Συνέχεια παραπομπής 1: Κώστας Βάρναλης, Αισθητικά Κριτικά, Κέδρος, Αθήνα 1958, Γ. Βελουδής, Αναφορές, Φιλιππότης, Αθήνα 1983, Γιώργος Θέμελης, Η Εσχάτη Κρίσις, Δοκίμιον, Γ. Φέξης, Αθήνα 1964, Α. Καραντώνης, Φυσιογνωμίες, τόμος Α', Παπαδήμας, Αθήνα 1977, Ε. Λαδιά, Ποιητές και Αρχαία Ελλάδα, Οι Εκδόσεις των Φίλων, Αθήνα 1983, Θεόδ. Ξύδης, Άγγελος Σικελιανός, Ίκαρος, β' έκδοση, Αθήνα 1979, Ε. Π. Παπανούτσος, Παλαμάς - Καβάφης - Σικελιανός, Ίκαρος, Αθήνα 1955, Π. Πρεβελάκης, Άγγελος Σικελιανός, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας, Αθήνα 1984, Γ. Σεφέρης, Άγγελος Σικελιανός, περ. Αγγλοελληνική Επιθεώρηση, Οκτ. 1961, του ιδίου, Δοκιμές, Δ' έκδοση, τόμ. 2, Ίκαρος, 1981, Ρ. Φράγκου - Κικίλια, Πέντε Μελετήματα για το Σικελιανό, θεωρία, Αθήνα 1984, Κίμων Φράιερ, Σύγχρονη Ελληνική Ποίηση, Από τον Καβάφη στο Βρεττάκο, Κέδρος, Αθήνα 1982.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

οί, η Γαλλία λόγου χάρη που δίνει ακόμη και στα σχολεία σαν περιουσία της νεολαίας την πρόσφατη αντιστασιακή ιστορία της κατά του Ναζισμού. Για να κρατήσω τον ειρμό της παραπάνω πρότασης, επιχείρησα την αντιδιαστολή ανάμεσα στην απέξω κατάκτηση και την εσωτερική κατοχή, που τη λέμε και δικτατορία, για να δείξω πως η δεύτερη μοιάζει κάπως σαν τους γυάλινους κώδωνες στα πειράματα των σχολικών εργαστηρίων που δεν αφήνουν κανένα πέρασμα αέρα ή, αν θέλετε, σαν τεράστιες συσκευές και γεννήτριες αζώτου.

Σε εποχές δικτατορίας η ποίηση, και γενικότερα η τέχνη, απειλείται από μαρασμό, κάτι σαν τη φυλλοξήρα που αποστεώνει τα αμπέλια μας. Ο Γερμανός συγγραφέας, που πριν από λίγα χρόνια βραβεύτηκε με Νόμπελ, μαρτυράει με τραγικό απολογισμό τη στέγνια της γερμανικής λογοτεχνίας και την αναιμία της γλώσσας της στον καιρό του γερμανικού Ναζισμού.

Σκέφτομαι πως από την εποχή του Ρήγα Φεραίου, ποιητή και εθνεγέρτη που ονειρεύτηκε την αναγέννηση της Ελλάδας πληρώνοντας το τίμημά της με το αίμα του, ως την εποχή του Λόρκα και του Πάμπλο Νερούντα, ο ποιητής είναι το θύμα ή το λύτρο στη θέση όλων μας.

Όμως συχνά πίσω από τη σιωπή, η ποίησή του, ελεύθερη, παίρνει την κρυστάλλινη μορφή του σταλακτίτη. Σταλάζει αθόρυβα στα υπόγεια της ψυχής του ποιητή και δημιουργεί ολόκληρες συστάδες ηθικής και ψυχικής ελευθερίας. Ο Νίκος Εγγονόπουλος στο ποίημά του «**Μπολιβάρ**» που τον συγχέει με τον Οδυσσέα Ανδρούτσο, από τη μια μεριά θεώνει την αντίσταση, κι από την άλλη κρεουργεί, με όση δύναμη έχει ο ποιητής, που θα πει με το ήθος του και το φρόνημά του, κάθε υποχώρηση ή προδοσία.

Μ π ο λ ι β ά ρ ! Κράζω τ' όνομά σου ξαπλωμένος στην κορφή του βουνού Έρε | την πιο ψηλή κορφή της νήσου Ύδρας! | Από δω η θέα εκτείνεται μαγευτική μέχρι των νήσων του Σαρωνικού, τη Θήβα, | μέχρι κει κάτω, πέρα απ' τη Μονεμβασιά, το τρανό Μισίρι, | αλλά και μέχρι του Παναμά, της Γκουατεμάλα, της Νικαράγκουα, του Οντούρας, της Αιτής, του Σαν Ντομίγκο, της Βολιβίας, της Κολομβίας, του Περού, της Βενεζουέλας, της Χιλής, της Αργεντινής, της Βραζιλίας, Ουρουγουάη, Παραγουάη, του Ισημερινού, | ακόμη και του Με-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ξικού. | Μ' ένα σκληρό λιθάρι χαράζω τ' όνομά σου πάνω στην πέτρα, νάρχουνται αργότερα οι ανθρώποι να προσκυνούν. | Τινάζονται σπίθες καθώς χαράζω - έτσι ήτανε,λεν, ο Μπολιβάρ - και παρακολουθώ | το χέρι μου καθώς γράφει λαμπρό μέσα στον ήλιο.

Είδες για πρώτη φορά το φως στο Καράκας. Το φως το δικό σου, | Μπολιβάρ, γιατί, ως νάρθεις, η Νότια Αμερική ολόκληρη ήτανε βυθισμένη στα πικρά σκοτάδια. | Τ' όνομά σου τώρα είναι δαυλός αναμένος, που φωτίζει την Αμερική, και τη Βόρεια και τη Νότια, και την Οικουμένη! | Οι ποταμοί Αμαζόνιος και Ορινόκος πηγάζουν από τα μάτια σου. | Τα ψηλά βουνά έχουν τις ρίζες τους στο στέρνο σου. | Η οροσειρά των `Ανδεων είναι η ραχοκοκκαλιά σου. | Στην κορφή της κεφαλής σου, παλικαρά, τρέχουν τ' ανήμερα άτια και τ' άγρια βόδια | - ο πλούτος της Αργεντινής. | Πάνω στην κοιλιά σου εκτείνονται οι απέραντες φυτείες του καφέ.

Σαν μιλάς, φοβεροί σεισμοί ρημάζουνε το παν, | από τις επιβλητικές ερημιές της Παταγονίας μέχρι τα πολύχρωμα νησιά, | ηφαίστεια ξεπετιούνται στο Περού και ξερνάνε στα ουράνια την οργή τους, | σειούνται τα χώματα παντού και τρίζουν τα εικονίσματα στην Καστοριά, | τη σιωπηλή πόλη κοντά στη λίμνη.

Μ π ο λ ι β ά ρ, είσαι ωραίος σαν `Ελληνας![1]

---

1. Mario Vitti, Η Γενιά του Τριάντα, ό.π. σ. 140, Δ. Ιατρόπουλου, Μπολιβάρ· Εγγονόπουλος, 30 Χρόνια, Καστανιώτης, Αθήνα 1973, Η. Κουτσούπου, Ο Υπερήφανος των Ελλήνων,περ. "Θεσσαλονίκη", 10/10/1979, του ιδίου, Η Περίπτωση Εγγονόπουλου, περ. "Θεσσαλονίκη", 9/5/1979,του ιδίου, Στον Κόσμο της Ποίησης, περ. "Θεσσαλονίκη", 4/2/1981, Δ. Αργυρίου, Διαδοχικές Αναγνώσεις Ελλήνων Υπερρεαλιστών, Γνώση, Αθήνα 1983, Α. Καραντώνη, Εισαγωγή στην Νεότερη Ποίηση, Παπαδήμας, Αθήνα 1976, Δ. Αργυρίου, Εποχές, τεύχ. 1/1962, Α. Βασιλείου,Εγγονόπουλος - Εμπειρίκος και ο Ελληνικός Σουρρεαλισμός, Σύγχρονη Σκέψη, τεύχ. 20 1978, Γ. Δάλλας, Δημοτική Παράδοση και Σύγχρονη Ποίηση, Δελτίο Εταιρίας Σπουδών Σχ. Μωραΐτη, Αθήνα 1979, Δ. Κασταλλιώτης, Ν. Εγγονόπουλος, π. Σύγχρονη Σκέψη, τ. 4, Αθήνα 1977, Νίκη Λοϊζίδου, Ν. Εγγονόπουλος, Νεφέλη, Αθήνα 1984, Ε. Φερεντίνου,Ο Υπερρεαλισμός του Εγγονόπουλου, περ. Ζυγός, Ιάν. - Φεβρ. 1977, Norbert, Hauser, Δώδεκα Προτάσεις για την Ποίηση του Ν. Εγγονόπουλου, περ. Ελεύθερη Θεώρηση, Νο 4, 1981, Ε. Γ. Καψωμένου, Για μια Μεθοδολογία Ανάλυσης των Υπερρεαλιστικών κειμένων του Ν. Εγγονόπουλου, "Γυφ και Φρουρά", Ε.Ε.Φ.Σ.Π.Ι., Δωδώνη, Φιλολογία, ΙΕ (1986), σελ. 83 - 129.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Παιδί ή συγγενής του σουρρεαλισμού ο Οδυσσέας Ελύτης, ο αυθεντικότερος, ίσως, λυρικός μας, στο αναλυτικό του ποίημα ‹‹**Άσμα ηρωικό και πένθιμο για το χαμένο ανθυπολοχαγό της Αλβανίας**››, εικονογραφεί με πίστη αγιογράφου ή συναξαριστή την παλληκαριά και την αγιότητα της θυσίας για να κατορθωθεί η ελευθερία:

Τώρα χτυπάει πιο γρήγορα τ' όνειρο μες στο αίμα
Του κόσμου η πιο σωστή στιγμή σημαίνει:
Ελευθερία.
Έλληνες, μες στα σκοτεινά δείχνουν το δρόμο:
ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ
Για σένα θα δακρύσει από χαρά ο ήλιος
Στεριές ιριδοχτυπημένες πέφτουν στα νερά
Καράβια μ' ανοιχτά πανιά πλέουν μες στους λοιμώνες
Τα πιο αθώα κορίτσια
Τρέχουν γυμνά στα μάτια των αντρών.
Κι η σεμνότη φωνάζει πίσω από το φράχτη
Παιδιά! δεν είναι άλλη γη ωραιότερη...
Του κόσμου η πιο σωστή στιγμή σημαίνει![1]

Είπα παραπάνω πως η γλώσσα έχει καταφύγιο και κλέφτικα λημέρια, όταν η κατάκτηση έρχεται απ' έξω. Ας θυμηθούμε εδώ τις τραγωδίες που έγραψε ο Σικελιανός στην κατοχή ή ακόμη το συνθετικό ποίημα ‹‹Μπολιβάρ›› του Εγγονόπουλου για να σταθούμε μόνο σε δύο φωναχτά παραδείγματα.

Όμως από το 1967 κι εδώ η ποίησή μας χωρίς να ορρωδήσει, γύρεψε παραμύθια, παραβολές και αλληγορίες. Μήπως και ο λαός δεν οργάνωσε τη δική του άμυνα με τη σατιρολογία και τα ανέκδοτά του, που κάποτε θά 'πρεπε να κωδικοποιηθούν σαν τραγική μαρτυρία μιας

---

1. Βλέπε: Κ. Μητσάκη, Το ‹‹Άσμα Ηρωικό και Πένθιμο για τον Χαμένο Ανθυπολοχαγό της Αλβανίας›› του Ελύτη, Φιλιππότης, Αθήνα 1982, Κ. Σφαέλλου, Μια Προσέγγιση στο ‹‹Άσμα ηρωικό και Πένθιμο για το Χαμένο Ανθυπολοχαγό της Αλβανίας›› του Οδυσσέα Ελύτη, Κέδρος, Αθήνα 1980, Μ. Μερακλή, Δεκαπέντε Ερμηνευτικές Δοκιμές στον Ο. Ελύτη, Πατάκης, Αθήνα 1984, Mario Vitti, Οδυσσέας Ελύτης, Κριτική Μελέτη, Ερμής, Αθήνα 1984.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τέτοιας κατάντιας; Ας διαβάσουμε τις ‹‹Γάτες του Αη - Νικόλα›› του μεγαλύτερου ποιητή μας,που χάθηκε και κερδήθηκε μαζί το 1971, του Γιώργου Σεφέρη:

Τον καιρό της μεγάλης στέγνιας,
- σαράντα χρόνια αναβροχιά - ·
ρημάχτηκε όλο το νησί·
πέθαινε ο κόσμος και γεννιούνταν φίδια.
Μιλιούνια φίδια τούτο τ' ακρωτήρι,
χοντρά σαν το ποδάρι ανθρώπου
και φαρμακερά.
Το μοναστήρι τ' Αι- Νικόλα το είχαν τότε
Αγιοβασιλείτες καλόγεροι
κι ούτε μπορούσαν να δουλέψουν τα χωράφια
κι ούτε να βγάλουν τα πρόβατα στη βοσκή·
τους έσωσαν οι γάτες που αναθρέφαν.
Την κάθε αυγή χτυπούσε μια καμπάνα
και ξεκινούσαν τσούρμο για τη μάχη.
Όλη μέρα χτυπιούνταν ως την ώρα
που σήμαιναν το βραδυνό ταγίνι.
Απόδειπνα πάλι η καμπάνα
και βγαίναν για τον πόλεμο της νύχτας.
Ήτανε θαύμα να τις βλέπεις, λένε,
άλλη κουτσή, κι άλλη στραβή, την άλλη
χωρίς μύτη, χωρίς αυτί, προβιά κουρέλι.
Έτσι με τέσσερις καμπάνες την ημέρα
πέρασαν μήνες, χρόνια, καιροί κι άλλοι καιροί.
Άγρια πεισματικές και πάντα λαβωμένες
ξολόθρεψαν τα φίδια μα στο τέλος
χαθήκανε· δεν άντεξαν τόσο φαρμάκι.
Ωσάν καράβι καταποντισμένο
τίποτε δεν άφησαν στον αφρό
μήτε νιαούρισμα, μήτε καμπάνα.
Γραμμή!

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Τι να σου κάνουν οι ταλαίπωρες
παλεύοντας και πίνοντας μέρα και νύχτα
το αίμα το φαρμακερό των ερπετών.
Αιώνες φαρμάκι· γενιές φαρμάκι.
<<Γραμμή!>> αντιλάλησε αδιάφορος ο τιμονιέρης[1].

Τετάρτη 5 Φεβρουαρίου 1969

Ο Γιάννης Ρίτσος, από τους μεγαλύτερους ποιητές του καιρού μας, κατά τη γνώμη του Λουί Αραγκόν, ομογάλακτος του Νερούντα, ύφαινε τους δικούς του <<Ελεύθερους πολιορκημένους>> εξορισμένος από νησί σε νησί. Λένε πως έθαβε τα ποιήματά του μέσα σε μπουκάλια που τα έκρυβε στις αυλές των στρατοπέδων για να τα βρει, όταν θα 'ρχονταν η έξοδος.

Αυτά τα δέντρα δε βολεύονται με λιγότερο ουρανό,
αυτές οι πέτρες δε βολεύονται κάτου απ' τα ξένα
βήματα,
αυτά τα πρόσωπα δε βολεύονται παρά μόνο στον
ήλιο,
αυτές οι καρδιές δε βολεύονται παρά μόνο στο δίκιο.

Ετούτο το τοπίο είναι σκληρό σαν τη σιωπή,
σφίγγει στον κόρφο του τα πυρωμένα του λιθάρια,
σφίγγει στο φως τις ορφανές ελιές του και τ' α-
μπέλια του,
σφίγγει τα δόντια. Δεν υπάρχει νερό. Μονάχα φως.
Ο δρόμος χάνεται στο φως κι ο ίσκιος της μάν-
τρας είναι σίδερο.

Μαρμάρωσαν τα δέντρα, τα ποτάμια κ' οι φωνές

1. Γ. Σεφέρη, Ποιήματα, ό.π.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

μες στον ασβέστη του ήλιου.
Η ρίζα σκοντάφτει στο μάρμαρο. Τα σκονισμένα σκοίνα.
Το μουλάρι κι ο βράχος. Λαχανιάζουν. Δεν υπάρχει νερό.
`Ολοι διψάνε. Χρόνια τώρα. `Ολοι μασάνε μια μπουκιά ουρανό πάνου απ' την πίκρα τους[1].

Χρειάζεται μια ειδική εργασία γύρω από την αντιστασιακή μας λογοτεχνία, γιατί η βιβλιογραφία της είναι απροσμέτρητη, όπως απροσμέτρητες ήταν και οι μέρες από το 1967 - 1974. `Εξω απ' αυτή τη γωνιά που στήνει πελώρια οδόσημα σε κάθε συνοπτική εργασία ή μελέτη, αν δούμε ευρύτερα την ποίηση του καιρού μας και του τόπου μας, αξιολογικά λίγα πράγματα θα έχει να ζηλέψει από μια σύγκριση σε παγκόσμια κλίμακα. Περπατάει παράλληλα με τη ζωή μας. Περνάει από πολλές σχολές που θα ήταν μόνο αμετροέπεια να μνημονευθούν σ' ένα περιορισμένο κείμενο. Κι ας μας συγχωρήσει ο μεγάλος ποιητής Χάιντερλιγκ που αναρωτιόταν τι χρειάζονται οι ποιητές στη μικρόχαρη τούτη εποχή μας.

Θα 'λεγα πως σπάζουν τον πάγο και κωπηλατούν σ'όλες τις ακτές μας με το κήτος του Ιωνά κοντά τους σαν υπάκουο, οικόσιτο ζώο, έτοιμο να μας σώσει στην κοιλιά του, κάθε φορά που η νύχτα θα δοκιμάζει να εκβάλει στον τόπο μας. Για τον καιρό μας όμως οι ποιητές είναι η καθημερινή τροφή μας. Ζεστό, ελεύθερο, αχνιστό συσσίτιο για κάθε πείνα, από την τέλεια ομορφιά και τη χαρμονή ως το ολοκαύτωμα της θυσίας.

*
* *

1. Βλέπε: Αιολικά Γράμματα, αφιέρωμα στο Γιάννη Ρίτσο, τεύχ. 32-33, 1976, περιοδ. Αντί, τεύχ. 23, 19 Ιουλίου 1975, Γ. Βελουδή, Εκλεκτή Ιστορική Ανθολόγηση του Ποιητικού `Εργου του Ρίτσου, Κέδρος, Αθήνα 1977, Αικατερίνη Μακρυνικόλα, Συνοπτική Βιβλιογραφία του Γιάννη Ρίτσου, περ. Μαντατοφόρος, τεύχ. 12, Μάιος 1978, Στέφανου Διαλησμά, Εισαγωγή στην Ποίηση του Γιάννη Ρίτσου, Επικαιρότητα, Αθήνα 1981 (όπου ο αναγνώστης θα βρει και όλη τη σχετική βιβλιογραφία).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αργυρίου Α., Διαδοχικές Αναγνώσεις Ελλήνων Υπερρεαλιστών, Αθήνα 1983.

Αυγέρη Μ., Θ. Σικελιανός, θεμέλιο, Αθήνα 1966.

Βαγενά Ν., Ο Ποιητής και ο Χορευτής, Κέδρος, Αθήνα 1979.

Valery Paul, Ποίηση και Αφηρημένη Σκέψη, η καθαρή ποίηση, μετάφρ. Χρήστου Λιοντάκη, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα 1980.

——————— Η νεαρή μοίρα, ερμηνευτική εισαγωγή και μεταφραστική απόπειρα Αναστασίου Γιανναρά, Αθήνα 1963.

Βάρναλη Κ., Αισθητικά κριτικά, Κέδρος, Αθήνα 1958.

Βελουδή Γ., Αναφορές, Φιλιππότης, Αθήνα 1983.

——————— Επίτομη Ιστορική Ανθολόγηση του Ποιητικού Έργου του Ρίτσου, Κέδρος, Αθήνα 1977.

Vitti Mario, Η γενιά του τριάντα, Ερμής, Αθήνα 1989.

Βρανούση Λ., Αθανάσιος Ψαλίδας, ο Διδάσκαλος του γένους, Αθήνα 1952.

Γεωργούλη Κ.Δ., Αισθητικά και Φιλοσοφικά Μελετήματα, Σιδέρης, Αθήνα 1964.

Γκράμση Α., Λογοτεχνία και εθνική ζωή, μετάφρ. Χρ. Μαστραντώνη, εκδ. Στοχαστής, Αθήνα 1981.

Δασκαλάκη Α., Μελέτη περί Ρήγα Βελεστινλή, Αθήνα 1964.

Δασκαλόπουλου Δ., Η «Οδύσσεια» του Ν. Καζαντζάκη, περ. Διαβάζω, τεύχ. 28, Φεβρουάριος 1980.

Δημαρά Κ.Θ., Νεοελληνικός Διαφωτισμός, Ερμής, Αθήνα 1985.

Ελύτη Οδ., Ανοιχτά Χαρτιά, Ίκαρος, Αθήνα 1982.

Θεοτοκά Γ., Πνευματική Πορεία, εκδ. Φέξη, Αθήνα 1961.

Ιατροπούλου Δ., Μπολιβάρ· Εγγονόπουλος, τριάντα χρόνια, Καστανιώτης, Αθήνα 1973.

Καββαδία Σπ., Η λαϊκή ζωή και γλώσσα στο ελληνόγλωσσο έργο του Δ. Σολωμού, εκδ. Περίπλους, Αθήνα 1978.

Καραντώνη Α., Φυσιογνωμίες, τομ. Α, Παπαδήμας, Αθήνα 1977.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Καψαμένου Ε.Γ., Η συντακτική δομή της ποιητικής γλώσσας του Σεφέρη, υφολογική μελέτη, Θεσσαλονίκη 1975.

——————— Για μια μεθοδολογία ανάλυσης των υπερρεαλιστικών κειμένων του Ν. Εγγονόπουλου, Δωδώνη ΕΕΦΣΠΙ Φιλολογία ΙΕ 1986.

——————— Κωδικας και σημασίες, εκδ., Αρσενίδη, Αθήνα 1990.

Keeley E., Ο Elliot και η ποίηση του Σεφέρη, Κριτική Β', Αθήνα 1960.

Krappe A.H., Mythologie Universalle, Paris, 1938.

Μαλάνου, Τ., Ο ποιητής Κ.Π. Καβάφης, ο άνθρωπος και το έργο του, Αθήνα 1957.

Μητσάκη Κ., Το <<Άσμα ηρωικό και πένθιμο για το χαμένο ανθυπολοχαγό της Αλβανίας>>, Φιλιππότης, Αθήνα 1982.

Μπαμπινιώτη Γ., Γλωσσολογία και λογοτεχνία, Αθήνα 1984.

Μποζώνη Γ., Σύγχρονες Φιλοσοφικές θεωρίες, Αθήνα 1983.

Ξύδη Θ., Άγγελος Σικελιανός, Ίκαρος, Αθήνα 1979.

Παπανούτσου Ε.Π., Φιλοσοφικά Προβλήματα, Ίκαρος, Αθήνα 1978.

——————— Αισθητική, Ίκαρος, Αθήνα 1976.

——————— Παλαμάς - Καβάφης - Σικελιανός, Αθήνα 1971.

Παναγιωτόπουλου Ι.Μ., Τα πρόσωπα και τα κείμενα, εκδ. Αθήνα 1946.

Rilke R.M., Γράμματα σ' ένα νέο ποιητή, μετάφρ. Μ. Πλωρίτη, Ίκαρος, Αθήνα χ.χ.

Σαρεγιάννη Γ.Α., Σχόλια στον Καβάφη, Ίκαρος, Αθήνα 1964.

Σεφέρη Γ., Δοκιμές, τ. Α-Β, Ίκαρος, Αθήνα 1974.

Σταματίου Γ., Ο Καζαντζάκης και οι Αρχαίοι, Γιάννενα 1982.

Χουρμούζιου Αιμ., Ν. Καζαντζάκης, Οι Εκδόσεις των Φίλων, Αθήνα 1977.

Wellek R. - Warren A., Θεωρία Λογοτεχνίας, Δίφρος, 1980.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ο ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΣΟΛΩΜΟΣ ΚΑΙ Ο "ΥΜΝΟΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΝ"

Liberta vo cantando ch' e si cara
Come sa chi per lei vita rifinta.
Dante

Τη λευτεριά τραγουδάω που είχα, τόσο αγα-
πημένη
μαθώς το ξέρει όποιος γι' αυτήν αρνιέται
τη ζωή του.
Δάντης

Η ποίηση είναι η πιο μεγάλη, η πιο καίρια και σωστή ώρα του ανθρώπου. Όχι μέσα από το έσοπτρο, αλλά διά μέσου του οράματος ο άνθρωπος γίνεται ποιητής και λαμβάνει τη χάρη και το προνόμιο του θεού, δηλαδή συλλαμβάνει και «ποιεί».Ο άνθρωπος, όταν έχασε τον παράδεισο, άφησε, κρυφά ή φανερά, ανάλογα με την εύνοια του θεού που του απέμεινε, τα ίχνη της εξόδου του πάνω στη σκόνη του δρόμου. Αυτά τα ίχνη θα τον οδηγούσαν αργότερα στην παλινόστηση και αυτή η παλινόστηση έγινε μέσω της ποιήσεως, ήταν η ίδια η ποίηση.

Η ποίηση από την αρχή της γένεσής της ήταν φωνή θεού και φωνή πατρίδας. Όταν διαβάζουμε την Ιλιάδα ή τη Γένεση της Βίβλου, χαιρόμαστε περισσότερο την ποίηση των κορυφαίων ποιητών, παρά το ίδιο το επικό γεγονός. Άλλωστε μήπως το έπος δεν ουσιώνεται με τις δύο σημασίες του, ως λόγος και ως έργο[1];

Ιδιαίτερα για μας τους Έλληνες η ποίηση είναι δεμένη με τις πιο μεγάλες και τις πιο δύσκολες ώρες της ιστορίας μας. Μέσα στη

---

1. Βλέπε Ε.Π. Παπανούτσου, Αισθητική, Ίκαρος, Αθήνα 1976, σ. 430, R. Wellek - Aust. Warren, Θεωρία Λογοτεχνίας, μετάφρ. Στ. Γ. Δεληγιώργη, Δίφρος Αθήνα χ.χ. σελ. 352, R. Barthes, Η Ακόλουθη του Κειμένου, T.S. Eliot κ.α. Δοκίμια (Ποίηση - Τέχνη), Α. Καραβία, Αθήνα 1980 σελ. 1-15, Paul Valery, Ποίηση και Αφηρημένη Σκέψη, μετάφρ. Χρ. Λιοντάκη, Πλέθρον, Αθήνα 1980.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

θρησκευτική ποίηση κρατήσαμε κοντά μας το θεό μας· (ποίηση δεν είναι ολόκληρη η θεία λειτουργία;) και μέσα στην επική μας ποίηση κρατήσαμε την πατρίδα και την ελευθερία μας. Τούτο φανερώνεται καλύτερα μέσα στα δημοτικά μας τραγούδια που αμύνθηκαν να σώσουν και να κρατήσουν όρθιο το φρόνημα των Ελλήνων, και σ'ένα πολύ μεγάλο, ανάμεσα στους ποιητές μας, τον εθνικό μας ποιητή Διονύσιο Σολωμό.

Το δημοτικό μας τραγούδι είναι ο αείρους, ο χειμαρώδης μαστός που τρέφει το Γένος σ' όλη τη δύσκολη κάι ανάντη πορεία του. Πυκνώνει μέσα στην ψυχή των Ελλήνων τα εθνικά βιώματα, τις καθαρές εθνικές εμπειρίες. Είναι μια συνεχής πάλη που περισσότερο μοχθεί, αγωνιά και αγωνίζεται σε ώρες δύσκολες, όπως είναι οι ώρες της δουλείας.

Ο Διονύσιος Σολωμός[1] γίνεται ο πνευματικός αρχηγός του Γένους του, ο ποιητής του που το εμπνέει, που το εμψυχώνει και ορμά μέσα στο νου του, στην καρδιά του, στην ψυχή του ως *«φωνή υδάτων πολλών»*. Και το εμπνέει στα υψηλά έργα του, στον αγώνα και την καταξίωσή του που είναι η νίκη και η δόξα. *«Σμέγου βαθιά, μαι σταθερά, (μια φορά για πάντα) τη φύση της ιδέας, πριν παραγματοποιήσεις το ποίημα»*, γράφει ο Σολωμός στους στοχασμούς του. *«Εις αυτό θα ενσαρωωθεί το ουσιαστικότερο μαι υψηλότερο περιεχόμενο της αληθινής ανθρώπινης φύσης, Η Πατρίδα μαι η Πίστις»*[2].

---

1. Βλέπε: Ν. Τσιμαδάκη, Διονύσιος Σολωμός, Βασική Βιβλιοθήκη, αρ. 15, εισαγωγή, σελ. ρνβ, Εμμ. Κατζηγιακουμή, Νεοελληνικαί Πηγαί του Σολωμού, σελ. 25-112 και σελ. 125, όπου και τα σχετικά με τη συλλογή, από τον ίδιο το Σολωμό, δημοτικών τραγουδιών. Βλέπε επίσης Κώστα Βάρναλη, Σολωμικά, Κέδρος, Αθήνα 1957, σ. 25 κ.ε. και σ. 92, Χρήστου Τζούλη, Το Δημοτικό Τραγούδι, Γιάννενα 1984, του ιδίου, Ο Δημοτικός Λόγος ως μορφή Εθνικής Αντίστασης, Γιάννενα 1990.

2. Βλέπε: Διονύσιος Σολωμός, Εκιμ. Ν.Β. Τσιμαδάκη, Β.Β. αρ. 15, σ. 125.
(Πρβλ. και τους στίχους του Κωστή Παλαμά: 'Υστερα απ' την Αγάπη του θεού είν' η Αγάπη της Πατρίδας). Βλέπε επίσης Ε. Κριαρά, Διονύσιος Σολωμός, Ο Βίος, το 'Εργο, Θεσσαλονίκη 1957, σ. 113, Γιάννη Αποστολάκη, Η Ποίηση στη ζωή μας, Αθήνα 1923 (β' εκδ. Εστία χ.χ.), του ιδίου, Τα Τραγούδια μας, Αθήναι 1934 (ανατύπ. εκδ. Α. Παπαδήμα 1967), Γ. Βελουδή, Διονύσιος Σολωμός, Ρομαντική Ποίηση και Ποιητική. Οι Γερμανικές Πηγές, Γνώση, Αθήνα 1989, Ε.Γ. Καψωμένου, Ερμηνευτικά Κλειδιά στο Σολωμό, Εστία, Αθήνα 1992, Αίνου Πολίτη, Θέματα της Λογοτεχνίας μας, 'Αλφα, Ι. Σκαζίκης, Αθήνα 1947 (2η εκδ. Θεσσαλονίκη, εκδ. Κωνσταντινίδη 1976 σ. 9-45, 67-71).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Η πατρίδα και η πίστη έμειναν βιώσιμες δυνάμεις μέσα στα υπόγεια της ελληνικής ψυχής τέσσερις αιώνες. Η δήωση, η καταστροφή, η αρπαγή, το ξεκλήρισμα, η ταλαιπωρία συντελέστηκαν στην επιφάνεια της εθνικής ψυχής. Άφησαν πίσω το Γένος μας που αιώνες πάλευε για τον εαυτό του και όλη την Ευρώπη και τον κόσμο. Του έφεραν τρομακτικές απώλειες και αφαιρέσεις, μα δεν εξόντωσαν την ψυχή του. Αυτή άνοιξε υπόγειες διαβάσεις, ρέματα, ατραπούς, χαράδρες, πηγές και έθρεψε την αντοχή της, τη διάρκειά της, το θυμό της και τη μοίρα της. Η «Ψυχή», λέγει ο Σίλλερ, «*τόσο περισσότερο εμπείνεται μέσα της, όσο περισσότερους περιορισμούς ευρίσκει έξω της. Διωγμένοι από όλα τα οχυρώματα, όσα δύνανται να δώσουν μιαν φυσικήν προστασία του αισθητικού ανθρώπου, προσφεύγουμε εις τον αματαμάχητον πύργο της ηθικής μας ελευθερίας και αποκτούμε μιαν απόλυτη και άπειρη ασφάλεια, ενώ αφήνουμε ένα απλώς σχετικό και προσωρινό υπεράσπισμα μέσα εις το πεδίον των φαινομένων. Αλλά μάλιστα για τούτο, ότι πρέπει να μας πλαμπώσει τούτη η φυσική θία, όπως αναγκασθούμε να ζητήσουμε βοήθεια εις την ηθική μας φύση, δεν ημπορούμε να φθάσουμε εις τούτη την υψηλή συναίσθηση της ελευθερίας μας με άλλο παρά με πάθος. Η κοινή ψυχή μένει απλώς εις τούτο το πάθος· και μέσα εις το ύψος του πάθους ποτέ δεν αισθάνεται άλλο τι παρά τον τρόμο· μια αυτόνομη ψυχή εξ εναντίας μάλιστα από αυτό το πάθος σπρώχνεται να μεταβεί εις την συναίσθηση της άμπας ενεργείας, και από κάθε φοβερό αντικείμενο πξεύρει να γεννήσει ένα υψηλό*»[1].

Το θαύμα αυτό της αντοχής του Ελληνισμού σφραγίστηκε από τις πρώτες ώρες της αλώσεως. Δεν υπήρχε σε ό,τι είχε ύλη και διάσταση

---

1. Βλέπε: Ιάκωβου Πολυλά, Προλεγόμενα, XII-XIV: Αν. σ. 30, Ε.Γ. Καφωμένου, Η Σχέση Ανθρώπου - Φύσης στο Σολωμό, Χανιά 1979 (2η έκδ. ανατ. σ. 54 κ.ε.), Κώστα Βάρναλη, Σολωμικά, Κέδρος, Αθήνα 1957, σ. 34-106, Σπ. Ζαμπέλιου, Πόθεν η Κοινή Λέξις «Τραγουδώ»; Σκέψεις Περί Ελληνικής Ποιήσεως, Αθήναι 1859, Λίνου Πολίτη, Ο Σολωμός και η Γερμανική Φιλοσοφία και Ποίηση: Γύρω στο Σολωμό, ό.π. σ. 227-247, Βαγγ. Αθανασόπουλου, Φως - Σώμα. Φως και Υπερβατική Σωματικότητα στο Ποιητικό Τοπίο του Σολωμού, Ε.Ε.Φ.Σ.Π.Α., τ. 28 (1979-1985), σ. 249-297, Γ. Βελουδή, Σολωμός και Schiller, περ. Τομές, τεύχ. 44-45 (1979), σ.8-15, του ιδίου, Διονύσιος Σολωμός. Ρομαντική Ποίηση και Ποιητική. Οι Γερμανικές Πηγές, Γνώση, Αθήνα 1989.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

για να το καταστρέψει ο Τούρκος. Είχε κλειστεί μέσα στην ψυχή των Ελλήνων και ανέδινε κάθε είδους μεγαλείο, λόγια του εθνικού μας ποιητή είναι αυτά[1]. Όσο πιο βαθιά ήταν η ουλή του σώματος, τόσο πιο βαθιά αλώβητη έμεινε η ψυχή, αποφασισμένη και ανένδοτη, χωρίς καμιά συνθήκη ή συνδιαλλαγή.

Η καταστροφή επιχειρήθηκε από τον κατακτητή κατά της ελληνικής πατρίδας και της θρησκείας. Και αυτά ως αξίες, ως αξιολογικά φαινόμενα μένουν αιώνια, όταν δεν προδίδονται από τους ίδιους τους φορείς τους.

Απ' αυτά τα ιερά κόκκαλα, από τον όγκο της καταστροφής προορίζονταν να αναπηδήσει η ελευθερία των Ελλήνων. Όχι ως θαύμα, ως κάτι το υπερβατώς ερχόμενο ή δωρούμενο, αλλά ως συνεχώς κατακτώμενο από την πρώτη ώρα της αλώσεως. Η ελευθερία βγήκε από τα κόκκαλα τα ιερά των Ελλήνων, όπως την είδε ο Σολωμός[2]. θέλει βαθιά σκέψη αυτό. Δεν αποκτήθηκε τυχαία από έλαμψη ηρωισμού της ώρας ή της εποχής, αλλά βγήκε όπως τινάζει ο σπόρος το κορμί του μέσα από το χώμα, όσο ξερό και απόκροτο κι αν είναι. Η ελευθερία βγήκε στο φως κινούμενη από την ίδια ώρα που ο Φραντζής φώναξε *«φρίξον ήλιε»*, γιατί δεν μπορούσε να νιώσει την καταστροφή ως κάτι το αφύσικο, το απάνθρωπο, το μη ελληνικό.

Με τον Εθνικό Ύμνο ο Σολωμός δένει σε ενιαία ύπαρξη όλη τη φυσιογνωμία των Ελλήνων, από τη μυθική ακόμη εποχή όπου ο πηλός του μύθου και το αίμα της ιστορίας, δένονταν να ουσιώσουν την οντότητα των Ελλήνων και την Ελλάδα. Στους στοχασμούς του Σολωμού διαβάζουμε ότι *«ο Σταυρός είναι η καθέδρα της αληθινής σοφίας· επειδή όσα ο Ιησούς εις τρεις χρόνους εδίδαξε με το Ευαγγέλιο,*

---

1. *«Κλείσε μέσα στην ψυχή σου την Ελλάδα και θα δεις να λαχταρίζει κάθε είδους μεγαλείο»*. Βλέπε: Αρ. Καμπάνη, Ο Ύμνος εις την Ελευθερίαν, εφημ. "Η Πρωία", έτος Α, αρ. φύλλου 1177, Αθήνα 25 Μαρτίου 1929.

2. Βλέπε: Ν.Β. Τωμαδάκη, Διονύσιος Σολωμός, ό.π. σελ. κδ', Ν.Α Βέη, Η Καταγωγή των Στίχων του Σολωμού, Νέα Εστία, τόμ. κζ' (1940), σελ. 324-343, Γ.Θ. Ζώρα, Εκτανησιακά Μελετήματα, τ. Α, σ. 127, του ιδίου, Ποίησις και Πεζογραφία της Εκτανήσου, σελ. 75-79, Γ. Θέμελη, Ο Ύμνος εις την Ελευθερίαν, (Δοκίμιο), Θεσσαλονίκη 1958, σελ. 12 κ.ε., του ιδίου, Εμείς κι ο Σολωμός, περ. Νέα Εστία, τ. ΞΒ (Χριστούγεννα 1957, σελ. 12-18.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

όλα τα αναμεφαλαίωσε εις τρεις ώρες απάνω εις το Σταυρό»[1].

Όσα οι Έλληνες είπαν σε τρεις χιλιάδες χρόνια, όχι σαν διδασκαλία, αλλά σαν ομολογία αλήθειας από την μεγάλη χάρη που αποχτούσαν στον τόπο μας να προβληματίζονται, να απορούν και να δένουν το λόγο τους, όπως δένουν οι άνθρωποι τα φράγματα στις μεγάλες κατεβασιές του νερού, τα ανακεφαλαίωσαν οι απόγονοι στους τέσσερεις αιώνες απάνω στο Σταυρό. Δεν άντεξαν μόνο οι άνθρωποι, που μετρούσαν τα χρόνια της δουλείας, όπως μετρούν τα φοβισμένα παιδιά τα βήματα του κατακτητή έξω από την πόρτα τους. Μαζί με τους σκλάβους άντεξαν και οι πρόγονοι, όλοι όσοι μόχθησαν να κάμουν τον άνθρωπο πιο ήμερο και πιο στέρεο μέσα στην πνευματική του αποστολή, καθώς και στην οργανική του ολοκλήρωση. Ο Σταυρός όμως έχει την επαλήθευσή του μετά από τη δουλεία. Τότε που το σώμα μαρτυρεί, που αρχίζει ένα μακρό, άλλοτε βουβό κι άλλοτε γεμάτο σπαραγμό μαρτύριο και οι κραυγές βγαίνουν από τα υπόγεια, όπως από σεισμό βαθύ.

Τότε που οι κραυγές ακούονται όπως σαλεύουν οι πέτρες (όταν πέθανε ο θεός του Χριστιανισμού, σάλεψαν βράχια από τις θέσεις τους, άνοιξαν τάφοι,δέντρα είδαν τις ρίζες τους λάφυρα μέσα στους καταρράχτες), τότε ο άνθρωπος παιδεύεται πάνω στο Σταυρό. Αν προδώσει την ψυχή του, που ανασαίνει, το σπίτι του, που ανατράφηκε, τη χώρα, που του άνοιξαν για άσκηση οι γονιοί του, τότε ούτε ο άνθρωπος αυτός θα μείνει, ούτε η θυσία του, ούτε ο Σταυρός του. Το μεγαλύτερο ζώο θα μπει στο δάσος και στην εύνη του αδύνατου και το αδύνατο θα αφομοιωθεί, θα λείψει. Το δεύτερο έγινε με πολλές φυλές, που χάθηκαν μέσα στα δόντια των ισχυρών, αφομοιώθηκαν, δεν κράτησαν κανένα χώρο δικό τους.

Οι Έλληνες στο Σταυρό πάλεψαν όπως ο Λοκώοντας μέσα από τα φίδια, αλλά χωρίς να σταθεί ο θάνατος πάνω τους, όπως ανεβαίνει η στάθμη του νερού πάνω από τα κορμιά των πνιγμένων. Αντίθετα τέσ-

---

1. Βλέπε Ε.Γ. Καψωμένου, Ερμηνευτικά Κλειδιά στο Σολωμό, ό.π. σελ. 155 κ.ε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

σερις αιώνες που κράτησε η δοκιμασία τους πάνω στην καθέδρα της αλήθειας, έσκαψαν να βρουν μέσα τους δυνάμεις για να παλέψουν, για να μην παραδοθούν. Γύρισαν μέσα στις ρίζες του Ελληνισμού, στην ουσία μάλιστα του Νεοελληνισμού, γιατί είχε αρχίσει να δένεται το μέγεθος και η αρετή του Νεοελληνισμού, πριν ακόμη από την άλωση της Πόλης, αλλ' αυτό επισημάνθηκε από τη θεμελιακή ανάπτυξη που πήρε στον καιρό της δουλείας[1].

Αυτή την πίστη, αυτή την ιδέα για την Ελλάδα οικοδομούσε ‹‹μέσα στο άγιο βήμα της ψυχής του›› ο Σολωμός, που ‹‹δε συνήθιζε να θεατρινίζει τα εθνικά του φρονήματα››, όπως γράφει ο έξοχος κριτικός του Ιάκωβος Πολυλάς.

Τον Εθνικό `Υμνο τον έγραψε, κατά τη μαρτυρία του βιογράφου του, μέσα σ' ένα μήνα, το Μάιο του 1823[2]. ‹‹*Τούτο το ποίημα*››, λέγει ο Πολυλάς, ‹‹*έβγαινε ως ο πρώτος γνήσιος καρπός της Ελληνικής φαντασίας, ύστερα από είκοσι αιώνες του μαρασμού της. Αυτός ο αυγερινός του ελληνικού ουρανού έλαμψε ήδη εις δύο γενεαίς ανθρώπων με φως αθάμπωτο και παρηγορητικό, από το οποίον κατεβαίνει εις κάθε γενναία ψυχή το θάρρος εις τα μέλλοντα καλά και όμορφα του Ελληνισμού*››[3].

---

1. Βλέπε: Χρήστου Τζούλη, Ηρωικός Κόσμος, Δοκίμια, Αθήνα 1966, σελ. 7-16.

2. Γύρω στα 1823-24 ο Σολωμός αισθάνεται την ανάγκη να θέσει την ποίησή του στην υπηρεσία του αγωνιζόμενου έθνους. Γράφει σ'ένα γράμμα του προς τον Γεώργιο Λε Ρώσση ‹‹*Μην αμελήσεις σε παρακαλώ, στείλε αύριο ένα γράμμα για τον Μουστοξύδη, να γράψει όσο μπορεί πιο γρήγορα σε όποιον είναι ανάγκη στη Γαλλία, για να μην τυπωθεί κανένας από τους στίχους μου που του έδωσε ο Λουδοβίκος, γιατί αυτό θα με δυσαρεστούσε πάρα πολύ και δε θα του το συγχωρούσα. Είναι στίχοι που αυτοσχεδίασα στο σπίτι του καημένου του δασκαλάκου και για τον πολύ κόσμο είναι περίφημοι. Χρειάζονται όμως άλλα πράματα τώρα, για να δείξουμε τις ικανότητες που έχει η γλώσσα. Κι έξω απ' αυτό, δε θέλω να περάσει κανενός από το μυαλό, πως την ώρα που νικούν οι δικοί μας στο Μαραθώνα, εγώ κάθουμαι και τραγουδώ για ένα βοσκόπουλο ξαπλωμένο πάνω στο νεκροκρέβατο. Τέλος πάντων υποχρέωσέ τον με όλα σου τα δυνατά να μην αφήσει με κανέναν τρόπο να τυπωθούν*››. (Μετάφρ. Λίνου Πολίτη, Ο Σολωμός στα Γράμματά του, Αθήνα 1957, σελ. 19.)

3. Βλέπε: Ιάκ. Πολυλά, Προλεγόμενα, ό.π. σελ. ιγ', Μάρκου Αυγέρη, Η `Εννοια της Ελευθερίας στο Σολωμό, Problem der Neugriechischen Literatur 4 (Berlin 1959), [`Ελληνες Λογοτέχνες, Αθήνα 1971[3] `Ικαρος, σ.29-50], Φ. Μιχαλόπουλου, Διονύσιος Σολωμός (1798-1857), εκδ. Μουσικών Χρονικών, Αθήνα 1931, σελ. 122.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Βέβαια στους αιώνες που είχαν περάσει - κι ας υπερβάλλει ο Πολυλάς - η ποίηση είχε υψηλές πραγματοποιήσεις: τη βυζαντινή υμνογραφία, την ποίηση την αποκαλούμενη του πτωχοπροδρόμου, όπου σημαδεύεται η αρχή του νεοελληνικού λόγου, και κυρίως την κρητική ποίηση και τα έξοχα δημοτικά μας τραγούδια. Ο Πολυλάς όμως υπερβάλλει μ' αυτή τη γνώμη του εμπνεόμενος ο ίδιος από τον πεντακάθαρο λυρισμό και την εικονοπλαστική δύναμη του Εθνικού Ύμνου.

«Εις τον Ύμνον ο Σολωμός έδειχνε», λέγει ο Πολυλάς, «ότι ήδη ήταν ικανός να ρυθμίζει το ύφος του κατά τα διαφορετικά ποιητικά αντικείμενα. Εκκινεί, με αμίμητην απλότητα, ο ελεγειακός χαρακτήρας εις το προοίμιον (στρ. 3-14), όπου ο ποιητής ενθυμίζει το περασμένο· και κανονικώς το έκαμε, διότι δίχως την αρχαίαν λαμπρότητα, δίχως την υπομονή μες τα πολυχρόνια παθήματα, δεν εννοείται η ακαταμάχητη ορμή του αυτόνομου ελληνικού πνεύματος, όπου παρουσιάζεται εις την φαντασία του ποιητή βγαλμένο από τα ιερά κόκκαλα των προγόνων, με την ακονισμένη ρομφαία, και με το μάτι όπου με βία μετράει τη γη, ως να εθαρρούσε ότι γρήγορα θα την κάμει δική του. Με τον λυρικόν ενθουσιασμόν, όπου εμψυχώνει όλο το ποίημα, ενώνεται η εκκική σεμνοπρέπεια εις τα διάφορα μεγάλα ζωγραφήματα τεχνικά δεμένα· εις τη μάχη και εις το πάρσιμο της Τριπολιτσάς (στρ. 35-73), όπου οι εικόνες πλουσιοπάροχα χυμένες ενθυμίζουν την ομηρική αφθονία· εις τον αποκλεισμό της Κορίνθου (74-89), όπου λάμπουν τα τερπνότερα χρώματα, μάλιστα εις εκείνες τις στροφές (83-86), οι οποίες με θαυμαστή χάρη και μαλακότητα εικονίζουν τα καλά της ελευθερίας εις τη μάχη, και εις το φούσκωμα του Αχελώου (104-121), όπου ο άκρος λυρισμός κορυφώνεται εις το υψηλότατο κίνημα της κατάρας (111-115), το οποίον με την σοβαρότατη έκφραση τολμηρά ενώνει την πικρήν ειρωνία (114) (....).

Ο Ύμνος εκυκλώθηκε εις το Μεσολόγγι, το ακόλουθον έτος 1824· και όταν ο Τρικούπης εκήγε να τον αναγνώσει ακόμη, ανέκδοτον του Λόρντ Μπάυρον, ο μέγας ποιητής είχεν ήδη κλείσει τα μάτια. Πόσο θα ενθουσιάζετο ο γενναίος να ιδεί, σημά εις την εθνικήν αναγέννηση,

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τα φωτεινά χαράματα της νέας ελληνικής τέχνης»[1].

Ο ποιητής, όπως γράψαμε στην αρχή, οραματίζεται. Το όραμά του έχει υλική παρουσία. Δεν είναι όπως το όνειρο του Αχιλλέα στην ακροθαλασσιά, δεν αφήνει κενό στην ψυχή του, το γεγονός βιώνεται, δε νοείται, κατακλύζει το κορμί και την ψυχή, όχι μόνο τις αισθήσεις. Το όραμα είναι ένα αυθύπαρκτο, αυτόνομο γεγονός του ποιητικού γίγνεσθαι. Η ελευθερία βγαίνει, δεν παρουσιάζεται, όπως σε αποκάλυψη ή σε θαύμα. Έχει παρουσία οργανική, είναι έργο μόχθου και θυσιών τεσσάρων αιώνων. Βγαίνει από τα κόκκαλα τα ιερά των Ελλήνων[2]. Η έξοδός της είναι η μεγάλη νίκη. Από 'δω και πέρα έχει

---

1. Ιάκ. Πολυλά, Προλεγόμενα, ό.π. σελ. ιγ-ιε'. (Ο Ύμνος είναι από τα ελάχιστα ποιήματα του Σολωμού που δημοσιεύτηκε όσο ζούσε. Κυκλοφόρησε το 1825 σε δύο εκδόσεις: α) Στο Παρίσι, στο τέλος του δεύτερου τόμου της συλλογής δημοτικών τραγουδιών του Φοριέλ με γαλλική μετάφραση σε πεζό. β) Στο Μεσολόγγι με πεζή ιταλική μετάφραση. Μεταφράστηκε επίσης και σε άλλες ξένες γλώσσες και προκάλεσε ευνοϊκά σχόλια. Πρώτη ανάλυση και κριτική του Ύμνου έγινε από τον Σκυρ. Τριπούκη, στη Γενική Εφημερίδα της Ελλάδος (21 Οκτ. 1825). Βλέπε: Ν.Β. Τωμαδάκη, Εκδόσεις κ.α. Χειρόγραφα, Αθήναι 1935, σ. 12-13, Λίνου Πολίτη, Ανέκδοτα Κείμενα και Επιστολές του Σολωμού "Αγγλοελληνική Επιθεώρηση" 4, 1949, σελ. 159-160 και 170.

Ο Ύμνος μελοποιήθηκε από τον Κερκυραίο μουσικό Νικόλαο Μάντζαρο (1759-1873), που μελοποίησε και άλλα ποιήματα του Σολωμού. Από το 1864 (με την ένωση των Επτανήσων με την Ελλάδα) οι πρώτες στροφές του καθιερώθηκαν ως Εθνικός Ύμνος της Ελλάδας. Βλέπε: Σπ. ΔΕ Βιάζη, Ο Ποιητής και ο Μελοποιός, "Ηώς" Ζακύνθου αρ. 5-6 1989, σελ. 13-14, του ιδίου, Ο Σολωμός και ο Μάντζαρος "Πανηγυρικόν Τεύχος", Αθήναι 1903, σ. 73-78, Ν. Ροΐδη, Η Μελοποίηση του Εθνικού μας Ύμνου, Αθήνα 1941, σελ. 21, Γ. Θέμελη, Ο Ύμνος στην Ελευθερία - Δοκίμιο, Θεσσαλονίκη, Ιωάννου, 1948.

2. Βλέπε: Γ. Αποστολάκη, Τα Τραγούδια μας, Αθήνα 1934 (ανατ. 1967), σελ. 105, Γ.Θ. Ζώρα - Φ. Μπουμπουλίδου, Επτανήσιοι Προσολωμικοί Ποιηταί, σελ. 21 κ.ε. (Η πρώτη στροφή του "Ύμνου εις την περίφημη Γαλλία κ.λ.π." του πατριώτη και δάσκαλου του Μαρτελάου τον βοηθεί σ'αυτό, όπως και η φράση *«την εμ του πάφου εξελθούσαν ελευθερίαν»* **(Dissotertata nostra liberta)**, παρμένη από τη δημοκρατική προκήρυξη της Ζακύνθου:

Όθεν είστε των Ελλήνων
παλαιά ανδρειωμένα
κόκκαλα εσκορπισμένα
λάβετε τώρα πνοήν.)

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τεράστιους διασκελισμούς. Το δύσκολο ήταν όσο να βγει, να φανερωθεί έξω από τα υπόγεια της ελληνικής ψυχής. Τώρα μετράει με βία τη γη, με τα σύμβολα της νίκης. Δεν αφήνει χώρο και χρόνο κενό. Δένει όπως πορθμός τον αρχαίο και τον νέο Ελληνισμό.Και αυτόν τον πορθμό τον έτρωγε, τον διάβρωνε τέσσερις αιώνες.

Απ' αυτόν τον δίαυλο που ανοίγει κρυφά με αίμα και με πίστη ενώθηκαν σαν πρώτα αντρειωμένα τα μεγάλα ποτάμια του αρχαίου και του νεότερου Ελληνισμού. `Οχι πως ήταν κομμένα, αλλά λειτουργούσαν και συλλειτουργούσαν κρυφά,

γιατί τα 'σκιαζε η φοβέρα
και τα πλάκωνε η σκλαβιά.

Αυτή η αναδρομή στην περιφορά του πάθους της πατρίδας δίνεται πλαστικά ως να χύνεται το δάκρυ από όλο το κορμί και όλο κορμί να διαλύεται μέσα στο δάκρυ της οιμωγής και να δένεται πάλι με τη στεγνή πίκρα:

Δυστυχής Παρηγορία
Μόνη σου έμενε να λες
Περασμένα μεγαλεία,
Και διηγώντας τα να κλαις.

Αυτή η γνώση και η βίωση, κυρίως αυτή, των αρχαίων μεγαλείων δεν έλειψε από το Γένος. Οι ασπούδαχτοι κλέφτες, οι ανώνυμοι `Ελληνες της θυσίας και των αγώνων γνώριζαν την ιστορία τους και την εύνοια της χώρας τους. Αυτή η αίσθηση διαφοροποιούσε τον `Ελληνα από τον κατακτητή και δεν υπήρχε κίνδυνος αφελληνισμού. Το βλέ-

---

Συνέχεια παραπομπής 2. Βλέπε επίσης: Γιώργου θέμελη, Ο `Υμνος εις την Ελευθερίαν (Δοκίμιο), θεσσαλονίκη 1958, σ. 12 κ.ε. (Ο Σολωμός ανατρέχει στο παρελθόν και συνοψίζει μέσα σε τρεις μόνο στίχους (*«αφ' τα μόμαλα θγαλμένη / των Ελλήνων τα ιερά / και σαν φρύτα ανδρειωμένη»*) ολόκληρο το μεγαλείο και το σκοτάδι, το φως και το θάνατο,που υπάρχουν μέσα στη μακραίωνη ελληνική ιστορία. Κι όχι μόνο συνοψίζει το παρελθόν, αλλά και το συνδέει άρρηκτα με το παρόν).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

πουμε σ όλες τις μαρτυρίες των αγωνιστών και περισσότερο στο Μακρυγιάννη. Σε πόσο βάθος γνώσης και ευθύνης έφτανε η σκέψη του Μακρυγιάννη γύρω από τον κλασσικό μας πολιτισμό φανερώνεται από το επεισόδιο της αρπαγής δύο αγαλμάτων από τους στρατιώτες του: «*Είχα δυο αγάλματα*», σημειώνει ο Μακρυγιάννης, «*φερίφημα, μια γυναίκα κι ένα βασιλόπουλο, ατόφια – φαίνονταν οι φλέβες, τόση εντέλεια είχαν. Όταν χάλασαν τον Πόρο, τα 'χαν πάρει κάτι στρατιώτες, και στ' Άργος θα τα πουλούσαν κάτι Ευρωπαίων – χίλια τάλαρα γύρευαν... Πήρα τους στρατιώτες, τους μίλησα: Αυτά, και δέκα χιλιάδες τάλαρα να σας δώσουνε, να μη καταδεχτείτε να βγουν από την πατρίδα μας! Γι' αυτά πολεμήσαμε*»[1].

Η χώρα μας γνώριζε ότι έθρεψε όλη τη δύση και τον κόσμο με τη θυσία και τον πολιτισμό της. Και πίστευε πως από έξω θα έλθει αυτή η δύναμη που ξεκουράζει τη μεγάλη μάνα και που έχει όλο το δικαίωμα να τη ζητήσει από τα παιδιά της, όταν κινδυνεύει. Η εμπειρία όμως απ' αυτή τη θέση είναι οδυνηρή:

Με τα ρούχα αιματωμένα,
Ξέρω ότι έβγαινες κρυφά,
Να γυρεύεις εις τα ξένα
Άλλα χέρια δυνατά.

Μοναχή το δρόμο επήρες,
Εξανάλθες μοναχή·
Δεν είν' εύκολες οι θύρες,
Εάν η χρεία τες κουρταλεί.

Η άρνηση της βοήθειας μεγαλώνει τη θέληση, βαθαίνει την αυτογνωσία και την ευθύνη. Είναι η ώρα που μένουν αντιμέτωποι ο άνθρω-

1. Βλέπε: Χρήστου Χ. Τζούλη, Ηρωικός Κόσμος, Δοκίμια, Γιάννης Μακρυγιάννης, Αθήνα 1966, σελ. 32-34, Ν.Β. Τσιμαδάκη, Διονύσιος Σολωμός, ό.π. σελ. ρμζ' και του ιδίου, Ο Σολωμός και οι Αρχαίοι, ό.π. σελ. 25-30, Ι.Θ. Κακριδή, Αρχαίοι Έλληνες και Έλληνες του Εικοσιένα στον τόμο "Φως Ελληνικό" (1963) σελ. 75-90.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

πος,το Γένος και η μοίρα του[1]. Ο Προμηθέας δε δέχεται να καμφθεί, να αρνηθεί την πράξη του και το ήθος του μαζί.θα έρθει ο Ηρακλής, ομογενής του ήθους του και της παλληκαριάς του να τον σώσει.

Η ελευθερία ταυτόσημη έννοια με την πατρίδα περιμένει τον ίδιο της τον εαυτό, όχι να μεταμορφωθεί, ούτε να εκπληρώσει το θέλημα του ιστορικού γίγνεθαι, δεν υπήρξε ποτέ άνθρωπος της μοίρας ο `Ελληνας, αλλά να αρδέψει από την ίδια της τη συμφορά ιερή οργή και τρέλα σαν εκείνη που παρέσυρε το Σόλωνα να ελευθερώσει τη Σαλαμίνα. Ο Σολωμός βλέπει την ελευθερία κατευθείαν αναδυόμενη από τα ελληνικά κόκκαλα, να αντλεί το μέγεθός της απ' όλη την ιστορία των Ελλήνων και περισσότερο από τον αγώνα και την αγωνία τους μέσα στους αιώνες της σκλαβιάς.

Στα μηνιαία και τα άλλα λειτουργικά βιβλία άφησαν οι πρόγονοι πολλές ενθυμήσεις. Και ευρετική καθώς ήταν η φαντασία τους τα έγραφαν με τρόπο αλληγορικό, όπως γίνονταν στα τραγούδια. Την ελευθερία την εννοούσαν με τη λέξη ‹‹ποθούμενο››, ‹‹καλό››, ‹‹ελληνικό››, ‹‹ρωμέικο››. Στις παραστάσεις της ελληνικής τέχνης και της αγιογραφίας οι `Ελληνες αναζήτησαν σύμβολα και αλληγορίες,για να αποκτήσει ο λαός αγωγή της ιστορίας του. Εικόνες Αγίων και Μαρτύρων που έχασαν τη ζωή τους στους χρόνους της δουλείας, δεν έλειπαν από το τέμπλο της εκκλησίας. Οι `Αγιοι που η ζωή τους είναι δεμένη με ελευθερωτικούς πολέμους του Βυζαντίου, τιμούνται στα περισσότερα χωριά και στις πόλεις. Και από το άλλο μέρος οι αίνοι και οι ύμνοι που τους εξηγεί ο παπάς, θυμίζουν τους παλιούς βασιλείς και τα κατορθώματά τους στους σκλάβους. Επί τετρακόσια χρόνια, λέει ο μεγάλος νεοέλληνας ιστορικός κ. Παπαρρηγόπουλος, ο λαός μας ακούει τους αίνους *‹‹γαλλομένους εν τοις ιεροίς ναοίς υπέρ των παλαιών αυτών βασιλέων και των κατορθωμάτων αυτών:*

---

1. Βλέπε: Γ.Θ. Ζώρα, Εκτανησιακά Μελετήματα, τ. Α', σ.23-27, Α. Παπαγεωργίου - Ειρ. Βασιλειάδου, Ο Εθνικός `Υμνος. Κείμενο - Αισθητική, 5η έκδ. Εστία 1957. (`Οπως προσφυέστατα λέει ο Γιάννης Αποστολάκης, *‹‹Φρώτη φορά ύστερα από τόση μεγάλη σιωπή φανερώνεται ο Ελληνας άξιος να διαλέξει την τύχη του››*).Βλέπε Γιάννη Αποστολάκη, Τα Τραγούδια μας, ό.π. σελ. 119, βλέπε επίσης Γ. Βαλέτα, Αναλύσεις Νεοελληνικών Λογοτεχνικών Κειμένων, εκδ. Π. Ράνου, Αθήνα 1967, σελ. 151-212.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Χαίρε τίμιον διάδημα βασιλέων ευσεβών,
Χαίρε δι' ης εγείρονται πρόβαια,
Χαίρε δι' ης εχθροί καταβάλλουσι»[1].

Είναι ένας γνήσιος συνεχιστής των ελληνικών παραδόσεων, των υψηλών πραγματοποιήσεων της φυλής ο εθνικός μας ποιητής.

Η απ' έξω διάψευση οδηγεί την Ελλάδα στον εαυτό της. Συνειδητοποιεί το έργο της βαθύτερα και βαρύτερα. Δεν υπάρχει στο δρόμο της κανείς Κυρηναίος. Είναι ο Προμηθέας χωρίς τον Ηρακλή, και ο Χριστός με τον Ιούδα στο πλάι του:

Φεύγει οπίσω το ποδάρι,
Και ολογλήγορο πατεί
Ή την πέτρα, ή το χορτάρι
Που τη δόξα σου ενθυμεί.

Και ο Ανδρέας Κάλβος, ποιητής ισάξιος του Σολωμού, με γενναίο, αρρενωπό και πλήρη λόγο ως στίλβη αρχαίων αγαλμάτων ομιλεί στις ωδές του γι'αυτή τη μόνωση της χώρας μας στις ώρες της αγωνίας της:

Όταν το δένδρον νέο
Εβασάνιζαν οι ανέμοι,
Τότε βοήθειαν ήθελεν,

---

1. Βλέπε: Λίνου Πολίτη, θέματα της Λογοτεχνίας μας, πρώτη σειρά, εκδ. Κωνσταντινίδη (Μελέτη / 11), Θεσσαλονίκη χ.χ., Ο Ύμνος εις την Ελευθερίαν (ανάλυση), ραδιοφωνική ομιλία της 25 III 1946. (Γράφει ο μελετητής του Δ. Σολωμού Παναγ. Βεργώτης: «Ο Ύμνος είναι συνεργασία του λαού και του ποιητή. Είναι γέννημα συνεπαιρισμού. Ο λαός έβαλε τα δαύματά του, της ανδρείας του τα δαύματα και την εγιάρδιά του γλώσσα. ο ποιητής έβαλε την ουράνιά του φλόγα και την τέχνη του τη θεία... Αφού όλη την αρμονία του Ύμνου ακούσει η ψυχή ή αισθανθεί, μαγεύεται, κι έπειτα ξυπνά σαν από λήθαργο βαθύ. Είλκυτας τότες, αν είναι, η ψυχή, έγινε Κυναίγειρος»). Βλέπε: Γ. Θέμελη, Ο Ύμνος στη Ελευθερία, ό.π. σ.18, Β. Σταματέλου, Ο Εθνικός Ύμνος και ο Σολωμός, Α.Ι. Ράλλης, Αθήναι 1924.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Εδυναμώθη τώρα
Φθάνει η ισχύς του.

Το ξίφος σφίγξατ' `Ελληνες -
Τα ομμάτια σας σηκώσατε -
ιδού - εις τους ουρανούς
Προστάτης ο θεός
Μόνος σας είναι[1].

Στο δεύτερο μέρος του <<`Υμνου>> ο Σολωμός είναι κατεξοχήν επικός και διθυραμβικός.Η ελευθερία είναι γεγονός.Οι συνέπειές της περνούν τα σύνορα της Ελλάδας. Γίνεται γεγονός, πράξη που αφήνει τη σφραγίδα της στον κόσμο, εκείνο το μέρος του κόσμου που πέρασε από ομόλογη κλίμακα αγωνίας και θυσίας ή και μοναξιάς ακόμη:

Γκαρδιακά χαροποιήθη
Και του Βάσιγκτων τη γη,
Και τα σίδερα ενθυμήθη
Που την έδεναν και αυτή

Απ' τον Πύργο του φωνάζει,
Σα να λέει σε χαιρετώ,
Και την χήτη του τινάζει
Το Λιοντάρι του Ισπανό.

Αντίποδας σ' αυτή τη στάση είναι το κατεστημένο της εποχής, η

1. Βλέπε: Μ.Γ. Μερακλή, Ανδρέα Κάλβου Ωδές (1-20), ερμηνευτ. έκδοση, Αθήνα χ.χ., Γ. Αποστολάκη, Τα Τραγούδια μας (Σολωμός - Κάλβος), Αθήνα 1934, Γ - 119. (<<Καταδείχνεται πόσο μάταιη ήταν η ελπίδα ότι θα μπορούσε η κατάλυση του ζυγού δουλείας να γίνει από τους ξένους και προβάλλονται οι πικρές απογοητεύσεις και οι σκληρές ταπεινώσεις, τα μόνα αποτελέσματα της ανεδαφικής εκείνης ελπίδας>> (Βλέπε, Κώστα Κουλουφάκου, Κείμενα και Αναλύσεις, Διογένης, Αθήνα 1980, σελ. 45)), Γιάννη Δάλλα, Η Ποιητική του Σολωμού και του Κάλβου και η διαμόρφωση της Επτανησιακής Κριτικής: Η Κριτική στη Νεότερη Ελλάδα, Ε.Σ.Ν.Π.Γ.Π., Αθήνα 1981, σ.7-53, Οδυσσέα Ελύτη, Η Αληθινή Φυσιογνωμία και η Λυρική του Ανδρέα Κάλβου, Ανοιχτά Χαρτιά, Αθήνα 1974, σ. 49-97.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ιερή Συμμαχία, η απολυταρχία του παράλογου, όπως κυρίως την προσανατόλιζε η Αυστρία του Μέτερνιχ[1]. Και ο ποιητής παρομοιάζει την Αυστρία με αετό έτοιμο να κατασπαράξει το απελευθερωτικό τόλμημα των Ελλήνων, που θα αποτελούσε το υπόστρωμα των απελευθερωτικών αγώνων που ακολούθησαν:

Σε ξανοίγει από τα νέφη
Και το μάτι του αετού,
Που φτερά και νύχια θρέφει
Με τα σπλάχνα του Ιταλού·

Και σ' εσε καταγυρμένος
Γιατί πάντα σε μισεί,
`Εκρωζ', έκρωζε ο σκασμένος
Να σε βλάψει, αν ημπορεί.

Σ' αυτή την απειλή η Ελλάδα μένει ατάραχη. Υψώνεται πάνω από την καταλαλιά, όπως κυβωτός που ακουμπά στους αυχένες των Ελλήνων. Ο ποιητής αυτή την υπερήφανη και αυτόνομη ύψωση της ελευθερίας πάνω από κάθε καταδρομή απ' έξω, την παρουσιάζει με ενάργεια και λυρική καθαρότητα και με αισθητική πειθώ. Η Ελλάδα και η ελευθερία της είναι βράχος ασάλευτος:

`Αλλο εσύ δεν συλλογιέσαι
Πάρεξ που θα πρωτοπάς·
Δεν μιλείς, και δεν κουνιέσαι
Στες βρισιές οπού αγροικάς·

---

1. Βλέπε: Ν.Β. Τωμαδάκη, Διονύσιος Σολωμός, ό.π. σελ. κγ', Φ. Πολίτη, Ο `Υμνος του Σολωμού, εφημ. "Πολιτεία", Αθήνα 28-31 Μαΐου, Α. Παπαγεωργίου - Βιρ. Βασιλειάδου, Ο Εθνικός `Υμνος, σελ. 14 (Η μακρινή Αμερική χάρηκε τον ελληνικό ξεσηκωμό ,γιατί τόσο νωπά κι αυτή είχε αποτινάξει τα δεσμά του `Αγγλου αποικιοκράτη (1776 είχε κερδίσει η Αμερική την ανεξαρτησία της) με τον ίδιο ενθουσιασμό χαιρέτησε τον ξεσηκωμό μας και η ανδρειωμένη Ισπανία.Αλλά ‹‹το μάτι του αετού››, ο αχαΐσιος μισέλληνας Μέτερνιχ - αντιδρά βίαια). Βλέπε επίσης, Γ.Θ. Ζώρα, Εκτενησιακά Μελετήματα, τ. Α', Αθήναι 1960, σελ. 148-154, τ. Β', Αθήναι 1959, σελ. 3-208.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Σαν το βράχο, οπού αφήνει
Κάθε ακάθαρτο νερό
Εις τα πόδια του να χύνει
Ευκολόσβηστον αφρό,

Οπού αφήνει ανεμοζάλη,
Και χαλάζι, και βροχή,
Να του δέρνουν την μεγάλη,
Την αιώνιαν κορυφή.

Στο τρίτο μέρος ο ποιητής σώζει ποιητικά τη μάχη της Τριπολιτσάς. Είναι άρματα γεμάτη, οχυρωμένη, πολυάνθρωπη και άπαρτη. Είναι η πρωτεύουσα του Μοριά. Ο ποιητής προτρέπει, όπως προέτρεπαν και οι αγωνιστές του 1821 πριν από κάθε μάχη. Έβλεπαν, ήξεραν, πίστευαν στη νίκη, όχι από ρητορεία, ούτε από οίηση φρονήματος, αλλά είναι πάντα νίκη, όταν γίνεται, πριν από τη θύρα της ηθικής του ανθρώπου:

Λίγα μάτια, λίγα στόματα
Θα σας μείνουνε ανοιχτά,
Για να κλαύσετε τα σώματα
Που θα να βρει η συμφορά

Κατεβαίνουνε, και ανάφτει
Του πολέμου αναλαμπή·
Το τουφέκι ανάβει, αστράφτει,
Λάμπει, κόφτει το σπαθί.

Γιατί η μάχη εστάθη ολίγη;
Λίγα τα αίματα γιατί;
Τον εχθρό θωρώ να φύγει,
Και στο κάστρο ν' ανεβεί

Μέτρα ... είν' άπειροι οι φευγάτοι,
Οπού φεύγοντας δειλιούν·

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Τα λαβώματα στην πλάτη
Δέχοντ' ώστε ν' ανεβούν.

Εκεί μέσα ακαρτερείτε
Την αφευγάτη φθορά·
Να, σας φθάνει· αποκριθήτε
Στης νυκτός τη σκοτεινιά.

Αποκρίνονται, και η μάχη
`Ετσι αρχίζει, όπου μακρυά
Από ράχι εκεί σε ράχι,
Αντιβούιζε φοβερά.

Ακούω κούφια τα ντουφέκια,
Ακούω σμίξιμο σπαθιών,
Ακούω ξύλα, ακούω πελέκια,
Ακούω τρίξιμο δοντιών.

Η παράδοση, η ιστορία λειτουργεί, ρέει. Οι νεκροί `Ελληνες ενώνονται με τους αγωνιστές. Στην Οδύσσεια[1] οι ψυχές των νεκρών πίνουν αίμα για να πάρουν ζωή, όχι ύπαρξη, όχι σχήμα. Εδώ οι ψυχές των νεκρών ζουν όχι τη νίκη, αλλά τη μάχη, το δικό τους χρέος, που είναι και χρέος της απρόσωπης ελληνικής ιστορίας. Δεν κάνει φοβερή την εικόνα, αλλά πλαταίνει τη βάση της ιστορίας και απαντά με το δικό του εμπράγματο ποιητικό τρόπο ο ποιητής στους ξενοκίνητους αρνητές της γνησιότητας του Ελληνισμού.

Τόσοι, τόσοι ανταμωμένοι
Επετιούντο από τη γη,

---

1. Βλέπε: Ν.Β. Τωμαδάκη, Ο Σολωμός και οι Αρχαίοι (Μελέται) Αθήναι 1943, όπου γίνεται σύγκριση ανάμεσα στη νέκυια του Ομήρου (ραψωδία λ) και τη μάχη της Τριπολιτσάς, βλέπε του ιδίου, Διονύσιος Σολωμός, ό.π. σ. ρμε-ρμθ, Γ. Αποστολάκη, Η ποίηση στη ζωή μας, β' έκδ. Κολλάρος χ.χ., σελ. 195.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

`Οσοι είν άδικα σφαγμένοι
Από τουρκικήν οργή

Τόσα πέφτουνε τα θερι-
σμένα[1] αστάχια εις τους αγρούς·
Σχεδόν όλα εκειά τα μέρη
Εσκεπάζοντο απ' αυτούς.

Τότε αυξάνει του πολέμου
Ο χορός τρομακτικά,
Σαν το σκόρπισμα του ανέμου
Στου πελάου τη μοναξιά.

Της αυγής δροσάτο αέρι
Δεν φυσάς τώρα εσύ πλιο
Στων ψευδόπιστων το αστέρι·
φύσα, φύσα εις το ΣΤΑΥΡΟ.

Ο Κάλβος, ο εθνικός ποιητής με τα ίδια δικαιώματα όσο και ο Σολωμός, μ' έναν παράλληλο τρόπο περιγράφει τη μάχη των Σουλιωτών στο Κεφαλόβρυσο του Καρπενησιού:

---

1. Βλέπε τις σημειώσεις του ποιητή: ((Αλλά ποιός σου είπε να τσαμίσεις τη λέξη θερι-σμένα. Ποιός μου τό 'πε; Το αποόμυρφο της τέχνης μου και το παράδειγμα των μεγάλων. Ο Πίνδαρος έχει τσαμισμένες καμμιά χιλιάδα λέξεις. Οι τραγικοί στους χορούς τσάμισαν αρκετές και αυτοί,και ο Ωράτιος τους εμιμήθηκε...)), ήταν η απάντηση του Σολωμού στους κριτικούς του. Βλέπε και Κώστα Καιροφύλα, Ο Εθνικός `Υμνος του Σολωμού, εκδ. Ι. Σιδέρη, Αθήνα χ.χ., σελ. 60. Παράβαλε και με τους ομηρικούς στίχους (Ιλιάδα Λ. 67-71):

((Οι θεριστάδες πως κατάντικρυα σε δύο ζυγές θερίζουν τους οργούς νοικοκύρη ατράνταχτου στα καρπερά σπαρτά του... Παρόμοια Τρώες κι Αργίτες χύμηξαν κι ο ένας τον άλλο έσφαζαν)). (Μετάφραση Ν. Καζαντζάκη - Ι.Θ. Κακριδή, Αθήνα 1955, σελ. 64). Βλέπε επίσης, Γ. Αποστολάκη, Η Ποίηση στη Ζωή μας, β' έκδ. βιβλ. της Εστίας, Αθήνα χ.χ., σελ. 119, Κωστή Παλαμά, Ο `Υμνος, εφημ. "Εμπρός", Αθήνα 4 Ιουλίου 1923. (Η μανιασμένη ορμή, με την οποία χτυπούν στην Τριπολιτσά οι `Ελληνες τους Τούρκους και η τρομαχτική φθορά που τους προκαλούν, είναι το ξέσπασμα οργής αιώνων).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ακούω, ακούω τον θόρυβον
Ως αρχομένης μάχης·
Κουφοβροντάει τοιούτως,
Ὅτε επάνω εις τους βράχους
Ρίχνεται η θάλασσα

Δάσος βοάει τοιούτως,
Οπότε από τα σύγνεφα
σκληρός τα δέρνει ο άνεμος·
Ξηρά τα φύλλα φεύγουσιν
Εις τον αέρα.

Να, των σπαθιών ο κρότος
Προδήλως τώρα ακούεται·
Να πέφτουν ως ουράνιαι
Βρονταί, πολλά, απροσδόκητα
Βόλια θανάτου.

Να πανταχού σηκώνονται
Ομού και των νικώντων
Και των νενικημένων
Η φωναί, τρομερή
φρικτή αρμονία[1].

Στη μάχη των Δερβενακίων ο ποιητής τελειώνεται αισθητικά. Ιδίως στις στροφές που ανεβαίνει πάνω από τα συγκεκριμένα γεγονότα της μάχης. Γίνεται λυρικός με καθαρές, πεντακάθαρες εικόνες που θυμίζουν χορικά τραγωδίας. Βλέπει τα οράματά του, τα ζει, τα οδηγεί πάνω από το χρόνο για όλο τον ελληνικό χρόνο. Φτάνει στην πιο υψηλή του αισθητική πραγματοποίηση και αποστολή:

---

1. Βλέπε: Ανδρέα Κάλβου, Εις Σούλι, βλέπε επίσης Γ. Αποστολάκη, Τα Τραγούδια μας (Σολωμός - Κάλβος), Αθήνα 1934, σελ. 133, Ι. Σιμουτρή, Η Διδασκαλία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, Νέα Εστία 11 (1932), σ. 398-403 και 460-468, Κων. Τσάτσου, Κάλβος Ο Ποιητής της Ιδέας, Αισθητικά Δοκίμια, Αθήνα 1961.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Και εσύ αθάνατη, εσύ θεία,
Που ό,τι θέλεις ημπορείς
Εις τον κάμπο, Ελευθερία,
Ματωμένη περπατείς

Στη σκιά χεροπιασμένες:
Στην σκιά βλέπω κ' εγώ
Κρινοδάκτυλες παρθένες,
Οπού κάνουνε χορό·

Στο χορό γλυκογυρίζουν
Ωραία μάτια ερωτικά,
Και εις την αύρα κυματίζουν
Μαύρα, ολόχρυσα μαλλιά.

Η ψυχή μου αναγαλιάζει
Πως ο κόρφος καθεμιάς
Γλυκοβύζαστο ετοιμάζει
Γάλα ανδρείας και ελευθεριάς

Μέσ' στα χόρτα, στα λουλούδια
Το ποτήρι δεν βαστώ·
φιλελεύθερα τραγούδια
Σαν τον Πίνδαρο εκφωνώ[1].

Στις δύο επόμενες ενότητες ο ποιητής ομιλεί για το φως της θρησκείας που υποδέχεται την Ελευθερία στο Μεσολόγγι:

---

1. Οι στίχοι αυτοί είναι απάντηση του ποιητή στο τραγούδι του Μπάυρον (βλέπε Don Juan, canto τρίτο, μετάφραση Αργύρη Εφταλιώτη). Ο Λόρδος Μπάυρον, στην τρίτη ωδή του Don Juan, παρασταίνει ένα ποιητή 'Ελληνα, οπού απελπισμένος και παραπονεμένος για τη σκλαβιά της πατρίδας του, έχει εμπρός του ένα κρασοπότηρο, και κοντά στα άλλα λέγει και τα ακόλουθα λόγια: *«... Οι γυναίκες μας χορεύουν αφοβάτου αφό τον ήσυχο· βλέφω τα θέλγητρα των ματιών τους· αλλά όταν συλλογίζομαι ότι θα γεννήσουν σκλάβους, γεμίζουν τα μάτια μου δάκρυα»*. (Βλέπε Σημειώσεις του Ποιητή, στο Ν.Β. Τωμαδάκη, Διονύσιος Σολωμός, ό.π. σελ. 3).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Α! το φως που σε στολίζει
Σαν ηλίου φεγγοβολή,
Και μακρόθεν σπινθηρίζει,
Δεν είναι, όχι, από την γη·

Λάμψην έχει όλη φλογώδη
Χείλος, μέτωπο, οφθαλμός·
Φως το χέρι, φως το πόδι,
Κι όλα γύρω σου είναι φως[1].

Στις στροφές αυτές η ελευθερία είναι ένα τέλειο ποιητικό όραμα και εμφανίζεται ως έκρηξη φωτός. Από την Παλαιά Διαθήκη ακόμη, η θεϊκή δύναμη συνηθίζει να παρουσιάζεται με φως. Έτσι, η προσωποποιημένη ελευθερία χάνει τα ανθρώπινα χαρακτηριστικά της, εξαϋλώνεται και γίνεται ενέργεια, δύναμη κοσμική που τίποτα δεν μπορεί να της εναντιωθεί.

«*Το ποίημα σας έχει ασώματη ψυχή*», γράφει στους στοχασμούς

---

1. Ήταν τότε που στο Μεσολόγγι είχε σταθεί ολόρθη η Πρόμαχος Ελευθερία. Τον Οκτώβρη του 1822 ένα πλήθος Αρβανίτες από 20.000 έφτασαν μπροστά στο Μεσολόγγι. Πρόκειται για την πρώτη πολιορκία του Μεσολογγίου, από τους Κιουταχή (Ρασίτ Πασά) και Γιουσούφ Πασά (που το 'χεν αποκλείσει από τη θάλασσα). Οι Μεσολογγίτες, ενισχυμένοι με τις δυνάμεις του Π. Μαυρομιχάλη, του Κ. Δελληγιάννη και του Α. Ζαίμη και με αρχηγούς το Μάρκο Μπότσαρη και το Γιώργο Κίτσο (αδελφό της Κυρά-Βασιλικής του Αλή Πασά) αμύνονταν. Φτάνει ο Δεκέμβρης και οι ελπίδες των πολιορκητών έχουν λιγοστέψει. Κι αποφασίζουν γενική επίθεση τη νύχτα των Χριστουγέννων. Αλλά οι Χριστιανοί έχοντας ειδοποιηθεί από τον Έλληνα προσωπικό κυνηγό του Ομέρ Βριόνη, Γιάννη Γούναρη δεν πήγαν στις εκκλησίες και απέκρουσαν τους Τούρκους. (Βλέπε και τις Σημειώσεις του Ποιητή στον «Ύμνο»). Επίσης βλέπε: Φ. Μιχαλόπουλου, Διονυσίου Σολωμού, Ο Κρητικός, (1954) σ. 9-10; Π. Σπανδωνίδη, Ο Ποιητής Δ. Σολωμός, 1974, σελ. 46, Γ. Καλαματιανού, Αισθητικές Αναλύσεις Νεοελληνικών Λογοτεχνημάτων, Αθήναι, Εστία 1951, σ.51, Γ. Βελουδή, Διονύσιος Σολωμός, Ρομαντική Ποίηση και Ποιητική. Οι Γερμανικές Πηγές, Αθήνα, Γνώση, 1989, σελ. 140, Γ. Αντωνόπουλου, Κεφάλαιον Φιλοσοφίας Νεοελληνικού Πνεύματος, Αθήνα 1965, σελ. 25-70, Ν. Μπουγάτσου, Η Λογοτεχνική Επίδρασις της Αγίας Γραφής επί του Έργου του Εθνικού Ποιητού Διονυσίου Σολωμού, Αθήνα 61,1957, σελ. 17-63, Π. Σπανδωνίδη, Το Πνεύμα του Χριστιανισμού και ο Σολωμός, περ. Νέα Εστία, τ. ΜΓ, 1948, σ.95-96, Γ.Ν. Παπανικολάου, Διονυσίου Σολωμού Άπαντα. Το Ελληνόγλωσσο Έργο του, τ. 1ος, Αθήνα 1970, σελ. 548.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

του ο Σολωμός, ‹‹η οποία απορρέει από τον θεό, και αφού σωματοποιηθεί εις τα όργανα καιρού, τόπου, εθνικότητας, γλώσσας, με τους διαφορετικούς στοχασμούς, αισθήματα, ιδέες κ.α. (ας γίνει ένας μικρός σωματικός κόσμος κανός να τη φανερώσει), τέλος επιστρέφει εις τον θεό››[1].

Θυμάται ακόμα τα κατορθώματα των Ελλήνων στη θάλασσα και το θάνατο του Πατριάρχη. Στο τέλος ο Ύμνος γίνεται περισσότερο δεοντολογικός και διδακτικός. Αυτό το συγκεκριμένο κοινωνικό θέμα ίσως αποδυναμώνει αισθητικά το μέρος αυτό του ποιήματος, αλλά είναι βιωματικό και κερδίζει με τη ζεστή και καυτή του αμεσότητα και αλήθεια.

Το έθνος σπάραζε κάτω από εμφύλιες εμπλοκές και μηχανορραφίες των ξένων. Και ο ποιητής υποτάσσεται στα ίδια τα γεγονότα με όσο το δυνατόν λιγότερες απώλειες από την αισθητική του λειτουργία. Κρατεί και εδώ την εικονοπλαστική του ενάργεια και το φως της ποιητικής του φράσεως. Στίχοι χωρίς μεταθέσεις των ποιητικών του αναλογιών και χωρίς ουσιαστικές αφαιρέσεις σε βάρος της όλης ποιότητας του ύφους:

Η διχόνοια που βαστάει
Ένα σκήπτρο η δολερή·
Καθενός χαμογελάει,
Πάρ' το λέγοντας, και συ.

Κείο το σκήπτρο που σας δείχνει
Έχει αλήθεια ωραία θωριά.
Μην το πιάστε, γιατί ρίχνει
Εις δάκρυα θλιβερά.

---

1. Ν.Β. Τωμαδάκη, Διονύσιος Σολωμός, ό.π. σελ. 43, βλέπε επίσης τη θαυμάσια εργασία του Ε.Γ. Καψωμένου, ‹‹Φως που κατεί χαρούμενο τον Άδη και το Χάρο›› στο ‹‹Ερμηνευτικά Κλειδιά στο Σολωμό››, Εστία, Αθήνα 1992, όπου και πλούσια βιβλιογραφία.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Από στόμα, οπού φθονάει,
Παλληκάρια, ας μην 'πωθεί
Πως το χέρι σας χτυπάει
Του αδελφού την κεφαλή

Μην ειπούν στο στοχασμό τους
τα ξένα έθνη αληθινά·
Εάν μισούνται ανάμεσό τους,
Δεν τους πρέπει ελευθεριά.

Κι ο μεγάλος Κάλβος μέσα από θαυμάσια δύναμη εικονοπλασίας και αφαίρεσης, όσο που φτάνει ως το γεγονός, ως τη σάρκα, ως τη φοβερή εικόνα, που είναι και το μέτρο των πραγμάτων, χωρίς καμιά διόγκωση, ανοίγει με τους στίχους του την πόρτα ενός θηριοτροφείου για να βγει το φάσμα, γράφοντας για τη διχόνοια:

Μεγάλη, τρομερή
με τα πτερά απλωμένα
καθώς αετός ακίνητος
κρέμεται στον αέρα
ψηλά η διχόνοια[1].

Ο Σολωμός είναι ο πατέρας του νεοελληνικού λυρισμού και ο συνεπέστερος ποιητής της νεοελληνικής λογοτεχνίας. Η ποίησή του είναι αποστάλλαγμα της ζωής του, της πίστεώς του. Γι' αυτόν θα μπορούσαμε να πούμε τα λόγια στην αρετή του Ανδρέα Κάλβου:

Αμάργαρος, ολόγυμνος, αυτάγγελτος
το καθαρόν του ουρανού ανεβαίνει
Η Αρετή.

---

1. Ανδρέα Κάλβου, Το Φάσμα, βλέπε επίσης, Γιάννη Δάλλα, Η Ποιητική του Σολωμού και του Κάλβου και η Διαμόρφωση της Ευρωπαϊκής Κριτικής ό.π. σελ. 7-53.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

`Εμεινε σταθερός στην υψηλή θέση του οράματός του που πήρε σάρκα μέσα από τα ιερά κόκκαλα των Ελλήνων. Είναι ο ποιητής της λυρικής στίλβης και της εθνικής ιδέας.

Ιδεαλιστής με την όρασή του πάντα γυρισμένη στο φως, όσο που δεν διαφοροποιείται απ' αυτό· χάνεται ή καλύτερα ανεβαίνει μέσα σ'αυτό ένσαρκος προφήτης και άγγελος. `Εστησε την ελευθερία <<στο υψηλότερο στυλοπόδι, μεστήν από το χρέος, δηλαδή από όσα περιέχει η Ηθική, η Θρησκεία, η Πατρίδα, η Πολιτική κ.α.>>[1].

Δεν έχει τίποτα να ζηλέψει από τους συγχρόνους του Ευρωπαίους. Είναι ένας από τους μεγαλύτερους ποιητές του κόσμου. Ψάχνει μέσα στο έργο του τις Μεγάλες Ουσίες, καθώς ο ίδιος σημειώνει με κεφαλαία τα αρχικά γράμματα στις δύο λέξεις. Πριν απ' όλα είναι ο ποιητής του λογισμού. Εργάζεται όπως οι ζωγράφοι της αναγέννησης με τρόπο επαγωγικό.

`Αφησε ολόκληρη κλίμακα ποιητικής και εθνικής αρετής, ολόκληρη στήλη ιδεών, έστω και με κομμάτια από αθάνατα αγάλματα σαν εκείνα που έβλεπε τις φλέβες τους ο Μακρυγιάννης, επειδή είχαν <<τόση εντέλεια>>. Είδε τα χαράματα της ελευθερίας. Ταυτίστηκε με το ηλιοχάραμα και έσμιξε σ' αυτό και το δικό του φως. Είναι ο δίκαιος, ο καθαρός, ο άγιος και ο αληθινός και γι' αυτό ο εθνικός της λογοτεχνίας μας[2]. `Οπως ο ίδιος έγραψε:

---

1. Βλέπε: Ν.Β. Τωμαδάκη, Διονύσιος Σολωμός, ό.π. σελ.127, Χρ. Θεοδωράτου, Η Μορφή της Ελευθερίας εις τον `Υμνον και τους Ελεύθερους Πολιορκημένους του Δ. Σολωμού, διάλεξη "Παρνασσός" Αθήνα 23 Μαρτίου 1972, Μάρκου Αυγέρη, `Ελληνες Λογοτέχνες, `Ικαρος, Αθήνα 1971[3], σελ. 29-50, Οδ. Ελύτη, Πέντε Κορυφαίοι Νεοέλληνες Λυρικοί, Αγγλοελληνική Επιθεώρηση, τ. Α', αρ. 7 (1945), σελ. 20-25, Γ. Θέμελη, Η Διδασκαλία των Νέων Ελληνικών. Το Πρόβλημα της Ερμηνείας, εκδ. Κωνσταντινίδη, Θεσσαλονίκη, τ. 1ος (1973), τ. 2ος (1979), σελ.140-185, Ζησ. Λορεντζάτου, Για το Σολωμό, τη Λύρα τη Δίκαιη, `Ικαρος, Αθήνα 1974.

2. *<<Αϖίστευτος, διθυραμβικός ενθουσιασμός εμψυχώνει το μεγαλοφάνταστο τούτο και άνισο ϖοίημα - τον ϖρώτο γνήσιο καρϖό της ελληνικής φαντασίας ύστερ' αϖό αιώνες μαρασμού, λέει ο Πολυλάς, ϖοίημα μαζί και ϖολιτική ϖράξις, ο μεγαλήγορος `Υμνος, ύψωνε το Σολωμό στο βάθρο του εθνικού διδασκάλου, του ενθουσιαστή και του ϖροφήτη, ϖου μιλάει σε ξένους και ντόϖιους την τραχειά γλώσσα της αλήθειας>>.* (**Βλέπε** Αρ. Καμπάνη, Ο `Υμνος εις την Ελευθερίαν, ό.π.), **βλέπε επίσης** Ε.Γ. Καψωμένου, Καλή 'ναι η Μαύρη Πέτρα σου, Ερμηνευτικά Κλειδιά στο Σολωμό, Εστία, Αθήνα 1992.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Το χάραμα επήρα
του ήλιου το δρόμο,
Κρεμώντας τη λύρα
τη δίκαιη στον ώμο
Κι απ' όπου χαράζει
Κι ως όπου βυθά ...

Τα μάτια του δεν είδαν τόπο ενδοξότερο απ' αυτό το πάμφωτο αλωνάκι που λέγεται

Ε Λ Λ Α Δ Α

*
* *

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Βλαχάκη Εμμ., Ο Εθνικός μας Ύμνος και η ερμηνεία αυτού, Ηράκλειο 1954.

Γιάκο Δ., Το καλλιτεχνικό δίδαγμα του Εθνικού μας Ύμνου, στην «Ανθολογία Νέας Ελληνικής Λογοτεχνίας», Αθήνα 1951.

Δε Βιάζη Σπ., Ο Ύμνος εις την Ελευθερίαν, περ. «Πινακοθήκη», τ. κβ', τεύχ. 271-273, Αθήνα 1923.

Θέμελης Γ., Ο Ύμνος εις την Ελευθερίαν (Δοκίμιο), Θεσσαλονίκη 1958.

Θεοδωράτου Χρ., Η μορφή της ελευθερίας εις τον Ύμνον και τους Ελεύθερους Πολιορκημένους του Δ. Σολωμού, Διάλεξη «Παρνασσός», Αθήνα 23 Μαρτίου 1972.

Καιροσκόπος (Κωστής Παλαμάς), Ο Εθνικός Ύμνος, «Εφημερίς», Αθήνα 15 Αυγούστου 1891.

Καιροφυλλά Κ., Ο Εθνικός Ύμνος του Σολωμού, Σιδέρης, Αθήνα χ.χ.

Καμπάνη Αρ., Ο Ύμνος εις την Ελευθερίαν, εφημ. «Η Πρωία», έτος Δ', αρ. φύλλου 1177, Αθήνα 25 Μαρτίου 1929.

Κορώση Ι., Ο Εθνικός μας Ύμνος, Αθήνα - Πάτρα 1951.

Μιχαλοπουλου Φ., Εκδόσεις και μελοποιήσεις του Εθνικού μας Ύμνου, Αθήναι 1941.

Παλαμά Κ., Ο Ύμνος, εφημ. «Εμπρός», Αθήνα 4 Ιουλίου 1923.

Παπαγεωργίου Γ. (Εράλδυ), Ο Εθνικός Ύμνος, εκδ. Τρίκη, Αθήνα 1940.

Πολυλάς, Ιακ., «Προλεγόμενα» (στη δίγλωσση - ελληνοιταλική έκδοση): Διονυσίου Σολωμού, Τα ευρισκόμενα, δαπάνη Αντ. Τερζάκη, τυπ. Ερμής, Κέρκυρα 1859.

Σταματελάτος Β., Ο Εθνικός Ύμνος και ο Σολωμός, εκδ. Ράλλη, Αθήνα χ.χ.

Ταμαδάκη Ν.Β., Διονύσιος Σολωμός, Β.Β., αρ. 15, εκδ. Ζαχαρόπουλου, Αθήνα 1959.

——————— Ο Σολωμός και οι αρχαίοι, Αθήνα 1943.

Τζούλη Χ., Ηρωικός Κόσμος, Δοκίμια, Αθήνα 1966.

——————— Δοκιμές Λόγου, Αθήνα 1968.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Η ΠΑΤΡΙΔΟΓΝΩΣΙΑ ΤΟΥ ΣΕΦΕΡΗ

Ο Γιώργος Σεφέρης υπήρξε ένας ξεριζωμένος μέσα στην ίδια του την πατρίδα, γι' αυτό πάσχισε με το λόγο και το έργο του να σπάσει τις πέτρες για να μπορέσει να βρει δρόμο προσγείωσης και συνέχειας με το χώρο του, που είναι ένα είδος μητέρας – πατρίδας που βογγά:

> `Ομως το ξύλινο μαγγανοπήγαδο το λεν' λακάτιν,
> κοιμισμένο στον ίσκιο της καρυδιάς
> μισό στο χώμα και μισό μέσα στο νερό,
> γιατί δοκίμασες να το ξυπνήσεις;
> Είδες πως βόγγηξε. Κι εκείνη την κραυγή
> βγαλμένη απ' τα παλιά νεύρα του ξύλου
> γιατί την είπες φωνή πατρίδας;[1]
>
> [Λεπτομέρειες στην Κύπρο]

Οι φλέβες σύνδεσης του Σεφέρη με τον πάτριο χώρο είναι έκδηλες. Είναι ο Οδυσσέας, που ταξίδευε *«ιέμενος και καῶνόν αῶοθρώσκοντα νοήσαι, ης γαίης θανέειν ιμείρεται»*. `Ενας Οδυσσέας σοφός από τη γεύση των πικρών καρπών, που κρατά σαν πολύτιμο αγαθό, μέσα του, την αγάπη της εστίας. Αισθάνεται ένας ξεριζωμένος που θέλει να ξαναβρεί τις ρίζες του. Γι' αυτό και παλινδρομεί ξαναγυρίζοντας στον πάτριο χώρο, στο γενέθλιο χώρο. Απλός ο κοσμοταξιδεμένος μάχεται να βρει τις φλέβες της γης του χωρίς δοξαστικά και ρητορείες. Δεν είναι η φωνή του ρήτορα για την πατρίδα, αλλά η μυστική φωνή των πραγμάτων που συνθέτουν την ανθρωπογεωγραφία της πατρίδας[2]: το φυτό, το δέντρο, ο φράχτης, το σπίτι, τα χειροποίη-

---

1. Γ. Σεφέρη, Ποιήματα, Δέκατη έκδοση, `Ικαρος, Αθήνα 1976, σελ. 235.
2. Βλέπε Χρήστου Τζούλη, Δοκίμια, Αθήνα 1968, σελ. 7-12.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τα αντικείμενα που δένονται με την καθημερινή ζωή, το παλιό ξύλο του μαγγανοπήγαδου που το αγγίζεις και βογγά σαν ψυχή, αυτά είναι η αρητόρευτη φωνή της πατρίδας[1].

Θά 'λεγα, έστω κι αν φανεί απλουστευμένη η γνώμη μου και ρηχή, ότι ενώ ο Ελύτης καλλιεργεί ουρανόδεντρα, ο Σεφέρης θέλει να είναι ριζιμιός, όπως λέμε στην Ήπειρο. Γι' αυτό ο ξεριζωμός του είναι το διαρκές του μαρτύριο κι όχι δική του επιλογή ή διάθεση φυγής, όπως στον Καζαντζάκη λόγου χάρη, αν και αυτός κουβαλούσε το σώμα της πατρίδας μαζί του. Ο Σεφέρης ήταν ένα με τη συνείδηση της γης του, κάτι που συνέβηκε, αλλά με λυρικό και μετουσιωμένο τρόπο και στο Σικελιανό. Δεν ήταν όμως δοξαστικός. Ο Σεφέρης έψαχνε διαβίου τη συνείδηση της γης του, τις μαρτυρίες της και τα μαρτύριά της. Πλήρωσε με τα θύματα και μάζευε τα σίδερα της οργής του προς τα μέσα, όπως στο λακωνικό γράμμα[2] που απήυθυνε στους δικτάτορες το 1969 που κάθε λέξη του έχει πολύ δυναμίτη. Συνάμα είναι ένας τραγικός που ζούσε από μέσα τον πανάρχαιο και διαχρονικό μαζί μύθο της πατρίδας του, μετείχε σ' αυτόν - κυρίως μετείχε στην οδύνη του και τις δίνες του, τις παλίρροιες και τις τρικυμίες του, κι είχε συνείδηση ενοχής - ποιητικής ενοχής - για την ίδια την περιπέτεια αυτής της πολύπλαγκτης χώρας και την περιπέτεια (από το περιπίπτω) της ιστορίας της.

Κι εδώ είναι το ιδίωμα του Σεφερικού λόγου· αυτός ο κοσμοταξιδεμένος μάχεται να βρει τις φλέβες της γης του χωρίς δοξαστικά και ρητορείες, ‹‹δεν είναι από την πάστα των υμνωδών›› όπως λέει ο Αργυρίου. Οι ύμνοι και τα εωθινά πηγαίνουν προς τα πάνω, ανεβαίνουν. Ο Σεφέρης ξέρει πως το αίμα είναι ριζιμιό. Εκεί, στο χώμα και στα έγκατα εντρυφεί. Ο Άδης των πραγμάτων είναι μια πρόκληση για το στοχαστικό ποιητή. Βγάζει τα μαλάματα από την πατρίδα, όλες τις επιστρώσεις της - όπως κάνει και στη γλώσσα, την

---

1. Βλέπε Αντρέα Καραντώνη, Ο Ποιητής Γιώργος Σεφέρης, εκδ. Δ. Παπαδήμα, Αθήνα 1976, σελ. 121-123.

2. Στις 29 Μαρτίου ο Σεφέρης κάνει μια δήλωση καταγγέλοντας τη δικτατορία των συνταγματαρχών: ‹‹Είναι μια κατάσταση υποχρεωτικής νάρκης όπου, όσες πνευματικές αξίες κατορθώσαμε να κρατήσουμε ζωντανές, με πόνους και με κόπους, πάνε κι αυτές να καταποντισθούν μέσα στα ελώδη στεκάμενα νερά››.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

άλλη πατρίδα του – για να αξιωθεί να τη δει κατάματα, όπως βλέπεις τους τραυματίες του πολέμου και τους νεκρούς που τους χρεώνεσαι να ζήσουν μέσα από σένα κι εσύ μέσα από την τραγωδία τους:

Ο τόπος μας είναι κλειστός, όλο βουνά
που έχουν σκεπή, το χαμηλό ουρανό μέρα και νύχτα.
Δεν έχουμε ποτάμια δεν έχουμε πηγάδια δεν έχουμε πηγές,
μονάχα λίγες στέρνες, άδειες κι αυτές, που ηχούν και που
τις προσκυνούμε.
Ήχος στεκάμενος κούφιος, ίδιος με τη μοναξιά μας
ίδιος με την αγάπη μας, ίδιος με τα σώματά μας.
Μας φαίνεται παράξενο που κάποτε μπορέσαμε να χτίσουμε
τα σπίτια τα καλύβια και τις στάνες μας.
Κι οι γάμοι μας, τα δροσερά στεφάνια και τα δάχτυλα
γίνουνται αινίγματα ανεξήγητα για την ψυχή μας.
Πως γεννηθήκαν πως δυναμώσανε τα παιδιά μας;
Ο τόπος μας είναι κλειστός. Τον κλείνουν
οι δύο μαύρες συμπληγάδες. Στα λιμάνια
την Κυριακή σαν κατεβούμε ν' ανασάνουμε
βλέπουμε να φωτίζουνται στο ηλιόγερμα
σπασμένα ξύλα από ταξίδια που δεν τέλειωσαν
σώματα που δεν ξέρουν πια πως ν' αγαπήσουν[1].

[Μυθιστόρημα, Ι]

Ακούμε τη φωνή του να βγαίνει από βαθιά, μέσα από σπηλιές κι από πηγάδια και αναγνωρίζουμε στα «σπασμένα ξύλα από ταξίδια που δεν τέλειωσαν» τα ερείπια κάθε ελληνικής αποτυχίας και συμφοράς. Μέσα στο συνθετικό του ποίημα «Μυθιστόρημα» που είναι

1. Βλέπε: Γ. Σεφέρη, Ποιήματα, ό.π. σελ. 55, Βλέπε επίσης, Μάρκου Λυγέρη, Η Ποίηση του Σεφέρη, στον τόμο «Για το Σεφέρη», εκδ. Ερμής, Αθήνα 1981, σ. 42. Επίσης Γιώργη Παυλόπουλου, Από μια Πρώτη Συγκίνηση, στον τόμο «Για το Σεφέρη», ό.π. σ. 148-150, Δ.Β. Καραπαναγιώτη, Μυθιστόρημα '61, στον τόμο «Για το Σεφέρη», ό.π. σ. 216-217. Επίσης Δ.Ν. Μαρωνίτη, Ο φιλέταιρος Οδυσσέας, στο βιβλίο Η Ποίηση του Γιώργου Σεφέρη, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1984, σελ. 44-62.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

από τα κυριώτερα αποκτήματα της πνευματικής του κληρονομιάς, περιγράφει τις περιπέτειες της ελληνικής προσφυγιάς από πάντα και πιο πολύ από το 1922 και μετά: σπασμένα κουπιά, καράβια που δεν αράζουν πουθενά, γυναίκες που προσπαθούν να αρπαχτούν από το μύθο του Μεγαλέξανδρου, πικραμένο προσφυγικό βλέμα, μπερδεμένα ταξίδια αντίρροπα, απώλειες και καινούριες δοκιμές, τόποι πνιγμένοι από βουνά και χαμηλό ουρανό, και κάπου η αντίσταση του λευκού εξωκκλησιού που κρατάει στους παιδεμένους ώμους του την πίκρα της νεοελληνικής μας ιστορίας.

Κι η φωνή του λειτουργεί δραματικά και αντιλυρικά. Θα 'ταν πολύ ενδιαφέρον να δει κανείς την πατριδογνωσία του Σεφέρη αντικρυστά με τη μετουσιωμένη σε αυτάρκεια και αποδοχή λυρική πατριδογραφία του Ελύτη:

Τρεις βράχοι λίγα καμμένα πεύκα κι ένα ρημοκκλήσι
και παραπάνω
το ίδιο τοπίο αντιγραμμένο ξαναρχίζει[1].
[Μυθιστόρημα ΙΒ, Μαστίλια Στο Πέλαγο]

Τέτοια και η ποιητική του Σεφέρη· με λίθους, τέλεια εφαρμοσμένους από τη φύση και από τη γλώσσα του ποιητή· δεν ξέρω πιο ισόρροπο, πιο μετρημένο (με την Ηρακλείτεια έννοια) ποιητή· θα 'λεγα πως λειτουργεί ανακαλυπτικά και αποκαλυπτικά· εφευρίσκει τις τέλειες, τις πλήρεις συνέχειες και αντιστοιχίες (από αυτή την άποψη θα τον έλεγα κρατυλικό)· υπάρχει μια συνομολογία λέξης και πράγματος, μια συνομολογία βγαλμένη από μέσα του, όπως απ' τις μεγάλες οδύνες της φύσης και του θεού βγαίνουν τα όντα· τίποτα δεν μπορείς να θεωρήσεις περιττό, έξω από τον ορίζοντά του, τη φύση και συμφωνία του. Θα 'ρθουν άλλοι να τραγουδήσουν· αυτός δεν είναι ασματοποιός· την ψύχα και την ψυχή, δηλαδή την τραγική φύση

1. Βλέπε Γ. Σεφέρη, ό.π. σελ. 57. Βλέπε επίσης Mario Vitti, Φθορά και Λόγος· εισαγωγή στην ποίηση του Γιώργου Σεφέρη, εκδ. Εστίας, Αθήνα 1980, σελ. 85-86, Λ.Β. Καρακαναγιώτη, Μυθιστόρημα '61, ό.π. σ. 215-216, Αντρέα καραντώνη, Ο Ποιητής Γιώργος Σεφέρης, εκδ. Δημ. Παπαδήμα, Αθήνα 1976, σελ. 121-123.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

αυτού του κόσμου, αποκρυπτογραφεί μέσα από τα Ελευσίνεια μυστήρια και τα μυστικά της γλώσσας του· μια γλώσσα που έρχεται πολύ κοντά στη γλώσσα του θουκυδίδη και ίσως και του Ευριπίδη. Σ' αυτά τα έξοχα αποσπάσματα είναι όλη η πατριδογνωσία του Σεφέρη, όπως έλεγαν παλιότερα οι εκπαιδευτικοί, όταν η πατρίδα ήταν βαθύκολπη (επίθετο κι αυτό του Σεφέρη) κι ο μυχός της είχε πιο πολύ αρμύρα και πίκρα, παρά σκίρτημα ηδονής. Ο έρως της τραγωδίας είναι πιο πολύ κατακλυσμός και σπαραγμός ύπαρξης και συνείδησης παρά απόλαυση σαρκική.

Τραγούδησε μικρή Αντιγόνη, τραγούδησε, τραγούδησε...
δε σου μιλώ για περασμένα, μιλώ για την αγάπη·
στόλισε τα μαλλιά σου με τ' αγκάθια του ήλιου,
σκοτεινή κοπέλα·
η καρδιά του Σκορπιού βασίλεψε,
ο τύραννος μέσα απ' τον άνθρωπο έχει φύγει,
κι όλες οι κόρες του Πόντου, Νηρηίδες, Γραίες
τρέχουν στα λαμπυρίσματα της αναδυομένης·
όποιος ποτέ του δεν αγάπησε θ' αγαπήσει,
στο φως.[1]

[«Κίχλη», Γ το ναυάγιο της «Κίχλης»]

Απόπειρα υπέρβασης του διχασμού μέσω της αγάπης που την εμπνέει η ίδια η ψυχή και είναι ο αιώνιος μεσολαβητής αναμεσα στη θεϊκή και ανθρώπινη φύση, ανάμεσα στον ουρανό και στη γη. *«Τραγούδησε μικρή Αντιγόνη, εσύ που μέσα σου ξανασμίγουν τα δυο σου αδέρφια, ο Ετεοκλής και ο Πολυνείκης. Νιώσε ότι αυτή η αρμονική ενότητα είναι η μόνη αλήθεια. Τα άλλα, ο πόλεμος, η διαμάχη, η συμφορά είναι ένα καμό σύννεφο που θα περάσει»*[2]. Ο ποιητής μιλάει για την αγάπη που θα επικρατήσει, χτυπά τη φοβερή διχόνοια σαν ψυχικό σύμπλεγμα, που οδηγεί στη διάλυση. Ο Ελληνισμός δεν πρέπει

1. Βλέπε: Γ. Σεφέρη «Κίχλη», ό.π. σελ. 228.
2. Βλέπε: Αλεξ. Αργυρίου, Δεκαεπτά Κείμενα για το Γ. Σεφέρη, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1986, σελ. 87-93.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

να πέρασε περισσότερη δοκιμασία και κρίση από όση στα χρόνια της εμφύλιας διαμάχης. Το κακό μεσουράνησε, αλλά ήρθε η ώρα του να δύσει. Ο τύραννος που κρύβει μέσα του ο άνθρωπος, θα φύγει. Από τη μια μεριά του ορίζοντα δύει η καρδιά του Σκορπιού (εστία του κακού που δηλητηριάζει τις ανθρώπινες σχέσεις), κι απ' την άλλη αναδύεται η Αφροδίτη. Ήρθε ο καιρός ν' αγαπήσει όποιος δεν μπόρεσε ν' αγαπήσει σ' αυτά τα χρόνια του εμφύλιου σπαραγμού.

Αυτός λοιπόν ο ριζιμιός ποιητής, όπως τα ηπειρώτικα γεωπούλια, που αρνούνται τα φτερά τους και χώνονται στις σχισμές της γης (στις μήτρες της) να γεννοβολήσουν, είναι κι ένας πολύπλαγκτος Οδυσσέας, που τον ακολουθεί το φάντασμά του:

> Και παρουσιάζεται μπροστά μου πάλι και πάλι το φάντασμα του Οδυσσέα, με μάτια κοκκινισμένα από του κυμάτου την αρμύρα
> κι απ' το μεστωμένο πόθο να ξαναδεί τον καπνό που βγαίνει από τη ζεστασιά του σπιτιού του και το σκυλί του που γέρασε προσμένοντας στη θύρα.
> Στέκεται μεγάλος, ψυθιρίζοντας ανάμεσα στ' ασπρισμένα του γένια, λόγια της γλώσσας μας, όπως τη μιλούσαν πριν τρεις χιλιάδες χρόνια.
> Απλώνει μια παλάμη ροζιασμένη από τα σκοινιά και το δοιάκι, με δέρμα δουλεμένο από το ξεροβόρι από την κάψα κι από τα χιόνια.[1]
>
> *[Πάνω σ' έναν ξένο στίχο]*

Μέσα λοιπόν σ' αυτό το περίγραμμα της πατριδογνωσίας που σχεδόν καλύπτει και εμπεριέχει όλη τη θεματική της ποίησης του Σεφέρη - ενός ποιητή κατ'εξοχήν εθνικού, αν το έθνος μάθει να θεωρεί εθνικό, ό,τι είναι αληθινό - σ' αυτό το περίγραμμα και το ψυχικό κλίμα, πρέπει να δει κανείς, όπως νομίζω, ένα ακόμη ποίημα του Σεφέρη, το «γυρισμό του ξενιτεμένου».

---

1. Βλέπε Γ. Σεφέρη, ό.π. σελ. 87.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

- Παλιέ μου φίλε τι γυρεύεις;
χρόνια ξενιτεμένος ήρθες
με εικόνες που έχεις αναθρέψει
κάτω από ξένους ουρανούς
μακριά απ' τον τόπο το δικό σου.

- Γυρεύω τον παλιό μου κήπο·
τα δέντρα μου έρχουνται ως τη μέση
κι οι λόφοι μοιάζουν με πεζούλια
κι όμως σαν ήμουνα παιδί
έπαιζα πάνω στο χορτάρι
κάτω από τους μεγάλους ίσκιους
κι έτρεχα πάνω σε πλαγιές
ώρα πολλή λαχανιασμένος

- Παλιέ μου φίλε ξεκουράσου
σιγά - σιγά θα συνηθίσεις·
θ' ανηφορίσουμε μαζί
στα γνώριμά σου μονοπάτια
θα ξαποστάσουμε μαζί
κάτω απ' το θόλο των πλατάνων
σιγά - σιγά θα 'ρθουν κοντά σου
το περιβόλι κι οι πλαγιές σου.

- Γυρεύω το παλιό μου σπίτι
με τ' αψηλά τα παραθύρια
σκοτεινιασμένα απ' τον κισσό
γυρεύω την αρχαία κολόνα
που κοίταζε ο θαλασσινός
πώς θες να μπω σ' αυτή τη στάνη;
Οι στέγες μου έρχονται ως τους ώμους
κι όσο μακριά και να κοιτάξω
βλέπω γονατιστούς ανθρώπους
λες κάνουνε την προσευχή τους.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

- Παλιέ μου φίλε δε μ' ακούς;
σιγά - σιγά θα συνηθίσεις
το σπίτι σου είναι αυτό που βλέπεις
κι αυτή την πόρτα θα χτυπήσουν
σε λίγο οι φίλοι κι οι δικοί σου
γλυκά να σε καλωσορίσουν.

- Γιατί είναι απόμακρη η φωνή σου;
σήκωσε λίγο το κεφάλι
να καταλάβω τι μου λες
όσο μιλάς τ' ανάστημά σου
ολοένα πάει και λιγοστεύει
λες και βυθίζεσαι στο χώμα.

- Παλιέ μου φίλε συλλογίσου
σιγά - σιγά θα συνηθίσεις
η νοσταλγία σου έχει πλάσει
μια χώρα ανύπαρχτη με νόμους
έξω απ' της γης κι απ' τους ανθρώπους.

- Πια δεν ακούω τσιμουδιά
βούλιαξε κι ο στερνός μου φίλος
παράξενο πως χαμηλώνουν
όλα τριγύρω κάθε τόσο
εδώ διαβαίνουν και θερίζουν
χιλιάδες άρματα δρεπανηφόρα[1].

[Αθήνα Άνοιξη 38']

---

1. Βλέπε Γ. Σεφέρη, ό.π. σελ. 163, Βλέπε επίσης Αντρέα Καραντώνη, Ο Ποιητής Γ. Σεφέρης, ό.π. σελ. 138, Mario Vitti, Φθορά και Λόγος· εισαγωγή στην ποίηση του Γ. Σεφέρη, ό.π. σελ 132-133, Τίμου Μαλάνου, Η Ποίηση του Γιώργου Σεφέρη και η Κριτική μου, εκδ. Πρόσπερος, Αθήνα 1982, σελ. 66, Τάκη Καρβέλη, Ο Γυρισμός του Ξενιτεμένου, στο βιβλίο «Η Νεότερη Ποίηση - θεωρία και Πράξη», εκδ. Κώδικας, Αθήνα 1983, σ. 73-75, Δ.Ν. Μαρωνίτη, Ο Γυρισμός του Ξενιτεμένου, στο βιβλίο Η Ποίηση του Γιώργου Σεφέρη, εκδ. Ερμής Αθήνα 1984, σ.32-43.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Το ψυχολογικό υπόβαθρο του ποιήματος είναι ο παλινδρομικός μηχανισμός. Στη μνήμη στηρίζεται ο παλινδρομικός μηχανισμός, στο μέρος που εκ συνειδότως ελέγχεται από το Εγώ. Είναι μηχανισμός άμυνας. Προσφεύγει σ' αυτόν το Εγώ για να μπορέσει να αντέξει, όταν το περιβάλλον είναι αντίξοο και εχθρικό. Τρέφεται από τον αγωγό της νοσταλγίας. Παλινδρομούμε σε παρωχημένες καταστάσεις ευτυχίας που τις μεγεθύνουμε και τις ωραιοποιούμε, για να υπερβούμε τις σύγχρονες αντίξοες περιστάσεις και να αντλήσουμε ηδονή.

Σύμφωνα με τη θεωρία της Anna Freud[1] για τους αμυντικούς μηχανισμούς, η άμυνα του Εγώ δραστηριοποιείται ενάντια στις καταστάσεις των οδυνηρών τάσεων της Libido ή των επικίνδυνων καταστάσεων της εξωτερικής πραγματικότητας. Ο Freud[2] φαντάστηκε πως κάθε άτομο διαθέτει έναν αριθμό αμυντικών μηχανισμών, για να το προστατεύουν από τα άγχη που δημιουργεί η υπερβολική ένταση από τη σύγκρουση Εκείνο - Εγώ. Για το Freud οι μηχανισμοί αυτοί λειτουργούν στο προσυνειδητό, ενεργούν αμυντικά απέναντι στο άγχος και δεν υπόκεινται στο συνήθη έλεγχο της αντίληψης και της λογικής. Όμως υπάρχουν και συνειδητοί μηχανισμοί.

Σύμφωνα λοιπόν με τον παλινδρομικό μηχανισμό, παλινδρομούμε, επιστρέφουμε, σε παρωχημένες καταστάσεις που έχουμε ζήσει στο παρελθόν και κυρίως κατά την παιδική ηλικία. Τις καταστάσεις αυτές τις ωραιοποιούμε· μας βοηθάει ο παλινδρομικός μηχανισμός στην ισορροπία μας, αλλά δεν πρέπει να υπερβάλλουμε, γιατί χάνουμε την επαφή μας με την πραγματικότητα, όπως εδώ ο ξένος.

Εδώ, στο ποίημα, λειτουργούν δύο δυνάμεις: η μία είναι της υπερβολής (εξιδανικεύει τα όσα έζησε στο γενέθλιο τόπο) και η άλλη της σμίκρυνσης, του υποβιβασμού, της μείωσης. Ο ξενιτεμένος τις εικόνες που κουβαλούσε στη μνήμη του από την πατρίδα, τις μεγάλωσε «κάτω από ξένους ουρανούς». Πάντοτε όταν κάτι νοσταλγούμε, το ωραίζουμε, το φορτίζουμε με μια άλλη ποιότητα, πολύ πιο πάνω απ' την αληθινή· ανεβάζουμε την αξία του σε μια σφαίρα, πολύ

---

1. Βλέπε: Anna Freud, Οι Μηχανισμοί Άμυνας του Εγώ, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1977.
2. S. Freud, Δοκίμια Μεταψυχολογίας, μετάφρ. Θ. Παραδέλλη, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1980, σελ. 83-87.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

πάνω απ' την πραγματική. Έτσι, αυτό που κουβαλούμε μέσα μας, σαν ξενιτεμένοι, επειδή είναι ωραϊσμένο απ' τη νοσταλγία, δεν αντιστοιχεί, δεν εναρμονίζεται μ' αυτό που βλέπουμε, όταν γυρίζουμε. Μη θέλοντας όμως να πιστέψουμε σ' αυτή τη δυσαρμονία κι έχοντας εμπιστοσύνη σ' αυτό που κουβαλούμε μέσα μας, παρά σ' αυτό που βλέπουμε, εξακολουθούμε να ψάχνουμε. Ο ξενιτεμένος γυρεύει κάτι που έχασε και δυσκολεύεται να το βρει. Το ρήμα «γυρεύω» συνδέεται με τη φράση «χρόνια ξενιτεμένος» που δείχνει το μεγάλο χρονικό διάστημα της απουσίας. Γι' αυτό ο τόπος είναι πιο πολύ μέσα στη θύμησή του κι όχι στην πραγματικότητα.

Σημαίνοντα του ποιήματος είναι:

- Ο παλιός φίλος
- Ο συν-τοπίτης
- Ο γυρισμός
- Η νοσταλγία.

Το χορτάρι αναφέρεται στον παλιό κήπο, οι πλαγιές στους λόφους, οι μεγάλοι ίσκιοι στα δέντρα. Ήταν πάντα τα ίδια δέντρα, οι ίδιοι λόφοι, ο ίδιος κήπος. Προσέξτε όμως την αντίθεση, που οφείλεται πάντα σ' αυτές τις δυνάμεις που παλεύουν μέσα του, της υπερβολής και του υποβιβασμού. Τώρα τα δέντρα του έρχονται ως τη μέση, αλλά όταν ήταν παιδί, έπαιζε κάτω από τους μεγάλους ίσκιους. Τώρα οι λόφοι μοιάζουν με πεζούλια, ενώ όταν ήταν μικρός, έτρεχε (παρατατικός που δηλώνει διάρκεια) στις πλαγιές των ίδιων λόφων, που ήταν ατέλειωτες (έτρεχε πολλή ώρα και ήταν και λαχανιασμένος).

Ο συν-τοπίτης τον παρηγορεί: «σιγά - σιγά θα συνηθίσεις», θα απαλλαγείς απ' την υπερτροφία και εξιδανίκευση του τόπου μέσα στη μνήμη σου ξένε, καθώς και από την αντίθετη δύναμη του υποβιβασμού της πραγματικότητας, και τότε θα εξοικειωθείς και θα προσαρμαστείς. Το «σιγά - σιγά» δηλώνει ότι θα γίνει διαδοχικά, όχι αμέσως το πλησίασμα της πραγματικότητας. Τη μεγάλη προσπάθεια που πρέπει να καταβληθεί απ' τη μεριά του ξένου για να εξοικειωθεί με τον τόπο του, μας τη δείχνουν τα ρήματα: ξεκουράσου, θ' ανηφορίσουμε, θα ξαποστάσουμε. Όλα αυτά τα ρήματα φανερώνουν κόπο, προσπάθεια, έργο, αλλά και αρκετό χρόνο. (θα ξεκουραστεί,

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

γιατί κουράστηκε ψάχνοντας, θα προσαρμοστεί περπατώντας και ανηφορίζοντας).

Στο τέλος ο ξένος δε θα μπορέσει να απαλλαγεί οριστικά από τις εικόνες που του γέννησε η νοσταλγία στο χώρο της ξενιτιάς. Ο συν-τοπίτης τον καλεί να βιώσει ξανά την πραγματικότητα στα σωστά της μέτρα, κι ο ξένος θα εμποδίζεται από τις εξιδανικευμένες εικόνες. Κι αντί να πλησιάσει αυτός το περιβόλι και τις πλαγιές, θα'ρθουνε εκείνα κοντά του. Η προσπάθεια όμως αυτή να' ρθει ο τόπος κοντά του, δεν θα φέρει αποτέλεσμα. Ο ξένος θα μείνει πάντα ξεριζωμένος, αιχμάλωτος από τις εικόνες που ανάθρεψε ‹‹κάτω από ξένους ουρανούς›› (αναθρέφει η μάνα το παιδί και το μεγαλώνει - ανάθρεψε κι ο ξένος εικόνες που κουβαλούσε στη μνήμη του και τις διόγκωσε).

Τα δύο πρόσωπα μέσα στο ποίημα δεν θα μπορέσουν να συνεννοηθούν, θα έχουν μια διαφορετική θέα. Ο ένας θα βλέπει την πραγματικότητα, κι ο άλλος το πλάσμα της φαντασίας του. Τελικά η σύζευξη του Εγώ με τη νέα πραγματικότητα δεν επιτεύχθηκε:

Πια δεν ακούω τσιμουδιά
βούλιαξε κι ο στερνός μου φίλος
παράξενο πως χαμηλώνουν
όλα τριγύρω κάθε τόσο
εδώ διαβαίνουν και θερίζουν
χιλιάδες άρματα δρεπανηφόρα.

Ο Σεφέρης είχε την τραγωδία στα μάτια του και στη μνήμη του. Τραγωδία καταστροφής που έρχεται και δεν υπάρχει κάθαρση πέρα απ' αυτή την αισθητική. Η ψυχή του ποιητή μένει παραδομένη στο παιδί που κουβαλεί μέσα του.

Γενικά το ποίημα λειτουργεί στο χώρο της πατρίδας για το συν-τοπίτη, και στο χώρο της φαντασίας για τον ξένο. Ο χρόνος μοιράζεται ανάμεσα στο παρόν, στο οποίο ζει ο συν-τοπίτης, και στο εξιδανικευμένο παρελθόν, στο οποίο είναι αιχμαλωτισμένος ο ξένος. Γι' αυτό και μιλάει σε παρελθοντικό χρόνο (παρατατικός), σε αντίθεση με το συν-τοπίτη που μιλάει στον ενεστώτα και στο

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

μέλλοντα. Η διαφορά αυτή του χρόνου χωρίζει το ποίημα σε δύο ενότητες: του παρόντος, που είναι η πατρίδα τώρα, και του παρελθόντος, η πατρίδα εξιδανικευμένη στη μνήμη και στη φαντασία του ξένου.

Όμως σύμφωνα με την ψυχοκριτική ή την ψυχανάγνωση του Σιαρλ Μορό[1], έχουμε ορισμένα στοιχεία που επανέρχονται έμμονα σε πολλά απ' τα κείμενα του ποιητή. Τα κυριώτερα απ' αυτά τα σημαίνοντα είναι: η πατρίδα, το ταξίδι, το σπίτι, η θάλασσα, ο τόπος. Δεν παίρνει ο χρόνος να αναφερθώ διεξοδικά σε πολλά απ' αυτά. Θαρρώ πως ένας από τους άξονες στην ποίηση του Σεφέρη είναι το σπίτι με τις προεκτάσεις του: κήπος, φύση, μάνα, πατρίδα. Στην αρχή και στο τέλος της ‹‹Κίχλης››, στο ‹‹Μυθιστόρημα››, (Α και ΙΗ), στο ποίημα ‹‹Πάνω σ' ένα ξένο στίχο››, στις ‹‹Φωτιές του Αη Γιάννη›› και σε άλλα ποιήματα, θα δούμε ότι το ΣΠΙΤΙ είναι ένα βαθύτερο σημαίνον στην ποίηση του Σεφέρη:

Τα σπίτια που είχα μου τα πήραν. Έτυχε
να' ναι χρόνια δίσεχτα· πόλεμοι χαλασμοί ξενιτεμοί·
κάποτε ο κυνηγός βρίσκει τα διαβατάρικα πουλιά
κάποτε δεν τα βρίσκει· το κυνήγι
είταν καλό στα χρόνια μου, πήραν πολλούς τα σκάγια·
οι άλλοι γυρίζουν ή τρελαίνουνται στα καταφύγια.
[‹‹Κίχλη›› Α, Το σπίτι μονιά στη θάλασσα, σ. 218]

Γυρίσαμε στα σπίτια μας τσακισμένοι
μ' ανήμπορα μέλη, με το στόμα ρημαγμένο

---

1. Ο Charles Mauron τη θεωρία του την αναπτύσσει και την εξηγεί στο βιβλίο του ‹‹des metaphores obsedantes ou mythe personnel, introduction a la psychocritique››. Η θεωρία αυτή ανιχνεύει τις μεταφορές και τις μετωνυμίες που επανέρχονται έμμονα και σχεδόν ψυχαναγκαστικά σ' ένα κείμενο. Ψάχνει τα μεταφορικά στοιχεία που μπλέκονται έμμονα, δημιουργώντας μια σίγουρη σπονδήλωση στο λογοτεχνικό κείμενο. Αναζητεί ένα σύστημα από σχέσεις ανάμεσα στις λέξεις και στις εικόνες που αναδύονται από τα παρατιθέμενα σχετικά κείμενα του συγγραφέα, τα οποία του προσφέρουν ομόλογες επιφάνειες. Μέσα από τέτοιους συσχετισμούς προσπαθεί να αναχθεί στον προσωπικό μύθο του συγγραφέα.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

από τη γέψη της σκουριάς και της αρμύρας.
[Μυθιστόρημα, Α, σ. 43]

Ό,τι αγάπησα χάθηκε μαζί με τα σπίτια
που ήταν καινούρια το περασμένο καλοκαίρι
και γκρέμισαν με τον αγέρα του φθινοπώρου.
[Μυθιστόρημα, ΙΗ, σ. 65]

Και παρουσιάζεται μπροστά μου πάλι και πάλι το φάντασμα του Οδυσσέα, με μάτια κοκκινισμένα από του κυμάτου την αρμύρα.
Κι απ' το μεστωμένο πόθο να ξαναδεί τον καπνό που βγαίνει από τη ζεστασιά του σπιτιού του και το σκυλί του που γέρασε προσμένοντας στη θύρα.
[«Πάνω σ'έναν ξένο στίχο», σ. 87]

Πόσο παράξενα μας κοιτάζουν ξαφνικά τα σπίτια, τα χωνευτήρια των ανθρώπων, σαν τα χαϊδέψει κάποια ανταύγεια.
[«Φωτιές του Αη Γιάννη», σ. 109]

Είναι ο ποιητής ο ριζιμιός· θέλει να ρίξει τις ρίζες του στον τόπο του· θα' λεγα ότι νομίζει πως του πήραν το σπίτι και μένει άοικος. Άρα αυτό το βασικό σημαίνον – σπίτι που προέκτασή του είναι ο γενέθλιος τόπος, τα βουνά, οι θάλασσες και γενικά όλη η πατρίδα, αυτό το έμμονο στοιχείο, το χαμένο σπίτι, συνεχώς επανέρχεται. Αιωνίως ψάχνει ένα χαμένο σπίτι, που είναι προέκταση της χαμένης πατρίδας, της χαμένης μάνας. Ό,τι, λοιπόν, άρχει στην περιπέτεια του Σεφέρη είναι η αναζήτηση του χαμένου αντικειμένου (της χαμένης πατρίδας). Επομένως έχουμε ως κύριο σημαίνον τις περιπέτειες της ζωής του και της δημιουργίας του, την απώθηση στο ασυνείδητο, το οποίο ως γνωστό διαμορφώνεται στην παιδική ηλικία, την απώλεια της μάνας του που δίνει το πρωτότυπο της μετέπειτα απώλειας (και απώθησης μαζί) της χαμένης πατρίδας. Εξηγούμαστε πως δεν πρόκειται για εξ αντικειμένου απώλεια, αφού και

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

η μάνα και η πατρίδα έχουν εσωτερικευτεί και έχουν απωθηθεί ως σημαίνοντα πρωταρχικής σημασίας στο ασυνείδητο του ποιητή. Η νοσταλγία του ποιητή έχει ως αντικείμενο ικανοποίησης (χαμένο και απωθημένο αντικείμενο) το γενέθλιο τόπο που είναι ταυτόχρονα μήτρα και γαστέρα της εσωτερικευμένης και απωθημένης μάνας του. Για μας το προεξάρχον στοιχείο είναι ο νόστος, ο αδιάλειπτος αγώνας συνάντησης με τον παράδεισο της χαμένης παιδικότητας και των συνωνύμων της (χαμένη μάνα, χαμένη πατρίδα). Προσπαθεί δηλ. λειτουργώντας κάτω από τις ώσεις του ασυνειδήτου του να αναστηλώσει το σώμα της χαμένης πατρίδας με τους συμβολισμούς της.

Επιλογικά, ας δούμε μ' έναν τρόπο λίγο πιο πολύ διακειμενικό το ποίημα του Σεφέρη, τοποθετώντας το φυσικά ανάμεσα σε ομόλογα ποιήματα, κυρίως ως προς τη θεματική του ξεδίπλωση. Στην ‹‹Ιθάκη››, ο Καβάφης ταυτίζεται με το ταξίδι· είναι ένας συνεχής τρυγητής ηδονής που επιθυμεί την επιβράδυνση του τέλους με τη διπλή έννοια της λέξης. Αυτή η επιβράδυνση προσπορίζει ηδονή· (ο πλάγιος και πολύστροφος δρόμος είναι δρόμος αγαλλίασης, απόλαυσης, ερωτικής ευδαιμονίας). Θα προτιμήσω να δω το κείμενο του Σεφέρη σε σχέση με την Ε ραψωδία της Οδύσσειας. Ο πολύπλαγκτος Οδυσσέας πλαγιάζει από συνήθεια με την Καλυψώ· δεν υπάρχει μέθεξη, αλλά σχέση υποταγής. Ο νους του, η όρασή του περικλείονται στους χαμένους ορίζοντες της Ιθάκης. Όμως δεν ωραιοποιεί τις στερήσεις του· το κορμί της Πηνελόπης δεν παραβγαίνει με το κορμί της Καλυψώς, ούτε το πετρώδες νησί του με την ωγυγία.

‹‹Συμφάθα λατρευτή θεά. Καλά κι εγώ το ξέρω
σαν φόσο φαίνεται άσχημη μφροστά σου η Πηνελόφη
σ' ανάστημα και στη μορφή, τις δύο όφιλος σας συγκρίνει.
Θνητή είναι εκείνη, μα θεά και αγέραστη είσαι αυή σου.
Μα κι έτσι φάντα λαχταρώ να φτάσω στην Πατρίδα
και να τη δουν τα μάτια μου του γυρισμού τη μέρα››[1].

1. Ομήρου Οδύσσεια, Ε 222-228, Μετάφραση Ζήσιμου Σιδέρη. Βλέπε και ραψωδία δ, 609-617.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ο παλινδρομικός μηχανισμός εδώ λειτουργεί εν μέτρω με βάση το Εγώ και δε χάνει το δεσμό του με την αρχή της πραγματικότητας. Ο ξένος του Σεφέρη μένει στο κενό ή σωστότερα επιστρέφει στη μήτρα της μητέρας του, αυτής της πλατύτερης μορφής της προοιδιπόδειας σχέσης.

* * *

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αργυρίου Α., Διάγραμμα εισαγωγής στην ποίησή του, στο ανάτυπο από την ‹‹Καινούρια Εποχή››, Χειμώνας 1957, με τίτλο Γιώργος Σεφέρης.

——— Προτάσεις για την ‹‹Κίχλη››, στον τόμο ‹‹Για το Σεφέρη››.

——— Γιώργος Σεφέρης. Ποιητική Τέχνη και ιστορία, στον τόμο ‹‹Κύκλος Σεφέρη››.

Βαγενάς Ν., Ο ποιητής και ο χορευτής, 1979.

Δάλλας Ι., Μια αίσθηση πέρα από τον Καβάφη. Με το κλειδί της ‹‹Κίχλης››, στον τόμο ‹‹Για το Σεφέρη››.

Δημάκης Μηνάς, Η ποίηση του Σεφέρη (ανατύπωση από τη Νέα Εστία, 1972).

Δασκαλόπουλος Δ., Εργογραφία Σεφέρη (1931-1979), 1979.

Καραντώνης Α., Ο ποιητής Γιώργος Σεφέρης, 1963.

Καψαμένος Ε., Η συντακτική δομή της ποιητικής γλώσσας του Σεφέρη, Θεσσαλονίκη, ΕΕΦΣ. Παράρτημα 18, 1975.

Κατσίμπαλης Γ.Κ., Βιβλιογραφία Γιώργου Σεφέρη, στον τόμο ‹‹Για το Σεφέρη››.

Keely Edmund, ‹‹T.S. Eliot and the poetry of G. Seferis››. Comparative literature, 8, τεύχ. 3, 1956 (στο περιοδικό ‹‹Κριτική››, 2, 1960, με τίτλο ‹‹Ο Έλιοτ και η ποίηση του Σεφέρη››).

——— Seferis and the ‹‹Mythical method››. Comparative Literature Studies 6, τεύχ. 2, 1969.

Μάλανος Τ., Η ποίηση του Σεφέρη και η κριτική μου.

Μαρωνίτης Δ.Ν., Η ποίηση του Γιώργου Σεφέρη.

Σαββίδης Γ.Π. Μια Περιδιάβαση. Σχόλια στο ‹‹...Κύπρον, ου μ' εθέσπισεν...›› του Γιώργου Σεφέρη, (Ανάτυπο με προσθήκες από τον τόμο ‹‹Για το Σεφέρη››.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

——————— Σχεδίασμα χρονολογίας Γιώργου Σεφέρη (1873-1962) (ανάτυπο με προσθήκες από τις Εποχές, τεύχ. 8,), 1963.

Sherrard Philip, Η ποίηση του T.S. Eliot και του Γ. Σεφέρη, Μια Αντίθεση. Μετάφραση Ν. Γκάτσου (ανάτυπο από την Αγγλοελληνική Επιθεώρηση, τεύχ. 5, 1951. Περιλαμβάνεται και στο βιβλίο του ίδιου Δοκίμια για το νέο Ελληνισμό, 1971), 1951.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΟΔΥΣΣΕΙΑ: ΤΟ ΕΠΟΣ ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΙΚΗΣ ΠΕΡΙΠΕΤΕΙΑΣ
ΑΝΑΦΟΡΑ ΣΤΟ ΔΗΜΗΤΡΗ ΧΑΤΖΗ

Το όνομα του Δημήτρη Χατζή έχει ανοίξει μια ουλή στην ψυχή μου από τα χρόνια του εμφυλίου· ήμουν παιδί, μια σταλιά, στα Γιάννενα και μας έλεγαν ανταρτόπληκτους. Μας είχαν τσουβαλιασμένους σχεδόν σ'ένα ερείπιο, που τό 'λεγαν παλιό γυμνάσιο θηλέων. Η μπόχα κάθονταν σαν τη βδέλα στο κορμί μας κι ακούαμε φωνές και μοιρολόγια από το πλήθος που κατοικούσε σ' εκείνο το ρημαγμένο κτήριο. Δεν ξέρω πόσοι νοματαίοι είμαστε σ'ένα χώρο μακρόστενο κι από πόσα χωριά του Πωγωνίου ερχόμαστε.

Εκεί, σ'αυτό το ρημαδιό, άκουσα από τον πατέρα μου για τον 'Αγγελο Χατζή, που τον εκτέλεσαν μια μέρα, μέσα από μακρόσυρτη δίκη. 'Ηταν καθηγητής φιλόλογος, είπε ο πατέρας μου. Κι εγώ παιδεύομαι να καταλάβω πώς γίνεται κι αυτή η πόλη ρωκάνισε τα παιδιά της. Θυμούμαι πως μαζί με τον 'Αγγελο Χατζή είχαν εκτελέσει και την κόρη του αρχίατρου Πρίντζου, μαζί με πολλούς άλλους βέρους Γιαννιώτες, το άνθος της πόλης, όπως θα 'λεγε ο Μακρυγιάννης.

'Υστερα πέρασαν χρόνια και καιροί, ήρθαν τα νερά του καιρού θολά και βουρκωμένα, όπως τα απονέρια της λίμνης μας και σκέπασαν τα γεγονότα. 'Ομως εγώ για πολλές νύχτες άκουα τον πυροβολισμό που έστελνε στον άλλο κόσμο το φιλόλογο 'Αγγελο Χατζή, γιο του ξακουστού Χατζή - Πελερέν[1], βέρου Γιαννιώτη και ποιητή, καθώς έλεγαν στο γυμνάσιο θηλέων.

Γιατί μνημονεύω τούτο το γεγονός που με τίποτε δε λέει να κλείσει, σαν οι βαθιές πληγές στα παλιά δέντρα, που περιμένουν το χέρι του Αγιο-Κοσμά[2] να θεραπευτούν με τις προφητείς του, καθώς διηγούνται οι γεροντότεροι στα χωριά του Πωγωνίου ακόμα και σήμερα;

---

1. Αλέξανδρου Κοτζιά, Μεταπολεμικοί Πεζογράφοι, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1982, σελ. 144 - 150.
2. Χρήστου Τζούλη, Ηρωικός Κόσμος, Δοκίμια, Αθήνα 1966, σελ. 76 κ.ε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Μια τέτοια δεντροπληγή έβλεπα μέρες και μέρες κι εγώ στο Κεφαλόβρυσο, τότε που μ'έπιασαν οι άλλοι της μαύρης τυραννίας αρχές του '68 και πρόσμενα πότε (σήμερα - αύριο) θα 'λεγε ο θεός να κλείσει. Αλλιώς πως θα περνούσε ο καιρός:

Λέω, λοιπόν, πως ακούω ως σήμερα και δεν ξέρω ως πότε, εκείνο τον πυροβολισμό από ελληνικό χέρι που θέρισε το σφριγηλό κορμί, μαζί με τα κορμιά των συντρόφων του 'Αγγελου Χατζή. Και κάνω τούτο τον παράτολμο συσχετισμό· ο αδελφός του 'Αγγελου, ο Δημήτρης Χατζής, βρήκε το κουράγιο (τεράστιο κουράγιο, πιο βαθύ από τα βουρκωμένα νερά της Παμβώτιδας) να επιχειρήσει να κλείσει εκείνη την τάφρο που άνοιξαν τα ελληνικά χέρια στο ανθηρό (και ανέραστο ίσως ακόμα) κορμί του 'Αγγελου, του αδερφού του.

Πώς και με ποιο βοτάνι; Με το βοτάνι του λόγου του λέω, ενός λόγου από γιαννιώτικο μάλαμα σαν αυτό που επεξεργάζονταν ως χθες ακόμα με θεϊκή (δωδωναία) έμπνευση οι παλιοί χρυσοχόοι των Γιαννίνων. Τον βλέπω σαν χθες ακόμα (κι ας τον ήξερα μόνο από τα μαργαρώδη βιβλία του) να περιφέρεται μέσα από το παλιό κάστρο και να συνομιλεί με τους ταμπάκηδες[1]· τους πλήρωσε (έτσι στοχάζομαι) με το μαλαματένιο λόγο του (γιατί χρήματα δεν είχε ποτέ αυτός ο άοικος) για να του λένε τις ιστορίες τους, όπως έκανε και ο Οδυσσέας στο νησί των Φαιάκων, όπου τον έριξε η εύνοια της Αθηνάς για να τον βγάλει από τα σιδεροχέρια του Ποσειδώνα και τη μήνη του, γιατί είχε (ο πολύπλαγητος και έμπειρος Ιθακήσιος Πλάνητας) τυφλώσει το γιό του.

Βολεύομαι σε τούτους τους συνειρμούς· όπως ο Οδυσσέας περιφέρεται από χώρα σε χώρα αυτός ο ριζιμιός Γιαννιώτης (και καθαρός μαζί σαν το ανόθευτο χρυσάφι των χρυσοχοείων) και ψάχνει για να θάψει τον αδερφό του 'Αγγελο, σκοτωμένο από ελληνικά χέρια· και είχε το θάρρος, αυτός ο παράτολμος ειρηνοποιός της περιπέτειας και της πίκρας, να φυτέψει πάνω από το κορμί του αδερφού του την ελιά της ειρήνης· να παίρνει το λάδι της και να ανάβει το καντηλάκι του 'Αγγελου, για να βλέπει κι εκείνος μέσα από το χώμα του.

---

1. Χριστόφορου Μηλιώνη, Υποθέσεις, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1989, σελ. 37-74.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Έτσι, λοιπόν, σκέφτομαι τον πλάνητα Δημήτρη Χατζή αυτές τις μέρες· να περιφέρεται σαν τον Οδυσσέα, κι όπου αράζει να τον παιδεύουν οι νεκροί σύντροφοι που (και τώρα) του άρπαζαν μέσα από τα χέρια του οι Σκύλες και οι Χάρυβδες τούτου του φοβερού θηρίου που είναι ο πάνω κόσμος· οι ίδιες Σκύλες που πήραν ένα πρωί και τον Άγγελο[1]. Όχι, μου λέει η πλανεύτρα μνήμη, ο Αλή-Πασάς πήρε τον Άγγελο. Μα δε ζούσε αυτός ο τύραγνος, καθώς τον λέει ο Μακρυγιάννης· απαντώ: Πάντα ζουν και βασιλεύουν οι τύραννοι, μας πατούν και σκοτώνουν τους Αγγέλους, με μικρό και μεγάλο άλφα.

Αυτό το περιστατικό - χρονικό με βοηθάει να καταλάβω γιατί ο ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΧΑΤΖΗΣ έδωσε τόση μεγάλη προτίμηση στην «Οδύσσεια», ενώ αντιπαθησε (και δεν το έκρυβε) το ισάδελφο έπος της «Ιλιάδας». Το λέει ο ίδιος σ' ένα έξοχο κείμενό του, ισομετρημένο με το δικό του ήθος και τη δική του πειθώ: *«Η αγάπη μου για την Ιλιάδα γίνηκε τότε το πρώτο μου πάθημα για να την πάω πιο πέρα την σκέψη μου, την προσπάθεια για την εξήγηση που ζητούσα. Αν είναι ολόκληρο ποίημα ή το επεισόδιο μόνο για κείνη την μήνιν, πόσα χρόνια τη χωρίζουν από την Οδύσσεια, αν είναι ο ίδιος ποιητής και από 'να και στ' άλλο και τι ζητούν ακεί μέσα εκείνη η ασπίς Αχιλλέως ή το κομμάτι της Ανδρομάχης - μπορούσα βέβαια να τα διαβάζω μ'ενδιαφέρον ή περιέργεια, με την ωφέλεια και την ευχαρίστηση που μας δένει η ειδικευμένη γνώση των άλλων κι η οργανωμένη τους σκέψη, μα, σχολαστικός εγώ σε διαβάσματα φιλολογικά, δε γνοιαζόμουνα καθόλου γι'αυτά στην περίπτωση της «Ιλιάδας». Γιατί δε μ'ένοιαζε ολόκληρη. Μέσα στους μεγάλους της ήρωες δε θρήκα ποτέ παρά μονάχα ανθρώπους πολύ μικρούς με τα μικρά τους τα πάθια να μαχελεύονται πλήθια μεταξύ τους και να αδικούν και να παιδεύουν τους άλλους, όσοι είναι αδύναμοι, φτωχότεροι, αναγκεμένοι. Αυτό το ποίημα το πρωτικό, με την υλαγγή των όπλων συνέχεια και τα καμώματα των παλληκαράδων του, απόμεινε έτσι για μένα μια αυθάδεια μόνο της πιο μικρής ανθρώπινης μικροσύνης - χωρίς καθόλου να την αρ-*

1. Σ. Αλεξανδρόπουλου, συνέντευξη Δ. Χατζή στην εφημερίδα «Καθημερινή» 24-10-76, βλέπε επίσης περιοδικό «Αντί» (αφιέρωμα), περίοδος Β', τ. 183, Ιούλιος 1981.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

νείται, να την πονεί, να την κλαίει – τη δέχεται ολόκληρη, χωρίς και σχόλιο κανένα, καμμιάν εναντίωση, καμμιά γενίκευση. Ποίημα δηλαδή – που δεν θα τό' λεγα ποίημα – κοντρικά περιγραφικό της ανθρώπινης βλακείας, χορτασμένα, χωριάτικα κι υπεροπτικά παρουσιασμένης για μεγαλοσύνη. Λατρεύοντας, έτσι που λάτρεγα πάντοτε την ηθική γενναιότητα – που δεν καυχιέμαι και πως εγώ την είχα – σιχάθηκα και σιχαίνομαι τους παλληκαράδες. Από τους πανάθλιους εκείνους Ατρείδες της «Ιλιάδας» ως τους – πολλούς – ντεβατζήδες που κομπορεύονται ρομέικα με τη δική μας λογοτεχνία»[1].

Εδώ σ'αυτό το δοκιμοαφηγηματικό κείμενο είναι όλη η στόφα κι όλο το μάλαμα του Γιαννιώτη δημιουργού,που μέσα στην Ιλιάδα άκουε (σε κείνο το φοβερό Σκάμανδρο, που κι ο Σεφέρης το φοβόταν – κι είχε κι εκείνος αδελφό `Αγγελο), άκουε λοιπόν λέω το αίμα του αδελφού του. Φοβόταν ο Δημήτρης Χατζής, (έτσι νομίζω) μην βγει κι εδώ το σκοτεινό ανθρωποφάγο ποτάμι (ο Σκάμανδρος) κι ερχότανε και γέμιζε με άλλα κουφάρια...

Οι κλαγγές των όπλων και το ανθρωπομακελιό φέρει πάνω από το χρόνο τις μνήμες, τη φωνή του `Αγγελου λίγο πριν από την εκτέλεση. Τι θά 'λεγε άραγε εκείνη η φωνή, αν είχε σωθεί; Και ποιός θα μπορούσε να ψυχαναλύσει;

Τούτο το πυκνό, συνοπτικό και εξομολογητικό (όπως νομίζω) κείμενο του Δημήτρη Χατζή θαρρώ πως είναι ένα καρδιογράφημα. Και ποιο είναι το αντίδοτο (η κάθαρση ας πούμε, όπως την εννοούσε ο Αριστοτέλης;)[2]. Το λέει ο ίδιος ο συγγραφέας με το μαλαματένιο γιαννιώτικο λόγο – λόγο αμάργαρο, καλοπελεκημένο, όπως τα αγκωνάρια στις ηπειρώτικες εκκλησιές: *«Η Οδύσσεια ήταν για μένα και μένει και τώρα το κείμενο ποίημα των αγώνων. Την έχω διαβάσει πολύ. Και την άνοιγα πάντα στις καλές μου τις ώρες – να πάω λίγο πιο πέρα στην ανθρώπινη γενίκευσή της την εφήμερη χαρά τη δική μου – και τη θυμόμουνα και σ' ώρες ανήσυχες να γαληνεύω το πρόσκαιρο*

---

1. Δημήτρη Χατζή, «Μικρό Σχόλιο Στην Οδύσσεια», περιοδικό «Αντί», περ. Β', τεύχ. 297, Δεκαπενταύγουστο 1985, σελ. 30-31.

2. Αριστοτέλη «Περί Ποιητικής».

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

πάθος μου μες την επίγνωση της κοινής μας μοίρας, που μπορούσε αυτό το ποίημα να μου δίνει. Διαβάζοντάς την πάλι και πάλι μπορούσα πάντα και σταματούσα πάλι και πάλι, πότε σε τούτο, πότε σε κείνο και το χαιρόμουν αιώμα πότε το τούτο, πότε το κείνο ανεξάντλητα. Παιδιόθεν ας πω.

Δεν τό 'θαλα ποτέ μου σωστό να ειδικευτώ στη φιλολογική της μελέτη, η πρόθεσή μου δεν είναι και τώρα μια δική μου συμβολή στην απέραντη φιλολογία πού 'χουμε για το ποίημα – είκοσι και πέντε ολόκληροι αιώνες σχολιασμός, ερμηνείες και θεωρίες... Καθώς όμως η ζωή μου γέρνει στα προς τη δύση της, μπορώ να το βλέπω πως απ' αυτήν την ερμηνεία που θά 'θελα νά 'δινα – και δεν την είχα για την Οδύσσεια – απ' αυτήν ξεκινούσαν όλα όσα έγραψα, όλα ανάγονται σ' αυτήν»[1].

Εγώ δεν τα πάω καλά με τη βιογραφική μέθοδο· και το έχω δηλώσει αυτό, όταν μου δόθηκε η ευκαιρία, είναι αυθαίρετη και βγάζει σε μονοσήμαντα και εκ των έξω επιβεβλημένα συμπεράσματα, που παραπλανούν· είναι στο μέσα θηκάρι της η ψυχή του ανθρώπου και δε δίνει εύκολα την πόρθησή της[2].

Όμως τούτο το περιορισμένο σε έκταση (μόλις πιάνει τρεις σελίδες στο περιοδικό «Αντί») κείμενο θαρρώ πως βγάζει προς τα έξω τα κρυφά και απόκρυφα του μυστικού Γιαννιώτη συγγραφέα που ήξερε αλάνθαστα να ξεχωρίζει το σιτάρι από την ήρα του λόγου του.

Και μας δίνει ολοκάθαρο, καθαγιασμένο και ευλογημένο όλο ήθος και φλέβα ανθρωπιάς ΛΟΓΟ του, λόγο, θείας λειτουργίας κατά τη Μεγάλη Εβδομάδα των Αγίων Παθών...
θα τον έλεγα ακόμη λόγο προηγιασμένο...

Σ' αυτό το κείμενο που είναι ανάμεσα στην αφήγηση, το δοκίμιο και το ποίημα (δεν έμπαινε σε προσχηματισμένα καλούπια ο τίμιος και τολμηρός και συνεπής Ηπειρώτης δημιουργός) γράφει σαν να ομιλεί μέσα από τα μυστικά της τέχνης του και της προσωπικότητάς

1. Δημήτρη Χατζή, «Μικρό Σχόλιο Στην Οδύσσεια», ό.π. σελ. 30.
2. Γ. Σεφέρη, «Δοκιμές», τόμ. Α', εκδ. 'Ικαρος, σελ. 154.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

πανανθρώπινη μυθοπλασία των φυσικών και των υπερφυσικών δυνάμεων κωδικοποιεί και ταυτοποιεί κι επιβάλλει σαν αναλλοίωτα κι αξεπέραστα αιώνιο το παθεσπώς του τρομαγμένου πρωτόγονου ανθρώπου, άλλο τόσο πρέπει νά 'ναι αλήθεια πως με το ποίημα αυτό της Οδύσσειας ανοίγει ο δικός μας δρόμος, ο κατοπινός των ανθρώπων – που εγώ θα πό 'λεγα βέβαια της Ευρώπης – για τη γεφύρωση του λογικού μες τη μαγεία του απέραντου κόσμου. Ανοίγει ο δρόμος της ποίησης μ' αυτό το πρώτο της ποίημα»[1].

Εγώ νομίζω πως ακούω τα λόγια του Πλάτωνα. Γιατί οι συνειρμοί του Δημήτρη Χατζή με βγάζουν στο δέκατο βιβλίο της «Πολιτείας», καθώς και στον «Ίωνα», αλλά και σε άλλα σπαράγματα των διαλόγων του Πλάτωνα, ο οποίος, αν δεν κάνω λάθος, ήταν ο πρώτος που διείδε στο υπόστρωμα της Τέχνης την ενορμητική ερωτική φρικίαση.

*
* *

1. Δημήτρη Χατζή, «Μικρό Σχόλιο Στην Οδύσσεια», ό.π., σελ. 32. Βλέπε επίσης Περιοδικό «Γράμματα και Τέχνες», τ. 3, 1982, συνέντευξη του Δ. Χατζή.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αλεξανδρόπουλου Σ., συνέντευξη Δημ. Χατζή στην Εφημερ. Καθημερινή 24-10-76.

——— Το ‹‹Διπλό Βιβλίο›› και η αστική λογοτεχνία στο περ. ‹‹Το Δέντρο››, τ. 2,1978.

Αντί, (αφιέρωμα), περίοδος Β', τ. 183, Ιούλιος 1981.

Αργυρίου Α., Ζήρας Α. κ.α., Το οδυνυρό πέρασμα στην πολιτικοποίηση, π. Διαβάζω, τ. 5-6/1976-1977.

Γράμματα και τέχνες (περ.), τ. 3, 1982, συνέντευξη του Δ. Χατζή.

Διαβάζω, τευχ. 5-6, Νοέμβρη 1976 - Φεβρ. 1977, Συνέντευξη του Δ. Χατζή.

Ζήρας Α., θεωρηση της νεοελληνικής κοινωνίας και λογοτεχνίας από το 1940 ως τις μέρες μας, περ. Διαβάζω, τ. 17/1979.

——— Χρονικές πολιτικές και γλωσσικές διαδικασίες στο έργο του Δ. Χατζή. Διαβάζω τ. 55/1982.

Κοτζιάς Αλ., Σημειώσεις και Ερωτήματα, Φιλολογική Καθημερινή 7-11-1976.

——— Μεταπολεμικοί πεζογράφοι, Κέδρος, Αθήνα 1982.

Λέξη (περ.), τεύχ. 6, 1981.

Μαστροδημήτρης Π. Δ., Εισαγωγή στη Νεοελληνική Φιλολογία, τρίτη έκδοση, Παπαζήσης, Αθήνα 1978.

Μερακλής Μ.Γ., Η σύγχρονη Ελληνική Λογοτεχνία (1945-1970) ΙΙ Πεζογραφία, Κωνσταντινίδης, θεσσαλονίκη χ.χ.

Μηλιώνης Χρ., Δημήτρης Χατζής, Η διαθήκη του, περ. Φιλολογικά, τ. Γ', Γιάννινα 1981.

——— Υποθέσεις, δοκίμια, Καστανιώτης, Αθήνα 1983.

——— Δημήτρης Χατζής - Ο δάσκαλος, περ. ‹‹Το Τεύχος››, τ. 2, Αθήνα 1982.

——— Ο Σιούλας ο Ταμπάκος, σεμινάριο 2 της Πανελλήνιας Ένωσης Φιλολόγων, Αθήνα Ιούνιος 1983.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Παγανός Γ. Δ., Μνήμη Δημήτρη Χατζή, χρονικό '81, <<Ὥρα>>, Αθήνα 1981.

——————— Αναζητήσεις στη σύγχρονη πεζογραφία: Κριτικά μελετήματα, Καστανιώτης, Αθήνα 1984.

Σαχίνης Α., Νέοι Πεζογράφοι, είκοσι χρόνια νεοελληνικής πεζογραφίας 1945-1965, Εστία Αθήνα 1965.

Τζιόβας Δ., Η πεζογραφία του Δημήτρη Χατζή: Ιδεολογία και αισθητική λειτουργία, Γιάννινα 1980.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΣΕΛΙΔΑ

ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ 3

Η ΜΥΘΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΘΥΣΙΑΣ 31

ΠΑΡΑΛΕΙΠΟΜΕΝΑ ΤΟΥ ΕΙΚΟΣΙΕΝΑ
(Ο ΚΑΡΑΪΣΚΑΚΗΣ) 44

Η ΗΘΙΚΗ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ 61

ΟΙ ΝΕΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΟΛΙΤΕΙΑΚΟ ΑΓΑΘΟ 71

ΑΡΧΑΙΟΣ ΘΡΗΝΟΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΠΟΙΗΣΗ 90

Ο ΔΗΜΟΤΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ ΩΣ
ΜΟΡΦΗ ΕΘΝΙΚΗΣ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗΣ 120

ΟΡΘΟΔΟΞΙΑ 144

Η ΑΝΘΡΩΠΟΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ
Η ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΗ ΤΗΣ ΠΑΤΡΙΔΑΣ 158

Η ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΖΩΗ ΜΕΣΑ
ΑΠΟ ΤΗΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΙΗΣΗ 168

Ο ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΣΟΛΩΜΟΣ ΚΑΙ
Ο "ΥΜΝΟΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΝ" 189

Η ΠΑΤΡΙΔΟΓΝΩΣΙΑ ΤΟΥ ΣΕΦΕΡΗ 214

ΟΔΥΣΣΕΙΑ: ΤΟ ΕΠΟΣ ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΙΚΗΣ ΠΕΡΙΠΕΤΕΙΑΣ
(ΑΝΑΦΟΡΑ ΣΤΟ ΔΗΜΗΤΡΗ ΧΑΤΖΗ) 231

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ